

UNIVERZITET U NOVOM PAZARU

Mr. Muamer Zukorlić

AKADEMIJA

NASTANAK, RAZVOJ I ZNAČAJ SA POSEBNIM OSVRTOM

NA BOŠNJAČKU AKADEMIJU NAUKA I UMJETNOSTI

(Doktorska disertacija)

Mentor: Akademik Muhamed Filipović

Novi Pazar, 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	6
2. O ZNANJU	14
2.1. Epistemologija i njen značaj	14
2.2. Razvoj epistemologije	15
2.3. Znanje u islamskoj filozofiji	17
2.4. Definisane znanja	20
2.5. Skepticizam	22
2.6. Klasifikacija znanja	26
2.7. Razlika i sličnost između islamskog i helensko-zapadnjačkog poimanja znanja	30
2.8. Konceptualizacija spoznaje i njenih modaliteta u islamskoj misli.....	41
2.9. Univerzalnost znanja	44
3. NASTANAK I RAZVITAK AKADEMIJE NAUKA	55
3.1. Akademije antičkog perioda	57
3.2. Akademije muslimanskog svijeta.....	66
3.3. Evropske akademije	76
3.3.1. Francuska akademija.....	76
3.3.2. Britanska akademija.....	77
3.3.3. Ruske akademije	78
3.3.4. Švedska akademija.....	81
3.3.5. Austrijska akademija.....	82
3.3.6. Ostale zapadne akademije.....	84
4. MUSLIMANSKI UTJECAJ NA EVROPSKU NAUKU	88
5. VJERSKI AUTORITETI I NAUKA	93
6. KRIZA AKADEMSKE ELITE	98
7. AKADEMIJE U REGIONU I NJIHOV ODNOS PREMA BOSNI I BOŠNJACIMA	108
7.1. Hrvatska akademija.....	109
7.2. Srpska akademija	112
7.3. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine	116
8. BOŠNJAČKE NAUČNO-OBRAZOVNE USTANOVE	117
8.1. Bošnjački univerziteti	124
9. ZNAMENITI BOŠNJAČKI UČENJACI I PISCI.....	131
9.1. Nasuh Matrakči Bosnevi (Visoko 1480 – Istanbul 1564).....	133
9.2. Hasan Kafija Prušćak (Prusac 1544 – Prusac 1615)	135
9.3. Muhamed Hevaji Uskufi (Dobrinja 1601 – poslije 1651).....	137
9.4. Sabit Alaudin Užičanin (Užice 1650 – Istanbul 1712)	138
9.5. Šejh Muhamed (Mehmed) Užičanin (Užice 1693 – Rožaje 1750)	139
9.6. Mula Mustafa Bašeskija (Sarajevo 1731 – Sarajevo 1809)	141
9.7. Mehmed Šaćir Kurtćehajić (Bijelo Polje 1844 – Sarajevo 1872)	143
9.8. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (Vitina 1839 – Sarajevo 1902).....	144
9.9. Musa Ćazim Ćatić (Odžak 1878 – Tešanj 1915)	146
9.10. Ali Fehmi Džabić (Mostar 1853 – Istanbul 1918).....	148
9.11. Dr. Safvet-beg Bašagić (Nevesinje 1870 – Sarajevo 1934)	150
9.12. Džemaludin Čaušević (Arapuša 1870 – Sarajevo 1938).....	153

9.13.	Mehmed Handžić (Sarajevo 1906 – Sarajevo 1944).....	156
9.14.	Avdo Mededović (Obrov 1875 - Bijelo Polje 1953).....	157
9.15.	Edhem Mulabdić (Maglaj 1862 – Sarajevo 1954).....	159
9.16.	Hamdija Kreševljaković (Sarajevo 1888 – Sarajevo 1959).....	161
9.17.	Fehim Bajraktarević (Sarajevo 1889 – Beograd 1970).....	163
9.18.	Muhamed Tajib Okić (Gračanica 1902 – Ankara 1977).....	164
9.19.	Alija Nametak (Mostar 1906 – Sarajevo 1987).....	165
9.20.	Mehmedalija Mak Dizdar (Stolac 1917 – Sarajevo 1971).....	165
9.21.	Skender Kulenović (Bosanski Petrovac 1910 – Beograd 1978).....	167
9.22.	Husein ef. Đozo (Bare 1912 – Sarajevo 1982).....	169
9.23.	Mehmed Meša Selimović (Tuzla 1910 – Beograd 1982).....	171
9.24.	Midhat Begić (Koraj 1911 – Prez-Coutant 1983).....	173
9.25.	Čamil Sijarić (Šipovice 1913 – Sarajevo 1989).....	175
9.26.	Muhamed Abdagić (Sjenica 1916 – Novi Pazar 1991).....	177
9.27.	Sulejman Mašović (Nova Varoš 1918 – Zagreb 1998).....	179
9.28.	Smail Balić (Mostar 1920 – Beč 2002).....	179
9.29.	Adil-beg Zulfikarpašić (Foča 1921 - Sarajevo 2008).....	181
9.30.	Mustafa Memić (Gusinje 1924 – Sarajevo 2007).....	182
9.31.	Muhsin Rizvić (Mostar 1930 – Sarajevo 1994).....	183
9.32.	Alija Isaković (Butinja 1932 – Sarajevo 1997).....	185
9.33.	Alija Izetbegović (Bosanski Šamac 1925 – Sarajevo 2003).....	187
9.34.	Husein Bašić (Brezovice 1938 – Podgorica 2007).....	189
9.35.	Asim Peco (Mostar 1927 – Beograd 2011).....	190
9.36.	Mersad Berber (Bosanski Petrovac 1940 – Zagreb 2012).....	191
9.37.	Abdulah Šarčević (Stari Majdan 1929).....	193
9.38.	Mustafa Imamović (Gradačac 1941 – Sarajevo 2017).....	195
9.39.	Safet Zec (Rogatica 1943).....	196
9.40.	Abdulah Sidran (Sarajevo 1944).....	198
9.41.	Dževad Karahasan (Livno 1953).....	200
10.	RAZLOZI OSNIVANJA BOŠNJAČKE AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI	
	203	
10.1.	Period utemeljenja.....	210
10.2.	Prepreke i izazovi.....	212
10.3.	Unutarbošnjački otpor ideji BANU.....	213
10.4.	Akademici BANU.....	214
10.4.1.	Muhamed Filipović.....	214
10.4.2.	Mustafa Cerić.....	215
10.4.3.	Ejup Ganić.....	217
10.4.4.	Ferid Muhić.....	218
10.4.5.	Muamer Zukorlić.....	219
10.4.6.	Dževad Jahić.....	221
10.4.7.	Lamija Hadžiosmanović.....	222
10.4.8.	Nedžad Ibrišimović.....	224
10.4.9.	Šerbo Rastoder.....	225
10.4.10.	Omer Nakičević.....	227
10.4.11.	Smail Čekić.....	228

10.4.12.	Mehmed A. Akšamija	230
10.4.13.	Đenana Buturović.....	231
10.4.14.	Hasnija Muratagić-Tuna.....	233
10.4.15.	Alija Džogović	234
10.4.16.	Fatmir Bači.....	236
10.4.17.	Omer Ibrahimagić	236
10.4.18.	Asim Kurjak	238
10.4.19.	Emin Sofić.....	240
10.4.20.	Fehim Husković	241
10.4.21.	Nijaz Duraković	241
10.4.22.	Enver Halilović	242
10.4.23.	Seid Hasanefendić.....	243
10.4.24.	Refik Šećibović	245
10.4.25.	Galib Šljivo	246
10.4.26.	Aida Salihagić-Kadić	247
10.4.27.	Džemal Najetović.....	248
10.4.28.	Aziz Hasanović	250
10.4.29.	Suad Kurtćehajić	250
10.4.30.	Ilber Ortajli	252
10.4.31.	Hazbo Skoko	253
10.4.32.	Đelo Jusić	254
10.4.33.	Emir Ramić	255
10.4.34.	Šefkija Čekić	257
10.4.35.	Mujo Demirović	258
10.4.36.	Haris Hromić.....	258
10.5.	Naučni centar BANU – Novi Pazar.....	260
10.6.	Glasnik BANU	262
11.	BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI I BOŠNJAČKI NAROD	279
11.1.	Oslobađanje od mentalnog obruča	279
11.2.	Izazov konformizmu centra	281
12.	ODLIKE AKADEMSKE MISLI.....	284
12.1.	Nacionalna misao.....	284
12.2.	Etička misao	286
12.3.	Kritička misao.....	288
12.4.	Slobodna misao.....	290
13.	ODJELJENJA BANU	295
13.1.	Odjeljenje za jezik i književnost.....	295
13.2.	Odjeljenje za historiju.....	295
13.3.	Odjeljenje za kulturologiju	296
13.4.	Odjeljenje za islamsku misao	298
13.5.	Odjeljenje za političku misao	301
14.	PRIORITETI BANU	302
14.1.	Način rada.....	303
14.2.	Savremenost.....	303
14.3.	Resursi	303
14.4.	Saradnja	304

14.5. Status	305
15. REZIME	306
LITERATURA	312

1. UVOD

Predloženu doktorsku tezu *Akademija nastanak, razvoj i značaj sa posebnim osvrtom na Bošnjačku akademiju nauka i umjetnosti (BANU)* odabrali smo jer se u našem društvu ukazala potreba za naučnim sagledavanjem, propitivanjem dostupnih činjenica, istraživanjem nedovoljno prepoznatljivih fenomena znanja i njegovog korporativno-institucionalnog udruživanja, njihovim uvezivanjem u jedinstvenu cjelinu i valoriziranjem na objektivan način kroz metodološki odabrane obrasce i njihovu primjenu na praktičnome materijalu. Šira društvena slika o značaju i vrijednosti znanja, umijeća i umjetnosti na žalost nije preživjela traume kojima smo izloženi posljednjih nekoliko decenija, tako da je skoro izbljedila percepcija o suštinskim vrijednostima na kojima počiva cjelokupna ljudska kultura i civilizacija. Uz to, kompariranje dvaju pristupa znanju i umijeću – zapadno-helenskog i islamskog – kao vrijednosti na kojima počiva skoro čitava savremena kultura i civilizacija, naročito na Balkanu, a osobito kod Bošnjaka kao primarnih nosilaca obaju koncepata saznanje, još uvijek nije do kraja prikazana stručno, pravedno i precizno. Iz tih razloga smo, pored svih ostalih, odlučili da pokušamo sebi i drugima predočiti, prema našem mišljenju i skromnim mogućnostima, najvažnije detalje o ovim oblastima do kojih su dosadašnji istraživači došli te ponuditi vlastito viđenje predmetne problematike na primjeru Bošnjačke akademije nauke i umjetnosti.

Tezu smo zamislili u petnaest poglavlja, od kojih je ovaj Uvod, prvo i otvaračko poglavlje s namjerom da pokuša predstaviti cjelokupan rad, olakša i pojednostavi čitaocu prohodnost kroz ostali dio teksta.

U drugom poglavlju općenito naslovljenom *O znanju* bavit ćemo se fenomenom znanja kao najvećim izazovom u povjesti ljudskog intelektualnog pregnuća. Ovo poglavlje sastoji se od devet odjeljaka. U prvom odjeljku pokušat ćemo sagledati značenje pojma epistemologije kao naučne doktrine o spoznaji i znanju, i njegovom shvaćanju kao potrazi za istinom, odnosno etičkim običajima i uvjetnim okolnostima u kojima se odvija proces spoznaje i traganja za znanjem i naučnim istinama. U drugom odjeljku ćemo dati kratku genezu razvoja epistemologije, posebno se osvrćući na antički period u kom se već razvijaju suprotstavljeni pogledi na naučnu spoznaju; posebno se osvrćući na shvaćanje ovog fenomena kod pripadnika elejske škole i sofista kroz

sumnju i logičko racionalni pristup Aristotela i njegovih sljedbenika. Pokušat ćemo da dokažemo hipotezu da se upravo na ova dva principa razvija cjelokupna zapadna znanost, pogotovu nakon njihovih potvrda među zagovornicima empirizma i racionalizma od strane vodećih evropskih renesansnih i potonjih mislilaca. U trećem odjeljku, pokušat ćemo dati okvirnu sliku poimanja znanja u islamskoj filozofiji, odnosno dokazati hipotezu da su se islamski mislioci u procesu spoznaje uvijek povodili za racijom, iz čega proizilaze i stalna neslaganja između tradicionalista koji ne prihvaćaju nikakvo znanje koje ne proizilazi direktno iz Objave i prakse Poslanika Muhammeda, a.s, i gnostika koji su, pored ovih dvaju primarnih izvora pridavali važnost i duhovnoj spoznaji koja je duboko ukorijenjena u Božanskoj spoznaji. U četvrtom odjeljku pokušat ćemo sagledati postojeće definicije znanja, za koje smatramo da su nepotpune i djelimične te dati vlastitu definiciju istog oslonivši se na sintezu pročitano i osobno promišljanje ovog fenomena. Peti odjeljak posvetit ćemo *skepticizmu* kao dominirajućem metodu mišljenja u savremenoj zapadnjačkoj nauci, s hipotezom da cjelokupni skepticizam koji počiva na ontološkim i epistemološkim principima urušava sam sebe, jer ne može se nešto što postoji dokazivati apsolutnom sumnjom u njegovo postojanje ili nepostojanje, odnosno da u nauci i naučnome vrijednovanju ne postoje samo kriteriji jasnog i preciznog sagledavanja činjenica već i oni drugi koji oslikavaju posebne segmente i nijanse datog fenomena kroz prelomljenu prizmu vidljivog. U šestom odjeljku, pokušat ćemo dati klasifikaciju znanja i dokazati hipotezu da se cjelokupno znanje dijeli na ono koje spoznajemo upoznavanjem njegove suštine i ono koje dobijamo posredstvom označenog koje predstavlja spoznavajući predmet, uz to ćemo razmatrati percipirajuću ulogu samog bića u ova dva procesa spoznaje. Sedmi odjeljak smo zamislili kao komparativno sagledavanje znanja i spoznaje u islamskom i zapadno-helenskom poimanju ovog fenomena, praveći paralelu Platonovog shvaćanja spoznaje sa islamskim misliocem Suhraverdijem gdje ćemo pokušati oboriti zapadnjačke kliše o znanju i spoznaju kao partikularnim vrijednostima i ukazati na sveopću dimenziju znanja i spoznaje kao vrijednosti cijeloga ljudskoga roda bez obzira na pripadnost vjeri, rasi ili naciji, osvrćući se i na pojedine stalne teme u islamskoj i zapadno-helenskoj filozofskoj misli. Osmi odjeljak ovog poglavlja posebno se osvrće na konceptualizaciju spoznaje i njene modalitete u islamskoj misli, s namjerom da dokažemo postojanje posebnog sistema mišljenja u islamu utemeljenog na konceptu *ilma* kao težnje za sveobuhvatnim znanjem i spoznajom svih datosti kroz manifestacije: informacije i tačke gledišta, prirodnih zakona i teoretske dobrobiti između mnoštva hipoteza. Deveti i posljednji odjeljak

poglavlja *O znanju* naslovili smo *Univerzalnost znanja*, a u njemu dokazujemo tezu da iskonsko znanje ima jedinstvenu univerzalnu vrijednost za šta nam kao podloga koriste Aristotelova *Metafizika* i *Istinitost islama* Imama Ebu Hamida al-Ghazalija, odnosno njegova tvrdnja da je jedino univerzalno znanje teologija, naravno sa značenjem metafizike, dok su sve druge nauke partikularnog karaktera.

Treće poglavlje posvećeno je *Nastanku i razvitku akademije nauka* kao institucije od najvećeg značaja za stjecanje spoznaje i promidžbu znanja. U ovom poglavlju ćemo pokušati dati hronološki slijed nastanka i razvitka akademije i akademske misli, naročito njezinog institucionalnog ustrojstva, te modalitete korporativnog organiziranja u različitim društvima i kulturno-civilizacijskim okvirima. Smatramo da će nam takva slika pomoći da precizno razumijemo važnost akademije i akademske misli za ukupni razvoj ljudske civilizacije, a samim time i njezine uloge u današnjici, te naročito u projekcijama i strategijama za budućnost. U prvom odjeljku, razmatrat ćemo nastanak institucije akademije u antičkom periodu, počevši od Platonove akademije kao elitističke institucije koja će proizvoditi svrsishodne mislioce i upravitelje državom i društvom radi općeg dobra do Epikurovog vrta, filozofske misli hedonizma i života unutar komune, te odrazima ovih dvaju sistema ustrojstva na današnju zapadnjačku civilizaciju. Drugi dio posvetit ćemo akademijama muslimanskog svijeta, s posebnim osvrtom na *Bejtu-hikeme/Kuću mudrosti* iz zlatnog perioda islama i vladavine Haruna er-Rešida, koja je sabirala najznačajnije mudrace i mislioce svog doba i prikupljala znanja iz svih naučnih disciplina – bilo antičkih ili islamskih, prirodnih ili društvenih; a kao dokaz da to nije bilo samo privilegija Bagdada posluži će nam i raskošno naučno i umjetničko naslijeđe drugih dviju prijestolnica tadašnjih muslimanskih dinastija Kairo kao središte fatimidija i Kordoba u kojoj su stolovali umejidi. Doprinos ovih triju centara ukupnome naslijeđu svjetske nauke i kulture i svim danas poznatim naučnim disciplinama nemjerljiv je upravo iz razloga otvorenosti i shvaćanja spoznaje i znanja kao opće univerzalne vrijednosti. U trećem odjeljku fokusirat ćemo se na nastanak i razvitak savremenih koncepata evropskih nacionalnih akademija nauka i umjetnosti gdje prepoznajemo princip da su se iste razvijale u zemljama koje nemaju gornji dom parlamenta – senat, a da su u drugim zemljama senatori vršili misleću ulogu akademika, služeći kao korektiv zakonima, koje su donosili izabrani narodni deputati ili poslanici, što se vremenom u pojedinim zemljama mijenjalo, pa su, pored nacionalnih, dopustili formiranje i drugih akademija nauka i umjetnosti, poput Njemačke i Rusije,

dok su druge zadržale monopol isključivo za nacionalne akademije. U posebnim pod odjeljcima ovog poglavlja, obradit ćemo francusku, britansku i austrijsku akademiju nauka i umjetnosti, kao i ruske i švedske akademije, a spomenut ćemo i druge važne akademske institucije evropskih zemalja.

Četvrto poglavlje razmatrat će uticaj muslimanske naučne misli na razvoj evropske nauke. Smatramo da su savremena evropska nauka i umjetnost duboko ukorijenjene u tekovine muslimanske renesanse, što želimo ovim poglavljem, makar, načelno ne dokazati već predstaviti kroz nekoliko konkretnih primjera, a to na koncu dodatno potkrjepljuje našu tezu o univerzalnosti znanja i spoznaje u islamskome konceptu i, velikom broju slučajeva, neprincipijelnome odnosu evropskih znanstvenika koji su izdašna dostignuća islamskih učenjaka crpili i predstavljali kao vlastita.

Peto poglavlje obradit će posebnu pažnju na vjerske autoritete u kšćanstvu, judaizmu i islamu i njihov doprinos utemeljenju i razvoju naučne misli. Veliki dio savremenih naučnika pokušava napraviti snažan zastor ili makar raskorak između religije i njenih promicalja i jasne i precizne naučne misli, pokušavajući da predstave teološko učenje kao nenaučno i samim time degradativno, zato nam je intencija ovim poglavljem dokazati hipotezu da je u suštini savremena nauka izrasla kao takva isključivo zahvaljujući teološkim misliocima i pregaocima na polju uzdizanja znanja i spoznaje. Kao konkretni egzemplari za dokazivanje ove hipoteze poslužit će nam kršćanski prosvjetitelji Aurelije Augustin, Toma Akvinski, Martin Luter i Makarije III, odnosno islamski učenjaci El-Gazalija, Ibn Tejmije, šah Veliullaha Dahlavia, Syed Ahmed Khan, Jamaluddin al-Afgani Muhammed Abduhu, Muhammed Rashid Rida i drugi. Jedna od hipoteza odnosio se na dokazivanje uloge teoloških mislilaca u formiranju institucija nauke i znanja, poput Univerziteta Sorbona, koji su utemeljili muslimanski mislioci. Cilj nam je da prikažemo i značaj teoloških mislilaca na utemeljenje i razvoj nauke na Balkanu.

Fenomen krize akademske elite u odnosu na izazove savremene civilizacije obradit ćemo u šestom poglavlju. Hipoteza od koje polazimo sadrži se u tvrdnji da slabosti savremene akademske elite leže u njenoj kohabitaciji sa državnim sistemima i političkim moćnicima, odnosno naslijeđenom povlašćenom statusu u društvu i nuspojavama koji tako privilegiran položaj bez potrebe za

konstantnim dokazivanjem i radom proizvodi, što za posljedicu ima dominaciju političke elite nad akademskom. U nastavku pokušat ćemo dati i smjernice prevazilaženja ovog neprirodnog i neodrživog stanja u kome se nalazi svjetska civilizacija danas.

Nakon općenitih i univerzalnih promišljanja, sedmo poglavlje studije posvetit ćemo akademijama nauka i umjetnosti u regionu i njihovome odnosu spram Bošnjaka, pokušati objektivno sagledati njihovu ulogu u društvenim procesima koji su ozbiljno i dugoročno određivali položaj Bošnjaka kao naroda od devetnaestog vijeka do danas, osobito zbog činjenice da su najbliži susjedi Bošnjaka znatno ranije oformili nacionalne akademije nauka i umjetnosti. U ovom poglavlju posebne odjeljke ćemo posvetiti Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti, a obzirom na koncept državne akademije tretirat ćemo i Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

U osmom poglavlju pokušat će faktografski prikazati obrazovne institucije Bošnjaka, njihov nastanak, razvitak i ulogu u očuvanju, unapređenju i promoviranju univerzalnih i nacionalnih vrijednosti kako Bošnjaka kao naroda tako i cjelokupne kulture Balkana i svijeta. Krenut ćemo od mekteba, kao najstarije institucionalno organizirane obrazovne ustanove kod Bošnjaka nakon njihovog prihvatanja islama, preko medresa, ruždija i drugih specijaliziranih škola u osmanskome periodu (Darul-hadisa, Darul-Kur'ana, Darul-mualimina i dr.), pa sve do njihovih današnjih institucionalnih nadogradnji kakvi su islamski fakulteti i pedagoške akademije. Poseban odjeljak ovog poglavlje, posvetit ćemo univerzitetima, osobito što tradicija univerziteta kod Bošnjaka postoji do perioda srednjovjekovlja i postojanja ovakve najvažnije obrazovne institucije još za vremena dobrih Bošnjana, među prvima u svijetu. Uz ovaj univerzitet, ukratko ćemo prikazati i ostale univerzitete sa primarno bošnjačkom ulogom u njihovome nastanku, razvitku i egzistenciji, odnosno utjecaju na opće obrazovanje i spoznaju kod Bošnjaka, poput univerziteta u Sarajevu, Tuzli, Mostaru, Bihaću, Novom Pazaru, Zenici, Travniku i dr. u kojima se formira današnja intelektualna elita ovog naroda.

Deveto poglavlje dat će pregled uglednih bošnjačkih intelektualaca, mislilaca, naučnika, pisaca i umjetnika u posljednjih pet stoljeća. Cilj ovog poglavlja je da ukaže na kontinuitet akademske misli i vrhunskoga umjetničkoga pregalaštva Bošnjaka kroz historiju. Svjesni da je takav pristup

preambiciozan za samo jedno poglavlje jedne doktorske teze, jer djelo svakog od tretiranih autora zaslužuje ne jednu već nekoliko posebnih doktorskih teza, ovdje moramo imati izuzetno strogu selekciju odabira autora koje ćemo predstaviti. Selekciju ćemo vršiti po više kriterija, od koji su najvažniji ukupan doprinos nauci i umjetnosti i utjecaj koji su imali na generacije poslije sebe, recepcija i rasprostranjenost njihovog djela i umjetnosti kako među samim Bošnjacima tako i drugim narodima. Možda ovaj pristup ne osigurava cjelovitost ove teme, ali to nam i nije krajnja namjera, jer bi to bilo primjereno enciklopedijskom ili leksikonskom predstavljanju svih značajnih Bošnjaka u povjesti, zao ćemo se ograničiti na nekoliko desetina imena u rasponu od Nasufa Matrakčija do Dževada Karahasana, odnosno od XV do XXI stoljeća, onih koji su samostalno, uglavnom bez institucionalne, ili bar svoje nacionalne, podrške ili organiziranosti postizali vrhunske naučne i umjetničke dosege.

Deseto poglavlje naslovit ćemo *Razlozi za osnivanje Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti*. U njemu ćemo tretirati ovu najvažniju bošnjačku akademsku i naučnu instituciju od ideje o osnivanju preko realizacije tog čina, do reakcija na isto do prvih konkretnih rezultata njenog djelovanja. Tretirat ćemo dvije vrste negativnog odnosa prema ideji BANU, prvog koji dolazi spolja od strane nebošnjačkih institucija i pojedinaca iz okruženja i drugog koji se javlja iznutra, od strane takozvanih avangardnih liberalnih bošnjačkih institucija a naročito pojedinaca, kao i stvarne razloge tako negativnog stava prema samoorganiziranju individualnih intelektualnih kapaciteta bošnjačkog naroda. U prva tri odjeljka ovog poglavlja govorit ćemo o periodu utemeljenja i izazovima s kojim su se osnivači BANU susretali, preprekama i izazovima, naročito administrativne prirode, koje je rukovodstvo BANU imalo da prevaziđe kako bi ova institucija dobila pravni status i okvir, kao i samome unutarbošnjačkome otporu BANU. Četvrti i najobimniji odjeljak ovog poglavlja dat će kratke podatke o academicima BANU, dvadeset dva osnivača i dvanaest izabranih akademika na prvom konkursnom izboru koji je ova akademija organizirala. Cilj ovog odjeljka je da da uvid u najznačajnije ljudske resurse, intelektualne kapacitete i dostignuća ljudi koji su svoj cjelo životni rad kroz Bošnjačku akademiju nauka i umjetnosti zavještali svom narodu kao naučno, kulturno i duhovno nasljeđe. Peti odjeljak posvećen je prvom broju Glasnika BANU (objavljenom 2015. godine), periodičnom izdanju Akademije, u kome su objavljeni inaugurativni radovi akademika osnivača BANU. Svaki od radova bit će prikazan sažetkom i sublimacijom temeljnih ideja i zaključaka.

Jedanaesto poglavlje nazvali smo *Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti i bošnjački narod* s namjerom vlastitog poimanja uloge i značaja ove institucije za Bošnjake u cjelini. Ovdje ćemo obrazložiti naše viđenje BANU i njenih akademika kao stjecišta kvalitativne misli koja bi trebala imati zadatak da razvija strategije očuvanja i unapređenja ključnih vrijednosti ovog naroda, u prvom redu države Bosne i Hercegovine, vjerskog, nacionalnog i kulturnog identiteta. Prvi odjeljak ovog poglavlja bavit će se oslobađanjem mentalnog obruča kao preduvjeta rađanja, slobodne i autentične naučne i umjetničke misli i sagledavanja BANU kao emancipatora bošnjačke intelektualne elite i njihovog oslobađanja osjećaja inferiornosti, dok će drugi ispitivati problematiku razvoja autentične intelektualne elite Bošnjaka u odnosu na konformističku poziciju centra koja proizvodi servilnost, indolentnost i često je put ka korupciji i degradaciji.

Dvanaesto poglavlje posvetit ćemo sagledavanju odlika akademske misli kao izazova za bošnjačke akademike, naročito u periodu opće globalizacije koja nameće posebna pravila u sferi nauke i umjetnosti, gdje se sve manje vrijeduje, pa čak i opstruira slobodna i autentična misao, a naučnici i umjetnici pretvaraju u sitne dijelove globalnog mehanizma. Ovaj proces sagledat ćemo kroz posebne odjeljke koji će tretirati nacionalnu, etičku, kritičku i slobodnu misao.

Trinaesto poglavlje posvetit ćemo unutrašnjem ustrojstvu BANU kao akademske naučne i umjetničke institucije. U posebnim odjeljcima ćemo obraditi odjeljenja BANU: Odjeljenje za jezik i književnost, Odjeljenje za historiju, Odjeljenje za kulturologiju, Odjeljenje za islamsku misao i Odjeljenje za političku misao s ciljem analiziranja opravdanosti i potreba njihovog postojanja, te iskazivanjem realnih očekivanja i rezultata njihovog rada.

Četrnaesto poglavlje posvetit ćemo prioritetima, koje prema našem mišljenju, Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti treba imati u svom radu. U prvom redu smatramo da se ova institucija treba baviti strateškim projektima, uslijed čega ćemo ponuditi više prijedloga izrade strategija koje su neophodne Bošnjacima kao narodu, zatim ćemo ponuditi i nekoliko važnih projekata za koje smatramo da BANU mora imati kapaciteta da, ukoliko se radi o već započetim, podrži njihovu realizaciju, i sama ih iznese, ukoliko je riječ o projektima koji još uvijek nisu započeti. Također

osvrnut ćemo se na način rada BANU, njene postojeće resurse, saradnji sa drugim sličnim institucijama i statusu u društvu.

U posljednjem poglavlju pokušat ćemo da rezimiramo sve najvažnije spoznaje do kojih ćemo u istraživačkome postupku doći, predočimo rezultate dokazanosti hipoteza koje smo postavili i damo okvirni konačni zaključak vlastitog promišljanja na temu uloge i značaja akademije sa posebnim akcentom na primjer Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti.

Na kraju ćemo dati pregled sve primarne i sekundarne literature koju ćemo koristiti u izradi ove teze.

Ključne reči: znanje, nastanak i razvitak akademije nauka, muslimanski utjecaj na evropsku nauku, vjerski autoriteti i nauka, kriza akademske elite, akademije u regionu i njihov odnos prema Bosni i Bošnjacima, bošnjačke naučno-obrazovne ustanove, znameniti bošnjački učenjaci i pisci, razlozi osnivanja Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti, Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti i bošnjački narod, odlike akademske misli, odjeljenja BANU, prioriteta BANU

2. O ZNANJU

2.1. Epistemologija i njen značaj

Postoji mnoštvo osnovnih etičkih običaja i uvjetnih okolnosti sa kojima se čovjek, kao svjesno biće, svakodnevno suočava i čija aktivna manifestacija direktno izvire iz same savjesti sa mnoštvom problema i još toliko pitanja. Ukoliko se čovjek prema takvoj pojavi pokaže nespretnim i neobazrivim u svojim pokušajima da pronađe potrebne odgovore i neophodna rješenja vezana za navedene probleme i adekvatne odgovore na pitanja, prije ili kasnije će otkriti da je prekoračio granicu koja predstavlja razdjelnicu između ljudske i životinjske prirode.

Sumnjičav i oscilirajući stav, uporedo sa neispunjenjem potreba savjesti za traženjem i pronalaženjem istine, ne oslobađa čovjeka od poremećaja i smetnji vezanih za odgovornosti koje ga se tiču. Prije ili kasnije, takav čovjek sigurno će osjetiti tegobu i prepuštenost sopstvenom kriku na putu prema njegovoj krajnjoj destinaciji, ili kako se često dešava, pretvorit će se u strašno i opasno biće. Razlog za to nerijetko leži u pogrešnim odgovorima i zaobilaznim rješenjima, kao što su materijalizam i nihilizam, koji su dokazali svoju nemoć da dovedu do ličnog psihološkog i duševnog mira te društvenog blagostanja.

U svakom slučaju, glavni razlog općeg zagonetnog stanja, krute vladajuće korupcije i razvrata, bilo na individualnom ili društvenom nivou, ne treba tražiti nigdje drugdje osim kod devijantnih aspekata i pogrešnih tumačenja koja su vezana za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti. Jer shodno tome, ne postoji i ne može se zamisliti druga mogućnost osim odlučnog i trajnog traženja, pronalaženja potrebnih odgovora i adekvatnih rješenja značajnih za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti.

U tom smjeru, valja naglasiti da je prijevremena i hitna potreba svakog pojedinca da ne izostavlja niti jedan pokušaj sve dok ne postigne zdravu osnovu ljudskog života i na taj način pomogne sebi i drugima, štiteći ih od uticaja od strane društava utemeljenih na pogrešnoj osnovi i od devijantnih aspekata i mišljenja koja vladaju u njima.

Prirodno se nameće pitanje: da li je ljudski intelekt u stanju ponuditi vjerodostojne odgovore i prihvatljiva rješenja vezana za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti?

Ovo je, zapravo, dilema koja aktuelizira suštinu koje se tiču sva pitanja i odgovori iz oblasti epistemologije. Ukoliko ne uspijemo pravedno riješiti izražene probleme ove discipline osnovnih etičkih običaja i uvjetnih okolnosti, nikada nećemo uspjeti da ponudimo rješenje za velike i važne probleme ontologije, kozmologije, antropologije itd. Ukoliko ne uspijemo da jasno odredimo vrijednost znanja preko ljudskog intelekta, svako viđenje i svi ponuđeni aspekti mišljenja kao aktuelno rješenje gore navedenih problema rezultirat će plitko prolaznim, praznim i neprihvatljivim. U slučaju plitko prolaznih postizanja navedenih rješenja, pojavit će se i ostati na površini drugi splet nejasnoća vezano za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti, uglavnom ona koja će se odnositi na način kako intelekt može da postigne i da nam omogući potrebno rješenje, i to opet vezano za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti. Ovo je tačka gdje su pogriješila mnoga poznata imena zapadnjačke filozofije, kao što je David Hume, Immanuel Kant, kao i svi pozitivisti koji su se pojavili poslije njih.

2.2. Razvoj epistemologije

Bez obzira na već poznatu činjenicu da epistemologija kao posebna filozofska disciplina nema dugu historiju, važno je skrenuti pažnju na to da su osnovni etički običaji i uvjetne okolnosti vezane za vrijednost znanja, koje su suštinski dio epistemologije, konstantno izražavane i tretirane još u najranijim periodima filozofije. Postoji mogućnost da se sva pažnja mislilaca počela zadržavati na problematici vrijednosti znanja, upravo zbog čestih oscilacija i neospornih nedostataka koji su primijećeni tokom otvaranja rasprave bazirane na percepciji ljudskih čula naspram događaja i vanjskih realnosti. Ovo je navelo mislioce iz elejske škole da sa sumnjom posmatraju sve tjelesne i čulne percepcije i da se striktno oslanjaju na racionalnu spoznaju, posmatrajući ljudsku narav kao neospornu i realnu za cjelokupan splet mogućnosti znanja kao takvog.¹

¹Detaljnije: Jeger, Verner: *Teologija ranih grčkih filozofa, Gifordova predavanja 1936.*, Poglavlje: *Ksenofanovo učenje o Bogu*, Službeni glasnik, Beograd 2007.

Međutim, ovdje se mora skrenuti pažnja da, sa drugog aspekta, razlike i nesuglasice među misliocima vezane za dugi niz racionalnih rasprava o osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima, kao i kontradiktorni dokazi navedeni od strane svake grupe ili škole radi argumentiranja ili odbrane njihovih ideja, pogleda i mišljenja, pružila je mogućnost sofistima da odbace ne samo vrijednost racionalne spoznaje, već i mogućnosti uopće znanja kao takvog. Time su sofisti otišli korak dalje u svojim pokušajima, tako da su radikalno stavili pod sumnju sve i do stepena negacije, pa čak i ono što je izloženo stvarnoj realnosti, a koja se nalazi van percepcijske i razumne misli.²

Nakon ovih razvojnih događaja, osnovni etički običaji i uvjetne okolnosti vezane za spoznaju i njenu vrijednost nisu uzimane u obzir, niti su tretirane duboko sa ozbiljnom pažnjom sve do vremena kada je Aristotel osnivaio i definisao poznata načela logike kao standardne kriterije za tačno mišljenje, za potrebno i decidno vrjednovanje ponuđenih dokaza u formi argumenata. Izražajno rečeno, radi se o argumentaciji, o tačnoj definiciji i o tačnom utvrđivanju načela koja je Aristotel ponudio u vezi sa procesom bilo kojeg zaključka u prvoj knjizi *Organona*,³ pa sve do posljednje knjige *Sofistika*⁴ – koje su i danas vrijedne i korisne nakon dvadeset i tri stoljeća od teoretskog osnivanja i njihovog potvrđenog protoka. Nastavljajući u ovom smjeru, važno je skrenuti pažnju na činjenicu da i sami marksistički mislioci, nakon višegodišnjih pokušaja da ih obore i pokažu kao bezvrijedne, na kraju su se morali složiti i prihvatiti da čovjek ima nužnu i neizbježnu potrebu za logikom koju je definisao Aristotel, u najmanju ruku bar za jednim njenim dijelom.

Nakon mnogo stoljeća, prilikom ponovnog buđenja u kojem je helenska filozofija obilježila neosporni period svog procvata, u okvirima kasnije filozofske misli nailazimo na niz velikih oscilacija u vrjednovanju znanja putem ljudskih čula (empirizam) i znanja putem razuma (racionalizam). Tokom tih stoljeća nailazimo na dva izražajna perioda kada se Evropa morala ozbiljno suočiti sa krizom vrijednosti i vrjednovanja znanja, sa jedne, i skepticizmom, sa druge strane, koji u potpunosti negira bilo koju vrstu mogućnosti ili formu znanja. Prvi period je period poslije evropske renesanse, tokom koje su se pojavile i razvile empirijske nauke, dok se empirizam odmah nakon svoje pojave pretvorio u školu vladajuće misli.⁵

² Vidjeti: Koplston, Federik: *Istorija filozofije*, BIGZ, Beograd 1988., str. 451-485.

³ Aristotel: *Organon*, Kultura, Beograd 1970.

⁴ Aristotel: *Topika. Sofistička opvrgavanja*, Paidea, Beograd 2008.

⁵ Kapitalno djelo o ovoj oblasti: James, Wiliams: *Essays in Radical Empiricism*, Longsman, Gree and CO, London 1912.

U našem vremenu, empirizam se i dalje predstavlja i postavlja kao škola vladajuće misli, bez obzira na činjenicu da se, s vremena na vrijeme, na sceni pojavilo mnoštvo veoma zrelih i nesporno izuzetnih ličnosti iz redova racionalista.

Međutim, na evropskom kontinentu prva sistematska istraživanja i proučavanja na polju epistemologije kao nauke o znanju i spoznaji urađena su od strane Gottfried W. Leibniza u djelu *Meditationes de cognitione, veritate et ideis*⁶ i John Locka u djelu *An Essay Concerning Human Understanding*.⁷ Istraživanja John Locka su naslijeđena od strane njegovih sljedbenika, konkretnije, od George Berkeleyja u djelu *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*⁸ i od David Humea u djelu *An Enquiry concerning Human Understanding*.⁹

Dostavljene filozofske ideje i viđenja, kao i škola empirizma koju su osnivali, proširile su se brzo na sav evropski kontinent, dok su u međuvremenu pozicije racionalista koji su nastupili značajno oslabile do te mjere da je Immanuel Kant, kao racionalista, pao pod snažan utjecaj ideja i viđenja Davida Humea.

Međutim, Immanuel Kant je vrlo jasno iskazao da ozbiljno i temeljito vrjednovanje znanja, kao i kvalifikacija ljudskog razuma, u suštini su dva najvažnija zadatka filozofije. Pored toga, treba spomenuti da je Immanuel Kant prihvatio samo vrijednost onih zaključaka koji su postignuti preko teoretskog razuma unutar oblasti empirijskih nauka, matematičkih nauka i drugim odgovarajućim oblastima koje oni pokrivaju.¹⁰ Sada je više nego jasno da su se te oblasti proučavale od strane pozitivista i postale polje u kojima bi se oni kretali, znači, sve njihove ideje i viđenja su samo nastavak napada koje je David Hume počeo protiv racionalizma i na izražen način protiv metafizike.

2.3. Znanje u islamskoj filozofiji

⁶Vidjeti: Lajbnic, *Izabrani filozofski spisi*, Naprijed, Zagreb, 1980.

⁷John Locke: *An Essay Concerning Humane Understanding*, 谷月社, 2015.

⁸Berkeley, George: *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, Hackett Publishing, 1982.

⁹Hume, David: *An Enquiry Concerning Human Understanding: Revision of Great Book*, VM eBooks, 2016.

¹⁰Heidegger, M: *Kant i problem metafizike*. Mladost, Beograd 1979.

Zapadnjačkoj filozofiji je bilo potrebno proći kroz dugi niz teoretskih seizmičkih oscilacija i dubokih metodičkih kriza, naročito u vezi sa ubjeđenjima u oblasti epistemologije. Taj potres je bio tako ozbiljan da nakon dvadeset i pet stoljeća oblast epistemologije ne samo da nije dobila snažno i održivo tlo, već naprotiv, može se slobodno reći i da sva podrška koju je ranije dobijala vidljivo biva oslabljenom i osjetno je pala na mjerilu ljestvice vjerodostojnosti.

Nasuprot zapadnjačkoj filozofiji, islamska filozofija je uvijek i neprestano uspijevala očuvati snagu i održivost, bez pojave teoretskih ili metodičkih oscilacija, tako da nikada nije postala žrtva seizmičkih potresa, niti je bila izložena šoku dubokih kriza. Bez obzira na neka prepiranja i suprotne smjerove shvatanja sa kojima su se islamski filozofi suočavali i raspravljali u nemalom broju izazova, ipak su je uspjeli sačuvati oslanjajući se na njihovo glavno i prioritarno viđenje prema kojem je intelekt više nego neophodan za rješenje metafizičkih dilema u vezi sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima.

Bez obzira na to da nikada nisu podcijenili važnost koju nosi naše tjelesno i čulno iskustvo te da nikada nisu odbacili eksperimentalnu metodu prirodnih nauka, ipak, za rješavanje filozofskih pitanja u vezi sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima islamski filozofi su uvijek polazili od racionalne misli i oslanjali se isključivo na racionalni metod. U slučaju suočavanja sa ostalim misliocima koji su se suprotstavili idejama i viđenjima filozofije, kao i sudara sa kritičarima, nije oslabilo islamske filozofe već im je, naprotiv, taj način rasprave poslužio da vidljivo ojačaju i povećaju svoje sposobnosti. To je i razlog zbog kojeg je plod islamske filozofije doživio puni procvat, iz dana u dan postajući još plodniji, dostižući do blistave tačke, pa čak, da postane još održiviji i pribraniji, savitljiviji i neranjiviji prema svojim protivnicima. Baš zato u našem vremenu islamska filozofija je potpuno sposobna da odbrani svoje pozicije i stavove koje već zauzima i da vjerodostojno odgovori na sve moguće izazove koji se nameću od strane njenih rivala i protivnika.

Razni pravci i mnoštvo škola misli koje su se suprotstavile filozofiji u svojoj osnovi proizlaze iz dva smjera.

Sa jedne strane, oni mislioci koji gledaju na neke od filozofskih ideja, viđenja ili aspekata kao na ideje, viđenja ili aspekte koji nisu u skladu sa tekstualnim interpretacijama Božije Knjige i sa sunnetom

Poslanika a.s. bojeći se da će upravo širenje filozofije doprinijeti slabljenju vjere kod ljudi, konstantno su pokušavali da se suprotstave spomenutim idejama, viđenjima i aspektima. Sa druge strane su ozbiljno ustrojili gnostički mislioci, koji su uvijek i konstantno naglašavali važnost duhovne oblasti, zbog čega su se bojali da će možda filozofske ideje, viđenja i aspekti tako uticati na ljude da će poslije zanemariti ili ignorirati gnostičku putanju, što bi, po njihovom ubjeđenju, ometalo ljude da napreduju i budu uspješni tokom njihovog putovanja na uskom puteljku do srca. Upravo ovo je razlog zbog kojeg su gnostici negativno gledali i tretirali filozofiju, dok su tvrdili i ubjeđivali druge da svi racionalisti imaju “drvene noge”.

Vezano za ova dva stava, potrebno je skrenuti pažnju na činjenicu da istinska vjera islam, koju je ljudima objelodanio Bog, nikada se ne može osjetiti ugroženom od bilo kojih ideja, viđenja i aspekata filozofa, što treba da shvati i prihvati svaki razuman čovjek. Bez obzira na bilo koju vrstu nedostatka ili nejasnoće koja se može pojaviti, uz filozofski razvoj i njenu zrelost, sigurno je da nakon prolaska prve i naivne faze, istinitost islamskih viđenja i općevidnost islama, bez sumnje, izaći će na vidjelo i njegova će istina uvijek blistati. Na ovaj način filozofija nam se predstavlja i proizlazi da je veoma korisno i nezamjenjivo sredstvo koje može da služi islamu, sa jedne strane, putem obrazloženja i blistavosti njegovih svestranih učenja što nam istinitost vjere omogućava, te sa druge strane, posredstvom odbrane koju pruža protiv onih pravaca i škola mišljenja koje se postavljaju neprijateljski prema islamu, isto onako kako je to prije činio i nastaviti će da čini, uvijek pravedno, vjerodostojno i na najblaži način, naravno zbog Božije prirode i Njegove pomoći.

Međutim, treba skrenuti pažnju na to da duhovno i gnostičko putovanje nikako nisu u suprotnosti sa božanskom filozofijom, izražajno, sa metafizikom. Naprotiv, ona su potpomognuta upravo od ove filozofije čime su dobila i prihvatila mnogo toga od nje, izuzev u slučaju namjerne zloupotrebe. Upravo u ovom smjeru treba skrenuti pažnju da, gledano sveobuhvatno, ova vrsta suprotstavljanja je bila od velike koristi, a to iz razloga da je, sa jedne strane, postavljena kočnica jednoumlju i ekstremizmu, i sa druge strane, služila je kao zlatna mogućnost da se zaokruži i odredi granica svake od navedenih nauka.

U skladu sa onim što je već rečeno, važno je navesti i činjenicu da, iz razloga što u islamskoj filozofiji intelekt uvijek i konstantno zauzima jako, održivo i nekolebljivo mjesto i određenu visoku poziciju, nije ni bilo potrebno zalagati se za neko duboko i detaljno istraživanje u vezi sa osnovnim etičkim običajima i

uvjetnim okolnostima, jer se odgovor već nalazi u jasnoj Knjizi i praksi Uzora te knjige. To znači da istraživanje znanja na metodički i sistematski način, kao posebna i nezavisna disciplina filozofije, osim što nije moguće, ujedno nije ni potrebno.

Ovom prilikom vrijedno je spomenuti da nekoliko od malobrojnih pojava vezanih za prirodu znanja, raspodijeljenih, ali ne i raspoređenih u okviru neke discipline, mogu dokazati da je filozofija zloupotrijebljena u okviru flagrantnog neshvatanja. Brz pregled pojedinih poglavlja u knjigama logike i filozofije dovoljan je da se primijeti bezvrijednost forme i suštine u argumentaciji, ubjeđenju, idejama i viđenjima sofista.

Još samo da dodamo da je bitno skrenuti pažnju na činjenicu da u vezi sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima u vezi mentalne egzistencije, koja spada u pitanja koja se *par excellence* pripisuju problematici iz oblasti znanja, u islamskoj filozofiji nije tretirana kao posebna i nezavisna tematika, osim u djelu Ibn Sīne.

2.4. Definisanje znanja

Prije nego što se posvetimo definiciji znanja, smatramo važnim da kratko prosvijetlimo pamćenje vezano za izvorne tragove pojma “znanje”. Tokom povijesti ovaj pojam je imao razne izraze i upotrebe. Opće leksičko značenje pojma, u suštinskom i općenitom smislu, jeste *znanje u debelim linijama, informacija i znanje*, što bi u terminologiji Platona i Aristotela odgovaralo pojmovima *doxa* i *episteme*, gdje je prvi pojam općenite prirode, a drugi je specifičan. Tako na primjer, mogu poznavati *postojanje* nečega, ali ne posjedujem znanje za isto to nešto u njenoj biti, u najužoj *lično* u svemu što ono *jeste*. Međutim, u nekim slučajevima, taj pojam se koristi za posebnu percepciju, dok se nekada koristi za spoznaju. U nekim drugim slučajevima se koristi za nauku koja je u skladu sa realnošću – izražajno, sa “realnosti” kao “izražajnost” i kao cjelokupnu “predstavu” realnog – kako se to vidi kod Hegela i Schopenhauera – ili sa spoznajom nečega na detaljan i siguran način, kako to nalazimo kod Descartesa.

Kao predmet epistemološke nauke znanje se može posmatrati prema jednoj ili drugoj prirodi predstave u značenjima koje smo upravo gore istakli. U svakom slučaju, prilikom upotrebe, njegovo značenje se

oslanja isključivo na sporazum, što izražajno znači da je njegova priroda konvencionalne kategorije, sve dok njegovo prihvatanje polazi od nagodbe i oslanja se na premise koje moraju biti prihvaćene od raznih strana. Sofisti su se, na primjer, oslonili na ovu posljednju tačku, stajući još na početku protiv početne premise. Ovo isto važi i u slučaju modernog skepticizma, koji nije ništa drugo osim kamuflirana forma sofističke ideologije.

Međutim, mora se navesti da je sam koncept znanja jedan od najjasnijih i najočiglednijih koncepata, do te mjere usklađen sa našom savješću da se tokom povijesti uopće nije ni pokazala potreba za njegovom definicijom. Ali sa druge strane, prinuđeni smo priznati i prihvatiti da je definicija znanja skoro nemoguća, i to zbog jednostavnog razloga da ne postoje jasniji i očigledniji pojmovi koji bi ga definisali.

Svi ti izrazi i tvrdnje, koji se često koriste u knjigama filozofije i logike kao definicije znanja i nauke, nisu ni izbliza tačne i još manje izvorno jasne definicije. Svi navedeni izrazi i tvrdnje u raznim izvorima dati su isključivo, jednostavno i jedino kako bi se specificirale neke forme izražavanja u jednoj posebnoj nauci, ili na jednoj određenoj oblasti istraživanja. Na ovaj način, radi samog primjera, logičari definišu spoznaju kao “davanje forme nečemu preko uma” i cilj davanja takve definicije je radi specificiranja njene posebne površine; izražajno, sve što se karakteriše i opisuje kao “priznato i prihvaćeno jeste znanje”.

Također, koncept znanja se može uočiti i u osnovi posebnih tretmana i viđenja vezanih sa etičkim običajima i uvjetnim okolnostima ontologije određenih filozofa, koji definišu znanje i spoznaju kao “prisustvo jednog bespredmetnog bića kod drugog bespredmetnog bića”, ili kao “prisustvo jednog predmeta kod nekog bespredmetnog bića”. Razlog zbog kojeg daju definiciju te vrste je zato što žele dovesti do izražaja njihov ugao posmatranja ili svoje opće viđenje vezano za bespredmetnu prirodu znanja i spoznajnog subjekta; izražajno, kao “um”, “intelekt” ili “razum”, kako se jasno može primijetiti kod Platona, Descartesa, Kanta, Hegela i njihovih sljedbenika.

Uzimajući u obzir čitav korpus prijedloga koji smo već naveli i uokvirili, moramo skrenuti pažnju na to da, ukoliko se od nas zahtjeva da svakako damo objašnjenje i definiciju vezanu za znanje i spoznaju, najbliže objašnjenje i definicija bi bilo sljedeće: *Znanje je prisustvo samog predmeta, ili njegove posebne forme, ili njegovog općeg koncepta, u bespredmetnom i suštinskom prisustvu; a spoznaja je konceptualno prisustvo nepredmetne prirode u bespredmetnoj svojini radi shvatanja ontološke suštine.*

Pored ovoga, također, trebamo skrenuti pažnju na činjenicu da, u slučaju znanja, nije neophodno da spoznavalac uvijek bude različit od spoznanog predmeta, dok kod spoznaje jasan koncept mora da bude u skladu sa jasnim najbližim izvorom. Postoji mogućnost, slično kao u slučaju samosvijesti i znanja koju neko ima o sebi, da između onog koji spoznaje i predmeta znanja ne postoji nikakva razlika.

Kao zaključak, polazeći od definicije koju smo naveli vezano za pojam “znanje”, epistemologiju možemo opisati kao nauku koja se bavi ljudskim znanjem, a spoznaju kao instancu koja vrjednuje stepen, vrste, kriterije i vrijednosti tog znanja.

2.5. Skepticizam

Svaki odrastao i razuman čovjek svojim intelektom u stanju je prepoznati pojmove i događaje vezane za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti, kao i druge pojmove i događaje iste ili slične prirode. Slijedom toga, takav čovjek orijentisan ka budućnosti, poduzima niz pokušaja kako bi sabrao i dobio informacije vezane za sve one pojmove i događaje koji su dio njegovih potreba, užeg ili šireg kruga ličnih interesa. A najistaknutiji znak ove vrste pokušaja jeste sve ono što su do danas uspjeli uraditi naučnici i filozofi, otkrivajući i istražujući šarenolika polja nauke i filozofije.

Baš zbog toga, mogućnost i realizacija nauke jeste nešto što svaki čovjek čiji um nije zahvaćen sumnjom ne bi negirao, niti bi kod njega bilo zabune ili nestabilnosti. Međutim, ono što je otvoreno za diskusiju i podrazumijeva mogućnost nesuglasica jeste određenje granica ljudskog znanja, specificiranje sredstava putem kojih se postiže sigurno znanje u skladu sa vrjednovanjem spoznaje, čime bi morali steći potreban način za razlikovanje tačnih mišljenja i gledišta od onih koji su netačni, ili su sumnjive prirode.

Gore navedeni okviri, koje smo već pokušali ukratko predstaviti vezano za ideje, stavove, gledišta i viđenja sofista i skeptika, posmatranim iz posebnog ugla, mogu se podijeliti na dva glavna dijela kako bi imali jasniju sliku. To znači da se u prvom dijelu sabiraju ideje, stavovi, gledišta i viđenja u skladu sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima koje su sofisti i skeptici obradili i izrazili vezano za postojanje i biće, dok su u drugom dijelu sabrali ideje, stavove, gledišta i viđenja u skladu sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima koje su obradili i izrazili vezano za nauku i znanje. Drugim

riječima, ideje, stavovi, gledišta i viđenja u skladu sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima koja su sofisti i skeptici obradili i izrazili u sebi sadrže dva glavna aspekta. Prvi aspekt je vezan za oblast ontologije, dok se drugi veže za oblast epistemologije. U ovom smjeru možemo navesti primjer viđenja koje je izrazio Protagorin učenik Gorgias, jedan od najekstremnijih sofista, koje glasi: “Ništa ne postoji, pa čak i kada bi nešto postojalo ne bi se moglo spoznati; čak i kada bi postojala neka znanja bića, ta znanja se nikako ne bi mogla prenijeti drugima”, što izražajno znači da bi jezik bio nesposoban posrednik za prenošenje spoznaje i istine *bića i postojanja*.¹¹

Vezano za gore navedeno, prva tačka koja zaslužuje skrenuti pažnju na nju jeste sljedeća: Jedan čovjek može težiti da stavi pod sumnju postojanje svega, ali nesporno je da neće biti u stanju da stavi pod sumnju postojanje vlastitih sumnji, ili postojanje njegovih perceptivnih sposobnosti, kao što su sposobnost vida i sluha, ili neće moći posumnjati u postojanje svojih misaonih formi, niti u relevantna psihološka stanja. Upravo je ovo put koji je slijedio Descartes. Pa ako neko izrazi sumnju vezanu za navedene slučaje, onda takav čovjek je ili ozbiljno poremećen i morao bi se podvrgnuti liječenju, ili laže i pokušava ostvariti neke sasvim druge ciljeve. Također, čovjek koji govori, diskutuje ili piše knjige, ne može nikako da stavi u sumnju postojanje jednog dijela njegove diskusije, ili postojanje lista ili pera kojim piše.

Najviše što može učiniti takav čovjek jeste izjasniti se da navedene stvari percipira na taj način unutar sebe, dok se njegove sumnje odnose na njihovo vanjsko, konkretno postojanje. Ovaj put je slijedio i Bertrand Russell, kako možemo zapaziti i u tvrdnjama i viđenjima koja je izrazio George Berkeley i još mnogi slični idealisti, koji prihvataju sve predmete percepcije isključivo kao formu unutar uma, dok istovremeno negiraju njihovo vanjsko postojanje i bivstvovanje. Možda njihov najjasniji stav ili viđenje je načelo koje je posebno zastupao Berkley, a koje glasi: *Esse est percipi (aut percipere)* – „postoji ono što se može percipirati; postojati znači percipirati”.

Međutim, i pored svega navedenog, treba skrenuti pažnju da su pomenuti mislioci gledali i posmatrali pozitivno postojanje i bivstvovanje drugih ljudi koji imaju poseban razum i dotične percepcije, što izražajno znači da njihovi stavovi i viđenja nikako nisu u domenu apsolutne negacije cjelokupnog i

¹¹Detaljnije: Platon: *Protagora – Gorgija*, Kultura, Beograd 1968.

cjelovitog znanja i postojanja ili bivstvovanja, već su jednostavno negacija predmetnih bića, a takva sumnja se isključivo veže samo za određene predmete znanja.

Što se tiče slučaja čovjeka koji tvrdi da je potpuno nemoguće da možemo steći bilo kakvo sigurno znanje ili dokaz za spoznaju, najbolje bi bilo takvoj osobi postaviti jednostavno pitanje da li ona zasigurno zna da je to tako, ili možda ima sumnje u sve što tvrdi? Ukoliko potvrdi da sigurno zna ono što tvrdi, u tom slučaju postoji u najmanju ruku bar nešto što je moguće sa sigurnošću znati, što obara njenu prvobitnu teoretsku tvrdnju. Ukoliko prizna “da njeno znanje nije sigurno”, to znači da postoji mogućnost da u budućnosti stekne određeno sigurno znanje i dokaz za spoznaju. Drugim riječima, njena tvrdnja ne samo naizgled već i u suštini jeste bezvrijedna.

Odnosno, ukoliko neko priznaje i tvrdi da ima sumnje vezane za mogućnost znanja, kao i u sve što se tiče konačnih stavova i viđenja znanja vezanih za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti, u tom slučaju, svakako bi bilo logično da se takvom čovjeku postavi pitanje da li zna ili nije siguran da ima takve sumnje? Ukoliko nam odgovori da “zna da ima takve sumnje”, onda je takav čovjek, tom prilikom, prihvatio ne samo mogućnost već i konkretnu realizaciju znanja. Međutim, ukoliko nam odgovori “da ima sumnje vezane za svoje lične sumnje”, u tom slučaju, putem takvog priznanja i tvrdnje taj čovjek ili je ozbiljno mentalno poremećen, ili krije neke druge ciljeve, što je razlog zbog kojeg zaslužuje neteoretski odgovor.

Međutim, kako bismo dali odgovor onim ljudima koji vatreno i odlučno brane relativnu prirodu i sadržinu bilo kakve vrste znanja, tvrdeći da niti jedan stav, viđenje ili tvrdnja nema apsolutnu osnovu, niti su potpuno i zauvijek istiniti, takvim ljudima bi bilo veoma logično da se postavi pitanje “da li tvrdnja koju oni priznaju jeste apsolutno, potpuno i zauvijek istinita, ili je istinitost te tvrdnje relativna, djelimična i privremena”. Ukoliko odgovore da su ubijeđeni kako je njihova tvrdnja “sveobuhvatna i u svim slučajevima – bez bilo kakvog uslova ili kritike – istinita”, u tom slučaju takvi prihvataju postojanje najmanje jednog stava, viđenja ili tvrdnje sa dimenzijama apsolutne, potpune i vječne prirode i sadržaja.

Jedna od sumnji koja je uvjetno i polazna tačka na koju se snažno oslanjaju sofisti i skeptici jeste ubjeđenje koje se susreće u najrazličitijim formama i koje koriste u raznim primjerima, izraženo je u sljedećem argumentiranju. Ponekad, čovjek uspije osjetiti i postići sigurnost vezanu za postojanje i bivstvovanje nečega, a takvo iskustvo osjeti i postiže preko vlastitih čula i tjelesnih iskustava. Međutim, kasnije taj isti

čovjek veoma jasno shvati da je u tom pogledu svojim zaključkom učinio grešku. Ubrzo će se suočiti sa činjenicom da njegova percepcija preko njegovih čulnih i tjelesnih iskustava nije nužno pouzdana percepcija. Baš zbog toga, taj čovjek dođe do zaključka kako postoji velika mogućnost da i sve druge percepcije koje je dobio preko čula i tjelesnih iskustava mogu biti potpuno pogrešne, što jednoga dana može izaći na vidjelo.

Međutim, kao i u ovom slučaju, može se dogoditi nekome drugom da uspije otkriti neko načelo ili pravilo za koje smatra da je sigurno iz razloga što mu je polazna tačka racionalno utemeljena. Ali nakon nekog vremena uspije shvatiti da je njegovo rasuđivanje bilo netačno, a njegova sigurnost polako prelazi u sumnju. Veoma brzo, on će saznati i prepoznati da percepcija putem razuma i rasuđivanja nipošto nije neosporna, niti je nužno pouzdana. Na isti način, mogućnost pogrešivosti stavlja mrlju i na druge percepcije koje je ovaj isti čovjek postigao putem razuma i rasuđivanja. Na kraju, u oba slučaja ne preostaje ništa drugo osim sumnje.

Maloprije smo skrenuli pažnju na činjenicu da su neka znanja i percepcije van svake sumnje. Pored toga, naveli smo činjenicu argumentacije i opravdanja koja predstavljaju skeptici kako bi branili, ozakonili i podržali svoje stavove i viđenja, koja se hvataju za apsolutnu negaciju, odnosno, potpunu i cjelovitu negaciju mogućnosti znanja, koji ustvari kompliciraju i imaju nužnu potrebu za nekoliko dodatnih znanja. Sa druge strane, veoma je jasno i potpuno smo svjesni da nisu svi naši stavovi i viđenja o znanju uvijek istiniti i u skladu sa realnošću, što znači da u mnogim slučajevima sami uspijemo zapaziti kako su neki naši stavovi i viđenja pogrešni, ili netačni.

Imajući u obzir takvu razvojnu sliku, dileme i pitanja namijenjena osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima koja se prirodno rađaju i postavljaju, uvijek se tiču razlika koje postoje između ljudi sa različitim percepcijama - jedni koji za sebe smatraju da su daleko od svake pogrešivosti ili sumnjičenja, te drugi koji su otvoreni prema *pogrešivosti* i *sumnjičenju* - upravo na način kako bi ih mogli razlikovati. U tom smislu, poznato je da je René Descartes pokušao da osnovati "neoborivu" filozofiju sa jasnim ciljem suprotstavljanja skepticizmu i kako bi u tom poduhvatu bio uspješan, Descartes je postavio kao kamen temeljac svoje filozofije "nesumnjivost same sumnje". Na ovoj osnovi, postojanje izražajnog JA u obliku "sumnjive misli" i istovremeno "misleće sumnje" jeste upravo viđenje koje se oslanja na takvu osnovu. Međutim, kao kriterij za nesumnjivost Descartes je postavio jasnoću i preciznost, koje koristi i

kao standard za razlikovanje tačnih stavova, ideja i viđenja od onih koji su po njemu netačni stavovi, ideje i viđenja.

Ovdje se nalazimo u poziciji gdje je nemoguće duboko i precizno procijeniti filozofsko mišljenje Descartesa, isto onako kako je sasvim nemoguće u detaljnije saznati do kojeg je stepena Descartes bio uspješan u cilju koji je sam sebi bio postavio, jer nam se nigdje ne pokazuje da je barem njemu vlastiti cilj bio jasan. Ono što zaslužuje i što ovdje treba uzeti u obzir jeste činjenica da je u suočavanju sa skepticima najrazumnije uzeti sumnju kao početnu tačku, kako se moglo vidjeti u već navedenom tekstu.

Za već navedeno, valja skrenuti pažnju na to da, ukoliko neki čovjek bude pokušavao izraziti svoja viđenja da ništa nije potpuno jasno i sigurno do te mjere da se i samo bivstvovanje i postojanje onog koji sumnja može staviti pod sumnju, ovakva argumentacija postaje bezvrijedna, što ukazuje na neophodnost jačeg dokaza. Razlog za to leži u činjenici bivstvovanja i postojanja svjesnog i mislećeg JA, jasnog i dalekog od bilo kakvog sumnjičenja, koliko je jasno i daleko i postojanje same sumnje koja je prikaz i stanje, što je rezultat prve svjesnosti bivstvovanja i postojanja.

Pored gore navedenog, želimo skrenutu pažnju na činjenicu da se “jasnoća i preciznost” ne smiju posmatrati kao najviši mogući kriteriji, niti smatrati zrelim i dovoljnim da bi se prema njima vrjednovali i razlikovali tačni stavovi, ideje i viđenja vezani za osnovne etičke običaje i uvjetne okolnosti, od netačnih ideja i viđenja, iako nešto tako osnovni etički običaji i uvjetne okolnosti ne dozvoljavaju zbog statusa nepomjerljive granice između čovjeka i ostalih stvorenja. I ne samo zato (mada je dovoljno), ni “jasnoća” ni “preciznost” ne mogu biti kriteriji vrjednovanja, već i zbog prostog razloga da ni jedan, ni drugi, a ni oba zajedno nisu dovoljno jasni, precizni i oslobođeni od bilo kakve vrste nejasnoće i fluktuacije. Kao takvi, ne mogu se koristiti i upotrijebiti kao mjerilo, jer nisu ni u kom slučaju u stanju da iznesu na vidjelo bezgrješnost koja se pripisuje određenim vrstama percepcije.

2.6. Klasifikacija znanja

Prva podjela znanja koju treba analizirati u našem slučaju jeste podjela između:

1) Znanja koje se dobija neposredno preko poznavanja suštine i kakvoće samog predmeta koji uspijevamo prepoznati u kojem postojanje i bivstvovanje subjekta znanja bude jasno otkriveno prepoznavajućem ili percipirajućem subjektu i

2) Znanje u kojem se vanjsko bivstvovanje i postojanje njenog objekta ne posmatra, niti se svjedoči od strane spoznavajućeg subjekta, ili percipirajućeg subjekta; naprotiv, sami spoznavajući ili percipirajući subjekt postaje svjestan vanjskog bivstvovanja i postojanja objekta putem posredovanja nečega što ga predstavlja. Riječ je o svemu onome što je imenovano i označeno preko pojma “forma”, ili kroz frazu “misaoni koncept”.

Prva vrsta znanja je imenovana putem frazeološkog pojma “prisutno znanje” ili “znanje preko prisustva”, dok je druga vrsta imenovana putem frazeološkog pojma “usvojeno znanje” ili “znanje putem usvajanja”, odnosno, stečena i usvojena znanja putem konceptualnog prikaza.

Međutim, važno je skrenuti pažnju da je podjela znanja na ove dvije vrste racionalna, sveobuhvatna i prilično isključiva. Osim ove dvije vrste ne postoji neka treća, što znači da ne postoje neka druga znanja osim onih koja obuhvataju ove dvije vrste.

U ovom smjeru trebamo skrenuti pažnju da postoji samo koncept znanja i alternativa za koncept, trećeg nema. Zato, između spoznavajućeg, odnosno, percipirajućeg subjekta i suštine poznatog predmeta postoji neki posrednik zbog i putem kojeg se dobija samosvijest i svjesnost vezano za predmet znanja i u ovom slučaju se znanje imenuje frazom “usvojeno znanje” ili “znanje putem usvajanja”. Ili ono drugo, kada između spoznavajućeg, odnosno percipirajućeg subjekta i suštine poznatog objekta ne postoji nikakav posrednik, tako da znanje koja se dobije u ovom slučaju se naziva “prisutno znanje”, ili “znanje putem prisustva” ili “direktno znanje”.

Znanje i svijest koju svako posjeduje u odnosu sa sobom kao percipirajuće biće je znanje i svijest koji se ne mogu negirati. Ovom prilikom treba skrenuti pažnju da čak i sofisti, koji gledaju na čovjeka kao mjerilo svega, kako to Protagora kaže: “Čovjek je mjerilo svih stvari; onih koji jesu, onoliko koliko jesu i onih koji nisu, onoliko koliko nisu”, smatraju da ove riječi nisu nipošto negirale ljudsko bivstvovanje i postojanje, kao i znanje i svijest koju čovjek ima o sebi.

Sve ovo nam ukazuje da čovjek u sebi, sa svim svojim JA, jeste percipirajući, jeste misleći, sasvim svjestan i savjestan o sebi, sa sobom zbog osnovnih etičkih običaja i uvjetnih okolnosti i putem njegovog unutrašnjeg svjedočenja, a nikako putem njegovih čulnih i osjećajnih djelatnosti, niti preko iskustva, niti preko raznih misaonih formi ili mnoštva koncepata. Sažeto, samo drugim riječima, čovjek jeste znanje i unutar tog znanja, samosvijesti i samosavjesti nema nikakvog raskoraka ili bilo kakve razlike između znanja, spoznavaoaca i predmeta znanja.

Kako smo već nešto ranije naveli, sjedinjenost spoznavaoaca sa onim što je već znano, subjekta spoznavaoaca sa spoznatim predmetom je najsavršenija predstava prisustva prepoznatog predmeta kod spoznavajućeg, odnosno percipirajućeg subjekta. Međutim, ovdje trebamo skrenuti pažnju na činjenicu da osvješćenje čovjeka vezano za boju, oblik i druge osobine tijela ni u jednom slučaju ne predstavlja znanje iste prirode. Naprotiv, riječ je o stečenoj i usvojenoj spoznaji putem vida, dodira i drugih čula, kao i putem misaonih formi i koncepata, i to čvrsto vezanoj sa osnovnim etičkim običajima i uvjetnim okolnostima.

Unutar ljudskog tijela postoje mnogi unutrašnji organi sa kojima nismo upoznati, osim putem znakova ili posljedica, ili ih upoznajemo putem izučavanja anatomije, fiziologije i drugih bioloških nauka.

Pored navedenog, bitno je skrenuti pažnju da se ova vrsta znanja putem prisustva ne može analizirati za razliku od znanja na koje nailazimo kod tvrdnji “ja jesam” ili “ja postojim”, koje su sačinjene od različitih koncepata. Na taj način, polazeći od onoga što smo upravo naveli, bitno je skrenuti pažnju da razumijevanje “poznavanja samoga sebe” nije ništa drugo i drugačije osim samoosvješćenja i samosvijesti, direktnog i intuitivnog, što je u vezi sa dušom. Ova vrsta znanja, ovo samosvjesno osvješćenje suštinska je osobina i karakteristika “poznavanja samoga sebe”. Ljudska duša je bespredmetna supstanca i kao takva je svjesna i savjesna u vezi sa sobom.

Međutim, svijest koju imamo o našim psihološkim stanjima, sa svim našim osjećanjima i strastima, jesu direktne manifestacije našeg znanja i njegove prisutnosti. Kada se dogodi da se uplašimo, postajemo samosvjesni i samosavjesni o ovom psihološkom stanju direktno, bez vanjske pomoći ili posredništva, kao i bez posredništva neke misaone forme ili koncepta.

Također, osjećaj zaljubljenosti u nekoga ili nešto samosvjesno otkriva osjećaj unutar samoga sebe, kao i kada se dogodi da donesemo odluku za izvršenje neke djelatnosti, mi smo samosvjesni o donešenoj odluci i volji. Osjećati se uplašenim od nekoga ili nečega, da se daš nekome ili nečemu, ili da doneseš odluku za obavljanje neke djelatnosti, sve to ne bi imalo smisla bez samosvijesti vezane za strah, ljubav ili volju. Iz istog razloga, bivstvovanje i postojanje naših sumnji ili pretpostavki ne samo da su nesporne, već su i nepobitne. Nijedan čovjek ne može tvrditi da je nesvjestan i nesavjestan u vezi njegovih sumnji, ili da sumnja u bivstvovanje i postojanje svojih sumnji!

Drugi prikaz znanja preko prisustva jeste znanje koje ima svako u vezi sa samim sobom i svojim percipirajućim i pokretnim sposobnostima. Samosvijest i samosavjest, koju svako od nas osjeća putem JA unutar sebe, imaju veze sa dotičnim sposobnostima mišljenja, suočavanja, kao i sposobnostima da pretpostavlja, da se pokreće i sl. i sve su to prisutna i direktna znanja. Saznanja ove vrste se ne dobijaju preko formi ili preko misaonih koncepata. I baš iz tih razloga niko ne griješi oko njihove upotrebe i korištenja.

Na taj način, samo radi primjera, niko se ne odluči da stavi u pokret svoje misaone sposobnosti u slučaju da okolnosti zahtijevaju da se koriste sposobnosti kretanja, kao što niko ne odlučuje staviti u funkciju svoje motoričke sposobnosti ukoliko okolnosti zahtijevaju da koristi svoje misaone sposobnosti. Upravo zbog toga među stvarima koje uspijevamo upoznati preko prisustva spadaju i same misaone forme i koncepti, koje ono JA unutar sebe ne prepoznaje putem posredništva drugih formi i koncepata.

Ako se sticanje znanja oko nečega treba postići neizbježno i nužno putem misaonih formi i koncepata, u tom slučaju za sticanje ovog znanja bit će potrebno poznavanje svake misaone forme i koncepta putem neke druge misaone forme i koncepta, kao i znanje vezano za ovu misaonu formu i koncept preko neke druge misaone forme i koncepta. Stoga, da bi stekli znanje vezano za neku stvar, bit će nam potrebno da poznajemo beskrajno mnogo drugih stvari i također jedan beskrajn broj misaonih formi i koncepata.

Vjerovatnoća je da se u nekoj tački prirodno pojavi znatiželja o čemu se nameće pitanje. Imajući u obzir da je prisutno znanje poznata stvar i suštinski i samo po sebi, u tom slučaju, na potpuno neophodan i neizbježan način misaone forme i koncepti nam se predstavljaju ili kao dio prisutnog znanja, ili kao dio znanja dobijenog preko usvajanja. Razlog je više nego jednostavan i lako shvatljiv. Gledano sa jedne

strane, misaone forme i koncepti se spoznaju zbog i preko prisustva, što izražajno znači da će i oni sami biti dio znanja preko prisustva. Sa druge strane, pretpostavlja se da su one dio znanja vanjskih predmeta, koja će kao takva biti znanje dobijeno preko usvajanja. Stoga, pitanje koje se pojavljuje i postavlja na veoma prirodan način jeste kako je moguće da jedno znanje istovremeno bude i znanje prisustva i znanje dobijeno preko usvajanja?

Odgovor na to pitanje bi bio sljedeći: misaone forme i koncepti imaju svojstva odražavanja vanjskih formi i prikazivanja vanjskih stvari. Sve dok su kao takve forme i koncepti, instrument za prepoznavanje vanjskih stvari, one će biti dio znanja koja se dobijaju preko usvajanja. Stoga, uzimajući u obzir činjenicu da su forme i koncepti kao takvi prisutni i da je svako sam po sebi direktno svjestan i savjestan o njima, u takvim slučajevima navedene forme i koncepti su sastavni dio prisutnog znanja.

Ova dva aspekta se razlikuju po sljedećem: aspekt bivstvovanja ovih formi i koncepata koji su prisutni jeste direktna svijest samoga sebe u odnosu na njih, dok aspekt bivstvovanja ovih usvojenih formi i koncepata jeste njihovo prikazivanje vanjskih stvari. U ovakvim slučajevima kažemo da se forme i koncepti te vrste percipiraju putem prisutnog znanja. Sa druge strane, forme i koncepti takve vrste mogu biti instrument putem kojeg možemo prepoznati vanjske predmete, pa čak i ljude. U ovim slučajevima kažemo da forme i koncepti te vrste predstavljaju znanja koja su dobijena putem usvajanja.

2.7. Razlika i sličnost između islamskog i helensko-zapadnjačkog poimanja znanja

Pristup islamskoj filozofiji nužno nas obavezuje na prihvatanje potpuno različite metodološke perspektive od one koju je već prihvatio najveći dio zapadnjačkih istraživača, obuhvaćajući ovdje i takozvane orijentaliste. Zapravo, radi se o jednoj od perspektiva koja, prije i iznad svega, podrazumijeva potpuno odbacivanje zapadnjačko-centrističkih klišea i paradigmi za koje možemo zaključiti da su već postali poznati po sopstvenom neuspjehu koji, kako vrijeme prolazi, sve više opstaje.

Očiti opstanak ovog neuspjeha dolazi, prije svega, kao zahtjev i izazov koji su postavili događaji u našem globalističkom i globalizirajućem vremenu, zapadnjački stručnjaci koji pokušavaju iznaći

način kako se potpuno izliječiti od sizmatičko-azmatičkih patologija, a koje su se pojavile i djelovale vrlo aktivno tokom tri ili četiri desetljeća koja su iza nas. U našem slučaju radi se o zapadnjačko-centrističkim paradigmama vezanim za njihovo takozvano “vlasništvo” ili “svojinu” koncepata Logosa i Filozofije, koje se obavezno trebaju osloboditi naučni krugovi svjetske akademske elite.

Riječ je o mnoštvu paradigmi koje se pojavljuju, potiču i kristaliziraju u XIX stoljeću kada poznata platonska priča o mitu (*mythos*) o kočijama koju vuku dva konja počinje se tumačiti i interpretirati u geopolitičke svrhe gdje se “bijeli” konj, simbol razuma, počeo posmatrati kao figura Evrope i Zapada, dok se drugi “crni” konj, simbol nerazuma, posmatrao kao figura Azije i Istoka. Takvo tumačenje najbolje se može pripisati i odlično odgovarati kriteristici našeg vremena – sve što se u ovoj našoj stvarnosti opisuje kao politički korektno – ali namjerno obrnuto i nikako u skladu sa viđenjima i ideologijom Platona.

Kod platonske priče dva konja jednostavno obilježavaju dva psihološka pravca – *psychá* – ljudske prirode. Zapravo, to su dva ontološka konja koji se kreću u psihografiji čovjeka, a nemaju nikakvu povezanost sa političkom geografijom i koji se ne mogu banalizirati pričom geopolitičkih močvara.¹²

U odnosu na to, kod “Timea”, Platon nam prikazuje veoma važnu scenu, koja obara geopolitičko i geokulturološko tumačenje *mythosa* kočije. Jedan stari egipatski svećenik – simbol tradicije – prilikom razgovora sa Solonom, obraća mu se ovako: “O Solone, vi Heleni ste uvijek djetinjasti; među vama ne postoji niko ko je zreo..., svi ste vi duševno djetinjasti, jer u vašim umovima nema niti jedno viđenje koje je drevno formirano preko tradicije protkano vremenom, niti jedna spoznaja koju je isplelo vrijeme.”¹³ Isto tako, u više od jednog navrata sam Platon, za razliku od onoga što se pretendira i namjerava od strane zapadnjačko-centrističke paradigme, izrazito najvažnije tačke filozofskih viđenja i ideja prenosi nam preko istočnjačkih likova, što nije slučaj samo kod koncepta

¹²Vidi detaljnije u: Platon: *Fedar ili o lepoti*, Narodne knjiga, Alfa, Beograd 1996.

¹³Platon, *Timaj*, Mladost, Beograd 1981.

lijepog i dobrog, već i kod bića kao takvog, kojeg je Platon u *Sofistu* prikazao preko “stranca iz Eleje”, ili Dhiotima kod “Sipoziuma”.¹⁴

Po svemu sudeći, ne samo naizgled već u svakodnevnoj praksi zapadnjačko-centristička paradigma izostavlja i zaobilazi sasvim smireno (ali ne i sasvim nevino) sada već poznatu historijsku činjenicu da sve forme helenističke misli, gdje je obuhvaćen i Lógos, po prvi put su artikulisane u istočnim predjelima Male Azije, u Ioniji. Upravo u onim zonama gdje su luke istovremeno bile i “kapije” kroz koje nije ulazila samo roba, već vrijednosti i ideje, gdje nisu razmjenjivani samo materijalni, već i kulturološki i misaoni proizvodi. Sama činjenica da je Sokrat, taj neumorni istraživač posvećen znanju, provodio najveći dio dana na trgovima luke, a da nije ni dotakao neku robu materijalne prirode, predstavlja nam se kao veoma važan znak u ovom smjeru.

Pod svjetlom ovih geopolitičkih i geokulturoloških paradigmi, Logos i Filozofija su uvijek posmatrani kao plod helenističkog načina mišljenja i stalno su tretirani kao neodvojivo tkivo srodno njihovim kulturološkim formama i načinu posmatranja na stvari i događaje. No, to se desilo zbog postavljanja jedne veoma proširene i vješto smišljene hipoteze, prema kojoj prvenstveno prisustvo koncepta Logosa i Filozofije u islamskom svijetu jeste isključivo plod prodiranja upravo tih struja helenističkih formi mišljenja, odnosno, u onim formama islamske misli koja se pojavila tokom VIII i IX stoljeća, nešto u šta vrlo teško povjerovati, a još teže dokazati.

Postojanje prodiranja formi helenističke misli u forme islamske misli koja se pojavila u VIII stoljeću, što ne samo da je nesporno već je i historijski dokazana činjenica, nipošto ne znači da za islamski svijet nešto tako jeste i obična *tabula rasa* u odnosu na Logos i Filozofiju. Nastavljajući u tom smjeru, kao i viđenje koje nam prenosi Platon u epizodi *Timeja*, Šihabudin Suhreverdi, poznat kao Šejh Išrak, jedan od najkosmopolitskijih umova čitavog ljudskog roda, u svome djelu *Jezik mrava* jasno potvrđuje da “svijet nikada nije postojao bez filozofije”.¹⁵ Ovakva tvrdnja i viđenje očito se sukobi sa gore navedenom paradigmom, pod čijim svjetlom su se, navodno,

¹⁴ Detaljnije: Platon: *Sofist*, Plato, Beograd 2000.

¹⁵ M.M. Šarif: *Historija muslimanske filozofije*, August Cesarec, Zagreb 1988., str. 364-381.

kulture prije Helena oslanjale na razum, iako je Tales, prvi filozof kojeg poznaje zapadnjačka tradicija, učen i obučavan kao filozof upravo u Egiptu!

Gledano sa ovog aspekta kojeg prenose Platon i Šejh Išrak, Filozofija je univerzalna djelatnost, u vremenskom i prostornom značenju riječi, dok u međuvremenu njeni plodovi u ovom ili onom dijelu zemaljske kugle nisu ništa drugo osim posebni i specifični prikazi Filozofije i njeno razvijanje unutar jednog određenog kulturološkog i izglednog horizonta. Baš zbog takve činjenice, fraze koje često susrećemo kao “zapadnjačka filozofija”, “helenistička filozofija”, “indijska filozofija” i tako dalje, ne samo da nemaju vjerodostojnu osnovu i da ne trebaju biti posmatrane kao izrazi “pripadnosti” niti kao izrazi “vlasništva”, već jednostavno ih trebamo posmatrati kao jasne izraze posebnih i osobnih prikaza Filozofije.

Takva paradigma predstavlja nam se vrlo važnom, naročito u pogledu jasnog objašnjenja pojave prodiranja forme helenističke misli u islamskom svijetu, dok u isto vrijeme je postojalo mnoštvo izvornih islamskih teoretskih misli i djelatnosti koje su islamski mislioci poduzeli i razvijali još u ranijoj epohi pojave islama. Vrijedno je ovdje staviti naglasak naročito na ona polja znanja koja su se povezivala, na jedan ili drugi način, sa hitnom potrebom definisanja kanona i dogme, pod čijim utjecajem se pojavila nauka čitanja (*ilm al-kira'et*), nauka kur'anske egzegeze (*tefsir*), nauka prava (*fikh*), nauka gramatike, retorike, etimologije itd.

U skladu sa navedenim činjenicama, možemo slobodno istaći da najjasnije svjedočenje vezano za postojanje forme islamske misli i posebnog viđenja nailazimo kod sada već veoma dobro dokumentiranog postojanja tenzija koje su stvorene još u prvim koracima njihovog susretanja (ali i kasnije) sa filozofskim mislima i tumačenjima. Svakako da samo zdrava i solidna konstrukcija misli jeste u stanju da pravi razliku između onog što ona gaji i razvija i onog što se izvana nameće. Još u početku, za islamsku misao filozofska tumačenja su uglavnom posmatrana kao nešto “tuđe”, “pagansko”, “heretičko” i slično, koja nisu ništa drugo osim odrazi koji su proizilazili iz kulturnog i vjerskog pluralizma okolnih mjesta, uglavnom u Damasku i Bagdadu.¹⁶ Vrlo slično, ako ne i po istoj šemi, kao u slučaju pojave odvajanja od kulturnog horizonta sa kojim su se sudarali prije

¹⁶Vdijeti: M.M. Šarif: *Historija muslimanske filozofije*, August Cesarec, Zagreb 1988.

dolaska islama. To znači, kod kulturnog horizonta koji je stvorio islam postoji pojava prodiranja forme helenističke misli, ali samo pod uslovom da se svi razlozi i faktori koji su omogućili takvu pojavu ne mogu objasniti nikako drugačije osim pod svjetlom načela islamskog svijeta, njegovih posebnosti u stavovima i različitim formi mišljenja. Jer, po osnovi viđenja stvari i događaja, po poimanju vidljivog i nevidljivog, života i vječnosti, islamski svijet je mnogo opširniji i šarenolikiji od samog pojma svijet. Ovo treba da znači da je islam prije svega vjera, vjerovanje, razumijevanje, pogled na svijet, civilizacija, kultura i konačno jedna cjelina misaonih formi čije je korijenje duboko u univerzumu božanske Objave (*tenzil*) i Poslaničke tradicije (*sunnet*).

Sama činjenica da jezičke odrednice islamske misaone forme nisu u sličnom značenju sa helenskim, a ni u jednom slučaju nisu izvorno ponavljanje nekog drugog jezika, ili nastavak nečeg što je kulturološki naslijeđeno bilo od sopstvenog jezika, pokazuje nam vrlo široku teoretsku kružnicu koja obuhvata, a ne može biti obuhvaćena. Tako na primjer, na arapskom jeziku, u odnosu na koncept *Objava* – predstavljanje, postoje dva izrazita pojma, potpuno različita, iako na svim zapadnjačkim jezicima su plasirani skoro kao isti, jer za koncept *Objava* u zapadnim jezicima ne postoji kvalitetniji izraz. Riječ je o pojmovima *tenzil* i *wahj*. Nećemo se zadržavati na njihovom tumačenju sa teološkog aspekta, međutim, važno je skrenuti pažnju na to da, konceptualno, prvi pojam označava *objavu* – otkrivanje, predstavu - kao “predmet”, kao “sadržaj”, jasno izraženim kod značenja glagola *enzele*, koji doslovno znači “silazi odozgo”, “spuštanje odozgo”, dok drugi pojam označava objavu kao “činjenicu”, kao fakat. A ta dvodimenzionalna (vertikalna i horizontalna) poruka u vezi ponašanja sa misaonom gradnjom prati smisao poznatog hadisa (mnoštvo njih) da je “znanje izgubljena stvar, uzmite je gdje god je nađete”.

Držeći se takve činjenice, prirodno prodiranje formi helenističke misli (i ne samo nje) jeste, prije svega, plod principijelne dozvole koja potiče iz poruke vezane za traženje znanja i spoznaje gdje god se nalazile u svim oblastima i u svim dozvoljenim oblicima – poruke koja se donekle smatra i obavezom – prisutnom u Kur'anu i hadiskoj tradiciji.

Međutim, jasan svjedok važnosti znanja i spoznaje nije samo lako dokaziva činjenica da na termin *ilm* sa svim njegovim derivatima nailazimo oko 800 puta u Kur'anu, što svakako, po našem mišljenju, jeste jasna poruka da nam takva svjedočenja o znanju dokazuju:

- da je znanje jedno od sredstava preko kojeg Bog otkriva Svoju volju ljudima, povezujući je u nekoliko slučajeva i sa “stvaranjem”;
- da je znanje nesumnjivo suštinski i sastavni dio “sadržaja” Objave i, kao u mnogim slučajevima, čak se i sam “sadržaj” Objave jasno opisuje putem pojma *ilm* – “spoznaja”, “znanje”;
- da je znanje jedna od posebnih blagodati, jasna manifestacija Božije milosti i, shodno tome, jedan od osnovnih karakterističnih elemenata vjernika;
- da je znanje važan element koji osigurava čovjeku visok status i sigurnu poziciju.

Gledano pod svjetlom ove perspektive, kur'anska scena prenesena u poglavlju El-Bekare je zaista značajna jer nam se sa stvaranjem čovjeka razjašnjava da je upravo “znanje” to koje je dato kao jasan i neosporan “znak” kvalitetne prevage Adema naspram meleka, a samim tim i nad svim drugim stvorenjima.¹⁷ Međutim, u ovoj tački trebamo skrenuti pažnju na ono što je lako prepoznatljivo u mnogim kur'anskim ajetima i u hadiskim načelima o traženju znanja i na meditaciju oko spoznaje, i to gdje god se čovjek nalazi i u svim oblicima manifestacije znanja, oslanja se na funkciju konceptualnog repertoara čitavog islamskog svijeta, a označava sasvim nov pristup i poseban način odnosa sa konceptima “znanja” i “spoznaje”.

Za razliku od onoga što primjećujemo u helenističkoj filozofskoj tradiciji, u islamskom svijetu pojam *hikme*, što se razumije kao “znanje”, “mudrost”, “nauka”, ne povezuje se samo sa “posmatranjem”, kako je povezan u helenističkoj filozofiji pojam *sofia*, već je nerazdvojno povezan i sa ljudskim “djelovanjem”. Naime, terminološko značenje pojma *hikme* jeste “postaviti neku stvar na pravo mjesto”, što podrazumijeva znanje i promišljanje o spoznaji pod svjetlom posmatranja; razumijevanje pod svjetlom znanja i spoznaje, kao i odgovarajuće djelovanje pod svjetlom razumijevanja i odgovornosti.

¹⁷*I pouči On Adema nazivima svih stvari, a onda ih predoči melekima i reče: "Kažite Mi nazive njihove, ako istinu govorite!" "Hvaljen neka Si" - rekoše oni - "mi znamo samo ono čemu Si nas Ti poučio; Ti Si Sveznajući Mudri." "O Ademe," - reče On - "kaži im ti nazive njihove!" I kad im on kaza nazive njihove, Allah reče: "Zar vam nisam rekao da samo Ja znam tajne nebesa i Zemlje i da samo Ja znam ono što javno činite i ono što krijete!" A kada rekosmo melekima: "Poklonite se Ademu!" - oni se pokloniše, ali Iblis ne htjede, on se uzoholi i posta nevjernik. El-Bekare, 31-34, Prijevod značenja Kur'ana, Besim Korkut, El-Kelimeh, Novi Pazar 2012.*

Baš zato, za razliku od onoga što očito primjećujemo u helenskom svijetu gdje je znanje uslovljeno “posmatranjem”, u islamskom svijetu znanje bez djelovanja, teorija bez prakse, jeste puka praznina za razum, potpuno beskorisna i bez osnove značenja, a time konceptualno potpuno nepostojeća. Među mnoštvom jezičkih primjera, veoma zanimljiva činjenica koja se veže za znanje služi nam kao dokaz za način misaonog korpusa u islamskom svijetu, pri čemu riječ *ilm* - znanje i *amel* – djelovanje, sastavljene su od istih slova, ali sa različitim redoslijedom. Znači, znanje u biti i svako promišljanje o spoznaji ima smisla samo iz razloga kada je umrežena sa djelovanjem kao krajnja manifestacija, sa krajnjim ciljem da djelovanje postane suštinsko značenje znanja i osnova razumijevanja spoznaje.

Također, za razliku od onoga što nalazimo unutar helenske filozofske tradicije gdje suprotno konceptu “znanje” ne postoji besmisao koncepta, u islamskom svijetu pojam *ilm* - znanje predstavljen je kao suprotan pojmu *džehl* - neznanje, ili nevaljalo - gdje se preko *džehl* označava čovjek koji je ili neznalica, ili onaj koji nije pripadnik islamske vjere, ili je to period predislamskog doba, zašta se vrlo često koristi naziv “period tame” ili “period neznanja”, što ukazuje na bezvrijednost i sažeto čini nevaljalu cjelinu, nefunkcionalnu, time i jasan koncept besmisla. Konceptualno gledano, pojam *ilm* – znanje nema nikakvu neophodnu nijansu ili usmjerenu namjeru da vlada, da kontroliše ili da manipuliše, kako se to može primijetiti u slučaju *episteme* u helenskom svijetu, i sve to iz čvrstog ubjeđenja da sve pripada Bogu, “Vladaru svih svjetova”, vidljivog i nevidljivog, čak i sa jednostavnim značenjem “svojine”, odnosno “posjedovanja”.

U međuvremenu, na horizontu helenističke misli, kod pojma *episteme* postoji neophodna potreba i opredjeljenje za vladanjem, za kontrolom ili za manipuliranjem, jer po ubjeđenju njihova božanstva nikada nisu posjedovala svojstvo sveobuhvatne prirode ili “natprirode”, što otklanja svaku prepreku za bilo kakvo pravedno ponašanje, a što je potpuno različito od kur'anske percepcije Apsolutnog i Sveobuhvatnog Boga. Helenska božanstva nikada nisu bila ni stvaraoci, ni vladari bića, ni gospodari svega što postoji. Naprotiv, u toj tradiciji božanstva su se pokoravala vladanju i volji “općeg postojanog” (*eínai*) i bili su samo njegov prikaz, dio “općeg bića”, a ne obratno, dok su u poimanju islama biće, suština i postojanje prikaz Njegove volje, manifestacija odredbe Gospodara svjetova.

Potrebno je istaći da u helenskoj filozofskoj tradiciji “znanje” znači “vladanje”, “vlast” i “moć” u isto vrijeme. Nešto tako je veoma jasno izraženo preko pojma *episteme*, koji doslovno znači “postaviti sebe iznad”, “postaviti se na”, “nalaziti se iznad”, “stojati na” i kao rezultat toga, “vladati”, “posjedovati”, što ne samo da predlaže i podržava gramzivost u ljudskoj svijesti, već je uveliko gaji i nameće da se poštuje kao pravilo. Tako nešto nam Platon prikazuje putem jedne prikladne figuracije u *Simpoziumu*; izražajno, preko zavođenja i ugošćavanja Alhivijada, simbola vlasti, prema Sokratu, simbolu znanja, pod čijom je vlašću Sokratu i izvršena smrtna kazna, upravo iz tog razloga što znanje znači vlast, time i opasnost preuzimanja prijestola.

Prema helenskoj filozofskoj tradiciji, znanje o realnosti i poznavanje realnosti stvara mogućnost da postavimo našu vlast nad njome, zahvaljujući kojoj i preko koje ne samo možemo kontrolisati i iskoristiti, nego je možemo umnožavati i reproducirati preko dotične suštine i svojstava, kako se jasno može primijetiti i u našem vremenu. Pored posjedovanja, razmnožavanja i reprodukcije, znanje i poznavanje određene realnosti stvara mogućnost postavljanja takve vlasti putem koje možemo manipulirati datu realnost prema našoj želji, volji, ciljevima i trendovima, i to ne samo za svoje lično dobro već i na opću štetu.

Upravo takvo ubjeđenje čini jedno od preovladajućih viđenja čitave filozofske kulture i misli iz drevnog helenskog perioda, ostavljajući na taj način potpuno otvorenu mogućnost za mnoge zloupotrebe i zlostavljanja, a najbolje primjere u tom smjeru možemo naći kod Platona. Startna pozicija u helenskoj misaonoj formi nije “dobro”, niti odlikovanje preko dobra, već čuvanje od zla. Ne smijemo zaobići činjenicu da zapadnjačka početnička i ezoterička tradicija počinje tačno kod njihovog usmjerenja ka izbjegavanju što većeg broja mogućih zloupotreba i sa što manjim slučajevima zlostavljanja.

Isto kao u helenskoj misaonoj formi, i u islamskoj tradiciji pojam *ilm* označava istovremeno i “znanje” i “nauku”. Međutim, za razliku od *episteme* helenske filozofske tradicije, u početnom i izvornom značenju, pojam *ilm* označava “znak”, “trag”, “ožiljak”. Kada se posmatra ovaj konceptualni mozaik, pojam *ilm* označava, prije svega, “znak” koju ostavlja sam “predmet”, kao što je slučaj “traga” koji deva ostavlja u pustinji. Zatim, po analogiji, označava “ožiljak”, “podcrtavanje”, “označavanje” puta preko “znakova”, noseći na taj način čistu funkciju vodiča, jer

kako je već poznato prema predajama, pojam *ilm* po prvi put susrećemo kao dio jezičkog repertoara pustinjskih beduina.

Pod svjetlom ovog semantičkog mozaika, pojam *ilm*, za razliku od onoga što se može primijetiti u slučaju *episteme* helenskog svijeta, ne označava isključivo samo “teoretsko znanje”, koje polazi i oslanja se na čulna i osjećajna iskustva, ili koje svoje polazište nameće iz poznatog prema nepoznatom, već pojam *ilm* se direktno upliće u znanje, sa čulnim i duhovnim okolnostima (*ilham*), bez posredništva raznih logičkih ili racionalnih procesa, odnosno, veoma često, ne ostavljajući na čovjeka koji prisvaja to znanje niti jednu mogućnost da odredi stepen ili modalitet, već jedino i jednostavno samo čistu prirodu tog znanja: jedan poklon Božije milosti i darežljivosti, jednog od sredstava za otkrivanje Njegove volje.

Gledano pod svjetlom gore navedenog, *ilham*, kojeg možemo prevesti i kao “spoznaja preko vizije, ili bljesak jasnoće”, sasvim je drugačiji u odnosu na *wahj*, od “onog što se Poslaniku otkriva, predstavlja, objavljuje” zato što, u slučaju *wahja* Poslanik vidi realnog Meleka, od koga prima i prihvata sve ono što mu se objavljuje, dok je sam *wahj* konceptualizirajuće prirode i postaje sveobuhvatna uputa za čitavu zajednicu vjernika i za ljudsko biće uopće. Ali, kad je u pitanju čovjek kome se desi slučaj *ilhama*, on ne vidi biće koje mu čini jasnom tu viziju, niti mu je bljesak jasnoće konceptualizirane prirode, a u međuvremenu sam *ilham* je uputa samo za čovjeka kome je sve to jasno u obliku vizije, pa možda za one koji su u stanju shvatiti tu fragmentarnu viziju.

Kako se jasno može primijetiti, sasvim drugačije od *episteme*, pojam *ilm* je prikazan konceptualno natovarenim potencirajućom porukom, iskrenom “fenomenološkom” nijansom, što znači da je to manifestacija početne prirode i krajnje odgovornosti, da je to cjelovito otkrivanje i objelodanjivanje predmeta znanja prema subjektu koji je sposoban prepoznati.

Mnogo prije nego što se razvila u okvirima zapadnjačke fenomenologije XX stoljeća, “znanje putem prisustva - predstave - manifestacije”, što suštinski znači Objava, mi je teoretski nalazimo razvijenu u islamskom svijetu, i to tačno kod bogatog konceptualnog mozaika pojma *ilm*, dok u međuvremenu samu jasno izraženu definiciju o pojmu *ilm* nailazimo u Kur'anu, znači, tačno kod onog “znanja putem prisustva - predstave - manifestacije”, što suštinski znači Objava, spuštenog

u čistom obliku “upute” - odakle dolaze usavršeno umreženi atributi, kao i njegovo povezivanje sa poljem teološke misli. Ustvari, umreženi atributi pojma *ilm*, koji su strukturalno i suštinsko tkivo povezivanja sa cjelinom Objave, ne samo i isključivo u nominalne svrhe, nego sam pojam postaje sastavni i suštinski dio sadržine, i to ne samo radi imenovanja teologije kao “nauke”, već kao promocija fenomenološke građe.

Na arapskom jeziku pojam *kelam*, što je sastavni dio umreženih atributa pojma *ilm*, doslovno znači “riječ”, „govor“, “predavanje”, čime se i prenošenje znanja u svakom slučaju identifikuje. U islamskoj kulturi, izraz *ilm el-kelam* označava spoznaju Božije riječi (*kelamullah*), kao i nauku usmjerenu na shvatanje Božije riječi – što je u zapadnoj misaonoj formi izražajno prihvaćena kao *theo-logija*, iako u islamskoj misli, u najmanju ruku, ovakav izražaj čini ozbiljan prekršaj. Ono što se u zapadnoj misaonoj formi predstavlja kao “teologija”, u suštini i u čistom kur'anском značenju i hadiskoj interpretaciji jeste nauka koja proučava i objašnjava (*ilham*) Božiju uputu, baš zato jer je Božija riječ i Poslanikova vjerodostojna praksa te iste Riječi jasna “uputa” za vjernike i za čitavo čovječanstvo.

Unutar ovog mozaika prepoznaje se dužnost muslimana tražiti znanje gdje god se ono nalazi, i u svim njenim dozvoljenim oblicima, a to jeste takav jasno uočljiv odnos prikazan unutar kur'anskog koncepta i prenijet u cjelini preko Poslanikove prakse, da čovjek opremljen tim znanjem ne može izbjeći ni zadatak, ni odgovornost. Drugim riječima, strukturalno i konceptualno, Kur'an je “znanje putem prisustva - predstave - manifestacije”, što suštinski znači Objava, u dotičnoj formi Knjige, izraženo u *ajetima* (stihovima), “znacima” (što ukazuje na to da Kur'an možemo razumjeti kao “Knjigu znakova”, oslanjajući ovu definiciju na sveobuhvatnost kur'anskih ajeta), koji upućuju čovjeka na put “obilježenih znakova”, predstavljajući na taj način ne samo jasnu formu komunikacije, već i formu putem koje Bog upravlja i upućuje čovjeka prema Njegovom zadovoljstvu.

Gledano u ovom smjeru, teoretska građa, cjelokupna funkcija, usmjerena misija, topologija i tipologija filozofije razvijena u islamskom svijetu slijedi dijametralno suprotan smjer od filozofije razvijene u helenskom svijetu, gdje Filozofija i sve njene misaone forme prate opadajući pravac, polazište je uvijek od jednoće prema mnoštvu, od sopstvenog straha ka neurbaniziranim željama,

od ljubavi prema sebi ka nejasnim božanstvima, od ličnog hedonizma ka množini hedonizama u zajednici.

U islamskom svijetu filozofija prati rastući pravac, njeno polazište je uvijek od mnoštva prema jednoći, od kompleksne prirode strahopoštovanja i svakojakih nada ka urbaniziranom principu i dotičnoj odgovornosti, od aktivnih angažmana na usavršavanju sebe ka jasnom obećanju Gospodara svjetova, od ličnih aktivnosti pluralnih životnih interesa ka zajedničkoj nadi u vječnost. A sve ovo, čvrsto oslonjeno i predvođeno vizijom osnovnog i osnovnosti, dodirom suštine i suštosti, u harmoniji sa Božijom Objavom i Poslaničkim uzorom, u svakom koraku sa svjedočenjem istine.

Ukoliko uzmemo u obzir ovakav okvir događanja, vjerujemo da će se veoma jasno objelodaniti razlozi i faktori koji su uticali na pojavu prodiranja formi helenističke misli u islamskom svijetu, kao što će postati jasni i razlozi njihovih pozicija na suprotnim pravcima i različitim ciljevima. Isto tako postat će jasne i suštinske razlike koje se pojavljuju između formi helenske misli i formi islamske misli, kao i razlozi i faktori povezani sa prirodnom potrebom i nužnosti posmatranja filozofije kao integralnog predmeta u potrazi za znanjem, spoznajom i razumijevanjem, ali što je najvažnije, i kao praksa i način života.

Tako, na primjer, ono što čini jednu formu misli historijski, filozofski i kulturološki drugačijom od neke druge, jesu problematike i pitanja koja ona pokušava postaviti i tretirati, čija važnost stoji u jednakoj težini i proporcijama sa problemima koje pokušavaju riješiti, uz nedostatke i nemire koje uspijeva izbrisati, razne potrebe koje namjerava upotpuniti, kao i način preko kojih predmeta sve to pokušava postići. Dakle, ukratko, teoretski izlaz iz cjelokupne problematike i raznih dilema je u jasnoći nametnutih ciljeva i njihove namjere, kao i u efikasnosti upotrijebljenih metoda.

Zahvaljujući njenoj suštinski vjerskoj orijentaciji, filozofija razvijena u islamskom svijetu konstantno se teoretski vrtjela oko pitanja koja su vezana za jednoću i mnoštvo, kao i oko pitanja vezanih za odnose između Boga i stvaranja, ili oko pitanja božanskih svojstva ili zemaljskih osobina, ili oko pitanja epistemologije i eshatologije itd. Pored ovoga, filozofija razvijena u islamskom svijetu konstantno teži kruženju i oslanjanju na usklađivanje između Objave i razuma,

spoznaje i vjerovanja, vjere i filozofije, pokušavajući da ukaže da među njima ne postoji nikakva proturječnost ili suprotnost, u slučaju da se razum koristi unutar teleološkog okvira definisanog od strane Šerijata.

Isto tako, bez obzira na to što je vjerski orijentisana, filozofija razvijena u islamskom svijetu nikako nije zapostavila osnovne probleme i dileme u vezi sa filozofijom, kao što se nije lišila odgovornosti razmatranja vezanih za biće i egzistenciju, ili viđenja vezanih za vrijeme i prostor, za materiju i život i sl. Nije izbjegavala ni ona polja vezana za prednost suštine naspram bivstvovanja ili bivstvovanja naspram suštine, o općoj prirodi stvaranja – njegovo razvijanje unutar ili van vremena, u krajnjim okvirima ili beskrajno, ili ona vezana za prirodu ideja i mogućih arhitipa.

I na kraju, što se tiče teleološke dimenzije i prirode filozofske misli, slično kao i filozofija koja se razvijala u helenskom svijetu, i ona koja se razvijala u islamskom svijetu je teleološka. Međutim, i na ovoj ravni, među njima postoji suštinska razlika koja se nikako ne smije izostaviti - filozofija razvijena u helenskom svijetu ima za cilj da otkrije istinu, dok filozofija razvijena u islamskom svijetu nema za cilj da otkrije istinu, jer je istina otkrivena od strane Istinitog (*El-Haqq*), već da razumije otkrivenu istinu.

Između ostalog, mogli bismo zaključiti da suštinski, načelni i konačni cilj istovremeno čitave filozofije koja se razvila u islamskom svijetu je identičan sa onim koji je jasno definisan u Kur'anu: znanje da se spasi čovjek, u centru pažnje je ljudska sreća na ovom i na vječnom svijetu. Neko može reći da se isti cilj i namjera pripisuju i helenističkoj filozofiji. Iako je tako, međutim to nije plod uticaja ili pozajmice islamskim filozofima od strane helenskih mislilaca, već je to plod dubokog promišljanja islamskih učenjaka sa angažmanom univerzalne, svezemenske, sveprostorne i sveljudske prirode koja izvire iz Kur'anske Objave i Poslanikove prakse na koje se islamski filozofi čvrsto oslanjaju.

2.8. Konceptualizacija spoznaje i njenih modaliteta u islamskoj misli

Što se tiče činjenica i rasprave oko toga da li postoji ili ne postoji jasna islamska epistemologija koja je razvijena na sistematski način, i dalje nam ostaje otvoreno pitanje postojanja raznih epistemoloških argumenata u islamskoj filozofiji. Znači, da li su prisutni poduhvati u vezi teoretskih pitanja i preuzimanja tereta stava za izvorno različit odgovor u skladu sa problemima sveobuhvatne prirode za ljudsko biće. Isto tako, neosporno nam se predstavlja i činjenica da su takvi argumenti u vezi sa teoretskim pitanjima i preuzimanje tereta stava za jedan izvorno različit odgovor u skladu sa problemima sveobuhvatne prirode za ljudsko biće, uvijek su tretirani prema viđenju i smjeru koji je ne samo različit od onih koji su slijedili filozofi zapadnjačke misli, već i sasvim suprotni u ishodu.

Čak slobodno možemo dodati da je upravo to jedan od razloga koji stoji iza svih pokušaja da se obuhvati i razumije osnova teoretskih pitanja i uzimanje na teret stava za izvorno različit odgovor u skladu sa problemima sveobuhvatne prirode ljudskog bića, kao što se pokušavaju staviti „pod pazuh“ i problemi islamske epistemologije, svi skupa posmatrani sa tačke gledišta i prema konceptualizacijama islamske filozofije. Naravno, takvi pokušaji su veoma vrijedni i zaslužuju svu našu pažnju i potporu. Međutim, ne možemo a da ne skrenemo pažnju da pokušaji takve vrste mogu uroditi plodom jedino ukoliko odlučimo uraditi detaljnu analizu ne samo navedenih pitanja i problema već, prije svega, mora se pokrenuti, i to na poseban način, utvrđivanje tačnih i preciznih definicija koncepta koji se kreću iza njih i kojima operišemo tokom njihovog tretiranja.

U islamskoj kulturi i filozofiji pojam koji se koristi za koncept znanja i spoznaje jeste *ilm*, koji ima i nosi u sebi veoma šire značenje od onih njemu odgovarajućim na svim zapadnjačkim jezicima. Pojam “spoznaja” ili “znanje” ne izražava jasno i u tančine sve aspekte zalaganja pojma *ilm*. U zapadnjačkom svijetu, pojam “spoznaja” ili “znanje” ima značenje teoretske informacije ili spoznaje, vezane za neku određenu stvar, božansku ili zemaljsku, dok pojam *ilm* jeste izraz koji u sebi obuhvata sve navedene aspekte, povezujući ih sa teorijom, praksom i uputom. Ovakva formulacija jeste ono što sačinjava i odvajaja pojam *ilm* i u cijelosti ističe njegovu važnost unutar kulture i civilizacije islamskog svijeta, ali i šire.

Uistinu, tokom povijesti pisane riječi niti jedan drugi koncept nije bio važniji od koncepta *ilm*, koji je uspio odrediti sve aspekte islamske kulture i civilizacije, isto onako kako su to uspjeli odrediti i

koncepti *tewhid* (spoznaja Božije jednoće), *din* (istinska vjera) i *iman* (istinsko vjerovanje). Također, niti jedan drugi koncept ne može se ni približiti konceptu *ilm* kada je pitanju dubina njegovog značenja, semantička gustina i širina korištenja. U životu običnog muslimana svi aspekti intelektualnog, vjerskog i političkog života nisu ništa drugo osim ophođenja pod svjetlom znanja i spoznaje posmatrana kao visoka vrijednost i dužnost muslimana.

Drugim riječima, *ilm* je neosporan dio islama u gustom spletu približne sličnosti, iako su se islamski učenjaci pokazali neodlučnim u odnosu na prihvatanja tehničke tačnosti ovakve metaforičke “jednakosti”. Međutim, ono što se najjasnije objelodanjuje iz raznih debata i diskusija vezanih za ovu konceptualnu i metaforičku “jednakost” među njima (koncepta *ilm* i koncepta *islam*), jeste upravo osnovna važnost koju sami koncept *ilm* ima unutar islamskog svijeta, ali i unutar samog koncepta *islam*. Uzimajući u obzir sav gore navedeni okvir, koliko je nužno toliko je i potrebno skrenuti pažnju na to da je islam put koji nas vodi prema istinitom znanju i vjerodostojnoj spoznaji. Niti jedna druga vjera tokom ljudske povijesti, niti jedna druga ideološka struja nije posvetila toliko mnogo pažnje konceptu znanja i shvatanja spoznaje.

Gledano pod svjetlom ove definirajuće kategorizacije, pojam *ilm* sa svim svojim značenjima jeste koncept kojeg su muslimani obavezni da se čvrsto drže, sadrži u sebi spoznaju na nekoliko razina i nekoliko polja nauke: teleologije, filozofije, prava, etike, politike, kao i zakona i pravila koje je Poslanik ostavio njegovom ummetu.

Kako se može primijetiti iz gore navedenog okvira, islam ne zapostavlja i ne zaobilazi niti jednu vrstu spoznaje ili znanja, niti zabranjuje čovjeku bilo koju vrstu spoznaje ili znanja u sva tri oblika njihove manifestacije: kao informaciju i tačku gledišta, kao prirodni zakon, ili kao neku teoretsku dobrobit između raznih hipoteza.

Dok se prve dvije vrste gledaju kao sasvim korisne, a njihovo prisvajanje jeste dužnost i obaveza svakom muslimanu, treća vrsta nije zabranjena, već je ograničena - ograničava se pod strogim nadzorom namjere (cilja). Izražajno, sumnja ili pretpostavka trebaju i moraju igrati svoju ulogu u prisvajanju sigurnog znanja i shvatanja spoznaje, trebaju biti sredstvo, a nipošto cilj sam po sebi.

U međuvremenu, ona vrsta spoznaje koju Kur'an opisuje kao beskorisnom nije ništa drugo osim pseudo znanje i neispravna interpretacija spoznaje.

2.9. Univerzalnost znanja

Predmet filozofije suštinski predstavlja detaljan proces ispitivanja i pokušaj dobijanja odgovora. Zapravo, ta pitanja se otvaraju oko najosnovnijih stvari koje su u stanju uznemiriti svijet oko nas i kod nas samih, što dovodi do univerzalne pretrage u vremenu i prostoru. Svaki razuman čovjek se bavi filozofiranjem, u manjoj ili većoj mjeri. Oni koji ne filozofiraju, ili su svjesno pristali da ta vrlina pripada drugima koji filozofiraju za njih, ili sasvim nesvjesno upijaju filozofiju drugih ljudi. Nažalost, filozofija kao disciplina razuma od samog početka, i to u dužem periodu, bila je počasni sluga teleologije, dok sada služi sama sebi. Baš zbog toga većina religija više ne proizvodi modele mislilaca koji mogu braniti i argumentirati njihovo vjerovanje uz pomoć sredstava filozofije testiranih na vremenskim prilikama. Čak imamo i činjenicu da većina vjernika više ne postavljaju važna pitanja o svijetu, a kamoli da pronalaze valjane odgovore. Religija je reducirana, u najboljem slučaju u formu “slijepog vjerovanja”, a u najgorem slučaju u formu fanatičke konfrontacije koja često vodi u neprijateljstvo prema onima koji nisu pripadnici istog vjerovanja, što je često praćeno surovim nasiljem prema onima van i unutar zajednice. Mogući preporod filozofije, a naročito onog dijela koji gradi mističnu stranu vjerskog korpusa – metafizike, neophodan je za restauraciju istinskog vjerovanja utvrđenog na razumu i istinske civilizacije koje kultiviraju brigu o zajedničkom dobru.

Metafizika jeste pojam koji je u prvom stoljeću prije naše ere koristio Adronikus sa Rodosa, prepisivač Aristotelovih djela, konkretnije, ovdje je riječ o Aristotelovom traktatu o teologiji, koju je Adronikus postavio odmah poslije Aristotelove knjige o fizici. Doslovno, ovaj pojam znači “ono što slijedi poslije fizike”, čime je jednostavno identificirao fizički položaj knjige.¹⁸ Takvo nazivanje je uistinu postalo ne samo opće prihvatljivo, nego i adekvatno tematici unutar knjige. Kako je vrijeme prolazilo, pojam je podrazumijevao “proučavanje onoga što je izvan ili preko

¹⁸ Blažević, Robert: *Uvod u povijest filozofije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2010., str. 63.

fizičkog svijeta”. Sam Aristotel ovdje referira prema subjektu ponekad kao “teologiju”, a ponekad i kao “primarnu filozofiju”, pristupajući mu kao početnom razlogu svih stvari, ne spominjući njegov redoslijed, što po njegovoj procjeni znači da je to najbitniji pristup čovjeka od svih raznih intelektualnih pokušaja.

Metafizičar je u potrazi za razumijevanjem bića ili egzistencije, kao biće, za razliku od fizičara koji će razumjeti biće kao fizički predmet u pokretu, ili od matematičara koji otkriva biće isključivo kao apstraktnu količinu, ili za razliku od prirodnog naučnika koji proučava biće putem različitosti svih živih i neživih vrsta. Također, metafizičar pokušava shvatiti razne vrste bića, obuhvatajući i ono nematerijalno – polje realnosti izvan materije, kao što je Bog, anđeli, ljudska duša, dodajući tome i svijet doživljujućih pojava koje ne možemo izmjeriti. Znači, metafizika je istovremeno nauka apstraktnosti: suštinski pokušaj kako bi se obuhvatila izvorna priroda stvari u njihovoj nematerijalnoj i univerzalnoj esenciji. Dakle, možemo zaključiti da i fizičke nauke imaju metafizičku dimenziju u tome što su njihovi univerzalni zakoni, ustvari, formulacije oko apstraktovane suštine određenih slučajeva. Metafizika ima za cilj primarno razumijevanje načela, među kojima ćemo navesti razlog, prirodu, cilj, kao i njihove granice.

Sve gore navedeno znači da metafizika analizira suštinu i sadržaj naših umova, obuhvatajući i naše pretpostavke (sve ono što pretpostavljamo ili što uzimamo kao podatak), formirajući time jasnu sliku o ljudskom biću. Ostaje sporno to kako se događa da se percipira svijet i posljedice ovih pretpostavki u aktivnom životu, koje mnogi ljudi uopće i ne istražuju, što je dovelo do poznate Sokratove izreke: “Neistražen život nije vrijedan življenja.” Time, zapravo, metafizika otkriva svoju metodu analize kako bismo mogli razumjeti probleme osnovnih načela, koja kasnije dozvoljavaju izazovima da se obrate njihovim uzročnim dimenzijama – njihovim skrivenim korijenima, a ne njihovim vidljivim granama. Upravo, putem ovakve misaone šeme metafizika uvijek prethodi metodi.

Više od hiljadu godina poslije Aristotela, u poglavlju *Istinitost islama*, Imam Ebu Hamid al-Ghazali (1111.), možda najveći islamski teoretičar, učenjak i mislilac, koji dolazi do zaključka da teologija (sa značenjem metafizike) jeste jedina univerzalna nauka, što nalazimo u njegovom posljednjem, najoriginalnijem i najznačajnijem djelu *El-Mustesfa*: “Jedino univerzalno znanje

među naukama je teologija, dok u međuvremenu druge nauke, kao što su zakon i pravo, poslanička tradicija i interpretacije Kur'ana, su posebne i partikularne nauke...” “Samo je teolog (metafizičar) onaj koji pokušava doći do odgovora, koji meditira, razmišlja, udubljuje se i u općenitost svih pojava, dakle u samo biće...” “Objava ne predstavlja nešto što je suprotno razumu, već predstavlja dešavanja koja su nepristupačna za bespomoćni razum. Na primjer, sam intelekt nije u stanju odrediti da je ubjeđenje u Božanski zakon sredstvo za spasenje na drugom svijetu, ili da neposlušnost može rezultirati kaznom, ali se nikako ne može ograditi, odrediti i osuditi kao da je to nešto sasvim nezamislivo. Neko također može odrediti da čudotvorne pozitivne pojave zahtijevaju potvrđivanje nekoga ko je u stanju da stvori neko čudo kao test njegove iskrenosti. Baš zato, ako nam je Poslanik a.s. kazivao o takvim stvarima i pojavama, onda je intelekt taj koji ih potvrđuje na odgovarajući način. Upravo to je ono što teologija sadrži.” “Trebate znati da čovjek treba što višije započeti svoje intelektualno putovanje počevši od univerzalnih pojava i dešavanja, a to je zapravo biće. To znači, čovjek se treba kretati od početka preko partikularnih stepenica, pa sve do pojedinosti koje smo spomenuli, i na osnovu toga se može uzdići do teoretske smotre početnih načela svih drugih vjerskih nauka, bilo da su to one o Knjizi, Sunnetu ili istinitosti Poslanika a.s. Na taj način, teologija je u poretku najveličanstvenijih nauka, što znači da sva druga pojedinačna znanja izvire iz nje.”¹⁹

Tradicionalno, metafizika se proučavala nakon što je čovjek dobro savladao kvalitativnu umjetnost gramatike, logike i retorike, time i opće poznavanje ogranaka kvantitativnih nauka, kao što su aritmetika, geometrija, harmonija i astronomija, na Zapadu poznate pod nazivom “liberalne nauke”, a čije je savlađivanje zapravo oslobodilo um od teških okova pogrešnog mišljenja. Nasiruddin el Tusi (1274.) u svojoj *Etici* kazuje da upoznavanje ovih sedam nauka čine osnove znanja kod čovjeka. Opremljeni ovim osnovnim “instrumentima”, studenti su proučavali teologiju, pravo i medicinu kao tri napredne nauke predmodernog svijeta.²⁰

Trebamo istaći da je teologija tretirala bolesti duhovnog tijela, pravo je tretiralo bolesti društvenog tijela, a medicina je tretirala bolesti fizičkog tijela. Zato je teologija bila najuzvišenija od svih ovih studija bez obzira da li se radilo o muslimanskom ili kršćanskom svijetu, a u njenom temelju se

¹⁹ Ebu Hamid al-Ghazali: *El-mustesfa min ilmi-l-usul*.

²⁰ M.M. Šarif: *Historija muslimanske filozofije*, August Cesarec, Zagreb 1988., str. 561-574.

nalazila metafizika - nauka o biću. Imajući ovo u obzir, svaka nauka zahtijeva i trudi se da upozna osnovne razloge stvari i pojava i zato svo naučno znanje je univerzalno. Međutim, ako su prirodne i matematičke nauke postigle univerzalno znanje, neke vrste partikularne i pojedinačne prirode, ili način manifestacije bića, metafizika proučava bića od same formalnosti njihove egzistencije i na taj način ona je najuniverzalnija nauka. Baš zbog toga ne postoji niti jedno biće ili način manifestacije bića koje izlazi van potrebnih razloga i načela metafizike.

Filozofija je bila dio islamske civilizacije još od same njene pojave. Još u prvom stoljeću islama muslimani su se susreli sa velikim peripetičkim školama Egipta, Leventa i Persije. Mnoge od ranih polemika o vjerovanju pojavile su se od metafizičkih debata oko *logosa* sa kršćanima koji su argumentirali da Hrist, identificiran kao *logos* u Kur'anu, treba biti vječni pridružnik Bogu, dok u međuvremenu muslimani čvrsto vjeruju da je Kur'an božanstveni *logos* i kao posljedica toga vječito svojstvo božanstvenog.

Intelektualna muslimanska tradicija koja se rađala najviše je bila pod utjecajem onih koji su primili islam i koji su se prethodno filozofski formirali, kao i pod utjecajem arapskih kršćana, koji su bili prevodioci poznatih djela Aristotela, Platona, Plotina i drugih na arapski jezik, nešto što je poslužilo kao novo otvaranje izvornih mišljenja za sve one koji su bili intelektualno žedni iz redova muslimana. Muslimanski učenjaci, sa nezasitim apetitom za novim znanjem, okusili su navedene tekstove koji su bili prepuni izazovnih ideja. Čak možemo reći da je u moralnoj filozofiji Aristotelova *Nikomahova etika* postala osnova za sistematski metod vjere u etičkoj potrazi, dok su u toj vježbi razuma ostajali korjenito jaki u kur'anskim i poslaničkim učenjima. Sve više pisanje muslimanskih učenjaka je reflektiralo kvalitetni utjecaj helenskog znanja. Mnogi tradicionalisti su posmatrali taj novi utjecaj kao opasnost od nečeg što je tuđe i novo, međutim, njihova zabrinutost je imala veoma mali utjecaj na brzo proširenje helenske misli među muslimanima, naročito kada su se pojedini halife predali užitku filozofskih rasprava.

U ranom periodu, kada se islam brzo širio, filozofija i metafizika su postale važna tema razgovora među muslimanskim učenjacima. Perzijski učenjak Ibn Sina (1037.), jedan od najutjecajnijih ličnosti u intelektualnoj historiji, učinio je mnogo više od bilo kojeg drugog učenjaka na polju predstavljanja helenske misli u muslimanskom svijetu. U njegovoj knjizi *El-Nadžah* on opisuje

metafiziku ovako: “Predmet metafizike je postojeće prirode, uzimajući u obzir da on upotpunjuje i obavlja načelo postojanja, te da se uz taj predmet (metafiziku) nešto univerzalno pripaja, kao što je jednoća i raznovrsnost, potencijalnost i aktualnost, vječnost i budućnost bića, razlog i posljedica, univerzalnost i pojedinačnost, potpunost i nepotpunost, istovremeno nužnost i mogućnost.”²¹

Imam El-Ghazali je u početku zaronio potpuno u djela Ibn Sine, koja su primarno rezultirala neutralnom zbirkom mišljenja Ibn Sine, a kasnije, jednim djelom koji sadržajno upućuje oštru kritiku prema svim njegovim zaključcima koje El-Ghazali procjenjuje neprihvatljivim i inkompatibilnim sa ortodoksnim vjerovanjem. Bez obzira na njegov atak na filozofe, on je upoznao i prihvatio vrijednost mnogih njihovih metafizičkih tački gledišta, kao i njihov rigorozni metod materijalne i formalne logike u razvoju sofisticiranih odbrana vjere. Na koherentan način je argumentovao da proučavanje logike kao “gramatiku mišljenja” uvjetno moraju obavljati svi pravnici i teolozi.

Svakako da je El-Ghazali bio prvi koji je upotrijebio pojam “logika” u jurisprudenciji, time je i nastavio pisati pet knjiga o logici i obuhvatio uvod od četrdeset stranica u metodi demonstrativnog ispita u njegovom poznatom djelu *El-Mustesfa*. U tom uvodu on kaže: “Ovaj prolog (o logici) nije i ne može biti dio jurisprudencije; on nije čak ni jedan običan uvodni dio nje. On je, ustvari, samo jedan uvod u slijedenju nauke. Sve u svemu, onaj ko ne vlada njome ne može biti pouzdan u naukama koje poznaje.”

Skoro jedno stoljeće nakon što se El-Ghazali počeo baviti kriticizmom heterodoksnih vjerovanja filozofa, poznati pravnik i učenjak koji je stalno putovao, Ibn Rušd el Andalusi (1198.), na Zapadu poznat kao Averroes, napisao je oštru kritiku prema inkoherenciji filozofa El-Ghazalija. Kršćanski zapad je uveliko prihvatio mišljenje Averroesa, međutim, muslimani sa Istoka su odbili njegovu filozofsku viziju i umjesto nje su se opredijelili za jednu verziju El-Ghazalijeve kritike, skoro bez udublivanja u njegov pristup koji je svakako bio nijansiran prema filozofiji, ali i prema njenoj poziciji u islamu. Nešto tako nije donijelo nikakvo dobro, niti je išlo u prilog skolastičnoj zajednici, jer se oni nisu uspjeli adekvatno okoristiti od El-Ghazalijevog shvatanja, njegove filozofske snage

²¹ M.M. Šarif: *Historija muslimanske filozofije*, August Cesarec, Zagreb 1988., str. 483-505.

u podizanju kvalitetnih učenjaka, koji bi svakako mogli osigurati jaku odbranu islama od različitih ideoloških prijetnji.

Skoro na ironičan način, filozofska djela Ibn Rušda i njegovi vrlo bogati komentari i sa valentnom težinom o pisanjima Aristotela, koja su često bila prilično neshvatljiva, dok su među muslimanima vehnuli neprihvaćeni, cvjetali su prihvaćeni u entuzijazmu velikih katoličkih univerziteta. Čitava ova sjajna manifestacija i etička predstava helenske misli, isključivo preko arapskih izvora u obilnim komentarima muslimanskih učenjaka, ako ne jedina, onda sigurno jeste glavna pokretačka snaga koja je pomogla prosvjećivanju takozvane Mračne ere i dolasku Preporoda u Evropi.²²

Bez obzira na očiti pad filozofije među sunitskim učenjacima, neki od njih su nastavili i dalje održavati jaku vezu sa filozofijom. Jedan od njih je perzijski pravnik, teolog i komentator Kur'ana, Fahrudin er-Razi (1209.), koji bez obzira na to što je u kontinuitetu održavao svoju vrstu kritike, ipak je bio pod velikim utjecajem obojice učenjaka, kako Ibn Sine tako i El-Ghazalija. U svom višetomnom tefsiru *Mefatihul-Gajb* on se drži posebnog filozofskog pristupa za otkrivanje tajni Objave preko diskurzivnog razuma. Dok je djelovao na ovakav način, on uzajamno susreće filozofiju i vjeru i postaje historijski kamen temeljac za sve kasnije pokušaje korištenja oba izvora istovremeno, razuma i Objave, kako bi se time postiglo razumijevanje i Stvoritelja i Njegovih stvorenja.

Ovi "novi" teoretsko-metodološki pristupi u teologiji, u jurisprudenciji i u interpretaciji Kur'ana nisu mogli proći nezapaženi, te glavni učenjaci tog vremena kao što su bili Ibn Tejmije (1328.) i Ibn Haldun (1406.) suočili su se sa cjelokupnom filozofskom tradicijom, uz ironiju da su i oni bili dio te tradicije. Nije pretjerano ako se kaže da, bez obzira na njegovo protivljenje filozofiji, ipak Ibn Haldun, na isti način kao i El-Ghazali prije njega, pošto je prepoznao moć filozofije, odobrio je ozbiljnost njenih metoda rekavši: "Ova nauka (filozofija) ne postiže nikad ciljeve koje slijedi bez opasne navike da spomene one aspekte koji se suprotstavljaju Objavi i njenim vidljivim značenjima. Zaista ne vidim u njoj nijedan drugi plod osim jednog: ona oštri i rafinira sposobnosti intelekta kako bi struktuirala činjenice, dokaze i kako bi istakla argumente sa ciljem jasnog

²²Ibidem., str. 538-560.

obezbjeđenja pristojne i izuzetne mogućnosti demonstracije i moćne predstave. Razlog za nešto tako jeste što filozofi određuju ozbiljnost u njihovom rasuđivanju i zahtijevaju da čovjek rasuđuje savršeno i sa finesama, isto onako kako su to oni opisali u njihovoj umjetnosti logike. Ustvari, oni se često posluže i uzimaju ovakav pristup i za obična filozofska istraživanja naučne prirode i u određenim njihovim učenjima, kao i u drugim ograncima nauke. Istraživač uspijeva savladati ovakvu metodu uporedo konstantnim zahtjevima za određene demonstrativne pristupe i njenim strogim metodološkim uslovima i preciznosti u argumentiranju i ispitivanju. Tako nešto se događa u prilog činjenici da iako ona ne teži ciljevima koje oni žele (u prilog njihove špekulativne prirode), ona je najpotpunija metoda za realizaciju pravila ljudskog rasuđivanja.”

Ibn Haldun možda je prvi filozof u historiji koji uopće nije smatrao špekulativnu filozofiju jako korisnom, naprotiv, veoma je afirmisao njene istraživačke metode. Za razliku od El-Ghazalija, on nije priznao važnost metafizike, koja nije samo proizvela ovakvu metodu, već je na kraju uspostavila i odredila njenu vrijednost. Međutim, Ibn Haldun je taj koji je identificirao okoštavanje tradicije i intelektualnu stagnaciju koja je potresla muslimanski svijet. Za njegovo vrijeme je filozofija, u najmanju ruku u sunitskom dijelu, doživjela veliki pad. Čak i dijalektička tradicija koja je proizvela polemička djela El-Ghazalija i Ibn Rušda, kao i velike rasprave koje su podsticale učenjake da proučavaju probleme prošlosti i daju kreativne odgovore koje su prilagođavali unikatnim okolnostima njihovog vremena, sasvim su umukle.

Filozofija je sada u potpunosti reducirana na teozofiju, bez obzira na aktivnu tradiciju mistike sofisticirane britkosti uma koja se nalazi u djelima učenjaka kao što je Mulla Sadra (1640.), koji je nastavio metafizički angažman, ali bez prirodnih nauka. Filozofija je sada dobila pogrdnu konotaciju u svijesti muslimanske zajednice, gdje je vrlo često smatrana i podrazumijevala se kao nosilac nevjerstva. Jedan od razloga za prihvatanje takve svijesti jeste, kao što smo naveli, nepovjerenje prema filozofiji koje su neki veliki učenjaci imali, a koji su i najzaslužniji za takav stav. Ako uz to dodamo i neospornu činjenicu da su neki muslimanski filozofi bili jasno heretičkog ubjeđenja ili heterodoksnog pravca, čime su prešli preko granica islama u njihovom vjerovanju, onda je to postalo samo potvrda o ispravnosti tumačenja učenjaka.

Međutim, jedan nešto sitniji, ali zato još štetniji razlog za pad dinamike skolastičke tradicije, koja je u jednom vremenskom periodu uticala na sve forme znanja, bila je činjenica da se sve više u nastavama medresa i drugih islamskih učilišta fokus usmjeravao samo na striktne vjerske teme i na teme pobožnosti. To je vodilo pogrešnom trendu kod određenih reformatora, što je pravdano tvrdnjom da se vjernik treba oslanjati samo na Objavu kako bi shvatio svijet oko njega i kako bi živio na njemu, iako nikada ranije u islamskoj povijesti muslimanski učenjaci nisu tvrdili da je Objava sama po sebi dovoljna, jer je i sama Objava podržana razumom i ispravnom tradicijom.

Imajući u obzir ljudsku narav, znači, neizbježnu pogrešivost razuma i intelekta sa jedne strane, kao i potrebu ljudi za samoobmanom sa druge strane, učenjaci su shvatili da je razumsko i intelektualno formiranje svojevrsna spiritualna disciplina za lakše i potpuno razumijevanje Objave. Uslov ljudske odgovornosti u okviru Objave jeste razum i intelekt (*akl*) koji su imperativ za vjerovanje i moral. Na taj način, porast sposobnosti razuma i intelekta kako bi se dokučio i razumio dar Objave uvijek je bio u centru islamskih proučavanja.

Tokom povijesti, bez obzira na pritiske i odluke, učenjaci su uvijek vjerovali da kvalifikacija u filozofiji, više od bilo koje druge discipline, jeste ono što oštiri i rafinira sposobnost razuma i intelekta za dobro rasuđivanje, te su baš zbog toga metafizika i matematika bile u srcu vaspitanja i odgoja. Muslimani su, također, znali da je racionalnost osnovni i važan dio vjere, što predstavlja dodatnu pomoć za njeno vrjednovanje i potvrđivanje.

Nužna simbioza između razuma i Objave osigurava jak i stabilan balans koji štiti ljude od udaljavanja od vjerovanja, od neistražene sigurnosti u vezi sa pogrešnim rasuđivanjem, kao što im ne dozvoljava da kliznu u provincijalni fanatizam nekog vjerovanja koje ne uspijeva koristiti razum. Ibn Tejmije nas podučava da: “Vjerovanje i razum (*nakl* i *akl*) su dva prirodna krila uz pomoć kojih vjernik započinje svoj let ka visinama; nedostatak jednog od njih bi čovjeka učinila kao pticu bez jednog krila, koja zna da je stvorena da leti, a previja se po zemlji bez nade, napeta, zlovoljna i potpuno paralizovana.”

Oba ova ekstremna položaja, bilo da je riječ o onome koji daje prednost vjerovanju nad razumom, kao što je slučaj u statičkim tradicionalnim školama, ili o onome koji preferira prednost razumu

nad vjerovanjem, kao što je slučaj u šizmatičkoj školi Mu'tezila, i ranije su se pojavljivala u povijesti islama kao dijalektika koja nalazi svoje rješenje u umjerenom sunijskoj tradiciji, koja osigurava balans između ove dvije krajnosti. Na primjer, kada nas određeno doslovno čitanje objavljenog teksta usmjeri prema racionalnoj neshvatljivosti ili kada je naizgled suprotno nekoj naučnoj istini, tradicija će staviti razum iznad određenog doslovnog čitanja i prelazi u figurativno shvatanje teksta.

Razum je također simplificiran u razumijevanju dvije objave - objava prirode i objava knjige. Muslimani su shvatili da je jedino Božija Objava dvostruko istinita i vjerodostojna, a to su: objavljeni Kur'an i kozmički Kur'an. Baš iz tog razloga, prirodne nauke su budno praćene jer su posmatrane kao izvor vjerskog znanja koje ojačava vjerovanje. Imam el-Ghazali navodi da je proučavanje anatomije i fiziologije jedan od najboljih izvora za jačanje vjerovanja. Predmoderni muslimani, za razliku od modernih, vidjeli su prirodnu ljepotu projektovanu svuda i u suštini njenog stvaranja su pokušavali shvatiti Gospodara svjetova, Onoga koji sve to kreirao.

Danas je svijet u sasvim novim okolnostima. Vjerske nauke su potpuno odvojene od takozvanih "svjetovnih" nauka i postupaju u jako slabim vezama sa razumom, ali zato su i fizičke nauke, sa druge strane, potpuno odvojene od vjerskih i time su izgubile etičke vrijednosti vjerskih nauka. Upravo ovdje se nalaze korijeni aktuelne krize: na Zapadu se veliča i promovise posebna vrsta krutog razuma, potpuno odvojena od Objave, dok se u međuvremenu u islamskom svijetu sa pravom veliča i promovise Objava, uz veliko udaljavanje od razuma, koji je jedini u stanju i raspolaže potencijalima da omogući održiv i stabilan metafizički temelj.

Muslimani su mnogo ranije potpuno napustili filozofiju, i to obje njene grane, kako špekulativnu, tako i empirijsku, kao što su napustili i njihove istraživačke zahtjeve koji ih prate, što je kasnije, sasvim naivno, dovelo do usvajanja zapadnjačke percepcije nauke i njene prateće tehnologije, natovarene odgovarajućim materijalističkim metafizičkim pretpostavkama, uz izostanak stava i mišljenja o ličnom i društvenom neredu koji se uveliko uvozi uz navedene tehnologije, niti je teoretski objašnjeno kako one utiču na pojedince, narode i prostore.

U vezi sa time, muslimani nisu uspjeli da shvate i dokuče važnu činjenicu da se zapadnjačka nauka ne može odvojiti od njene metafizike. Ma koliko bila lažna ta metafizika ipak ona djeluje i proizvodi svoju isto tako lažnu dinamiku. Zapadna nauka i zapadna metafizika su neodvojive, obje su u čvrstoj uzajamnoj vezi. Njihova metafizika je, zapravo, proizvela njihovu nauku i ukoliko neko usvoji nauku neke određene civilizacije, bez nпора da shvati da je svaki njen proizvod rezultat posebne perspektive, svjestan ili nesvjestan, on pristaje usvojiti tu civilizaciju sa svim njenim osobinama, uključujući u to i sve njene društvene i duhovne bolesti.

Nije u pitanju kritika nauke, naprotiv, ovo je samo potvrda da je nauka korisna kada služi nekom društvu, u suprotnom, cilj je nejasan i po svemu sudeći rizičan. A mogla bi služiti nekom društvu samo ako su pretpostavke koje ona sadrži duhovno i etički jake i može se vrjednovati jedino ukoliko su te pretpostavke potpuno transparentno izložene i shvaćene.

Tada određeno društvo može slobodno birati i svjesno naći rješenje za navedene pretpostavke, i to ukoliko su one u skladu sa njihovom perspektivom, vrijednostima i vjerskim tradicijama. Ukoliko nisu kompatibilne sa zajednicom i sredinom, one će pritisnuti i uništiti sve one vrijednosti koje su prethodno postojale. Vrlo agresivno i na mnogo načina vrši se pritisak na prihvatanje zapadnjačke nauke i njene perspektive u materijalističkoj srži, što se u modernom dobu pokazalo kao uspješno za njih. Ipak je važno skrenuti pažnju da je sve to nanijelo ogromnu štetu ne samo u muslimanskim zajednicama, već i širom planete, i to na samo njenim stanovnicima, nego i svemu ostalom, sa zlokobnim tragom na floru i faunu.

U cijelom muslimanskom svijetu aktuelni etički nemiri nemaju nikakav metodički pristup. Sva filozofska sredstva koja omogućavaju učenjacima kako bi djelovali na taj način rijetko se proučavaju, ali i kada se uče, često su bez potrebne dubine i ozbiljnosti za otvaranje i produhovljenje kreativnih odgovora na etičke i ostale izazove. I predmet teologije, kada se proučava u svim glavnim centrima islamske nastave, uglavnom je neka skraćena verzija, a pod raznim političkim pritiscima, lišena metafizičkih perspektiva prethodnih praktikanata i poznatih učenjaka. Ovaj intelektualni, moralni, duhovni pad uzrokovan je, prije svega, teoretskim nedaćama, a u nekim slučajevima i političkim i ekonomskim okolnostima, čime je ostavio muslimane sa različitim artikulacijama nesposobnosti na svim poljima ljudske aktivnosti.

Već dugo vremena u čitavom ummetu se gaji anemična teoretska parabola, sasvim nesposobna odgojiti generacije koje bi se kreativno odazvale određenim prilikama i aktuelnim civilizacijskim izazovima, u kojima prošle generacije nisu bile sposobne da se snađu ni u uskim krugovima, a još manje su se mogle suočavati sa velikim krizama. U potpunom nedostatku korisnih odgovora, muslimanske zajednice su se preopteretele izazovima i u svim pravcima aktivnog djelovanja pale su u razne oblike nereda, a izlaz se tražio uglavnom u reakcionarnim i samouništavajućim metodama. Kao i što se može očekivati u takvim slučajevima, to stanje izaziva kritičizam od strane neukih pobunjenika unutar zajednica, što dovodi do rušenja svake mogućnosti jedinstva.

Neosporno je da u raznim opravdavanjima prema kritičizmu neke istine su tačne, međutim, glavni uzrok pada najvjerojatnije jeste udaljavanje od filozofske metode istraživanja u fizičkim i metafizičkim naukama, koje su procvjetale u ranom periodu muslimanske razvojne dinamike. Muslimanima mora biti jasno da je naša civilizacija u agoniji i da je pod strogom opsadom, gdje bi islam mogao biti posljednja teocentrička kultura na svijetu i zadnja nada za čovjeka i ljudsku vrstu, iako je neosporno da su u međuvremenu muslimani izgubili svoju duhovnu orijentaciju, koju imaju u Objavi, a koja se može dokučiti jedino putem logičkog rasuđivanja i zdravog uma. Neophodna sredstva za bistrinu i jasnoću muslimanskih srca i umova, koja mogu u cijelosti obnoviti ovu orijentaciju, ostaju uspavana unutar naše sadašnjosti, isto kao što ostaju uspavana u knjigama velikih učenjaka i naše bogate tradicije. Ako se ne probudimo i ako ne pokrenemo uspavanu energiju knjiga velikih učenjaka, te ako se ne udubimo u tradiciju, tražit ćemo izlaz na riječima Nuhovog sina: “A on reče: - Sklonit ću se na kakvo brdo koje će me od potopa zaštititi.” Ali gdje?!

3. NASTANAK I RAZVITAK AKADEMIJE NAUKA

Pojam *akademija* vodi porijeklo od starogrčkog izraza *academos* (academia), što leksički znači mjesto rađanja i razvoja ideja najvišeg obrazovnog nivoa.²³ U terminološkom shvatanju, akademija je skup visokoobrazovanih ljudi okupljenih u visokoškolskoj ustanovi u kojoj se izučava književnost, filozofija, umjetnost..., kao što su, primjerice, likovne, muzičke ili akademije lijepih umjetnosti (*fine arts*).²⁴ Pojam akademija u upotrebi je, iako ne tako često, i na polju društvenih (humanističkih) nauka, kao što je, na primjer, pedagoška akademija.²⁵ Na području

²³ Smith, William: *Classical dictionary of Grek and Roman biography and mithology*, Harper and brothers, New York 1884., str. 4.

²⁴ Filipović, Vladimir: *Filozofski rječnik*, Matica Hrvatska, Zagreb 1965., str. 16.

²⁵ Klaić, str. 31.

Evrope, a posebno u Francuskoj, pojam akademija najprije asocira na akademiju nauka i umjetnosti u značenju najviše nacionalne naučno-umjetničke institucije u zemlji.²⁶

U uvodnom poglavlju ove studije pokušat ćemo napraviti hronološki slijed kroz povijest nastanka i razvitka akademije i akademske misli, naročito njenog institucionalnog ustrojstva, te modalitete korporativnog organiziranja u različitim društvima i kulturno-civilizacijskim okvirima. Smatramo da će nam takva slika pomoći da precizno razumijemo važnost akademije i akademske misli za ukupni razvoj ljudske civilizacije i samim time i njene uloge u današnjici, naročito u projekcijama i strategijama za budućnost.

²⁶ Detaljnije: *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larus*, tom I, Mono i Mananja, Beograd 2011.

3.1. Akademije antičkog perioda

U historijskom smislu, prva akademija nastaje u antičkoj Grčkoj. Osnovao ju je filozof Platon, koji u okviru akademije okuplja svoje studente u prostoru posebno namijenjenom za vođenje filozofskih rasprava o odgovornosti za duhovne i tjelesne vrijednosti čovjeka.²⁷ Platonova akademija, osnovana 387. godine prije nove ere, u mjestu Akademia sjeverno od Atine, bila je najbliža institucija današnjem univerzitetu.²⁸ Drevni naziv toponima gdje je djelovala akademija je *Hekademia*, koji je kasnije, u VI stoljeću prije nove ere, evoluirao u *akademia*.²⁹

Ime *akademia* vezuje se za legendarnog atinjanskog heroja i šampiona olimpijskih igara Akademosu.³⁰ Prema nekim istraživačima, izbor naziva desio se spontano, budući da Platon naprosto nije želio mijenjati ime objekta kojeg je odredio kao mjesto za filozofsku kontemplaciju, rasprave i izučavanje.³¹ Reklo bi se da se radilo o slučajnosti. Na prvi pogled se čini začuđujućim da je Platon slučajno odabrao naziv institucije najvišeg intelektualnog dosega, koja je postala univerzalno prihvaćena. Ipak, promišljanje značenja pojma akademija, čijom su se fenomenologijom bavili zapadni filozofi, posebno Edmund Husserl, zapravo ukazuje da Platonov odabir pojma akademija nije slučajan, već da između dvije krajnosti, naziva i realnosti koju je želio proizvesti Platon, ustvari, postoji organski odnos.³² Stoga je vrlo vjerovatno da je Platon iskoristio naziv akademija jer je on u etimološkom smislu implicirao ciljeve i namjere institucije koju je želio fundirati.

²⁷ Koplston, Frederik, *Istorija filozofije, Tom 1, Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1998., str. 169.

²⁸ Monoson, Sara: *Plato's Democratic Entanglements: Athenian Politics and the Practice of Philosophy*, Princeton University Press, 2000. str. 138.

²⁹ Vidi notu broj 1.

³⁰ Graves, Robert: *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd 1995., str. 212.

³¹ Opširnije: Zeller, Eduard: *Plato and older academy*, Longmans, Green and Co, London 1888.

³² Detaljnije o ovom problemu u Husserlovoj studiji: *Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie* u knjizi *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentalen Phänomenologie*. Den Hag 1962.

U morfološkom smislu, pak, izraz akademija bio je kongruentan i komplementaran sa Platonovom vizijom i ciljevima uzdizanja nauke i znanja na jednu novu, višu razinu, gdje će znanje o pojavnom i idejnom svijetu predstavljati jednu cjelinu, na koju upravo asocira naziv akademija.

Drugim riječima, naziv akademija u sebi sadrži vrijednosti, ideje i težnje kojima je Platon namjeravao dodijeliti prostorno određenje. Sveobuhvatnije značenje akademija će poprimiti tek protokom vremena, kada se ovaj termin počeo razumijevati kao poveznica između najviših ideala i vrijednosti duha koji simbolizira vodstvo, avangardu, visinu ili pak gornju dimenziju koju utjelovljuje pojam *aka*, a koji je u direktnom odnosu sa pojmom *demos*, koji asocira na jednu zaokruženu cjelinu ili narod.³³

Iz gornjeg proizilazi da je Platon osnivanjem akademije namjeravao producirati elitno znanje najviših dometa koje će angažovati najumnije pojedince svoga vremena, pritom istovremeno imajući na umu da cilj intelektualne kontemplacije mora biti svrsishodan, u smislu da služi demosu (narodu) ili čovječanstvu. Štaviše, to podrazumijeva i nužnost po kojoj bi vrijednosti i spoznaje ostvarene najvišim stupnjem filozofske kontemplacije trebale služiti kao vodilja političkom vodstvu zajednice. Upravo u ovim parametrima koncipiran je fenomen “vladara filozofa“, koji postaje središnja referentna tačka Platonove političke filozofije, postulirane na načelu po kojem vladari republike treba da budu filozofi, obzirom da jedino oni posjeduju znanje što ih čini superiornim u odnosu na mase (*demos*).³⁴

Platon, stoga, znanje stavlja na viši pijedestal od moći. Platonova politička filozofija pojam demokratije razumijeva na drugačiji način od njenog savremenog poimanja. Donošenje političkih odluka zahtijeva sofisticirano znanje i vještine koje posjeduju samo učeni ljudi. Platon to u svojoj *Republici* objašnjava koristeći analogiju broda, kojim uspješno može upravljati jedino kapetan koji odlično poznaje godišnja doba, nebo, zvijezde, vjetrove i sl.³⁵ Ovo je, zapravo, perenijalno

³³

³⁴ Platon: *Država*, BIGZ, Beograd 2002., str. 211-212.

³⁵ Platon: *Država*, BIGZ, Beograd 2002., str. 10-11, 20-21.

političko pitanje o kojem Platon raspravlja, navodeći kako su filozofi u Atini 420. godine p.n.e., zapravo, nedovoljno poštovani i neupotrebljivi, budući da njihovo znanje nije iskorišteno za dobrobit upravljanja društvom. Na određen način Platonova filozofija ukazuje na neprirodnost vladavine neukih masa u odnosu na elitizam filozofa, koji su jedino kadri razlikovati dobro od zla, prijatelja od neprijatelja i koji jedino posjeduju i vole mudrost. Vladavina mudrih osigurava pravednost. Filozofi posjeduju vrline jer posjeduju znanje te je otuda njihova vladavina opravdana. Današnja savremena društva na Zapadu primjenjuju princip demokratije koja se obično definiše kao „vladavina naroda u korist naroda i od strane naroda“, što je u teorijskoj ravni u koliziji sa Platonovom političkom filozofijom. U praksi Platonov argument igra ograničenu ulogu. Tako, na primjer, u Velikoj Britaniji postoji institucija lordova koji čine Gornji dom Parlamenta,³⁶ ili institucija senata u republikanskim sistemima, kao što je u SAD, gdje postoji dvodomni parlament.³⁷ Ove institucije obično su mjesto gdje se biraju eksperti koji daju konačan sud ispravnosti legislativnog procesa. Stoga bismo mogli zaključiti da je Platonova filozofija uticala na savremeni oblik organizacije zakonodavnog sistema, iako zapadni filozofi modernog perioda, kao što je bio Voltaire, smatraju da je Platon, zapravo, preteča benevolentne diktature, odnosno vladavine prosvijećenog apsolutizma,³⁸ a vodeći filozof koji je zagovarao politiku otvorenog društva, Karl Popper, oštro se suprotstavio prepuštanju političke moći u ruke elita.³⁹ Platonov argument, u konačnici, postulira da se čovječanstvo neće osloboditi problema države sve dok vlast ne budu obnašali filozofi i učeni. Stoga se uloga akademija nauka danas može posmatrati kao težnja ka ostvarenju ideala Platonove političke filozofije i kao važan korektiv između idealnog i realnog.

Duboko svjestan postojećih okolnosti i preovladavajućih vrijednosti društva u kojem je živio, a koje je želio intelektualno unaprijediti dodajući im idejnu dimenziju, kao nadgradnju materijalno-fizičkim vrijednostima i idealima savršenstva ljudskog tijela u kojim se Atina dokazala, o čemu

³⁶ Horvat, Martin; Bastaić, Konstantin; Sirotković, Hodimir: *Rječnik historije države i prava*, Informator, Zagreb 1968., str. 264.

³⁷ Hodžić, Sead: *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1998., str. 10.

³⁸

³⁹

svjedoči uspjeh Akademos, Platon je osnivanjem akademije nastojao pomiriti postojeće i već ostvarene vrijednosti i preovladavajući referentni materijalni sistem vrijednosti Atinesa sa apstraktnim i duhovnim idealima ljepote ljudskog uma i najvišim oblicima koje taj um može producirati, a koje je Platon želio ostvariti osnivanjem akademije.

Iskoristivši pojam vježbaone u kojoj je Akademos ostvario svoj tjelesni uspon, Platon je, dodijelivši joj misaono-filozofsku dimenziju kao novu referentnu tačku prema kojoj je želio usmjeriti pojedinca i društvo, postavio nove parametre kojima treba težiti atinjansko društvo. Stoga, naziv akademija ima integracijsku ulogu u izgradnji narušene ravnoteže između tijela i kontemplativnih mogućnosti duha.

Akademija čije su aktivnosti nastavljene i nakon Platonove smrti, za vrijeme rimske okupacije bila je zatvorena.⁴⁰ Kasnije je obnovljena kao nova institucija, a vodili su je neki od najpoznatijih neoplatonista kasnijeg antičkog perioda, koji su se smatrali Platonovim nasljednicima, iako su porijeklom bili iz različitih dijelova helenističkog kulturnog kruga. Najpoznatiji među njima bili su Diogen, Izidor od Gaze i Damašćanin iz Sirije.⁴¹ Akademiju je dao zatvoriti car Justinian 529. godine, koja se obično uzima kao kraj antičkog perioda.⁴² Članovi Akademije potražili su zaštitu kod sasanidskog kralja u njegovoj prijestolnici Ktesifonu, gdje su pohranili neke od najdragocjenijih filozofskih, književnih i naučnih traktata.⁴³ Nakon sklapanja mira između Perzije i Vizantije, sigurnost članova Akademije bila je garantovana ugovorom o slobodi religije.⁴⁴ Među posljednjim poznatim članovima Akademije bio je i Simplicius, posljednji šef Akademije.⁴⁵ Prema nekim izvorima, preživjeli su i drugi članovi Akademije. Oni su kasnije djelovali u egzilu, u

⁴⁰ Sacks, David; Muray, Oswyn, Brody, Lisa R: *Encyclopedia of the Ancient Greek World*, Infobase Publishing, New York 2014., str. 2

⁴¹ Koplston, Frederik, *Istorija filozofije, Tom 1, Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1998., str 300-302.

⁴² Vidi notu broj 18.

⁴³ Dunhua, Zhao: *Dialogues of Philosophies, Religions and Civilizations in the Era of Globalization*, Concil of Research in Values and Philosophy, 2007., str. 280.

⁴⁴ Dignas, Beate; Winter, Engelbert: *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, Cambridge 2007., str. 115-119.

⁴⁵ Lindsey, David Michael: *The Beast in Sheep's Clothing: Exposing the Lies of Godless Human Science*, Pelican Publishing, USA 2005., str. 52.

Edessi, na sjeveru Mezopotamije, u blizini Šanliurfe u današnjoj Turskoj.⁴⁶ Književno blago Akademije zadržalo se sve do IX stoljeća, nakon čega je antičko naučno i filozofsko naslijeđe akademije obnovljeno - fenomen poznat kao arapsko oživljavanje neoplatonističke misli u okviru bagdadske tradicije.⁴⁷

Poslije Platona, njegov najpoznatiji učenik Aristotel 335. godine p.n.e. osniva svoj akademski forum nazvan *Licea*.⁴⁸ Licea je bila poznata kao peripatetička škola filozofije (na grčkom *peripatos* znači šetati). Vjeruje se da je Aristotel uživao u dugim šetnjama kroz drvorede i voćnjake svoje akademije, vodeći pritom sa studentima rasprave o filozofiji, matematici i retorici.⁴⁹ Aristotelovo filozofsko učenje razlikovalo se od Platonovog. Ovaj filozof uspostavio je novi metod induktivnog i deduktivnog rezonovanja i opserviranja svijeta.⁵⁰

Po metodici rada, a prije svega zbog fokusa na racionalnom poimanju i razmišljanju, Aristotelovo edukativno okupljanje smatra se pretečom osnovnog i srednjeg obrazovanja.⁵¹ Licea je predstavljala do tada nenadmašnu, precizno organiziranu akademiju naučnog istraživanja. U određenom smislu, bio je to prvi značajniji centar koji je uveo u upotrebu moderne naučne metode.⁵² Upravo je pod okriljem ove akademije Aristotel napisao veliki broj djela u domenu politike, metafizike, etike i logike. Pored intelektualnih disciplina, u okviru Aristotelove akademije njegovana je i atletika. Na lokaciji za koju se smatra da je bila Licea postoje arheološki ostaci koji ukazuju na postojanje sportskih igrališta, kupatila i sl. Bila je to oaza mira, ispresijecana stazama

⁴⁶ Detaljnije: Edwards, Mark: *Neoplatonic Saints: The Lives of Plotinus and Proclus by Their Students*, Liverpool University Press, Liverpool 2000.

⁴⁷ Craig, Edward: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Taylor & Francis, London 1998., str. 804.

⁴⁸ Koplston, Frederik, *Istorija filozofije, Tom 1, Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1998., str. 307.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Đurić, Miloš: *Istorija helenske književnosti u vremenu političke samostalnosti*, Naučna knjiga, Beograd 1951., str. 614.

⁵¹ Detaljno o ovoj temi: Lynch, Jonh Patrick: *Aristotle's School; a Study of a Greek Educational Institution*, University of California Press, 1972.

⁵² Isle, Mick: *Aristotle: Pioneering Philosopher and Founder of the Lyceum*, The Rosen Publishing Group, New York 2006., str. 60-80.

za šetnju, zasadima ruzmarina i lavande. Lokacija na kojoj je nekada bila smještena Licea i danas je otvorena za posjetitelje.⁵³

Poznati grčki filozof Epikur, rođen 341. godine p.n.e. na otoku Samos, nedaleko od obala današnje Turske, koji je napisao više od 300 knjiga, bio je i jedan od najpoznatijih filozofa svoga vremena.⁵⁴ Ono po čemu se Epikur posebno proslavio jeste njegova opsjednutost promišljanjem pitanja kako biti sretan.

Epikur je također osnovao svoju filozofsku akademiju nedaleko od Atine, koju je nazvao Vrtom. Njegovo imanje krasio je vrt gdje je Epikur provodio vrijeme sa svojim studentima i prijateljima.⁵⁵ Drugi filozofi obično su koristili javni prostor za svoja predavanja i rasprave. Vidjeli smo ranije kako su to činili Platon i Aristotel. Zenon je svoje učenike sretao u mjestu Stoa. Za razliku od drugih filozofa, Epikurovo hedonističko i materijalističko učenje oblikovano je u njegovom privatnom prostoru, u Vrtu, odakle je kasnije distribuirano širom helenskog svijeta.

Stanovnici Epikurovog Vrta živjeli su od svog učiteljskog rada, dobrovoljnih donacija i pisanih radova. Epikurejska filozofska škola i pokret imao je odličnu internu organizaciju koja je predviđala i način rješavanja nesporazuma sa pripadnicima drugih filozofskih mišljenja.⁵⁶

Fokus Epikurejske škole mišljenja bio je usmjeren na postizanje sreće i zadovoljstva, za razliku od drugih grčkih filozofa koji su se bavili kontemplacijom o tome kako postići opće dobro. Razlika između Epikura i većine drugih filozofa je u tome što su se oni fokusirali na promišljanje najboljih modela o tome kako postati dobar, dok se Epikur ograničio na pitanje kako postati sretan.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Koplston, Frederik, *Istorija filozofije, Tom 1, Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1998., str. 439.

⁵⁵ Detaljnije: France, Antole: *Epikurov vrt*, prevela Jelena Skerlić-Ćorović, I. Đ. Đurđević, Beograd 1920.

⁵⁶ Koplston, Frederik, *Istorija filozofije, Tom 1, Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1998., str. 445.

Epikur je, stoga, utemeljio filozofsku akademiju, ili „školu sreće“, koja je izazvala velike kontroverze i šokirala tadašnju javnost. Neki poklonici epikurejstva, poput Timokrata i Diotimusa, koji su kasnije napustili ovo filozofsko učenje, objavili su neprijatna svjedočenja o tome šta se zapravo dešavalo u okviru Epikurejove akademije. Zbog tih šokantnih otkrića ova je škola postala prepoznatljiva kao preteča dekadentnog i hedonističkog načina života koji karakterizira materijalni luksuz i prekomjerno tjelesno uživanje.⁵⁷

Danas postoje dijametralno oprečna mišljenja o tome da li je Epikur zaista bio razvratnik ili je pogrešno predstavljen u negativnom svijetlu, a da je stvarno bio filozof koji je sreću tražio u nekim drugim, malim zadovoljstvima, izvan materijalnog uživanja. Neki tvrde da je Epikur, zapravo, živio skromno, na hljebu, maslinama i siru te da je, pritom, sve vrijeme bio okupiran pitanjem kako živjeti sretnim životom.⁵⁸

Poznato je da je Epikur vrjednovao prijateljstvo kao jedan od načina postizanja sreće. Smatrao je da se sreća može ostvariti zadovoljstvom u radu, sam ili u manjim grupama, bez želje za slavom, priznanjem i materijalnim bogatstvom, već osjećanjem zadovoljstva kada pomažemo drugima. Epikur, za razliku od negativnih percepcija o njegovom učenju, sreću nije vidio u luksuzu već u duševnom miru, čitanju, pisanju i razgovoru sa dobronamjernim sagovornicima, nešto što danas neki nalaze u raznim vrstama psihoterapije.⁵⁹

Epikur je, stoga, formirao jedan od najranijih oblika svojevrsne komune u zajedničkom životu sa prijateljima, gdje su svi pripadnici komune živjeli u svojim prostorijama, povremeno se viđali, zajedno objedovali.⁶⁰ Ovaj oblik ljudske zajednice modeliran na Epikurovoj akademiji kasnije su pokušali oponašati u različitim dijelovima svijeta, uključujući kibuce u Izraelu, gdje su živjeli neki od današnjih najpoznatijih naučnika poput Noama Chomskog.

⁵⁷Vidi bilješku 35.

⁵⁸Ediger, M.: *Improving School Administration*, Discovery Publishing House, 2010., str. 163.

⁵⁹ Vidi bilješku 33.

⁶⁰ Opširnije: Morel, Pierre-Marie: *Epicure: la nature et la raison*, Vrin, Paris 2009.

Ovaj Epikurov eksperiment proširio se diljem Mediterana i opstao je do današnjih dana, iako je bio oslabljen pojavom kršćanstva. Bit epikurejskog oblika života preživio je i samo kršćanstvo jer su mnoge komune ustrojene na principima epikurejstva transformisane u manastire. Sa druge strane, vrijedi spomenuti da je Epikur bio omiljeni filozofski uzor Karlu Marksu o kojem je napisao doktorsku disertaciju.⁶¹ Ono što je Marks zamišljao kao utopijski ideal komunizma jeste jedan veliki, globalni oblik ljudske komune zasnovane na principima epikurejstva, doduše utemeljen na totalitarnim principima i pritom lišen bilo kojeg oblika sreće i zadovoljstva.

Posebno je karakteristično za današnja savremena moderna društva, kako ona na Zapadu tako i ona u ostatku globalizirajućeg svijeta koji teži ka imitiranju zapadnog modela života, da epikurejstvo predstavlja neiscrpni izvor inspiracije, posebno u savremenim potrošačkim kapitalističkim društvima opsjednutim željom za materijalnim bogatstvom.

Savremeni zapadni čovjek i njegov klon u drugim dijelovima svijeta, gdje je prodrla konzumeristička globalizacija, sreću pokušava pronaći u potrošnji luksuza, profesionalnom statusu, slavi i seksualnoj gratifikaciji. O tome najbolje svjedoče bilbordi sa reklamama koje nude sreću u kupovini luksuznih proizvoda koji čovjeku nisu potrebni da bi bio sretan. Zapravo, te reklame ne bi bile uopće uspješne kada bi operisale u okvirima i na bazi stvarnih ljudskih potreba, čime bi kapitalistički sistem učinile manje efikasnim i dovele bi do njegovog samourušavanja.

Bez obzira na dijametralno oprečna mišljenja u pogledu filozofije epikurejstva, mogli bismo komotno zaključiti da su i marksistički dijalektički materijalizam Karla Marksa i današnji diskreditovani potrošački model zapadnog kapitalizma, koji sve više uzima maha i u ostatku svijeta, zapravo dvije strane jedne iste medalje, jednog istog shvatanja, interpretacije i primjene epikurejskog filozofskog učenja. Takva interpretacija i primjena Epikurovih ideja mnoge druge ljudske vrijednosti podredilo je idealima postizanja individualne sreće, što je kao posljedicu

⁶¹ Vidi: Lange, Erhard: *Die promotion von Karl Marx - Jena 1841*, DDR 1983.

proizvelo neodrživi i samourušavajući sistem konzumerizma. Taj model društva je dugoročno neodrživ obzirom na ograničenost resursa i drastični porast svjetske populacije. Taj model doveo do pojave imperijalizma i nezajažljive želje za dominacijom teritorijama, prirodnim resursima, narodima i ljudima. On je prouzrokovao porobljavanje, socijalno raslojavanje, osvajačke ratove i dekadencu na globalnom planu. Stoga je danas neophodno revalorizirati i samog Epikura, koji možda i nije zagovarao postizanje sreće na način kako je to izazvalo razumijevanje njegovog učenja.

Jedan od utemeljivača Sjedinjenih Američkih Država, Thomas Jefferson, bio je poklonik epikurejske filozofske škole mišljenja,⁶² koju je u 17. stoljeću oživio francuski filozof Pierre Gassendi.⁶³ Ekonomske teorije austrijskog ekonomiste Ludwiga von Misesa i Friedricha von Hayeka, postulirane na liberalnom individualizmu, također su oblikovane pod snažnim utjecajem epikurejske škole mišljenja.⁶⁴ Drugim riječima, epikurejstvo je udarilo snažan pečat ponajviše na zapadna društva.

⁶² “The whole of my life has been war with my natural tastes, feelings and wishes” – Jeffersonove su riječi koje stoje na početku biografije njegovog kuhara u kome je i prvi recept nazvan “Epikur iz Montečela” – detaljnije: *Thomas Jefferson’s cook book*, History editions, James Direct, USA 2007., str.

⁶³ Vidi: LoLordo, Antonio: *Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

⁶⁴ Shulak, Eugen Maria; Unterkofler, Herbert: *The Austrian School of Economics: A History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*, Ludwig von Mises Institute, Wien 2011., str. 196.

3.2. Akademije muslimanskog svijeta

Kroz različite epohe historije ljudske civilizacije, želja i težnja intelektualno najsvjesnijih i najprosvjećenijih pripadnika ljudske zajednice za potrebom sticanja znanja o svijetu u kojem žive proizvela je elitne centre znanja koji su u naše vrijeme poprimili oblik akademije nauka. Akademija kao takva predstavlja vrhunac intelektualnog dosega jedne političke zajednice.

U periodu koji historičari islamske civilizacije označavaju kao „zlatno doba islama“, a koje je trajalo od polovine VII do polovine XIII stoljeća, islamski vladari uspostavili su jednu od najvećih svjetskih imperija. Najveći procvat nauke i znanja desio se za vrijeme vladavine halife Haruna al-Rashida (vladao 786-809),⁶⁵ a kulminirao je za vrijeme vladavine njegovog sina, halife Al-Ma'muna (vladao 813-833),⁶⁶ i to u Bagdadu, gdje je postojala svojevrsna Kuća mudrosti (*Bayt al-Hikma*). Ova institucija predstavljala je intelektualni centar koji je okupljao najveće naučnike tog vremena, koji su pod njenim okriljem razmjenjivali ideje i znanja te pomovisali visoku kulturu tog vremena. Pored ozbiljnih prevodilačkih aktivnosti sa različitih jezika na arapski, u okviru ove akademije izučavala se filozofija te podjednako prirodne i društvene nauke.⁶⁷

U to vrijeme nijedan naučni centar nije se mogao porediti sa Kućom mudrosti, u kojoj se na osnovama drevnih naučnih tekstova iz Grčke, Indije i Perzije izučavala filozofija i brojne naučne discipline. Bio je to vrhunac do tada akumuliranog ljudskog znanja iz oblasti medicine, alhemije, zoologije, geografije (i kartografije), matematike, astronomije i brojnih drugih disciplina. Sredinom IX stoljeća bagdadska Kuća mudrosti imala je najveću kolekciju naučnih radova na svijetu, da bi samo nekoliko stoljeća kasnije, 1258. godine bila uništena, i to u napadu Hulagu

⁶⁵ Detaljnije: El-Hibri, Tayeb: *Reinterpreting Islamic Historiography: Harun Al-Rashid and the Narrative of the Abbasid Caliphate*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Detaljnije o ovoj instituciji: Lyons, Jonathan: *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization*, Bloomsbury Publishing, USA 2010.

Kana i Mongola sa istoka za vrijeme opsade Bagdada.⁶⁸ Štaviše, bagdadska Kuća mudrosti predstavljala je puno više od jednog standardnog akademskog centra i nije uopće bila otuđena od društva u cjelini. Njeni akademici aktivno su sudjelovali u razvoju društva, djelujući kao učitelji, arhitekta, inženjeri, administratori, državni službenici (birokrati), ljekari i savjetnici vlasti.

U tom periodu islamski svijet je bio prepoznatljiv po mnoštvu intelektualnih centara koji su baštinili nauku, filozofiju, medicinu, umjetnost i obrazovanje. U Bagdadu je cvjetala prevodilačka aktivnost, a jedan od najproduktivnijih prevodilaca tog vremena bio je Hunayn ibn Ishaq (809-873), asirijski nestorijanski kršćanin, ljekar i naučnik. Hunayn ibn Ishaq bio je poznat kao *sheikh* (prvak među prevodiocima), a halifa ga je imenovao šefom prevodilačkog odjela.⁶⁹ Bagdadska Kuća mudrosti predstavljala je najsofisticiraniji oblik visokog naučnog istraživanja i prototip najuspješnije akademije nauka tog doba.

Pored Bagdada, koji je važio kao vodeći politički i intelektualni centar tog vremena, u isto vrijeme postojale su rivalske muslimanske - arapske dinastije koje su imale primat u drugim dijelovima islamske države. Najznačajniji su bili Fatimidi u Egiptu⁷⁰ i Umejadi u Španiji (Andalusu).⁷¹ Kairo i Kordoba važili su kao značajni intelektualni centri koji su se takmičili sa Bagdadom.

Islamski svijet je u to vrijeme važio za istinsku univerzalnu civilizaciju budući da je, po prvi put u ljudskoj povijesti, objedinjavala narode daleke Kine, Indije, Sjeverne Afrike, crne Afrike i Evrope. Revolucija u razvoju i transferu znanja i naučnih otkrića ubrzala je proizvodnja papira, tehnologija koju su do tada Kinezi brižno čuvali kao dragocjenu tajnu. Tehnologija proizvodnje papira, koju su muslimani kasnije znatno unaprijedili, preko Samarkanda u Srednjoj Aziji prenesena je i do

⁶⁸ Volk, Lucia: *The Middle East in the World: An Introduction*, Routledge, New York 2015., str. 55.

⁶⁹ Meisami; Julie Scott; Starkey, Paul: *Encyclopedia of Arabic Literature*, Tom 1, Taylor & Francis, UK 1998., str. 295.

⁷⁰ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str. 225.

⁷¹ *Ibidem*, str. 43-44.

Bagdada.⁷² To je doprinijelo širenju profesionalnih pisarskih i knjigovezačkih zanata i dovelo do ubrzanog osnivanja knjižara i javnih biblioteka. Već u XIII stoljeću tehnologija proizvodnje papira razvila se sve do Maroka i Španije na zapadu, a odatle je prenesena dalje u Evropu.⁷³

U potrazi za znanjem islamski mislioci i filozofi bavili su se ozbiljnim racionalnim promišljanjem i naučnim diskursom, tragajući za smislom i pravim vrijednostima. Kao rezultat tih napora nastajala su kapitalna djela iz filozofije, književnosti, poezije i teozofije. Vjerske slobode omogućile su susret muslimanskih intelektualaca sa kršćanima i Jevrejima. To je rezultiralo kreativnim intelektualnim dostignućima. Ono što je posebno doprinijelo širenju nauke bila je sloboda govora. Islamski svijet u tom periodu bio je toliko sofisticiran u odnosu na Evropu da su muslimanski naučnici, među kojima Al-Kindi,⁷⁴ Al-Razi,⁷⁵ Ibn Sina,⁷⁶ Ibn al-Nafis⁷⁷ i drugi, čak pisali radove o ekologiji (zagađenju voda i zraka), a koji su danas među najaktuelnijim temama. Kao rezultat napretka u tom naučnom domenu, u Kordobi su se koristili kontejneri za odlaganje i prikupljanje otpada, što je za Evropu tog vremena bilo nezamislivo.

Jedan od razloga za procvat nauke svakako je bila naklonost političkih vlasti. Halifa Al-Ma'mun je dobar dio vremena provodio u društvu naučnika, učestvujući u naučnim diskusijama sa tadašnjim academicima. Halifa se ozbiljno interesovao za njihov rad i naučna dostignuća. Često je znao okupiti najbriljantnije umove tog vremena, angažujući ih na zajedničkim naučnim projektima. Jedan od najznačajnijih projekata tog vremena svakako je bila izrada mape svijeta, inače najdetaljnija i do tada najpreciznija, kao i izgradnja Bagdadske opservatorije.

⁷² Haven, Kendel: *100 Greatest Science Inventions of All Time*, Libraries Unlimited, London 2006., str. 21-23.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Detaljnije: Šarif, M.M: *Historija islamske filozofije*, August Cesarić, Zagreb 1988., str. 427-439.

⁷⁵ Ibidem, str. 440-455.

⁷⁶ Detaljnije: Khan, Aiša: *Avicenna (Ibn Sina): Muslim Physician and Philosopher of the Eleventh Century*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.

⁷⁷ Detaljnije: Šarif, M.M: *Historija islamske filozofije*, August Cesarić, Zagreb 1988., str. 427-439.

Osim toga, halifa Al-Ma'mun promovisao je arheološka istraživanja i sam je učestvovao u iskopavanjima piramida u Gizi. Poznati matematičar tog vremena, Al-Khavarizmi, koji je dao najveći doprinos razvoju algebre, također je djelovao u okviru Kuće mudrosti. Al-Khavarizmijevo najpoznatije djelo je *Kitab al-Jabr*, u kojem je razvio nekoliko matematičkih algoritama, čiji koncept seže čak u vrijeme prije Euklida.⁷⁸ Matematičku disciplinu kriptologije u Bagdadu razvio je Al-Kindi,⁷⁹ dok je dostignuća na polju optike usavršio Ibn al-Haytham.⁸⁰ Nedavno su originalna naučna otkrića Ibn al-Haythama prezentirana širom Evrope u okviru projekta „Godina svjetlosti“, koji je organiziran pod pokroviteljstvom UNESCO-a.⁸¹ Briljantna naučna otkrića islamskih akademika u oblasti medicine, oftalmologije, optike i drugih naučnih disciplina kasnije su poslužila kao obavezna literatura u evropskim naučnim centrima za vrijeme renesanse.

Upravo u periodu zlatnog doba islama, prvi put u ljudskoj povijesti nastaju preteče javnih institucija u obliku kakvom ih poznajemo danas. Najznačajnija je svakako bagdadska Kuća mudrosti, ali i bolnice, univerziteti, biblioteke, opservatorije, istraživački instituti i naučne akademije. Islamski je svijet u to doba iznjedrio najstarije univerzitete na svijetu - Džamiatu Ez-Zejtunah (Ez-Zitouna) u Tunisu uspostavljen 732-733.⁸² i Džamiatu Al Qarawijjin u Fesu (Maroko) osnovan 859. godine.⁸³ Al-Azhar u Kairu otvoren je 970.⁸⁴ Na Al-Azharu su se mogla sticati i postdiplomska zvanja. Fenomen doktorata također datira iz tog vremena. Kao treći najstariji univerzitet na svijetu spominje se Nizamiyya. Ovaj univerzitet osnovao je Nizam al-Mulk u XI stoljeću. Nizamiyya se nalazila na teritoriji današnjeg Irana. Postojalo je više ovih

⁷⁸ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str. 348.

⁷⁹ Opširno: Brezina, Corona: *Al-Khwarizmi: The Inventor of Algebra*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.

⁸⁰ Vidi bilješku 52.

⁸¹ Vidjeti: Steffens, Bradley: *Ibn Al-Haytham: First Scientist*, Morgan Reynolds Pub., Greensboro 2007.

⁸² 20. decembra 2013. god. Generalna skupština UN-a, na svojoj 68. sjednici, proglasila je 2015. godinu međunarodnom godinom svjetlosti i tehnologija baziranih na svjetlu. <<http://www.light2015.org/Home/About/Resources.html>>

⁸³ Lulat, Y. G-M: *A History of African Higher Education from Antiquity to the Present: A Critical Synthesis: A Critical Synthesis*, ABC-CLIO, London 2005., str. 69-70.

⁸⁴ Ibidem., str. 70-73.

univerziteta: u Basri, Damasku, Heratu, Mosulu i Nišapuru.⁸⁵ Ove naučne institucije poslužile su kao model drugim obrazovnim ustanovama širom islamskog svijeta u tom periodu. Univerzitet Al Mustansirija u Bagdadu osnovan je 1233. godine,⁸⁶ a 1537. godine u Sarajevu, tadašnjoj osmanskoj Bosni, osnovana je Gazi Husrev-begova medresa i biblioteka kao oblici visokoobrazovne i naučne institucije.⁸⁷ Pored univerziteta, islamski svijet je imao i veliki broj biblioteka koje su čuvale milione dragocjenih rukopisa. Mnoge od njih izgorjele su za vrijeme mongolskih osvajanja Bagdada, što je slučaj sa Dar al-Hikmom.⁸⁸ Poznatu biblioteku Dar al-Ilm u Tripoliju (Liban) krstaši su uništili za vrijeme Prvog krstaškog pohoda na Jerusalem (1096-1099).⁸⁹ Biblioteke u muslimanskoj Španiji uništene su 1499.⁹⁰

U novije vrijeme zapaljane su i uništene mnoge biblioteke, poput Nacionalne biblioteke Bosne i Hercegovine u Sarajevu, koja je bila smještena u zgradi Gradske vijećnice.⁹¹ Za vrijeme američke agresije i bombardovanja Bagdada 2003. ponovo je stradalo naučno i kulturno blago Iraka.⁹²

U Maliju u Africi, u sukobu vladinih snaga sa ekstremnim grupacijama ISIL-a, prije nekoliko godina stradala je jedna od najpoznatijih biblioteka Afrike u gradu Timbuktu. U ovoj biblioteci, Institutu „Ahmed Baba“ za visoko islamsko obrazovanje, bilo je pohranjeno više stotina hiljada dragocjenih rukopisa iz perioda kada je Timbuktu važio kao istaknuti islamski centar Afrike i značio isto što Oxford i Cambridge danas znače za Englesku. Francuske kolonijalne vlasti su

⁸⁵ Ibidem., str. 76-81.

⁸⁶ Rushdi, Rased; Regis, Morelon: *Encyclopedia of the History of Arabic Science: Technology, alchemy and life sciences*, vol 3. CRC Press, 1996, str. 996-997.

⁸⁷ Hunt, Courtney: *The History of Iraq*, Greenwood Publishing Group, New York 2005., str. 45.

⁸⁸ Vidi: Bistrić, Senahid: *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo 1998.

⁸⁹ Vidi bilješku broj 45.

⁹⁰ Graham, Jon E: *Books on Fire: The Destruction of Libraries Throughout History*, Lucien X. POLASTRON, 2007., str. 325.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Walsek, Helen: *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage*, Routledge 2016., str. 46-48.

tokom šezdesetih godina također konfiskovale veliki broj rukopisa iz ove biblioteke, pohranivši ih po muzejima u Francuskoj, a koje, kako tvrdi engleski list *Guardian*, nisu uopće koristili.⁹³

Zanimljivo je da institucija biblioteke iz islamskog perioda postaje prepoznatljiva po tome što je služila ne samo kao centar za prikupljanje i čuvanje naučnih radova, već i kao mjesto susreta naučnika, kao forum za diskusije i razmjene ideja, mjesto za poučavanje, a nerijetko i kao prostor gdje su naučnici i studenti stanovali. Pored toga, koncept bibliotečkog kataloga po kojem su knjige klasificirane shodno naučnim granama i tematskim cjelinama, također datira iz ovog islamskog perioda. Zadužbine koje danas preovladavaju na Zapadu po prvi put su nastale kao vakufi u islamskom svijetu. Za zlatno doba islama vezan je i nastanak posebnog kvaliteta učenih ljudi koje poznajemo kao enciklopedisti ili kao univerzalisti (Hakeems). Bili su to učenjaci podjednako dobro verzirani u vjerskim i općim naučnim disciplinama. Da bismo bolje razumjeli značaj ovih naučnika, korisno ih je uporediti sa Leonardom da Vinčijem u Evropi, koji je živio za vrijeme renesanse.

Među najpoznatije enciklopediste tog vremena spadaju Abu Raihan al-Biruni,⁹⁴ Al-Kindi, Ibn Sina (Avicenna), Al-Idrisi,⁹⁵ Ibn Bajjah,⁹⁶ Ibn Tufail,⁹⁷ Ibn Rushd (Averroes),⁹⁸ Al-Suyuti,⁹⁹ Jabir ibn

⁹³

⁹⁴ Vidjeti: Stone, Peter G; Bajjaly, Joanne Farchakh: *Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, Boydell and Brewer Ltd, New York 2008.

⁹⁵ Peter Walker, *Timbuktu library – a treasure house of centuries of Malian history*, 28. januar 2013. The Guardian <<http://www.theguardian.com/world/2013/jan/28/timbuktu-library-centuries-african-history>>.

⁹⁶ Opširno o Al-Biruniju: Scheppler, Bill: *Al-Biruni: Master Astronomer and Muslim Scholar of the Eleventh Century*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.

⁹⁷ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str. 379-380.

⁹⁸ Khan, Mohammed Sharif; Saleem, Mohammed Anwar: *Muslim Philosophy and Philosophers*, APH Publishing, New Delhi 1994., str. 80-84.

⁹⁹ Ibidem, str. 85-90.

Hajjan,¹⁰⁰ Ibn al-Haytham (Alhacen), Ibn al-Nafis,¹⁰¹ Ibn Khaldun,¹⁰² Al-Khawarizmi, Al-Mas'udi,¹⁰³ Al-Muqaddesi,¹⁰⁴ Nasir al-Din al-Tusi¹⁰⁵ i dr. Pismenost muslimanske populacije u periodu zlatnog doba islama bila je prilično raširena, i to prije svega zahvaljujući brizi roditelja za obrazovanje djece, budući da država nije osiguravala besplatno školovanje, sve dok na vlast nije došao halifa Nizam al-Mulk u XI stoljeću.¹⁰⁶ Drugi značajan faktor opismenjavanja bila je pristupačnost papira, koji je u islamski svijet došao iz Kine, a time i tehnologija njegove proizvodnje, što je dodatno potaknulo kulturu pisane riječi. Bila je to revolucija ravna prelasku sa spisateljske na tipografsku tehniku, ili pak sa tipografske kulture na internet. Učenje Kur'ana napamet i razvoj trgovine također su dale poticaj širokom opismenjavanju i školovanju. Pojavom mekteba, medresa, univerziteta i akademija dolazi do revolucije u znanju.

Islamski naučnici dali su značajan doprinos razvoju prirodnih i društvenih nauka. Ibn al-Shatir uticao je na razvoj astronomije.¹⁰⁷ Najveći naučnik u ovoj oblasti bio je Nasir al-Din al-Tusi, poznat kao upravitelj Maragheh opservatorije u Iranu, a naučna otkrića ove škole, prvenstveno Al-Tusijeva, poslužila su kao temelj Nikoli Koperniku za njegova otkrića.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Šarif, M.M: *Historija islamske filozofije*, August Cesarić, Zagreb 1988., str. 538-560.

¹⁰¹ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str. 784-785.

¹⁰² Glick, Tomas; Livesay, Steven; Wallis, Faith: *Medieval Science, Technology, and Medicine, An Encyclopedia*, Routledge, New York 2014., str. 279-280.

¹⁰³ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str. 348.

¹⁰⁴ Smailović, Nerkez: *Leksikon islama*, Svetlost, Sarajevo 1990., str. 253-255.

¹⁰⁵ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str 482-483.

¹⁰⁶ Ullah, Najib: *Islamic Literature: An Introductory History with Selections*, Washington Square Press, Washington 1963., str. 108-109.

¹⁰⁷ Khan, Mohammed Sharif; Saleem, Mohammed Anwar: *Muslim Philosophy and Philosophers*, APH Publishing, New Delhi 1994., str. 95-101.

¹⁰⁸ Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005., str. 565-566.

Ibidem, str. 348.

U oblasti hemije islamski naučnici Al-Kindi, Abu Rayhan al-Biruni i Jabir ibn Hayyan postali su posebno prepoznatljivi. Njemački filozof i diplomata Alexander von Humboldt, čije ime nosi jedan ugledni univerzitet u Berlinu, a kasnije i američki historičar civilizacije Will Durant, ove su islamske učenjake s pravom označili kao utemeljitelje moderne hemije.¹⁰⁹

Iz domena matematičkih nauka, islamski učenjaci su također dali revolucionarni doprinos, posebno u sferi algebre, algoritama i sferične trigonometrije, u čemu je najistaknutiji bio Al-Khwarizmi, dok je Al-Kindi uveo kriptanalizu, a Al-Tusi je razvio geometriju koja je nadmašila Euklidova otkrića u toj oblasti.

U sferi medicine islamski enciklopedisti i akademici bili su odlično verzirani u dotadašnja dostignuća grčkih filozofa, posebno Hipokrita i Galena, koji su ostavili snažan utjecaj na islamske naučnike.

Muslimani su dali veliki doprinos i u oblasti anatomije, fiziologije i farmakologije. Al-Razi je otkrio ospice,¹¹⁰ dok je Abu al-Qasim (Abulcasis) izumio različite hirurške instrumente.¹¹¹ Nijedan islamski učenjak nije dao veći doprinos medicinskoj nauci od Ibn Sinaa. Ibn Sina je udario temelje modernoj medicini. On je otkrio prelazne bolesti i uveo metodu karantina kako bi onemogućio njihovo širenje. Prvi je uveo i nazive virusnih i bakterioloških organizama, definisao prirodu tuberkuloze, mogućnost prijenosa raznih bolesti putem vode, kožna oboljenja, nervne i druge bolesti. Pored Ibn Sinaa, Ibn Zuhr je prvi uveo eksperimentalnu metodu hirurškog testiranja

¹⁰⁹ Kokowski, Michal: *Copernicus's Originality: Towards Integration of Contemporary Copernican Studies*, Wydawnictwa Iln Pan, Pan 2004. str. 268.

¹¹⁰ Syed, Muzaffar Husein; Syed, Saud Akhtar; Usmani, B. D: *Concise History of Islam*, Vij Books India Pvt Ltd, New Dalhi 2011., str. 54.

¹¹¹ Rushdi, Rased; Regis, Morelon: *Encyclopedia of the History of Arabic Science: Technology, alchemy and life sciences*, vol 3. CRC Press, 1996, str. 914.

na životinjama, prije njihove primjene na ljudima, kao i proceduru obdukcije.¹¹² Kao najveći fiziolog tog doba proglašen je Ibn al-Nafis, koji je prvi opisao koncept metabolizma.¹¹³

Akumulacija znanja u islamskom svijetu i trgovinska razmjena unutar, ali i sa ostatkom tadašnjeg svijeta, dovela je već tada do fenomena koji nazivamo globalizacijom. Nova otkrića na polju nauke i tehnologije omogućila su nastanak prave revolucije u poljoprivredi, uvođenju novih poljoprivrednih kultura koje su do tada bile nepoznate tom podneblju.¹¹⁴ To je dovelo do velikih promjena u ukupnom ekonomskom sistemu, demografskim kretanjima, urbanizaciji, kulturi ishrane i odijevanja, kao i do drugih promjena vezanih za način života. Poznato je da su Arapi i Berberi prvi počeli graditi velike fabrike, saditi plantaže i podizati rafinerije šećera, koje su se proširile po ostatku islamskog svijeta.¹¹⁵ Muslimani su razvili naučni pristup obradi zemlje, usavršili su sistem navodnjavanja čak do te mjere da su znali ubirati žetve i po nekoliko puta godišnje.¹¹⁶ Muslimani su također razvili prototip moderne tržišne ekonomije i specifičan oblik kapitalizma u periodu između VIII i XII stoljeća, koji se uzima za početak muslimanskog kapitalizma. Bio je to privredni sistem zasnovan na zajedničkoj valuti (dinar), koja je bila u širokom opticaju.¹¹⁷

U domenu industrijskog razvoja muslimani su prvi počeli koristiti vjetrene i hidroenergetske potencijale za pokretanje fabrika i turbina, uključujući i izgradnju brana kao izvora hidroenergije.¹¹⁸ Oni su također prvi izmislili radilicu, koja se danas koristi za pokretanje

¹¹² Rooney, Anne: *The History of Medicine*, The Rosen Publishing Group, New York 2012., str. 136.

¹¹³ Ibidem, str. 66.

¹¹⁴ Vidi bilješku 79.

¹¹⁵ Chapra, M. Umer: *Muslim Civilization: The Causes of Decline and the Need for Reform*, Kube Publishing Ltd, Leicestershire 2015, str. 38-41.

¹¹⁶ Imaduddin, M.S: *Muslim Spain 711-1492 a sociological study*, Brill, Leiden 1981., str. 100-121.

¹¹⁷ Ibidem, str. 78-79.

¹¹⁸ Ibidem, str. 135-136.

motora.¹¹⁹ Prijenos spomenutih tehnologija iz islamskog svijeta u srednjovjekovnu Evropu, zahvaljujući prijevodima radova islamskih naučnika sa arapskog na latinski jezik tokom XII stoljeća, a koja je omogućila prenošenje znanja u sferi proizvodnje satova, papira, svile, tekstila, šećera, farmaceutskih proizvoda, minerala i hemikalija, stakla, mašina, brodogradnje, olova i željeza, kasnije je potaknuo razvoj evropske industrijske revolucije.

¹¹⁹ Husaini, S. Waqar Ahmed: *Islamic Thought in the Rise and Supremacy of Islamic Technological Culture: Water Resources and Energy*, Goodword Books, India 2001., str. 178. Masood, Ehsan: *Science and islam a history*, Icon books, London 2009., str. 223.

3.3. Evropske akademije

Nacionalne akademije nauka i umjetnosti uglavnom su se razvijale u zemljama koje nemaju gornji dom parlamenta – senat, dok su u mnogim drugim zemljama senatori, zapravo, vršili misleću ulogu akademika, služeći kao korektiv zakonima, koje su donosili izabrani narodni deputati ili poslanici. Pojedine zemlje su se ograničile na postojanje nacionalne akademije, bez mogućnosti formiranja drugih akademija nauka i umjetnosti na istom području, što vidimo na primjeru Francuske i Austrije. Za razliku od zemalja sa svojevrsnim monopolom nacionalnih akademija, zemlje poput Rusije i Njemačke dopustile su mogućnost nastanka više akademija nauka i umjetnosti, kao i akademija posvećenih pojedinim naučnim ili umjetničkim oblastima.

3.3.1. Francuska akademija

Francusku akademiju nauka (*Académie des Sciences*) sa sjedištem u Parizu, 1666. osnovao je Jean-Baptiste Colbert (1619–1683).¹²⁰ Colbert je bio francuski političar i ministar finansija za vrijeme vladavine Loiusa XIV. Istakao se kao dobar administrator, posebno u sferi ekonomije, a pripisuju mu se i zasluge da je Francusku spasio od totalnog bankrota do koje su je doveli ratovi.¹²¹ Zapravo, akademija je nastala kao poduhvat grupe naučnika koji su se u drugoj polovini XVII stoljeća počeli okupljati oko Colberta u Kraljevskoj biblioteci u Parizu.¹²² Od tada njihovo druženje postalo je redovna praksa, i to dva puta sedmično. Prvih 30 godina postojanja Akademije njen rad bio je neformalnog karaktera. U početku čak nije bilo ni statuta kojim bi se uređivao rad Akademije kao zasebne institucije.¹²³

¹²⁰ Sturdy, David J.: *Science and Social Status: The Members of the Academie Des Sciences 1666-1750.*, The Boydell Press, Rochester 1995., str. 63-80.

¹²¹ Opširnije: Sholl, Jacob: *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, University of Michigan Press, Michigan 2009.

¹²² Vidi bilješku 98.

¹²³ Ibidem.

Godine 1699. kralj Louis XIV predložio je ovoj grupi naučnika da donese određene propise. Od tada se akademija naziva Kraljevskom akademijom nauka (*Académie Royale des Sciences*), a njeno sjedište zvanično postaje Louvre.¹²⁴ Akademija je imala 70 članova. Putem publikacija akademija je u XVIII stoljeću potaknula dinamičan razvoj naučnog pokreta, a imala je i svojevrsnu savjetodavnu ulogu u odnosu na vlast. Akademija se ukida 1793. zajedno sa drugim akademijama,¹²⁵ da bi dvije godine kasnije, 1795. umjesto nje bio osnovan Nacionalni institut za nauku i umjetnost (*Institut national des sciences et des arts*). Ovaj institut je objedinio sve postojeće akademije nauka, književnosti i umjetnosti.¹²⁶ Francuska akademija se uzima kao moderna kolijevka akademije, iako je od nje nešto starije Britansko kraljevsko društvo, koje je osnovano 1660. godine.¹²⁷

3.3.2. Britanska akademija

Britansko kraljevsko društvo nakon 1663. počinje djelovati kao Kraljevsko društvo Londona za unapređenje prirodnih nauka.¹²⁸ Slogan društva bio je *nullius in verba*, što bi u slobodnijem prijevodu značilo „ne uzimaj ničiju riječ zdravo za gotovo“.¹²⁹ Drugim riječima, to je značilo da članovi društva, ni pod kakvim okolnostima, ne bi smjeli podleći kontroli, dominaciji i utjecaju vlasti, već svoje stavove moraju verificirati isključivo objektivnim naučnim činjenicama, koje će biti empirijski dokazane. Društvo počinje izdavati časopis *Filozofske transakcije* 1665.¹³⁰

¹²⁴ Ibidem, str. 159.

¹²⁵ Ibidem, str. XIV

¹²⁶ Detaljnije: Crosland, Maurice: *Science Under Control: The French Academy of Sciences 1795-1914.*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

¹²⁷ Lyons, Henry: *The Royal Society 1660-1940.*, Cambridge University Press, Cambridge 1944., str. 19-72.

¹²⁸ Opširnije: Birch, Thomas: *The History of the Royal Society of London for Improving of Natural Knowledge, from Its First Rise As a Supplement to the Philosophical Transacti*, reprinted, BiblioBazaar, Charleston 2010.,

¹²⁹ Lyons, Henry: *The Royal Society 1660-1940.*, Cambridge University Press, Cambridge 1944., str. 39.

¹³⁰ Ibidem., 56-57.

Ovaj časopis važi za najstariju publikaciju ove vrste i kontinuirano izlazi sve vrijeme od njegovog osnivanja do danas. Društvo također uvodi sistem kritičkog pregleda publiciranih naučnih otkrića i radova od strane stručnih eksperata u datoj oblasti, poznato kao *peer review*, bez čijeg stručnog mišljenja radovi ne mogu biti objavljeni kao naučni. Društvo objavljuje radove Isaaca Newtona, Benjamina Franklina, Charlesa Darwina, Alberta Einsteina i drugih. Ovo društvo okupljalo je preko 8000 članova u periodu od četiri stoljeća koliko postoji. Članovi društva primaju se isključivo na osnovu stvarnih zasluga za naučni doprinos. Prva žena članica društva bila je Dorothy Hodgkin, koja je u ovu akademiju izabrana 1945. Ona je također i jedina naučnica iz Velike Britanije kojoj je dodijeljena Nobelova nagrada.¹³¹

Iako se Kraljevsko društvo smatra najstarijom akademijom nauka, moderne evropske akademije nastale su na bazi francuskog modela. Međutim, i ranije su postojale naučne akademije u Evropi koje bi se mogle označiti pretečama današnjih. Među njima je svakako i Akademija tajni prirode, koju je u Napulju osnovao ugledni enciklopedista Giambattista della Porta 1560.¹³² Njeni članovi redovno su se sastajali u kući osnivača. Kao uslov članstva bilo je prezentiranje novih saznanja iz prirodnih nauka. Ova akademija je zatvorena po naredjenju crkvenih vlasti za vrijeme pape Gregorija XIII 1578. godine, i to pod optužbom da su se njeni članovi bavili magijom.¹³³

3.3.3. Ruske akademije

Ruska akademija nauka (RAS) osnovana je u Saint Petersburgu po naredbi cara Petra Velikog 1774.¹³⁴ Ova akademija od samog osnivanja bilježi zapažene rezultate, a njen kvalitet mogao se

¹³¹ Opširnije: Ferry, Georgina: *Dorothy Hodgkin: A Life*, Bloomsbury Academic, London 2014.

¹³² McClennan III, James E; Dorn, Harold: *Science and Technology in World History: An Introduction*, JHU Press, Baltimore 2015., str. 247.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Detaljno: Орел, В. М; Илизаров, Симон Семенович: *Российская академия наук, 275 лет служения России*, Янус-К, Москва 1999.

komotno uporediti sa poznatim evropskim akademijama tog vremena. U periodu između 1925. i 1991. akademija se nazivala po tadašnjoj državi USSR. U novembru 1991. Ukazom predsjednika Ruske Federacije vraćen joj je naziv Ruska akademija nauka, a proglašena je najvišom naučnom institucijom u zemlji.¹³⁵

Akademija je imala značajnu ulogu u zaštiti i jačanju duhovne, materijalne i intelektualne kulture Rusije. Ova akademija ima blisku saradnju sa drugim naučno-tehnološkim institucijama, institutima, univerzitetima i korporacijama, ali i sa drugim akademijama poput ruskih akademija medicinskih nauka, poljoprivrednih nauka, akademijom za obrazovanje, arhitekturu i dr. Akademija također tijesno surađuje sa državnim organima kojima svojom ekspertizom pomaže u zakonodavnoj sferi, posebno u pogledu donošenja zakona koji se tiču naučno-tehnološke problematike.¹³⁶

Uloga ove akademije u ukupnoj državnoj hijerarhiji itekako je velika, o čemu svjedoči njena uloga u Vijeću za nauku i tehnologiju, kao i obrazovanje. Predsjednik spomenutog Vijeća je predsjednik Ruske Federacije, a zamjenik predsjednika Vijeća je predsjednik Ruske akademije nauka. Ova akademija učestvuje i u pripremi dokumenata o kojima se raspravlja na Vijeću Ruske Federacije za nacionalnu sigurnost. Osnovni cilj Akademije je organizacija i određivanje prioriteta naučnog istraživanja i postizanje novih znanja u sferi prirodnih nauka, društva i čovjeka, a što u konačnici treba da omogući ostvarivanje tehnološkog, ekonomskog, društvenog i duhovnog razvoja Rusije.

Prema statutu koji uređuje rad Akademije, cilj ove institucije je pružanje svake vrste pomoći na planu razvoja nauke u Rusiji, jačanje veza između nauke i obrazovanja, unapređenje statusa znanja i nauke, kao i zaštita društvenog položaja naučnika. Najnoviju verziju statuta Ruske akademije odobrila je Vlada Ruske Federacije potkraj 2007.¹³⁷ Primjećujemo da je Ruska akademija nauka, za razliku od Britanske, u bliskoj sprezi sa državom. Članom Akademije postaje se tako što svaki

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Интеллектуальная собственность, Издања 1-6, Интеллектуальная собственность, Москва 2008., str. 103-104

naučni institut, ili visokoškolska ustanova u Rusiji, ili pak državna ili javna ustanova nominuje određene kandidate na jednim od izbora koje provodi Akademija. Njih zatim biraju članovi Akademije, koji mogu biti redovni i dopisni, ili pak članovi iz inostranstva. Nakon što imena svih kandidata budu objavljena u štampi, članove Akademije bira Generalna skupština Akademije. Članovi se biraju doživotno i mjesečno primaju određeni novčani iznos za svoj rad.

Prema podacima iz 2008. Ruska akademija nauka je imala 1600 članova. Akademija ima poseban program i fond za stimuliranje mladih naučnih istraživača i pružanje potpore kreativnim i talentovanim studentima. Svake godine Akademija dodjeljuje 12 medalja za najbolje naučne radove iz prirodnih, tehničkih i društvenih nauka. Akademija je strukturno postavljena na dva principa: naučnoj specijalizaciji i teritorijalnom principu. Podijeljena je na devet specijaliziranih odsjeka, tri regionalna odjela i 14 regionalnih centara.¹³⁸

Obzirom na značaj i veličinu Rusije, u rad Akademije inkorporirano je više od 400 naučnih institucija koje upošljavaju skoro 100.000 naučnih djelatnika. Ova akademija publicira više naučnih radova od bilo koje druge institucije u Rusiji. Samo u periodu 2001-2007. Akademija je publicirala 60.000 knjiga i radova objavljenih u časopisima. Akademija ima i svoju izdavačku kuću *Nauka*. Ova najviša ruska naučna institucija finansira se većim dijelom iz državnog budžeta, oko 60%, a ostatak nadomještava prihodima od različitih istraživačkih projekata koje obavlja za različite industrijske korporacije.¹³⁹ Najprestižnija godišnja nagrada koju RAS dodjeljuje najboljim naučnicima je Zlatna medalja „Mikhail Lomonosov“, koja je ustanovljena 1959. u znak sjećanja na poznatog ruskog enciklopedistu, književnika i naučnika, koji je živio u XVIII

¹³⁸Интеллектуальная собственность, Издања 1-6, Интеллектуальная собственность, Москва 2008., str. 109-113.

Vidi bilješku 115.

¹³⁹Finkel'shtein, Andrei Mikhailovich: *Rossiiskaia Akademiia nauk mezhdu Marsom i Jupiterom*, Nauka, Moskva 2001., str. 161.

stoljeću.¹⁴⁰ Ruska akademija nauka članica je preko 50 međunarodnih naučnih i kulturnih nevladinih organizacija, udruženja, programa u raznim oblastima.

3.3.4. Švedska akademija

Kraljevska švedska akademija nauka sa sjedištem u Štokholmu osnovana je 1739. kao nezavisna institucija za promovisanje nauke i jačanje njene uloge u društvu.¹⁴¹ Ova akademija posebno je fokusirana na istraživanja u domenu prirodnih nauka i matematike, ali također podupire razmjenu ideja među svim naučnicima, bez obzira na naučnu disciplinu kojom se bave. Akademiju su osnovali naučnik Carl Linnaeus, trgovac Jonas Alstromer, koji se istakao u sferi poljoprivrede, mašinski inženjer Marten Triewald, dvojica državnih službenika Sten Carl Bielke i Carl Wilhelm Cederhielm, te državnik i autor Anders Johan von Hopken.¹⁴²

Ono na čemu je Akademija posebno insistirala od osnivanja do danas jeste promocija znanja koje je upotrebljivo u praksi. Švedska akademija nauka ustrojena je po uzoru na Britansko kraljevsko društvo Londona i Kraljevsku akademiju nauka u Parizu. Ono što je također karakteristično za ovu akademiju jeste da neki od njenih organa (odbora) vrše odabir kandidata kojima se dodjeljuje Nobelova nagrada iz oblasti fizike i hemije te ekonomskih nauka, ali i onih kojima se dodjeljuju druge prestižne nagrade u domenu prirodnih nauka.¹⁴³

Akademija objavljuje istraživanja svojih članova u posebnim časopisima još od 1826. U tim časopisima najviše figuriraju radovi sa novim istraživačkim otkrićima iz tehnologije, botanike, zoologije i drugih srodnih nauka.

¹⁴⁰Frängsmyr, Tore: *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences, 1739-1989*, Science History Publications, USA 1989.

¹⁴¹ Ibidem, str. 3.

¹⁴² Ibidem, str. 19.

¹⁴³ Opširnije: Feldman, Burton: *The Nobel Prize: A History of Genius, Controversy, and Prestige*, Arcade Publishing, New York 2001.

Švedska akademija nauka je najpoznatija po Nobelovoj nagradi koja se dodjeljuje najboljim naučnicima iz oblasti prirodnih nauka u svijetu. Ovu nagradu uspostavio je Alfred Bernhard Nobel (1833-1896), švedski naučnik, hemičar, inženjer i inovator, koji se posebno proslavio po proizvodnji naoružanja te kao izumitelj dinamita i drugih vrsta eksplozivnih materijala koji su korišteni u rudarstvu te izgradnji infrastrukture i transportnih komunikacija.¹⁴⁴

Alfred Nobel je u Kraljevsku švedsku akademiju nauka izabran 1884. Za vrijeme svog relativno kratkog života, Nobel je uspio patentirati 350 izuma, a osnovao je 90 fabrika za proizvodnju oružja širom svijeta.¹⁴⁵ Ovaj aspekt Nobelovog života prilično je kontroverzan, obzirom na činjenicu da se smatrao pacifistom. Nobel je, na iznenađenje njegove porodice i rodbine koja se tome protivila, većinu svog bogatstva zavještao u svrhu promovisanja nauke. Tako je svojom oporukom uspostavio Nobelovu nagradu koja se svake godine dodjeljuje naučnicima, književnicima i mirovnim aktivistima, koji su dali najveći doprinos u domenu hemije, fizike, matematike, književnosti i promovisanja mira u svijetu.¹⁴⁶

3.3.5. Austrijska akademija

Prvi naučnik koji je pokušao osnovati Austrijsku akademiju nauka bio je Gottfried Wilhelm Leibniz. Ovaj poznati filozof je 1713. inicirao ideju osnivanja akademije, i to po modelu Britanskog kraljevskog društva i Francuske akademije nauka.¹⁴⁷ Nakon njega bilo je još nekoliko neuspjelih pokušaja za vrijeme vladavine Marije Theresie. Tek je 1837. godine grupa od 12 naučnika potpisala peticiju u kojoj su tražili osnivanje naučne akademije. Proces odlučivanja o njihovoj peticiji potrajao je čitavu deceniju, da bi 1847. konačno bila formirana akademija nazvana

¹⁴⁴ Ibidem., str. 26-31.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Classen, Albrecht: *Handbook of Medieval Studies: Terms – Methods – Trends*, vol 1., Walter de Gruyter, Berlin/New York 2011., str. 1210-1213.

¹⁴⁷ Ibidem.

*Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien.*¹⁴⁸ Akademiji je 1857. dodijeljen prostor jednog starog univerziteta u središtu Beča, gdje se nalazi njeno sjedište.¹⁴⁹ Austrijska akademija razvila je bogata naučna istraživanja, posebno u oblasti historijske nauke, u tijesnoj saradnji sa akademijama u Minhenu i Berlinu. Istraživači ove akademije bavili su se originalnim historijskim i arheološkim istraživanjima.¹⁵⁰

Pored historije ova akademija bila je posebno aktivna u sferi lingvistike, ali i prirodnih nauka. Austrijska akademija je prva uspostavila Centar za meteorološka istraživanja i geomagnetizam, a jedno od njenih značajnih ostvarenja je i izgradnja opservatorije. Akademija je bila prepoznatljiva i po geološkim istraživanjima i okeanografiji, posebno u bazenu Mediterana.¹⁵¹

Ova akademija je postala među prvim članicama Udruženja njemačkih naučnih akademija, kao i međunarodne asocijacije akademija. Svoj rad Akademija je nastavila i nakon 1921. godine što je proglašena Republika Austrija. Tokom šezdesetih godina prošlog stoljeća ova akademija ubrzano razvija svoja naučna istraživanja. Usvojivši moderniji pristup, ona postaje prepoznatljiva kao lider u nauci. Akademija osniva više naučnih instituta širom zemlje i aktivno učestvuje u radu međunarodnih naučnih organizacija i istraživačkih programa, posebno u sferi ekologije, zdravstva i demografskih istraživanja.¹⁵²

Austrijska akademija podijeljena je na dva glavna istraživačka odsjeka: Odsjek za matematiku i prirodne nauke i Odsjek za humanističke i društvene nauke.¹⁵³ Akademija svake godine održava izbore za nove članove. Međutim, njen statut broj punopravnih članova ograničava na 90 - po 45 iz svakog naučnog segmenta. Pritom, Akademija može imati 250 dopisnih članova, opet po 125 iz

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Vidi: Kopetz, Hedwig: *Die Österreichische Akademie der Wissenschaften: Aufgaben, Rechtsstellung, Organisation*, Böhlau Verlag, Wien 2006., str. 130.

¹⁵³ Ibidem, str. 132.

oba segmenta.¹⁵⁴ Akademija podupire rad najistaknutijih naučnih ustanova u Austriji, posebno u oblastima koje su nedovoljno tretirane na univerzitetima, ili koje se kao discipline ne uklapaju u standardne programe koje nudi univerzitetski studij. Drugim riječima, Akademija primjenjuje interdisciplinarnu metode i koristi komplementarni pristup naučnom istraživanju, što se ogleda u njenoj podršci kosmičkim istraživanjima, demografiji, fenomenu starenja, iranskim studijama, ili pak institucionalnim promjenama u domenu euro-integracija.¹⁵⁵ Na određen način, zbog svoje fleksibilnosti i širine u pristupu naučnom istraživanju i spremnosti da prihvati nekonvencionalne oblike istraživanja, ova akademija predstavlja stanovitu austrijsku naučnu laboratoriju.

3.3.6. Ostale zapadne akademije

Pored spomenutih evropskih akademija, slične akademije postojale su također u Italiji. Jednu od njih osnovao je Federico Cesi 1603.¹⁵⁶ Bio je to više privatni klub čiji je član bio i Galileo Galilej. Ovaj poznati naučnik primljen je u Akademiju na osnovu zasluga za teleskopske opservacije. Na ceremoniji koja je povodom njegovog prijema u Akademiju bila upriličena u Rimu, riječ teleskop upotrijebljena je po prvi put.¹⁵⁷ Ovo udruženje objavilo je nekoliko Galileovih najznačajnijih djela. I ova akademija se ugasila smrću njenog osnivača 1633. godine, ali je poslužila kao inspiracija drugim sličnim akademijama, među kojima je najpoznatija bila Eksperimentalna akademija nastala u Firenzi 1657. Glavni finansijeri ove akademije bili su princ Leopoldo de Medici i njegov brat Ferdinando de Medici.¹⁵⁸

Pored akademija koje su ograničeno vrijeme djelovale u italijanskim gradovima, postojale su slične akademije u Njemačkoj, a najpoznatija je Akademija nauka Leopoldina, koja spada među

¹⁵⁴ Ibidem, str. 6.

¹⁵⁵ McClennan III, James E; Dorn, Harold: *Science and Technology in World History: An Introduction*, JHU Press, Baltimore 2015., str. 247.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Burns, Willam E: *The Scientific Revolution: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, London 2001., str. 3.

¹⁵⁸ Ibidem., str. 3-4.

najstarije akademije nauka u svijetu, osnovana 1652. u gradu Schweinfurtu. Njen utemeljivač i glavni finansijer bio je njemački kralj Leopold I, koji je 1687. priznao ovu akademiju, nakon čega je ona po njemu dobila ime.¹⁵⁹ U to vrijeme Leopold je nosio titulu imperatora Svetog rimskog carstva. Hitler je, kada je postao kancelar Njemačke 1933. godine, naredio isključiti iz članstva ove akademije jevrejske naučnike, a osmorica njih su ubijeni. Jedna od žrtava protjerivanja bio je i Albert Einstein.¹⁶⁰ Tek 2007. godine njemačka vlada Leopoldinu je preimenovala u Njemačku akademiju nauka.

Interes za bavljenje naukom u Evropi Srednjeg vijeka bio je utemeljen na vjerovanju da je univerzum Božija kreacija u skladu sa harmoničnim principima geometrije i astronomije. Otkrivanjem ovih principa naučnici su se približavali Tvorcu univerzuma. Ipak, u tom periodu nauka u Evropi bila je u stanju stagnacije već nekoliko vjekova, tačnije sve do XII stoljeća, kada je interes za naučnim istraživanjem potaknut pojavom prijevoda značajnih naučnih tekstova sa grčkog i arapskog jezika na latinski.

Do pomaka u sferi razvoja nauke dolazi za vrijeme tzv. prve, karolinške renesanse, koja se podudara sa vladavinom Karla Velikog u VIII stoljeću. Tada dolazi do stanovite reforme u sistemu obrazovanja. Škole se osnivaju uglavnom u okviru institucija crkve, manastira i katedrala.¹⁶¹ U kasnijem periodu, od XII stoljeća i kasnije, mnogi evropski naučnici, uslijed nedostatka tekstova na latinskom, nakon što su savladali arapski jezik, putovali su u Španiju kako bi tamo izučavali arapske rukopise. Tada dolazi do osnivanja srednjovjekovnih univerziteta u Evropi - dakle, znatno kasnije nego u islamskom svijetu.

¹⁵⁹Closs, August: *Introductions to German Literature: Twentieth century German literature*, vol 4, Cresset Press, London 1969. str. 36.

¹⁶⁰¹⁶⁰ Classen, Albrecht: *Handbook of Medieval Studies: Terms – Methods – Trends*, vol 1., Walter de Gruyter, Berlin/New York 2011., str. 491.

¹⁶¹ Burns, Willam E: *The Scientific Revolution: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, London 2001., str. 164.

Najpoznatiji univerziteti toga doba osnovani su u Engleskoj, Francuskoj, Italiji i Španiji. Otkrivanjem filozofskih tekstova Aristotela, Euklida, Ptolomeja, Galena, Arhimeda i drugih grčkih filozofa, i to zahvaljujući prijevodima sa arapskog te dolaskom evropskih naučnika u kontakt sa originalnim tekstovima islamskih naučnika i filozofa, prvenstveno Ibn Sinaa, Ibn Rushda i jevrejskog filozofa Majmonidesa, čija su djela prevedena na latinski u XIII stoljeću, dolazi do početka evropske renesanse koju karakteriziraju dinamična naučna aktivnost i značajna ostvarenja na planu književnosti i umjetnosti. Poznati filozof tog doba Roger Bacon pisao je papi, moleći ga da podrži izučavanje prirodnih nauka.¹⁶²

Tokom XVI i XVII stoljeća u kršćanskoj Evropi postojao je strah Crkve od širenja hereze. Pod herezom Crkva je smatrala svako naučno otkriće, hipotezu ili teoriju koja je bila u suprotnosti sa službenim učenjem Crkve. To je dovelo do progona, pa čak i ubijanja naučnika, koji su se drznuli suprotstaviti Crkvi, javno obznajući svoje naučne teorije. Katolička crkva je u to vrijeme imala poseban katalog knjiga koje su bile zabranjene za korištenje. Crkva je time objavila rat nauci čije su žrtve bili mnogi naučnici. Knjige dvojice najpoznatijih naučnika tog vremena, Nikole Kopernika (1473-1543) i Galileo Galileja (1564-1642), našle su se na listi zabranjenih. Galileju je suđeno od strane Inkvizicije, budući da je tvrdio, kao i Kopernik, da se Zemlja okreće oko Sunca, što je bilo u suprotnosti sa crkvenom doktrinom koja je učila da se Zemlja, a ne Sunce, nalazi u centru. Po crkvenom učenju, ova dvojica naučnika proglašena su grješnicima. Obzirom da je Kopernikova teorija bila hipotetičke prirode, on nije bio podvrgnut suđenju inkvizicije kao Galilej, koji je kasnije, inspiriran Kopernikovim učenjem, unaprijedio ovu teoriju.¹⁶³

Suđenje Galileju zbog heliocentričnog učenja trajalo je osam mjeseci, njegovo djelo *Dijalozi* stavljeno je u katalog zabranjenih knjiga, a Galilej se morao javno odreći svog učenja i priznati da je pogriješio, morao se ispovijedati dugi period, a zadržan je i u kućnom pritvoru. Budući da se pokajao, bilo mu je dozvoljeno da živi, ali mu papa Urban VIII nije dozvolio crkvenu sahranu i

¹⁶² McClennan III, James E; Dorn, Harold: *Science and Technology in World History: An Introduction*, JHU Press, Baltimore 2015., str. 247-261.

¹⁶³ Ibidem.

ukopan je u Firenci u neobilježenom grobu.¹⁶⁴ Njegovo zabranjeno djelo uklonjeno je iz kataloga zabranjenih knjiga tek 202 godine kasnije, tj. 1835.¹⁶⁵

Za razliku od Evrope, Islamski svijet nije poznao instituciju inkvizicije koju je provodila Katolička crkva, a zbog koje su mnogi naučnici stoljećima proganjani kao heretici.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Detaljnije: Philippides, Marios; Hanak, Walter K: *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies*, Ashgate Publishing, Ltd., UK 2011.

4. MUSLIMANSKI UTJECAJ NA EVROPSKU NAUKU

U XV stoljeću, nakon islamskog osvajanja Konstantinopolja,¹⁶⁶ dolazi do još većeg uspona nauke u zapadnoj Evropi, koja tada doživljava kulturnu renesansu. Najveći utjecaj na pojavu renesanse imali su radovi islamskih učenjaka, čija su djela prevedena na grčki i latinski. Originalna djela Al-Khawarizmija, Nasir al-Dina al-Tusija i Ibn Yunus al-Khazinija,¹⁶⁷ koja su bizantski naučnici preveli i učinili dostupnim, dala su snažan poticaj razvoju nauke u Evropi tog doba. Radi se o fenomenu transfera znanja ka Evropi iz islamskog svijeta, o kojem se nedovoljno govori i piše, i koji u zapadnom javnom diskursu nije dovoljno priznat i uvažen, već se preko njega stidno prelazi kao da je on beznačajan.

Kada je riječ o islamskoj naučnoj tradiciji, postoji široko raširena zabluda koja je stoljećima prisutna, a koja je zasnovana na pogrešnoj percepciji da se kultura u okviru islamske civilizacije razvila isključivo zahvaljujući fenomenu transfera ili pozajmljivanja znanja iz izvora drevnih civilizacija, prvenstveno helenske grčke civilizacije, o kojoj smo govorili u gornjem dijelu ovog teksta.

Postoje, pak, neoborivi dokazi koji potvrđuju da su temelji islamske naučne misli postavljeni puno ranije nego su grčki filozofski i naučni rukopisi prevedeni na arapski jezik u IX stoljeću. To potvrđuje George Saliba, profesor islamskih nauka na američkom univerzitetu Columbia u New Yorku.¹⁶⁸ Saliba svoja najnovija i originalna otkrića temelji na djelu Ibn al-Nadima, historičara islamske naučne misli, koji je živio u X stoljeću. Radi se o činjenici koju ignoriše većina savremenih zapadnih naučnika koji se bave ovim pitanjem. Saliba tvrdi da su prijevodi rukopisa sa grčkog i perzijskog jezika, koji su poslužili kao objašnjenje nekih elementarnih naučnih koncepata za potrebe islamske države, potaknuli razvoj originalne islamske naučne tradicije.

¹⁶⁶ Rushdi, Rased; Regis, Morelon: *Encyclopedia of the History of Arabic Science: Technology, alchemy and life sciences*, vol 3. CRC Press, 1996, str. 997.

¹⁶⁷ George Saliba, *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2007.

¹⁶⁸ Ibid.

Upravo zahvaljujući tome postoji organska veza između islamske naučne misli i naučnih metoda i otkrića koja su kasnije evropski naučnici, za vrijeme renesanse, objavili kao svoja originalna djela. Saliba to dokazuje na primjeru astronomije. Nikola Kopernik, navodi Saliba, bio je upoznat sa otkrićima islamskih učenjaka i više je nego vjerovatno da je ovaj naučnik svoja otkrića temeljio upravo na ranijim spoznajama islamskih naučnika sa čijim je djelima došao u kontakt i koja je izučavao.¹⁶⁹

Uticao islamskih učenjaka na razvoj evropske književnosti i umjetnosti također je bio ogroman, ali je ova činjenica vješto prikrivana stoljećima budući da je generalna percepcija Evropljana bila da su muslimani, zapravo, jedna „pustinjaska civilizacija“ koja se razvila samo u tolikoj mjeri koliko je uspjela usvojiti elemente kulture, filozofije i nauke do kojih je došla zahvaljujući kontaktima i prijevodima sa grčkog na arapski jezik. U određenoj mjeri Evropljani su vrjednovali samo doprinos islamskih filozofa koji su se poslužili antičkim grčkim izvorima. Jedna od najvećih zabluda koja je dugo vremena preovladavala u Evropi jeste da poslije Ghazalija i njegove kritike filozofa u islamskom svijetu više nije postojalo ništa što bi bilo vrijedno izučavati, usvajati i oponašati. Činjenice, pak, ukazuju na sasvim drugačije stanje stvari.

Postoje neborivi dokazi o direktnom utjecaju arapske i perzijske poezije na evropsko književno stvaralaštvo renesansnog perioda. Poezija o Lejli i Medžnunu, koja datira još iz Omejadskog perioda u VII stoljeću, gotovo je u potpunosti preuzeta u Evropi i poslužila je kao inspiracija za Romea i Juliju, latinsku verziju Lejle i Medžnuna.¹⁷⁰ Na isti način, romane Ibn Tufaila i Ibn Nafisa evropski književnici iskoristili su kao inspiraciju za svoja djela. Djelo *Hayy ibn Jaqzan - Živi sin Budnog* pojavilo se u latinskom prijevodu kao *Philosophus Autodidactus* 1671. godine.¹⁷¹ Priča o Kamilu, Ibn Nafisa, također je prevedena na latinski.¹⁷² Bez korištenja ovih djela, *Robinson Cruso*

¹⁶⁹Brosius, Christiane; Wenzlhuemer, Roland: *Transcultural Turbulences: Towards a Multi-Sited Reading of Image Flows*, Springer Science & Business Media, Heidelberg 2011., str. 51.

¹⁷⁰ Kennard, Fredrick: *Thought Experiments: Popular Thought Experiments in Philosophy, Physics, Ethics, Computer Science & Mathematics*, Lulu.com, online edicion., str. 150.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Ibidem.

Daniela Defoa naprosto bi bio nemoguć. Ista priča imala je veliki utjecaj na Jean-Jacques Rousseaua, na osnovu koje je ovaj poznati pisac i filozof napisao svoje djelo *Emil i o edukaciji*.¹⁷³ Radi se o fiktivnoj priči i liku Emilu, koja je jednim dijelom napisana u obliku traktata, a djelimično kao roman. Rousseau je ovo djelo sam proglasio svojim najboljim i najznačajnijim književnim radom. Spomenuto djelo bilo je zabranjeno u Parizu i Ženevi i javno je spaljivano 1762. godine, da bi kasnije, za vrijeme i nakon Francuske revolucije, bilo korišteno kao inspiracija i temelj novog sistema obrazovanja u Francuskoj. Poznati engleski romanopisac Rudyard Kipling također je bio inspirisan djelima spomenutih islamskih pisaca, na osnovu kojih je napisao *Knjigu o džungli* i priče o Tarzanu, koje smo nekada rado gledali u djetinjstvu, budući da su bile filmovane.¹⁷⁴

Utjecaj islamskih naučnika na evropsku renesansnu književnost možda je najprimjetnija u *Božanstvenoj komediji* autora Dantea Alighierija.¹⁷⁵ Ovo djelo smatra se najvećim epskim ostvarenjem italijanske književnosti. Mnogi dijelovi ovog umjetničkog ostvarenja direktno su pozajmljeni i preuzeti iz arapskih rukopisa o islamskoj eshatologiji, iz djela o Mi'radžu vjerovjesnika Muhammeda a.s. i spiritualnih tekstova Ibn Arebija.

Islamski učenjaci su, također, ostvarili veliki utjecaj u sferi muzike, filozofije i drugih naučnih disciplina.

U periodu nakon evropske renesanse i kasnije, kada islamski svijet počinje padati pod direktnu kontrolu zapadnih imperijalnih sila i biva u potpunosti porobljen, ne može se govoriti o uspjesima muslimana, već o njihovoj moralnoj, intelektualnoj, tehnološkoj i ekonomskoj stagnaciji i propadanju. Ono što je karakteristično za taj period jeste da znanja koja su muslimani prikupljali i razvijali stoljećima u jednom trenutku ljudske historije počinju da koriste evropskim zemljama

¹⁷³Ibidem.

¹⁷⁴Hotaling, Edward: *Islam Without Illusions: Its Past, Its Present, and Its Challenge for the Future*, Syracuse University Press, Syracuse 2003., str. 32.

¹⁷⁵Akyol, Mustafa: *Islam's Tragic Fatalism*, New York Times, 23. september 2015.

više nego muslimanima. Znanje preuzeto od muslimana postaje ključni element za intelektualnu i industrijsku revoluciju Zapada, dok muslimani gube kontinuitet sa tim znanjem, što uzrokuje njihovu stagnaciju i dekadencu.

Dijalektiku uspona, procvata, dekadence i propasti civilizacija najbolje je objasnio Ibn Khaldun. Nakon njega, moderni islamski reformatori koji su djelovali u XVIII i XIX stoljeću, na prostorima od Indije do Sirije i Egipta, Alžira i Maroka, zabrinuti za sudbinu islamskog svijeta koji gubi primat u odnosu na zapadni, evropski svijet, pristupaju temeljitoj analizi stanja, dijagnosticiranju slabosti i traganju za rješenjima koja bi mogla povratiti staru slavu, bogatstvo i moć islama i muslimana. Islamski reformatori kao ključni uzrok moralnog, političkog, vjerskog, vojnog i tehnološkog nazadovanja islamskog svijeta vide u prekidanju niti sa originalnim islamskim vrijednostima i znanjem te fatalizmu koji se ukorijenio među muslimanskim masama, koje odgovor za svoje propadanje uglavnom nalaze u metafizičkoj ravni i Božijem određenju, pri čemu zanemaruju ulogu ljudskog faktora.

Globalni problem muslimana našeg vremena također je sličan problemu koji počinje stagnacijom muslimanskog svijeta. On se ogleda u pokušajima muslimana da sve svoje greške i postupke, za koje su sami odgovorni, opravdaju metafizičkim fenomenima. Pritom, islamski intelektualci zaboravljaju važnost uloge nauke i znanja u napretku ljudske zajednice. Muslimanske mase nisu svjesne dinamičnih rasprava koje su muslimanski intelektualci, filozofi, teolozi, pravnici i prosvjetitelji vodili prije deset i više stoljeća. Te rasprave vođene su, između ostalog, i o stepenu slobodne volje čovjeka kao agensa u procesu kreiranja ljudskog društva, koju su zagovarali mu'taziliti - pobornici racionalističke škole u okviru islama. Iako većina muslimana danas nije upoznata sa spomenutim teološkim raspravama koje su vođene u ranom periodu islama, oni danas, zapravo, žive omeđeni okvirima kulturnih kodova koje su nekada definisali islamski dogmatičari i filozofi.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Ibid.

U ranom periodu islama, u svojevrsnoj utakmici ideja nadvladali su racionalisti u domenu teologije i mudžtehidi u domenu prava. To je potaknulo razvoj filozofije i nauke i rezultiralo briljantnim uspjesima muslimana na vjerskom, moralnom, naučnom, ekonomskom, kulturnom i vojnom polju. U potonjem periodu islama, pak, dolazi do intelektualne lijenosti, fatalizma, bezidejnosti i nedostatka odgovornosti. Muslimani su nekada važili kao najveći izumitelji na svijetu. Danas oni zaostaju u svim poljima. Mustafa Akyol, turski publicista i novinar, u nastojanju da objasni ulogu ljudskog faktora i grešaka koje su počinjene, a koje su dovele do velikog broja žrtava za vrijeme hadža 2015. godine, navodi kako muslimani s punim pravom trebaju biti ponosni i sretni na doprinos islama razvoju i progresu zapadne intelektualne misli. Ipak, legitimno je upitati se kako to da je islamska nauka imala puno snažniji i pozitivniji uticaj na Zapad nego na muslimane.¹⁷⁷

Stoga je potrebno početi ozbiljno i sistematski tragati za odgovorom na pitanja koja postavlja Akyol, a koja već stoljećima postavljaju islamski reformatori, uključujući i ugledne bošnjačke mislioce kao što su bili Husein ef. Đozo i drugi.

Akademik Mustafa Cerić nekoliko puta je u svojim javnim istupima spominjao zanimljivu tezu o tome kako su Bošnjaci „heretici“. Pretpostavljamo da je time želio reći da Bošnjaci nisu fatalisti, da se nikada neće predati, da nikada neće dozvoliti da klonu duhom, da nikada neće biti pokoreni, ujamljeni i iskorišteni za interese drugih naroda i država, da nikada ništa ne prihvataju zdravo za gotovo.¹⁷⁸ Možda to ima i simboličko značenje. Možda je vrijeme da Bošnjaci, ali i drugi muslimani, konačno počnu oživljavati naučne hereze koje su stoljećima u islamskom svijetu bile marginalizirane. Hereze otvaraju šansu progresu. One šire viziju i podstiču na propitivanje dogme i time stimulišu na progres. Srednjovjekovna naučna slava, kojom se kao muslimani s pravom ponosimo, bit će opravdana samo ako uspijemo da kroz naše naučne i obrazovne sisteme produciramo sposobne, hrabre, principijelne i uspješne naučnike, administratore, političare i mislioce.

177

¹⁷⁸ Detaljnije: Sentinella, Frane: Sveti Augustin, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1975.

5. VJERSKI AUTORITETI I NAUKA

Tokom povijesti vjerski autoriteti igrali su značajnu ulogu u razvoju nauke i prosvjetiteljstva općenito. Tom cilju bili su posvećeni vjerski autoriteti različitih religija, uključujući kršćanske, jevrejske i dakako islamske. U kršćanstvu je kao prosvjetitelj posebno bio poznat biskup Aurelije Augustin (354-430), rođen u tadašnjoj rimskoj provinciji Numidiana na području današnjeg Alžira. Poznatiji kao Sveti Augustin bio je filozof i teolog ranog kršćanskog perioda. Naučna misao i pisana Augustinova djela imala su presudan utjecaj na razvoj zapadnog kršćanstva.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Kenneth R. Samples, *Top Ten Things Augustine Contributed to Philosophy*, Part I, 2012.

Jedno od njegovih najpoznatijih djela *Božiji grad* kasnije je imalo veliki utjecaj na razvoj političke teorije. Augustin je razvio i teoriju pravednog ratovanja. Koristio je znanje filozofije kako bi njime dopunio i objasnio kršćanske teološke doktrine. Njegov najveći doprinos filozofiji svakako je teorija o pojmu vremena, za koju je Bernrand Russell kazao da je superiornija od Kantove teorije subjektiviteta.

Augustin se također bavio fenomenom učenja jezika kod male djece. Svoje djelo *Filozofska istraživanja* Ludwig Wittgenstein počinje Augustinovom raspravom o razumijevanju jezika. Augustin je smatrao da je vjeri potreban razum, a da bi čovjek mogao bilo šta razumjeti, on prvo mora u nešto vjerovati.¹⁸⁰ Po Augustinu, vjera i nauka nisu u međusobnom sukobu i kontradikciji. Štaviše, oni se međusobno nadopunjuju. Po njemu, razum vjeru čini snažnijom.¹⁸¹ Stoga je i poznati kredo *cogito ergo sum* (mislim dakle jesam) francuskog filozofa Renea Decartesa (1596-1650), zapravo, izveden iz Augustinove izreke *dubito ergo sum* (sumnjam dakle postojim).

Augustin je bio pod velikim utjecajem rimskog filozofa Cicerona, što mu je pomoglo da postane učitelj retorike u Kartageni, Rimu i Milanu. Po Augustinu, cilj obrazovanja, u konačnici, jeste da čovjeka približi Bogu.¹⁸² Augustin je dao značajan doprinos metodologiji obrazovanja.

Na isti način, veliki utjecaj na razvoj moderne zapadne filozofije i nauke imao je i Toma Akvinski (1225-1274), talijanski dominikanski svećenik i najutjecajniji zapadni naučnik u domenu etike, prava i teologije. Akvinski je bio zagovornik prirodne teologije i otac fenomena koji je nazvan *tomizmom*. Također je dao veliki doprinos na polju metafizike i političke teorije. Poznat je po tome

¹⁸⁰<http://www.reasons.org/blogs/reflections/top-ten-things-augustine-contributed-to-philosophy-part-i>St. Augustine (354–430) - Augustine and Teaching, Influence - Teacher, God, Students, and Student – State University.com<http://education.stateuniversity.com/pages/1778/Augustine-St-354-430.html#ixzz3mOJHWP7V>

¹⁸¹Lee, Kam-Lun Edwin: *Augustine, Manichaeism, and the Good*, Peter Lang, 1999.

¹⁸² Opširnije: Akvinski, Toma: *Izabrano djelo*, Globis, Zagreb 2005.

što je uspio pomiriti Aristotelovu filozofiju sa kršćanstvom. Smatra se najvećim teologom i filozofom Katoličke crkve uopće.¹⁸³

Osnivači najeminentnijih svjetskih univerziteta u Evropi bili su pretežno teolozi i svećenici. Primjer koji to potvrđuje jeste Univerzitet „Sorbona“ u Parizu. Ovaj prestižni i jedan od najstarijih univerziteta na svijetu osnovao je Robert de Sorbon, poznati francuski teolog i ispovjedatelj kralja Louisa IX. Sorbon je osnovao Sorbonu 1257. U početku, namjera je bila da se na ovom univerzitetu izučava teologija za dvadesetak siromašnih studenata. Nakon što je ovaj univerzitet pridobio naklonost francuskog kralja, priznao ga je i papa Alexander IV 1259. godine. Sorbona je vremenom izrasla u najelitniji obrazovni centar u svijetu. Osnivač Robert de Sorbon postao je rektor univerziteta, gdje je nastavio predavati sve do svoje smrti 1274. godine.¹⁸⁴

U okviru Pravoslavne crkve također su brojni primjeri kršćanskih teologa koji su se istakli kao veliki naučnici, filozofi, prosvjetitelji i državnici. U Grčkoj je poznat arhiepiskop kiparske pravoslavne crkve Makarios III, koji je bio poznat i kao državnik.¹⁸⁵ Jedan od takvih primjera je i spominjani hrvatski biskup Josip Juraj Štrosmajer, jedan od najvećih prosvjetitelja u hrvatskoj povijesti, osnivač Hrvatske akademije nauka i umjetnosti, obnovitelj Zagrebačkog univerziteta i dugogodišnji vođa Narodne stranke. Isto važi i za Martina Lutera Kinga, američkog svećenika i borca za crnačka prava. King je bio doktor teologije, a dobitnik je i Nobelove nagrade za mir.¹⁸⁶ Sličnu ulogu kasnije je imao i južnoafrički biskup Desmond Tutu u borbi za oslobađanje Južne Afrike od rasističkog režima aparthejda.

Islamski svijet također ima veliki broj učenjaka koji su se istakli kao prosvjetitelji, preporoditelji svojih zemalja i ideolozi političkih pokreta, koji su iznjedrili velike ideje i oslobađanje od

¹⁸³ Vidjeti: Carmichael, Ruth Margaret: *Robert de Sorbon and the Early History of the Sorbonne*, University of California. USA 1920.

¹⁸⁴ Adriányi, Gabriel: *The Church in the Modern Age*, vol 10, Crossroad, ST. Louis 1981., str. 489.

¹⁸⁵ Fleming, Alice Mulcahey: *Martin Luther King, Jr: A Dream of Hope*, Sterling Publishing Company, Inc., USA 2008.

¹⁸⁶ Ibidem.

kolonijalne vlasti evropskih sila. Među njima svakako spadaju El-Ghazali, Ibn Tejmije, šah Veliullah Dahlavi, Syed Ahmed Khan, Jamaluddin al-Afgani, Muhammed Abduhu, Muhammed Rashid Rida, Rifa'a Tahtawi, Abdurrahman al-Kawakibi, Hasan al-Banna i drugi.

Projekt modernosti, nastao kao proizvod prosvjetiteljske misli, a kasnije nadahnut marksističko-lenjinističkom filozofijom, postavio se skeptično prema religiji uopće, posebno prema organiziranoj religiji, a time i prema vjerskim autoritetima. Dugo vremena vjerski autoriteti posmatrani su sa podozrenjem, a često su bili poistovjećivani sa autoritarnim ponašanjem. Ovaj trend nije mimoišao ni muslimane. Modernisti su tradicionalne islamske vjerske autoritete smatrali nedovoljno obrazovanim, nekompetentnim i zaostalim. Analogno tome, vjerske naučne institucije, po toj logici, zaostajale su iza sekularnih na polju nauke, filozofije, prava, ekonomije, logike, političke teorije i drugih naučnih disciplina. U pedagoškom smislu tradicionalistima je prigovarano da ne posjeduju razvijenu istraživačku kulturu, kritičko mišljenje i analitički pristup nauci. Kao dokaz ovakvim zaključcima kritičara navode se izjave vjerskih autoriteta o tome kako je telefon i televizija đavolski izum, kako je zemlja ravna ploča i sl. Drugim riječima, njihovo tumačenje islama smatrano je štetnim za razvoj i napredak.

Zbog određene stagnacije u tumačenju islama od strane pojedinih tradicionalista, nakon zlatnog doba islama te nakon kolonizacije islamskog svijeta od strane evropskih sila, došlo je do pojave reformatorskih pokreta u različitim dijelovima islamskog svijeta, u namjeri da revitaliziraju islam i učine ga ponovo relevantnim za moderno doba, kako bi muslimani mogli odgovoriti izazovima koje ono nameće čovjeku i društvu. Iako ulogu revitalizacije islama imaju prvenstveno reformski orijentirani islamski učenjaci - ulema, u mnogim zemljama tu ulogu također preuzimaju i intelektualci koji nisu tradicionalno školovani u vjerskim obrazovnim institucijama. Drugim riječima, oni koji nisu ulema u tradicionalnom smislu te riječi. Među njima mogli bismo ubrojati naučnike i aktiviste kao što su Mawlana Mawdudi u Pakistanu i Sayyid Qutb u Egiptu. U tom procesu dolazi do određenih tenzija i polarizacije između tradicionalista i modernista. Tradicionalisti na određen način postaju skoro irelevantni, dok primat preuzimaju dinamičniji aktivisti, autodidaktici ili samoobrazovani.

Ovaj sukob, koji nije nimalo beznačajan, dodatno je oslabio ulogu islamskih autoriteta širom islamskog svijeta. To je otvorilo vrata zloupotrebi vjere u razne druge svrhe, posebno od strane nedemokratskih političkih aktera.

U Bosni i na Balkanu, tokom naše novije povijesti, islamski učenjaci su dali nemjerljiv doprinos u promociji ideala slobode i očuvanja nacionalnog identiteta i morala, posebno na planu nauke i obrazovanja. Među najvećim borcima za vjersku autonomiju i autonomiju u sferi obrazovanja i edukacije bili su Muhamed ef. Hadžijamaković, muftija Ali Fehmi Džabić, reisu-l-ulema Džemaludin ef. Čaušević, muftija Vehbi ef. Šemsekadić, Abdulah ef. Kauččija, Mehmed ef. Handžić, Mustafa ef. Busuladžić, Husein ef. Đozo, Kasim ef. Dobrača, Mahmut ef. Traljić, Ahmed ef. Smajlović i mnogi drugi.

Ako pažljivije analiziramo našu noviju historiju, primijetit ćemo da su glavni nosioci pokreta za emancipaciju Bošnjaka i njihovu vjersku i obrazovnu autonomiju u vrijeme austrougarske kolonijalne uprave bili upravo vjerski učenjaci (ulema). Pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju, kojeg je predvodio mostarski muftija Ali Fehmi ef. Džabić (1853-1918) i njegove pristalice, zbog borbe za slobodu vjerskih i obrazovnih institucija bili su sistematski proganjani od strane okupacionih vlasti. Pritisci kojima su podvrgnuti bili su toliko snažni da je muftiji Džabiću bio zabranjen povratak u zemlju iz Istanbula, gdje je 1902. otputovao na savjetovanje. Muftiji Džabiću, u maniru neprikosnovenog borca za pravdu i istinu, zbog kritika koje je kasnije uputio i na račun osmanskih vlasti, koje su, kako je tvrdio, povlađivale vlastima Austrougarske monarhije, bio je zabranjen rad na univerzitetu u Istanbulu, gdje je i umro 1918. godine.¹⁸⁷

¹⁸⁷Bošnjaci koji su za vrijeme Austrougarske djelovali na polju edukacije: Ali Fehmi Džabić, muftija mostarski, Asocijacija za kulturu, obrazovanje i sport (AKOS), 2. juni 2015.

<http://www.akos.ba/kultura-tradicija/bosnjacka-tradicija/biografije-istaknutih-bosnjaka/bosnjaci-koji-su-za-vrijeme-austrougarske-djelovali-na-polju-edukacije-ali-fehmi-dzabic-muftija-mostarski>

Ibidem.

6. KRIZA AKADEMSKE ELITE

Odmah nakon pada monarhističkih sistema u Evropi, ono što se dogodilo u modernoj epohi rađanjem nacionalne države, sada je već veoma dobro poznata pojava. Dakle, čitav sloj akademika je postao uzajamni partner sa vladajućom klasom, preuzimajući time svoj dio odgovornosti za napredak države. Vladajuća klasa ujedno i politička elita nacionalne države, nakon što je prouzrokovala slabljenje Crkve i utjecala na njeno premještanje daleko od elitnih krugova, čak i kada je u pitanju samo njeno prisustvo, nije mogla više imati onaj božanski legitimitet kao nasljedstvo od već srušenih monarhija. Zbog takvih i sličnih razloga ona je potražila, pronašla i realizirala svoj vjerodostojni legitimitet kod nove vertikalne društva - akademika i univerzitetskih profesora. Na ovaj način, akademici i univerzitetski profesori, koji su bili vlasnici ljudskog racionalnog znanja, koje je u to doba uživalo prevlast nad vjerskim znanjem, bili su postavljeni na status nove svetosti u odnosu na vlast, sa vrlo sličnim zadatkom kao i Crkva, ali sada sa sasvim suprotnim referencama i projekcijama. To zapravo znači da akademska elita i univerzitetski profesori u tom periodu nisu bili obuhvaćeni niti u jednoj korporaciji, jer nije postojala potreba za sprovođenjem vlastitog principa - *pravno uređenje*, jer su bili ujedinjeni i direktni partneri sa vlastima, niti je bilo potrebe za *osiguranje sprovođenja aktivnosti*, kao garancije za vrjednovanje rada, jer ih je ispunjavala država preko svojih agencija i institucija. Više je nego ironično ovo privremeno izbjegavanje velikih organizacija (korporacija) od strane akademika, što je strukturalno realizirano u okviru nesumnjive intelektualne nadmoći, a kao izraz njihove racionalne samodovoljnosti i napredne emancipacije za koju se vjerovalo da posjeduju u odnosu na političku elitu, ali i u odnosu na čitavo društvo. Sa takvim posljedicama se susrećemo prvenstveno zato što se vrjednovanje njihovog rada svakako ispunjavalo obavezivanjem političke elite prema pozitivističkom kultu nauke kao najvrjednijoj racionalnoj djelatnosti ljudskog roda. I kao drugo, bez obzira na nadzor državnih struktura, ipak se ta pojava događala iz razloga što je u ime

sigurnosti sprovođenja aktivnosti u kombinaciji sa vlastitim pritiskom općeprihvaćenog autoriteta, akademska elita sama proizvodila, sama kontrolisala kvalitet i sama vrjednovala svoj produkt.

Kao što je brzi tehnološki razvoj razlog brzog uzdizanja harizme kod pojedinaca, što obično donosi povećana ekonomska moć i politički utjecaj u modernom i postmodernom društvu, isto tako se brzo osjetio vrlo visok stepen sigurnosti u rukovođenju kod političke elite. Baš u tim okolnostima euforije i entuzijazma, politički korpus je projektovao veoma rafinirane strategije za brzo oslabljenje, pa čak i uklanjanje akademskog utjecaja u podjeli vlasti. Međutim, takav poduhvat nije jednostavan zadatak i nije dovoljna samo snaga za uspjeh u toj nakani. Prije svega, udaljenje akademika iz zajedničkog kompromisa za vladanje značilo bi izbrisati i odreći se najkvalitetnijeg dijela, dobiti za protivnika akademsku elitu, a to bi rezultiralo udaljenjem vertikale od čitavog društva. Odsustvo vertikalne svijesti zajednice i vertikalnog protagonizma dovelo bi do pada samog društvenog sistema na koji se oslanja sva politička i društvena infrastruktura. Još manje se može zamisliti delegitimizacija ove elitne halke, koja pravno čini nezamjenljiv stub nacionalne države. U svakom slučaju, akademska elita je vrlo važna i za formu kako vlast predstavlja sebe i za cjelokupnu ideologiju modernog i postmodernog društva. Svakako, ako ne preko delegitimizacije, obavezno se trebalo nešto drugo staviti u dinamiku kako bi se pokazala dominacija političke iznad akademske elite time što će proširenje aktivnog prostora ukazati na jasan način, načelno i faktički, da je *realizacija kao proces* u svakom slučaju važnija od *projekta kao procesa*. Pošto se u političkoj praksi kao jedino polje znanja političke elite umanjene vrijednosti realizuje jedino preko što šireg spektra pluralnih subjekata, na isti, ali ne i jedini način, aplicira se i umanjene vrijednosti akademske elite. Javna dozvola i promocija, u ime slobode, ogromne mase subjekata od strane nacionalne države, kako god mi nazivali tu pojavu, kao prikaz kasnije modernosti ili postmodernosti, ostaje jedan od poduhvata koji je označio početak ere haosa u svijesti zajednice. Taj fenomen je pridružen i butaforičnim rastom broja univerziteta i akademija, što je kao posljedicu ostavio kvantitet na štetu kvaliteta i time odvojio akademizam od partnerstva sa vlastima. Znači, akademska elita se odvojila od jedine barijere koja joj je smetala ili je dijelila za relativno dugo vrijeme, od svog originalnog i historijskog organiziranja u velikim organizacijama.

Upravo u ovom gustom spletu postavki vidi se da ispred sebe imamo lavirint sa veoma visokim zidovima, a u potrazi smo za rješenjem neprozirne tajne akademizma, koji želimo i pokušat ćemo do određene mjere učiniti primjetnim, po mogućnosti i potpuno vidljivim. Pozicionirani ispred takvog raskršća, u izuzetno kritičnoj tački vezano za potrebne stavove i principe, za svu akademsku elitu u aktuelnom stanju postoji neizbježna potreba za novom vizijom budućnosti. Gledano iz perspektive postmodernog, svi akademici i univerzitetski profesori imaju samo dva moguća puta, od kojih je samo jedan onaj koji može ponovo postaviti ekvilibrij u društvima današnjice. Dakle, prvi i vrijedan je da prihvate ono što smo malo ranije opisali, da akademska elita bude odvojena od potrebe za vlastima i da se zakonom prekine ovisnost od njih, ali uz to da se reorganizira u veliku organizaciju, sada već ne kao zajednica samodovljnih bića (pojedinaca) sa pretjerano labilnom međusobnom vezom, već kao dobro koordinirana grupa, postavljena iznad političke elite za njenu legitimizaciju. Ili preostaje i onaj drugi – da se nastavi aludirati na modernistički mit iluminizma o intelektualcu kao potpuno racionalnom biću, takvom koji neće osjećati niti jedan razlog, a još manju potrebu za bilo kakvom zajednicom, kako bi nastavio odanost svim vlastima i u tom slučaju mu nije potrebno organiziranje u veliku korporaciju. Iako je dobar dio svjetskih političkih karata već podijeljen, iako je dobar dio akademske elite već smješten u kruti okvir globalne organizacije, i pored svega toga ipak smatramo da nije kasno za ponovan detaljan pregled okolnosti kojeg bi kasnije slijedila i nova adekvatna organizacija.

Nažalost, dobar dio međunarodnog akademskog korpusa, pod utjecajem ili pritiskom vladajućih globalističkih krugova, stao je uz najmanje neodgovarajući pravac za čitavo ljudsko znanje i time postao velika smetnja i devijacija za sve moguće forme njegovog očuvanja i prenošenja. Potpuno paradoksalno, dobar dio akademske elite je uveliko izabrao iluziju koju još uvijek hrani sve bljeđa inercija iluminizma, koja je iz dana u dan sve mračnija i po principima potpuno nestvarna, a kako bi postala ozbiljna nosi i značenje prosvjetljenja. Na taj način, unutar općeg gašenja svega što je naslijeđeno od modernog, akademska elita je implementirana negdje na periferiji misli i autoriteta opće dinamike, na prost način kako bi i izvela performans onako *kao da ona jeste* i istovremeno da zadrži onu vrstu stava koji je čini podjednakom sa *kao da ona nije*. Jedno takvo stanje može se posvjedočiti i slobodnim gledištem, čak iz jedne od bilo kojih slučajnih spoznaja situacije univerziteta po čitavom svijetu, isto tako i u akademskim krugovima, čiji zaposlenici, uz rijetke slučajeve izuzetaka, odbijaju prihvatiti korporativno neinstitucionalizirano stanje gdje svakako

institucionalno preživljavaju. Nešto tako rade krijući se iza bezvrijednih tvrdnji za navodno posebno shvatanje u sadašnjim akademskim okolnostima i stručno naučnim verificirajućim doprinosima. Koje su, ustvari, posljedice ove donkihotske iluzije, koliko nepoželjne, toliko i razarajuće za čitavo društvo, u čijem porijeklu, odmah poslije Francuske revolucije, stoji ista prijetnja i ista kategorička iluministička odbojnost prema velikim organizacijama. Posljedice i štete sigurno jesu i bit će neprocjenjive ukoliko uzmemo u obzir da se pod konceptom “akademska elita” primarno podrazumijeva da su u fokusu generacije koje se još nisu ni rodile, da se time budućnost ostavlja krutom procesu slobodnog pada, van svakog principa i racionalnog projekta.

Samim tim da je akademska elita dio institucija znanja i umjetnosti u kojima je jedan dio njih uključen u proces obrazovanja, shodno tome, svi imaju sličnu sirovinu, zajednički proizvod i istu etičku brigu (čovjeka u cijelosti), dakle, zajedničku vještinu i svakodnevicu, što bi trebalo, na osnovu ovih okolnosti, prihvatiti i prirodu velikih organizacija u njihovim profesijama. Još samo da dodamo, svakako im je potrebno posredovati svoj lični status kod vlasti (dio čega više nisu) i predstaviti ga kod javnosti (dio čega nisu nikad bili) i pritom garantovati vrijednost njihovog rada izvan akademskog sistema, prema nekim obaveznim standardima, na čijoj osnovi nije znanje već plitki interesi političkih elita. Dakle, u svim odnosima sa državom teret ostaje striktno uslovljen od strane političke elite, a akademska elita je ta koja ostaje u potpunosti uslovljena. Samo malo skrenite pažnju prema vlastima i političkoj eliti za akademsku elitu – *pravno uređenje* – pod istim je teretom i također strogo je obavezna *sigurnost sprovođenja aktivnosti*, a oba ova principa su pod pokroviteljstvom države. Jedina tačka od koje je akademska elita skroz digla ruke je *samoorganizacija i autonomija*, što znači da će se operacija sa njihove strane odvijati bez bilo kakve vrste slobode i istovremeno bez dostojanstva. Ukoliko se ove obaveze prema državi ne ispunjavaju u okviru neke velike organizacije, morat će ih ispuniti svako za sebe, oslonjeni samo na konceptualnu vlastitu moć i pod oštrim okom političke determinacije. Ali svakako ostajemo u okvirima paradoksa, jer ova individualna konceptualna moć u datoj situaciji nudi samo jednu mogućnost: prihvatanje duhovne važnosti i vrijednost znanja i obrazovanja, te smatranje elitnim i vitalnim učešće u istoj instituciji i podržavanje pojedinaca sa istom vještinom, te shodno tome, *de jure* prihvatanje neizbježnosti pripadanja velikoj organizaciji, sa istim ili sličnim interesima i istovremeno, *de facto* je kategorično odbijanje.

Ukoliko zbog raznoraznih okolnosti akademska elita zaobiđe takvu mogućnost, znači, vlastito pravno i legitimisano organiziranje u nekoj velikoj organizaciji igrom slučaja se ne dogodi (zapravo, nije se dogodilo i još uvijek se ne događa), onda poslije ponovnog prikazivanja paradoksa koji smo već spomenuli, dobit ćemo i surovu pojavu ironije na najvećem stepenu, i to uglavnom na štetu ove elite. Jer, postalo bi još ironičnije da pripadnici iz akademskih redova, od onih koji su naznačeni kao ljudi od znanja i umjetnosti, upravo njihovo individualno znanje, intelektualnu snagu i racionalni potencijal, traže da ga ekstremno posvjedoče na najiracionalniji način. Dakle, preko odbijanja ponude pristupanja nekoj velikoj organizaciji od njih se traži, jednostavno im se dozvoljava ili im se nalaže da smatraju nesuštinskom blagodat koju imaju na raspolaganju, znanje i sve što je unutar tog lanca, kao što je njeno očuvanje, razvoj i prenošenje. Na taj način, učestvovati na svim različitim univerzitetskim predavanjima, na raznim seminarima i kolegijumima bit će smatrano kao prazna djelatnost, bez osnove i vrijednosti, a što može izgledati i neozbiljno. Drugim riječima, takva pojava bi se reflektovala kao poricanje vrijednosti njihovog rada, što se vrjednuje i kontroliše od strane države. Međutim, u uslovima postmodernosti, država je primorana da ostavi van pokroviteljstva funkciju *sigurnost za sprovođenje aktivnosti* kao neku vrstu garancije prema proizvodu univerziteta i akademija, kako bi time spriječila da znanje potpuno sklizne u surovi biznis. A veliko je pitanje da li se baš to možda već i dogodilo, jer u uslovima kada univerziteti i akademije, za razliku od znanja, dodjeljuju sve više statusa i titula koje ukoliko procijenimo samo sa gledišta kvantiteta, nikako nisu niti mogu postati kvalitet, shodno tome ne mogu dokazati da su elita nekog društva koje se tako uništava u svim njegovim strukturama.

U svim onim slučajevima kada se razni pojedinci akademske elite budu nalazili pred negiranjem i prezirom osnovnih načela *sigurnosti sprovođenja aktivnosti* i shodno tome dođe se do zaključka da nisu zagarantovani standardi kvaliteta i vrijednosti njihovog proizvoda, skoro uvijek se traži ili očekuje da reakcija dođe od posebno uglednih pojedinaca, gdje svaki od njih i svi zajedno uvijek ostaju u okviru jednog glasa, ili samo mnoštvo opet usamljenih glasova. U suštini, za političku elitu je uvijek najpovoljnija situacija da ima dogovor sa neodređenim brojem raznih pojedinaca, umjesto kolektivnog ugovora sa nekom velikom organizacijom, zbog jednostavne činjenice da svako pravno i supstancijalno konsolidovano organiziranje ima premisu da djeluje sa mentalitetom i parametrima jednog entiteta, što znači, principijelno postaje ozbiljan ekvivalent državi. Na taj

način, ukoliko *sigurnost sprovođenja aktivnosti* i preko nje garancija vrjednovanja proizvoda akademske elite ne dolazi kao imperativ sveobuhvatnog koncipiranja društva, kao u Srednjem vijeku, niti dolazi kao totalitarna obaveza moderne države, jedini način za realizovanje akademske *sigurnosti sprovođenja aktivnosti* jeste prihvatanje udruživanja u velike organizacije navedenih elita. Takav poduhvat obavezno zahtijeva ponovno vrjednovanje statusa elita i unapređenje kriterija vrjednovanja općenito, kako više ne bi bila najviši sloj društva samo figurativno, već kao pozitivno povezujuće i podsticajno prisustvo u funkciji velikih ideja, od kojih su ove potonje uvijek u okviru projekata sa jasnim vizijama i za svaki slučaj tijesno povezanim sa budućnosti.

Drugim riječima, u uslovima gdje je politička elita vidljivo na poziciji neobaveznosti za pokrivanje *sigurnosti sprovođenja aktivnosti* prema akademskoj eliti i shodno tome nije sklona da garantuje vrijednost proizvoda, status akademika koji su postigli preko pobjeda na račun iluminizma (iako sumnjive pobjede) dobija naglašene fluidne terete kao koncept, postaje nestabilan u mentalitetu samih akademika i u potpunosti izbljedi u odnosima sa javnošću. Znači, ono što su akademici naslijedili kao društveni status u odnosu na modernu državu i javnost jeste status racionalnog pojedinca sa garantovanom vrijednošću, uprkos bilo kakvoj vrsti organizovanja i nezavisno od interaktivne socijalne saradnje. Ovaj status je na prvi pogled veoma povoljan, vrlo sličan je statusu apsolutnog monarha, međutim u uslovima postmodernizma ovaj status dobija cinične nijanse i postaje integralni dio različitosti u statusu između astronoma i astrologa. Putem relativizacije znanja i beskriterimnim povećanjem raznoraznih subjekata odgovornih za znanje, postmodernizam i njegova politička elita je učinila da se stigne do haotične tačke, gdje se svaki ozbiljni poduhvat na akademskom polju može staviti pod lupu sumnje, i što je još gore, može se pored njega veoma lako implementirati destruktivna oponencija. Drugim riječima, način na koji se realizuje nije se promijenio, upravo je kao poseban status racionalnog pojedinca sa garantovanom vrijednošću, uprkos bilo kakvoj vrsti organizovanja i nezavisno od interaktivne socijalne saradnje, ali sa kolosalnom promjenom, što znači kao da su monarhu iz realnosti izbrisali čitavu monarhiju, a astronomu zabranili da posmatra nebo. Dakle, status je zaista konsolidovan, status racionalnog pojedinca sa garantovanom vrijednošću, uprkos bilo kakvoj vrsti organizovanja i nezavisno od interaktivne socijalne saradnje, jedino što se sada ne radi o racionalnim pojedincima, već o skroz iracionalnim, ili drugim riječima, posebnoj vrsti sličnoj mađioničarima u raznim predstavama. Uzimajući kao postulat odbijanje akademika da budu organizovani u velikoj organizaciji

razjašnjavajući kako se preko tog djelovanja dešava i devalvacija vrijednosti znanja i cjelokupan lanac što ga prati – očuvanje, razvoj, prenošenje – upravo na ovaj način oni transferišu prednosti akademskog angažmana u banalnoj šarenolikosti tržišta stvari, potpuno izvan akademskog života. Poslije ovoga oni teže, također, dati dokaze kao pojedinci sa unikatnom bravurom, sposobni da trguju sa resursima kojima se nikada prije nije moglo trgovati, na taj način dajući prednost umijeću uživanja života, onakvog kakvog ga nikada nisu ni sanjali da je za njih moguć.

Dilema oko misterije akademske elite postaje još zbunjujuća ukoliko pokušamo dati odgovor na pitanje “kako je sve ovo moguće”? Detaljnija analiza vodi nas u pravcu nekoliko razloga koji nam koliko-toliko razjašnjavaju sve ono što nam je do sada izgledalo nejasnim. Tokom relativno dugog vremena, više od jednog stoljeća, akademska elita, naročito ugledni pojedinci, uživali su privilegiju legitimatora države pod statusom racionalnog pojedinca sa garantovanom vrijednošću, uprkos bilo kakvoj vrsti organizovanja i nezavisno od interaktivne socijalne saradnje, što bi se drugim riječima moglo opisati kao posebna kasta koja zavisi samo od vlastite volje, iako je uvijek u dogovoru sa državnim kupolom. Pojedinci koji su već potvrđeni kao takvi sačinjavali su akademsku elitnu grupaciju unutar akademskih redova, te su obavljali svoj zadatak sa malo ili nimalo pritiska od strane države. Upravo ova relativno mala grupa kolegijuma, koja je promovisana u širokoj javnosti kao izuzetni pojedinci, ali je zato u potpunosti organizaciono i funkcionalno zatvorena, predstavljala je one koji su nazvani “bespogovornim” ličnostima jedne nacije i kao takvi postupali su u akciji samo u znaku zadnjeg akta neke važne promjene, ili radi neke posebne državne potvrde. Zajedno sa promjenom društvenih dinamika, ova grupa na svim svjetskim akademskim slojevima, u nedostatku unutrašnjih podsticaja, prvenstveno zbog svoje zatvorenosti, neprimjetno je pala u parazitizam bivstvovanja samo u funkciji vlasti. Generacija za generacijom, u početku uz male fluktuacije, a tek kasnije sa jakim oscilacijama, u akademskoj eliti se izgubio standard zaslužnosti, ili meritokracije. Sada, možda zbog toga što ne znaju ili svjesno ne prihvataju, realno oni funkcionišu kao velika organizacija imajući u obzir da ispunjavaju dvije suštinske potrebe: ličnu sigurnost (preko *pravnog statusa*) i kompetencije autoriteta (preko *sigurnosti sprovođenja aktivnosti*), a sve to realizuju kolektivno u okviru institucija prihvaćenih od strane države, dakle, ipak preko velike organizacije. Ova velika organizacija, kako smo već spomenuli, ostvaruje svo ključno posredovanje (kod vlasti i kod javnosti) preko nostalgичnih iluminističkih uspomena, dok garanciju “vrijednosti” za akademski proizvod ima preko

zanemarujućeg odnosa nacionalne države prema njima i odlučnog pražnjenja konkurencije u korist navedene grupacije, i to u uslovima kada je realna potreba za akademskom ponudom prevelika.

I kada sva javnost govori i zna da je riječ o velikoj organizaciji, osim onih koji su dio te organizacije, neizbježna su dva korjenita nedostatka za pripadnike velike organizacije.

1) Svaki od njih, sve priloge koji su dobijeni u kolektivnom duhu i saradnji, smatra nagradom za vlastiti talenat i znanje. Dakle, nije talenat i znanje to koje garantuje priloge, već su prilogi ti koji garantuju talenat i znanje;

2) Svaki od njih, u okviru slijepe poslušnosti vlastima, sebe smatra potpuno oslobođenim od odgovornosti prema javnosti, dakle, legitimisana nesposobnost vlasti je upravo ta koja legitimise nesposobnu akademsku elitu.

Fenomen pada akademske elite na pozicije parazitizma evidentan je naročito u bivšim komunističkim državama (iako su ove pojave sada već globalna tendencija, međutim, ne toliko akutne kao u bivšim komunističkim zemljama), i to upravo iz razloga da se u određenim društvenim i historijskim uslovima akademizam potpuno ideologizirao u korist jedne političke elite sa krutom i okamenjenom dinamikom, veoma surovom iz ugla socijalnog aspekta i potpuno zatvorenom u političkoj razini. Akademici su svu moguću kreativnu teoretsku energiju potrošili samo u korist diktata skroz anemičnih vlasti, bez bilo koje društvene ideje i bez pravog projekta, bilo to u kratkoročnom ili u dugoročnom smislu, dok je postkomunizam u ovim državama donio političke elite sa slabim idejama, ali svakako fleksibilnijim, možda i bez nekog konkretnog projekta, često u postupanju na potpuno reflektivan način, ali što je ipak proizvela drugačiju i življu dinamiku od one prethodne. Sama činjenica da se promjene u akademskoj eliti ne mogu dogoditi u okviru masovnih pokreta, naročito ne onih kratkotrajnih, kod njih se poslije pada komunizma ništa nije promijenilo, osim slijepe volje za legitimizaciju i podršku sada već potpuno suprotne ideologije sa suprotnim ubjeđenjima od dotadašnjih i sasvim drugačijim vlastima. Akademska elita je postupila na legitimaciju nove nekomunističke vlasti tako što su dokazali da su oni isti, uvijek po naslijeđenoj rutini, dakle, bez racionalne analize, bez oslanjanja na jasne ideje o društvenim prilikama i bez projektovanog viđenja budućnosti. Njihova intelektualna prošlost i čitav korpus pisanog kontingenta naglo je oboren kao bezvrijedan, njihova sadašnjost se u potpunosti troši na odbranu ili retuširanje grafološke jalovosti, dok jedina stvar koja se nije promijenila je

administrativni komfor kao dio vlasti koji, za njihovu nesreću, uzima izuzetno mnogo energije kako bi se odbranio. Upravo su oni svojevrsan model akademske stagnacije u svim strukturama naslijeđen od komunističkog sistema i baš ti pojedinci bez identiteta i bez neke velike međusobne razlike dijele koncesije u korist političke elite. Čak i bliskost sa navedenom nesvjesnosti ili oholom svjesnosti o faktičkom stanju u kojem se nalaze velike organizacije bez sumnje dovodi i do estetskih efekata svojevrsne dekadencije, često praćene potpuno praznim i naročito dvoličnim argumentima. Većina njih, pritisnuti na dno od strane gore navedenih poroka, imaju potrebu za manjinom kolega koji su se suprotstavili ovoj perverziji, što je potreba izražena kao nostalgija za određenu utopijsku nevinost (primjera radi, kao na izgubljeno djetinjstvo).

Sve pojave koje smo naveli samo su ishod neprestanog pritiska i nametanja deformacije preko odlučnog “milovanja” od strane političke nad akademskom elitom. Dok sa druge strane, razlog je skoro hronično slabljenje akademske elite u onome što ih je nekada učinilo posebnim u saučestvovanju sa vlastima, što znači trgovanje vrijednostima posvjedočenim znanjem, kao i rasipanje karaktera ustupanjem koncesija na račun načela, a posebno načela autonomnosti. Podrazumijeva se da se ova tektonska premještanja akademika ne dešavaju uvijek i samo zbog posebnih osobina vlasti, niti možemo reći da je politika zavladała poljem znanja i da academicima ne preostaje ništa drugo osim da vrše funkciju administrativnog servisa u državnoj piramidi. Ne. Akademska elita je bila ta koja je prvenstveno preko zatvaranja krugova konkurencije unutar svojih redova dala prednost padu kreativne dinamike na nivo intelektualne rutine, kao i to da se pomirila sa politikom preko razmjene svojih potencijala sa velikodušnim komforom koji joj je vlast ponudila. Sama nagrada trgovanja, za fizičke izmjenjivače direktne predstavnike akademske elite bila je više nego opravdana, dok za sam faktor koji su oni predstavljali, za znanje i sve ono što je njime obuhvaćeno, bilo je i više od brutalnog pada. Treba uzeti u obzir da ovdje ne govorimo o porocima kao što je uzimanje mita ili arbitrarna brutalnost, koji su se kasnije pojavili kao posljedice, kada je parazitizam bio proširen na čitavu geografiju akademskog tijela i koji je akademiju učinio sličnom najdivljijoj džungli, jer su to ipak djelovanja “elite”, a u ovom slučaju nije riječ o dekadentnoj estetici, već o etičkoj dekadenciji.

U sadašnjim političkim i kulturološkim okolnostima ono što trebaju uraditi akademici i zaposlenici na univerzitetima jeste da prihvate svoju prisutnost unutar velikih organizacija i uz njih da se svako

čvrsto drži svoga zadatka i uporno se bori za tri osnovne funkcije te organizacije: *samoorganizaciju i autonomiju; sigurnost sprovođenja aktivnosti; pravno posredovanje i uređenje*. Ovo je imperativ, a kako se to može ispuniti još uvijek nije rečeno, kako možemo uskladiti koncepte velikih organizacija izgrađene u konturama egalitizma sa onim iz određenog društva u čijem temelju se nalazi elitaritet. To tek treba da se uskladi. Međutim, put se može označiti kao otvoren, imajući u obzir da garancija od tradicionalnog zaduženja prema zajednici, preko modernističkog zaduženja za pozitivističkim znanjem gdje se čovjek pretvorio u božanstvo, sada je već prešla u postmodernističko zaduženje prema performansi kao najveći izraz individualizma i gdje se čovjeku prepisuje velika nula, znači ništa. Obrazovanje je cilj, nauka je sredstvo, dakle, ako naučni proizvod ne uspije podići obrazovanje, onda je obrazovanje bezvrijedno, a nauka je lažna.

7. AKADEMIJE U REGIONU I NJIHOV ODNOS PREMA BOSNI I BOŠNJACIMA

Činjenica da su susjedi Bošnjaka, uslijed ranijeg prijelaza na zapadnoevropski civilizacijski kod, znatno ranije oformili nacionalne akademije nauka i umjetnosti, a naročito imajući u vidu turbulentnost Balkanskog poluostrva od polovine XIX vijeka pa nadalje, smatramo važnim u odjeljcima koji slijede pokušati sublimirati sveobuhvatnost odnosa Hrvatske akademije nauka i umjetnosti (HAZU) i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) spram Bošnjaka i Bosne. Obje ove institucije, kao stožeri intelektualne misli svojih naroda, pa samim tim i stratezi njihovog kulturnog, civilizacijskog, političkog, geostrateškog, čak i teritorijalnog razvoja imale su specifičan odnos spram svojih susjeda i njihove zemlje. Taj odnos bio je varijabilan, obzirom na više različitih teritorijalnih uređenja srednjebalkanskog prostora u naznačenom periodu – od Osmanskog devleta, preko Austrougarske uprave, Kraljevine SHS, Nezavisne države Hrvatske, SFR Jugoslavije do nezavisne države Bosne i Hercegovine. U svakom od ovih šest perioda, HAZU i SANU nastojale su na različite načine utjecati na sudbinu Bosne i Bošnjaka, no detaljna analiza tih odnosa prelazi okvire ove radnje i njome se nećemo ovom prilikom baviti. Na ovom mjestu ćemo ukazati na kratki historijat nastanka ovih važnih institucija i punktirati najbitnije tačke njihovog odnosa spram Bosne i Bošnjaka.

7.1. Hrvatska akademija

Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti - HAZU, sa sjedištem u Zagrebu, osnovao je biskup Josip Juraj Štrosmajer 1861. godine.¹⁸⁸ Hrvatski prosvjetitelj, sa dva doktorata iz filozofskih nauka, Štrosmajer je bio katolički biskup đakovačko-bosanski za vrijeme Habsburške monarhije.¹⁸⁹ Osim što je utemeljio HAZU, Štrosmajer je 1874. također obnovio Zagrebačko sveučilište.¹⁹⁰ Pored toga što je bio filantrop i ljubitelj nauke, Štrosmajer je bio aktivan i kao političar. Četrnaest godina bio je na čelu Narodne stranke.¹⁹¹ Prvi predsjednik Akademije bio je Franjo Rački, najpoznatiji hrvatski historičar tog doba. Rački je bio teolog i svećenik, ali također pisac i političar.¹⁹² Pomenuta akademija je prvobitno bila osnovana kao Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), da bi nakon osamostaljenja Republike Hrvatske 1991. ponovo povratila svoj hrvatski predznak, koji je kratko koristila u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH).

Biskup Štrosmajer je predvodio projekt nacionalizacije bosanskih katolika, koji su zahvaljujući hrvatskom narodnom preporodu počeli da se nacionalno identifikuju kao bosanski Hrvati sve do danas.¹⁹³ Štrosmajer je svoje studente koji su djelovali u Bosni smatrao misionarima hrvatske misli. Hrvatizacija bosanskih katolika, kod kojih do tada nije bila razvijena svijest o pripadnosti hrvatskom narodu, planski je projekt koji je bio sistematski provoden u okviru hrvatskog nacionalnog preporoda sa sjedištem u Zagrebu, gdje su u to vrijeme studirali mnogi ugledniji bosanski katolici. Bosanski katolički intelektualci u potrazi za znanjem u Zagrebu imali su priliku

¹⁸⁸ Detaljnije: Moguš, Miloš: *140 godina Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1861-2001.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2001.

¹⁸⁹ Vidi: Koščak, Vladimir: *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, Osijek 1990.

¹⁹⁰ Šidak, Jaroslav: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, Tom 1, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1969., str. 104-105.

¹⁹¹ Koščak, Vladimir: *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, Osijek 1990., str. 150-153.

¹⁹² Moguš, Miloš: *140 godina Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1861-2001.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2001., str. 12.

¹⁹³ Ibrahimagić, Omer: *Bosna i Bošnjaci: Država i narod koji su trebali nestati: Zbirka pravnih i političkih eseja*, Svjetlost/Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 1996., str. 72.

susresti se i direktno komunicirati sa Ljudevitom Gajem, ideologom i predvodnikom ovog pokreta. Po povratku u Bosnu i Hercegovinu temeljito su radili na širenju ideja hrvatskog nacionalnog preporoda putem osnivanja raznih kulturnih i dobrotvornih društava, biblioteka, a kasnije i političkih organizacija.

Najistaknutiji nosioci ovog pokreta u BiH bili su Ivan Franjo Jukić,¹⁹⁴ Grgo Martić,¹⁹⁵ Marijan Sunjić¹⁹⁶ i drugi. Inspirisani idejama Ljudevita Gaja, posebno su pružali podršku otporu protiv osmanske vlasti. Nakon austrougarske okupacije, a kasnije i aneksije Bosne i Hercegovine, u BiH dolazi i do osnivanja političkih stranaka sa hrvatskim predznakom. Prvo je formirana Hrvatska narodna zajednica, kojoj su podršku pružili bosanski franjevci,¹⁹⁷ da bi kasnije, uz podršku nadbiskupa Josipa Stadlera, osnovana Hrvatska katolička udruga.¹⁹⁸ Ideološka razilaženja, programska orijentacija i odnosi između spomenute dvije političke organizacije bosanskih Hrvata bili su itekako zaoštreni, čak do te mjere da je u njihovom sporu u jednom momentu morao posredovati specijalni izaslanik Vatikana.¹⁹⁹

Hrvatskom narodu, njegovom nacionalnom vođi banu Josipu Jelačiću i austrougarskom monarhu Franji Josifu nije smetalo što je baš biskup Štrosmajer 1866. osnovao Hrvatsku akademiju nauka i što je baš on bio obnovitelj Zagrebačkog univerziteta. Nije im smetalo ni što je bio lider jedne značajne političke partije (Narodna stranka), koja je nastala u okviru šireg, Ilirskog pokreta. U to vrijeme bilo je to sasvim normalno.

¹⁹⁴Trencsényi, Balázs; Janowski, Maciej; Kopecek, Michal; Baár, Monika; Falina Maria: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*, Oxford University Press, Oxford 2016., str. 165.

¹⁹⁵ Vidi: Zbornik radova: *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zavičajni Klub Posušje, Zagreb 1995.

¹⁹⁶ Đaković, Luka: *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Tom 1, Globus, Zagreb 1985., str. 48.

¹⁹⁷ Đaković, Luka: *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Tom 1, Globus, Zagreb 1985., str. 229.

¹⁹⁸ Ibidem, str. 327-340.

¹⁹⁹ Ibidem, 306-309.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti BiH (identičan naziv kao i HAZU) osnovana je na inicijativu fra. dr. Andrije Nikića i grupe bh intelektualaca hrvatske nacionalnosti. Akademija je osnovana 2012. sa sjedištem u Mostaru.²⁰⁰ Cilj HAZU BiH je podsticanje i razvoj nauke, naučnog istraživanja i unapređenja umjetnosti te promovisanje dobrobiti Hrvata, ali i drugih naroda u BiH, u domenu kulture, nauke i ekonomije. Kao poseban prioritet ove akademije osnivači navode očuvanje hrvatskog jezika. Ova akademija, po općem modelu ustrojstva većine akademija, ima odsjeke za društvene i humanističke, prirodne, medicinske i tehničke nauke, književnost, filologiju i umjetnost.²⁰¹ Akademija ima i poseban odsjek za odnose sa hrvatskom dijasporom, međureligijski dijalog i ekumenizam. Prema osnivačkim dokumentima, ova akademija okupljat će hrvatske intelektualce iz BiH. Profesor Milenko Brkić proglašen je akademikom ove akademije za dijasporu. Akademik Brkić bivši je ministar obrazovanja, nauke, kulture i vjerskih pitanja u Vladi Republike BiH, a osnivač je i Univerziteta za društvene nauke, koji se nalazi u mjestu Bijakovići na području općine Čitluk. U okviru ove akademije djeluje i nekoliko instituta, zavoda i odbora, kao i galerija, muzej i biblioteka.²⁰²

²⁰⁰<http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/U-Mostaru-osnovana-Hrvatska-akademija-znanosti-i-umjetnosti/155356>, zadnja posjeta 15.8.2016., 14:27:34 h

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² <http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/mostar-hercegovina/utemeljena-hrvatska-akademija-znanosti-i-umjetnosti-u-bih>, zadnja posjeta 15.8.2016., 16:43:34 h

7.2. Srpska akademija

Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) osnovana je 1886. godine kao Srpska kraljevska akademija.²⁰³ Nastala je na temeljima ranijih intelektualnih udruženja, prvenstveno Srpskog učenog društva (SUD), koje je srpski knez Mihailo Obrenović kasnije ukinuo ukazom 1864.²⁰⁴ Nakon Drugog svjetskog rata, 1947. godine ova akademija je preimenovana u Srpsku akademiju nauka i umetnosti (SANU).²⁰⁵ Miloševićev režim je 1992. godine ukinuo Vojvođansku akademiju nauka (VANU),²⁰⁶ kao i Akademiju nauka Kosova (ANUK), a njihove članove pokušao je inkorporirati u SANU, čije odjeljenje je bilo formirano u Novom Sadu.²⁰⁷ Kosovski akademici su se žestoko suprotstavili ovoj odluci srbijanskog režima. Gubljenjem povjerenja u objektivnost SANU-a, albanski intelektualci na Kosovu posvetili su se ozbiljnom radu na jačanju svojih nacionalnih institucija.²⁰⁸

Obrazlažući potrebu osnivanja BANU, akademik Dževad Jahić navodi da su neke akademije nauka često znale biti utvrde, osinjaci i regresivne, ideološki prenabijene i uopće naučno neutemeljene i zastranjujuće misli.²⁰⁹ Da je to tačno svjedoči i činjenica da su se neki srpski akademici često upuštali u opasne avanture, zloupotrebljavajući pritom nauku u cilju opravdavanja i protežiranja nemoralnih političkih ciljeva srpske države. Tako se npr. akademik Jovan Cvijić, kao predsjednik Srpske akademije nauka, zauzimao za ostvarivanje velikosrpskih ciljeva, agitirajući za proširenje srpskih granica na račun susjednih zemalja. To je pokušao opravdati navodnim ekonomskim

²⁰³ Gnjatović, Milan: *Srpska akademija nauka i umetnosti 1886-1986*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1987., str. 99-100.

²⁰⁴ Ibidem., str. 13.

²⁰⁵ Ibidem, str. 71.

²⁰⁶ <http://www.politika.rs/scc/clanak/70947/Kako-je-osnovana-prva-Vojvodanska-akademija-nauka>, zadnja posjeta 15.8.2016., 19:13:34 h

²⁰⁷ SANU: Godišnjak, Tom 99, SANU, Beograd 1993, str. 154.

²⁰⁸ Kostovicova, Denisa: *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Psychology Press, London 2005., str. 97-127.

²⁰⁹ Jahić, Dževad: *Platforma za osnivanje Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti*, str. 2., Sarajevo 2011.

imperativima Srbije koja je, po njemu, morala osigurati izlaz na Jadransko more.²¹⁰ U tom kontekstu, Cvijić je u svojim etnografskim radovima, koji su objavljeni između 1906. i 1918. godine, znatno reducirao stvarni broj Albanaca, a tvrdio je da su Makedonci, zapravo, južni Srbi, što predstavlja očit primjer zloupotrebe nauke u cilju ostvarivanja velikosrpskih hegemonističkih ciljeva kojima je Cvijić pokušao obezbijediti naučnu legitimaciju.²¹¹

Cvijićev kolega, akademik Vasa Čubrilović, u svom je Memorandumu, kojeg je 1937. godine pripremio za Stojadinovićevu vladu u Kraljevini Jugoslaviji, zagovarao rješavanje albanskog pitanja predloživši etničko čišćenje Albanaca kao efikasniju alternativu dotadašnjoj srpskoj politici sistematske kolonizacije Kosova srpskim stanovništvom iz Srbije.²¹² Ovakve fašizoidne ideje, koje su nastale u okviru Srpske akademije nauka, provlačile su se kroz ovu naučnu instituciju sve do devedesetih godina, kada je 1986. objavljen famozni Memorandum SANU, kojeg je tadašnji predsjednik Socijalističke Republike Srbije Ivan Stambolić okarakterizirao kao ratni manifest.²¹³ Memorandum je kasnije poslužio kao naučno pokriće za najnoviji pokušaj ostvarivanja ciljeva velikosrpske politike, koji je kulminirao agresijom na BiH i genocidom nad Bošnjacima Srebrenice.

Kao što je to elaborirao profesor Norman Cigar u studiji o ulozi srpskih orijentalista u pripremanju genocida nad muslimanima Balkana, srbijanski orijentalisti okupljeni oko platforme Srpske akademije nauka i umetnosti aktivno su doprinijeli dehumanizaciji Bošnjaka kao „nižih, inferiornih i manje vrijednih bića“, čime su faktički pripremili teren za lakše provođenje genocidne

²¹⁰ Antić, Ljubomir: *Velikosrpski nacionalni programi: ishodišta i posljedice*, Golden Marketing d.o.o., Zagreb 2007., str. 154.

²¹¹ Ibidem.

²¹² Mertus, Julie: *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press, USA 1999., str. 37.

²¹³ Pregled, Časopis za društvena pitanja, broj 2, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, maj-august 2012.

politike prema Bošnjacima, koja je kasnije, putem medija i štampe, sistematski i suptilno raširena među stanovništvom Srbije, a čije se posljedice osjećaju i danas.²¹⁴

Zbog fašizoidnih tendencija koje su se sve vrijeme njenog postojanja proizvodile pod okriljem SANU, pojedini srpski naučnici otvoreno su se suprotstavili zloupotrebi ove naučne institucije. Ugledni fizičar i društveni teoretičar Stevan Dedijer svojevremeno je tražio od srpskog premijera Zorana Đinđića da ozbiljno razmisli o ideji raspuštanja ili restrukturiranja ove akademije, tvrdeći kako se ona bavi promovisanjem retrogradnih ideja mržnje i šovinizma, umjesto da podstiče razvoj kreativnosti i tehnoloških inovacija.²¹⁵ Budući da je premijer Đinđić nedugo nakon toga ubijen u atentatu, očigledno je da on nije imao šansu uticati na promjenu ideoloških okvira Srpske akademije.

Da u ovoj najvišoj naučnoj instituciji Republike Srbije nije došlo do pozitivnih pomaka i svojevrstne „kulturne revolucije“ svjedoči i najnoviji slučaj negiranja postojanja bosanskog jezika, koje je objavio SANU-ov Odbor za standardizaciju srpskog jezika, našta su oštro reagovali zvaničnici nacionalnih institucija (BANU, IUNP, SBK i dr).²¹⁶

Gornjim prikazom SANU i retrogradnih ideja nekih njenih akademika željeli smo ukazati na kontinuiranu opasnost od negiranja temeljnih odrednica bošnjačkog nacionalnog identiteta i njegovih vrijednosti, koje u završnici, zavisno od preovladavajućih strukturalnih geopolitičkih okolnosti i odnosa snaga, završavaju genocidom nad Bošnjacima. Stoga je na te prijetnje jedino moguće adekvatno odgovoriti djelujući preventivno, i to temeljitim razvojem i afirmacijom vlastitih bošnjačkih nacionalnih institucija kao što je BANU, koje će protiv tih tendencija moći djelovati proaktivno, strateški i beskompromisno, na podlozi naučno utemeljenih spoznaja i

²¹⁴Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad Muslimanima Balkana*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 2001.

²¹⁵ *Mali pojmovnik srbijatrije*, Srpska akademija nauka i umetnosti, E-novine, 10.03.2012, Beograd 2012.

²¹⁶ <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/60600-Srpska-akademija-nauka-umetnosti.html>

autentičnih vrijednosti, koje će se na sistematski i metodičan način prenositi na mlade generacije i unositi u naučni diskurs na globalnom planu, budući da su privilegiju kontrole nad tim diskursom više od stotinu godina imali isključivo srpski i hrvatski historičari i književnici.

Srbija je dugo baštinila francuski model akademije, ali nakon formiranja Akademije nauka i umjetnosti Vojvodine u Novom Sadu²¹⁷ i Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti u Novom Pazaru²¹⁸ za očekivati je da će se zakonska regulativa Srbije kojom se uređuje rad akademija u dogledno vrijeme uskladiti sa novonastalim okolnostima koje su iznjedrili društveni i politički procesi.

Te nove okolnosti morale bi uzeti u obzir demokratski i etnički pluralizam koji karakterizira Srbiju, a koji podrazumijeva i dodjeljivanje prava nesrpskim narodima da slobodno razvijaju i njeguju svijest o svom etničkom porijeklu, historiji, jeziku, kulturi, umjetnosti, običajima i drugim narodnim vrijednostima koje se u univerzalnom smislu najbolje mogu zaštititi, očuvati i prenositi na buduća pokoljenja pod okriljem visoke, autonomne i autentične narodne akademije, kao najviše institucionalne manifestacije sveukupnog naučnog i duhovnog stvaralaštva samosvjesnog bošnjačkog naroda, čiji pripadnici u značajnom broju stoljećima žive u Sandžaku i ostalim dijelovima Srbije, Crne Gore, Makedonije i drugih zemalja zapadnog Balkana, izvan matične države Bosne i Hercegovine.

Republika Srbija time bi potvrdila svoju demokračičnost i opredijeljenost ka etničkom i kulturnom pluralizmu budući da je priznavanje različitosti najbolji garant opstanka jedne države. To je primijetio ugledni londonski stručnjak za obrazovanje Ziauddin Sardar, zabilježivši da kada monokulture dominiraju jednim prostorom, one zbog svoje uniformnosti izoliraju i otuđuju sve što je drugačije. U konačnici, one time same sebi postanu dosadne. Ova se analogija, kako primjećuje Sardar, može jasno primijetiti u agrikulturi. Preveliko oslanjanje na jednu biljku okončava glađu,

²¹⁷ Novo vrijeme, 22.08., Sarajevo 2015. <http://novovrijeme.ba/ceric-negacijom-jezika-negira-se-covjek-njegov-zivot-vjera-sloboda-i-cast/>, posljednja posjeta: 7.8. 2016, 19:56:39 h

²¹⁸ Vidi bilješku 175.

jer monokulture imaju ograničenu budućnost, dok raznolike kulture proizvode blagostanje. Na isti način pluralna društva imaju veće šanse za kulturalno preživljavanje i normalan napredak.²¹⁹

Pored Srpske akademije nauka i umetnosti postoji i akademija nauka koju su osnovali Srbi u Bosni i Hercegovini, a koja je nazvana Akademija nauka u Republici Srpskoj – ANURS. Njeno je sjedište u manjem bh entitetu RS. Ova je akademija osnovana 1996. godine i broji 46 članova, redovnih i dopisnih, kao i onih u inostranstvu.²²⁰ Akademija ima odsjek za društvene nauke, književnost i umjetnost, prirodno-matematičke i tehničke nauke te medicinske nauke. ANURS ima nekoliko centara i instituta. Predsjednik akademije je Rajko Kuzmanović, bivši predsjednik ovog entiteta.

7.3. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

219

²²⁰ Sardar, Ziauddin: *O islamu, nauci i budućnosti*, Izbor tekstova, str. 87, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2015. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 21-22, Službeni list BiH, Sarajevo 2010., str. 22.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine utemeljena je 1966. godine na osnovu Zakona o Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Ova institucija proizišla je iz petnaest godina starijeg Naučnog društva Bosne i Hercegovine (formirano 1951. godine).

Akademija je zakonom definisana kao samostalna i slobodna naučna institucija najvišeg ranga sa zadatkom razvoja nauke i umjetnosti na području Bosne i Hercegovine. Njeno unutrašnje ustrojstvo bliže je određeno Statutom Akademije, prema kome istu čine 41 redovni i 11 dopisnih članova raspoređenih u šest odjeljenja – Odjeljenje društvenih nauka, Odjeljenje humanističkih nauka, Odjeljenje medicinskih nauka, Odjeljenje prirodnih i matematičkih nauka, Odjeljenje tehničkih nauka i Odjeljenje umjetnosti. Odjeljenja Akademije izdijeljena su na odbore unutar kojih su posebno tretirane naučne discipline. Akademija u svom sastavu ima nekoliko naučnih centara: Centar za balkanološka ispitivanja, Centar za filozofska istraživanja i Centar za leksikologiju i leksikografiju.

Obzirom na praksu da se u ANU BiH članovi primaju prema nacionalnome ključu, veliki broj zaslužnih Bošnjaka nije imao pristup istoj, iako prema naučnim referencama i intelektualnim dosezima zadovoljavaju kriterije članstva. Također, ova Akademija je za razliku od SANU i HAZU na događanja devedesetih godina, naročito tokom rata u BiH, ostala prilično anemična, ukoliko izuzmemo individualne istupe i stavove pojedinih akademika, što je razultiralo potrebom za formiranjem bošnjačkih znanstvenih, umjetničkih i kulturnih institucija u kojima se koncentrisala elita s ciljem intelektualnog odgovora u odsutnom trenutku u kome se nalazio bošnjački narod i BiH kao država. Tako su devedesetih godina formirani Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ i druga udruženja koje su imale zapaženu ulogu u očuvanju i promovisanju bošnjačkih duhovnih, intelektualnih, kulturalnih i naučnih vrijednosti.

8. BOŠNJAČKE NAUČNO-OBRAZOVNE USTANOVE

Najstarija i osnovna obrazovna ustanova u savremenoj bošnjačkoj povijesti jeste mekteb. Oni se počinju osnivati dolaskom Osmanlija na područje Bosne i Hercegovine i šireg prostora Balkana, i

to po modelu već postojećih obrazovnih ustanova u središtu Osmanske carevine.²²¹ U okviru Osmanske države (Devleti alije) postojao je jedinstven sistem obrazovanja. Prije mekteba osnovna i najrasprostranjenija ustanova širom islamskog svijeta bila je džamija. Pored namaza (molitve), džamije su služile i kao učionice, a ponekad i kao sudnice. Mekteb, imenica izvedena od glagola *pisati*, osnovna je obrazova jedinica u islamskom svijetu nakon džamije. Postoje i drugi nazivi za mekteb koji su bili u upotrebi, kao npr. *bejtu-l-ilm* (kuća nauke), *bejtu-t-ta'lim* (kuća poučavanja), ili sinonimi kao *muallimhana* ili *daru-t-ta'lim*.²²² Svi pomenuti nazivi imaju uglavnom isto značenje i potiču iz arapskog, a preko perzijskog ili turskog jezika. Mektebi karakteristični za područje Bosne i Hercegovine zvali su se *sibjan mektebi* – dječije škole.²²³

Nastavu u mektebima izvodili su muallimi ili učitelji. Mektebi i muallimhane osnivali su pojedinci u vidu zadužbina – vakufa. Profesor šerijatskog prava, Fikret Karčić, vakuf definiše kao „islamski koncept dobrotvorne fondacije koja ima svoje konceptualno utemeljenje u Kur'anu, praktični oblik u Sunnetu, a pravno-tehničku razradu u islamskom pravu. Vakufi (od ar. *waqf*) znače dobra koje je njihov vlasnik izuzeo iz pravnog saobraćaja i zavještao za neku dobrotvornu svrhu.“²²⁴

Pored osnovne obrazovne jedinice, mekteba, muallimhana je predstavljala slijedeći stepen obrazovne institucije - niža srednja škola.²²⁵ Prva muallimhana utemeljena je u Sarajevu 1477. Bila je to Ajjas-begova muallimhana u kojoj su se obrazovali prvi imami i učitelji.²²⁶ Tek kasnije doći će do otvaranja medresa i dershana, prvih obrazovnih ustanova višeg ranga.

²²¹ Detaljnije: Kasumović, Ismet: *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar 1999.

²²² Ibidem., str. 86.

²²³ Čurić, Hajrudin: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983., str. 34.

²²⁴ Karčić, Fikret; Furat, Ayşe Zisan: *Historijske osnove visokog obrazovanja u Sarajevu - osmanski period*, Univerzitet u Istanbulu.

²²⁵ Kasumović, Ismet: *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar 1999., str. 86.

²²⁶ Ibidem., str. 80.

Prije Gazi Husrev-begove u Sarajevu je postojala Firuz-begova medresa koja se nalazila u Hubjar-
aginoj mahali.²²⁷ Osnivači medresa bili su pretežno ugledni državni velikodostojnici, begovi,
namjesnici i bogati pojedinci. Sistem obrazovanja u medresama bio je uređen po metodu halke ili
kružoka i nije bio organiziran striktno po uzrastu, kao što je to kasnije postalo uobičajeno. Zavisno
o sposobnostima savlađivanja programa, iz nižih se prelazilo u više halke. Nastavu su izvodili
muderrisi – predavači. Prisustvo predavanjima bilo je obavezujuće. Za vrijeme osmanske uprave
u Bosni i Sandžaku je postojalo više od 100 medresa.²²⁸

Medrese su bile vodeće obrazovne ustanove u muslimanskim zemljama. Obično su formirane u
okviru džamija. U Osmanskom carstvu medrese su bile sastavni dio velikih vjerskih, školskih i
socijalnih kompleksa (*kulliye*). Pored džamije ovi su kompleksi sadržavali medresu, smještajne
kapacitete za studente, biblioteku, javnu kuhinju (*imaret*), ali i druge objekte.²²⁹ Finansijsku
osnovu za održavanje ovih naučnih ustanova osiguravali su vakufi. U Osmanskoj carevini država
je osiguravala sigurnost i funkcionisanje reda, dok je uloga pružanja obrazovanja bila prepuštena
instituciji vakufa. Kako navodi poznati autor George Makdisi, po svom obrazovnom i
organizacijskom konceptu, metodologiji pružanja naobrazbe, kao i općoj ulozi u društvu, medrese
predstavljaju preteče današnjih koledža (*colleges*) na Zapadu. U osmanskoj obrazovnoj tradiciji,
koja je također bila primjenjivana i na Balkanu, predavači u medresama obično su se mijenjali i
prava je rijetkost da jedan predavač ostane čitav život u jednoj obrazovnoj ustanovi. Osim toga,
ugled predavača – muderrisa bio je toliko cijenjen da je nadvisivao ugled i značaj sandžak-bega,
odnosno guvernera jedne od pokrajina Osmanskog carstva. To se također ogledalo i u platama
predavača koje su bile visoke.²³⁰ Sistem medresa bio je hijerarhijski ustrojen na Sahn medrese i
Sulejmanya medrese u okviru kojih su postojali različiti rangovi. Potonje su se počele osnivati u
kasnijem periodu. Ovaj sistem obrazovanja važio je i u pokrajinama Osmanskog carstva sve do
1924. godine, kada je došlo do njegovog ukidanja.²³¹

²²⁷ Ibidem., str. 159-161.

²²⁸

²²⁹ Karčić, Ibid.

²³⁰ Ćurić, Hajrudin: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin
Masleša, Sarajevo 1983., str. 16.

²³¹ Ibid.

Najstarija bošnjačka obrazovna institucija svakako je Gazi Isa-begova medresa koja je za vrijeme osmanske uprave osnovana u Novom Pazaru. Putopisac Evliya Çelebiya, koji je živio u XVII stoljeću, u svojim defterima je zabilježio da je u ovom gradu 1661. god. postojalo pet medresa, dok je na području cijelog Sandžaka postojalo ukupno 11 medresa.²³² Gazi Isa-begova medresa kasnije je smješšana u objektu nekadašnje Sinan-begove medrese.²³³ Ova medresa je bila zatvorena 1946. godine, nakon Drugog svjetskog rata, da bi ponovo bila otvorena 1990. nakon pada komunizma u bivšoj Jugoslaviji (SFRJ). Šest godina kasnije, u sandžačkoj prijestolnici Novom Pazaru 1996. otvoreno je i odjeljenje Ženske medrese, a 2001. godine i odjeljenje Ženske medrese u Rožaju, u južnom dijelu Sandžaka, u Crnoj Gori. Trinaest godina kasnije, u Preševu, na jugu Srbije, 2014. godine također je otvoreno odjeljenje Ženske medrese.²³⁴

Jedna od najstarijih bošnjačkih obrazovnih ustanova jeste Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, koju je 1537. utemeljio osmanski namjesnik (guverner) Bosne Gazi Husrev-beg. Gazijina medresa, od njenog osnivanja do danas, proizvela je neke od najvećih islamskih učenjaka (uleme), filozofa, političara, diplomata i državnika iz reda bošnjačkog, ali i drugih muslimanskih naroda Balkana.²³⁵ Pored Gazijine medrese u BiH danas djeluje još pet medresa. Gazi Husrev-begova medresa predstavlja preteču današnjeg Univerziteta u Sarajevu. Kao sastavni dio osmanskog obrazovnog sistema, ova medresa visokog ranga, sa bibliotekom, proizvodila je nastavnike i sudije, a ne samo vjerske službenike, kako će to biti praksa u vrijeme socijalističkog perioda. Kao što u svom radu o historijatu nastanka Sarajevskog univerziteta navodi akademik Mehmed Akšamija,²³⁶ u ovoj medresi upotrebljavani su standardizovani udžbenici, koji su ujedno činili okosnicu najranijeg knjižnog fonda Gazi Husrev-begove biblioteke, koja je kasnije

²³²Gazi Isa-begova medresa u Novom Pazaru, Preporod, Islamske informativne novine, 3. juni 2015., Sarajevo < <http://www.preporod.com/index.php/drustvo/kultura-i-nauka/1322-gazi-isa-begova-medresa-u-novom-pazaru>>

²³³ Kasumović, Ismet: *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar 1999., str. 216-219.

²³⁴

²³⁵ Detaljnije: Bristrić, Senahid: *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo 1998.

²³⁶ Akšamija, Mehmed: *Preduvjeti za vizualnu analizunovog logotipa i znaka Univerziteta u Sarajevu*, (neobjavljen rad), Sarajevo, 2015.

evoluirala u javnu biblioteku grada Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Pored toga što je služila kao okosnica nastavno-naučnog procesa u Medresi i ostalim obrazovnim institucijama nižeg ranga, svojim knjižnim fondom ova biblioteka je bila i centar prepisivanja rukopisa i naučnih rasprava.

U općem smislu, medrese su predstavljale jezgro klasičnog osmanskog sistema obrazovanja, a njihov rast na prostoru cijelog Osmanskog carstva doživio je najveći uspon u XV i XVI stoljeću. Medrese su, sistemom hijerarhije, bile rangirane u više nivoa obrazovanja - od predškolskog, preko osnovnog, pa sve do visokog.

U Mostaru djeluje Karadžoz-begova medresa osnovana 1557.²³⁷ Ova je medresa za vrijeme austrougarske vlasti važila za najznačajniju obrazovnu instituciju u ovom gradu. Njen rad je obustavljen 1918. i nije djelovala punih 77 godina, do ponovnog otvaranja 1995. Program ove i drugih medresa u potpunosti je prilagođen programima gimnazije. U Tuzli djeluje Behram-begova medresa koja je osnovana 1626.,²³⁸ a u Cazinu Medresa „Džemaluddin ef. Čaušević“ koja je izgrađena 1867.²³⁹ U Travniku djeluje Elči Ibrahim-pašina medresa, jedina od tri travničke medrese koja je preživjela, a koja je osnovana 1705. Utemeljio ju je poznati diplomata i administrator Osmanske carevine, Elči Ibrahim-paša, travnički vezir u vrijeme kada je Travnik bio glavno bosansko političko sjedište.²⁴⁰ Od školske 2004/05. godine prvi put u historiji Elči Ibrahim-pašine medrese otvoreno je i žensko odjeljenje. U Čajningradu kod Visokog također djeluje moderna i funkcionalno opremljena Medresa „Osman ef. Redžović“.²⁴¹ Zajedničko za sve medrese, osim Gazijine medrese u Sarajevu, jeste da je njihov rad bio zabranjen dolaskom na vlast komunista nakon Drugog svjetskog rata, ali su one ponovo obnovljene, ili nanovo izgrađene, nakon proglašenja nezavisnosti BiH.

²³⁷ Kasumović, Ismet: *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar 1999., str 189-191.

²³⁸ Ćurić, Hajrudin: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983., str. 92.

²³⁹ Ibidem, str. 102.

²⁴⁰ Ibidem., str. 96-98.

²⁴¹ Durham, W. Cole; Lindholm. Tore: *Islam and Political-Cultural Europe*, New York Routledge, 2016., str. 171.

Pored medresa, u Sarajevu postoji i Bošnjačka gimnazija, koja se smatra jednom od najelitnijih bošnjačkih srednjih škola.²⁴²

Prve svjetovne bošnjačke državne škole zvale su se *ruždije*. Nastava u njima bila je dozvoljena i pripadnicima drugih religija.²⁴³ Pored ruždija postojale su i činovničke škole - *sabah mektebi*, zatim učiteljske škole (*darul-muallimin*), popravilišta (*islahana*), sirotišta (*daru-š-šefeka*), te Pripravna vojna škola (*Mektebi-idadije*).²⁴⁴

Najviša bošnjačka islamska obrazovna institucija danas je Fakultet islamskih nauka (FIN) sa sjedištem u Sarajevu. Fakultet islamskih nauka osnovan je kao Islamski teološki fakultet (ITF) 1977. godine.²⁴⁵ Smatra se da je njegov idejni arhitekta bio profesor Husein ef. Đozo, ugledni islamski učenjak i bošnjački islamski reformator XX stoljeća. Ovaj fakultet, kako navodi njegov bivši dekan i ugledni profesor, Enes Karić, osnovan je u momentu kada je komunistička vrhuška postala svjesna da se mora početi otvarati prema svijetu s jedne, ali i pokrenuti proces pluralizacije unutar same partije Saveza komunista, radi vlastitog opstanka i kredibiliteta, s druge strane.²⁴⁶ U to vrijeme vlast bivše Jugoslavije, zemlje lidera Pokreta nesvrstanih, željela se također ostatku svijeta, posebno muslimanskim zemljama, predstaviti kao tolerantna i otvorena zemlja za prakticiranje vjerskih sloboda. Povoljni međunarodni kontekst pomogao je da dođe do osnivanja ove najviše islamske obrazovne institucije u tadašnjoj Jugoslaviji. Islamska zajednica je, navodi Karić, željela da ima vlastitu autohtonu visokoškolsku instituciju. Povoljne političke okolnosti u

²⁴² Službene list Republike Bosne i Hercegovine, Javno preduzeće Novinsko-izdavačka organizacija Službeni list BiH, Sarajevo 1996., str 98.

²⁴³ Ćurić, Hajrudin: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983., str. 137-147.

²⁴⁴ Ibidem., str 33.

²⁴⁵ Karić, Enes: *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, Tom 1, El-Kalem, 2004, str 12.

²⁴⁶

to vrijeme, kada su Muslimani u Jugoslaviji priznati kao nacija, iako ne kao Bošnjaci, dodatno su olakšale pokretanje jedne visokoškolske institucije islamskog obrazovanja.²⁴⁷

Islamski fakultet danas predstavlja ozbiljnu i respektabilnu naučnu instituciju koja je također članica Univerziteta u Sarajevu. Studij na FIN-u podijeljen je na nekoliko odsjeka za dodiplomske i postdiplomske studije, uključujući i program Diploma u islamskim naukama na bosanskom i engleskom jeziku. Pored FIN-a u BiH djeluju i dva Islamska pedagoška fakulteta, u Zenici i Bihaću, dok u Novom Pazaru djeluje Fakultet za islamske studije.

²⁴⁷ Ibidem.

8.1. Bošnjački univerziteti

Bošnjaci baštine bogatu povijest naučne i akademske misli. Njihovi preci, Dobri Bošnjani, imali su izuzetno razvijen obrazovni sistem. Ugledni medijavelista Enver Imamović u knjizi *Korijeni Bosne i bošnjaštva* donosi interesantan dokument s kraja XIV vijeka (1387.) u kom je sadržano svjedočanstvo o postojanju Bosanskoga univerziteta u tom dobu. Riječ je o zapisniku inkvizicijskog suda u kom je sadržano svjedočanstvo Torinjanina Jakova Becha o njegovom putovanju u Bosnu na teološke studije kod tamošnjih magistara (učitelja), istodobno potvrđujući da je u to doba u Bosnu istom namjerom odlazilo više ljudi iz Italije, Francuske, Bugarske i drugih heretičkih sredina.²⁴⁸

Bosanski univerzitet školovao je kadar za arijanske, neomanihejske i druge srodne teološke i filozofske discipline, svećenstvo Zajednice bosanskih kristjana, ali i, kao jedina slobodna enklava u Evropi, za potrebe svih heretičkih zajednica. Tako je, prema Imamoviću, i katarski albigenski heretički papa jedno vrijeme bio predavač na ovom univerzitetu:

Dokumenti iz 1223. godine donose da je njihov papa, odnosno "antipapa", kako ga nazivaju rimski crkveni dokumenti, dugo vremena boravio u Bosni. Spomenute godine kardinal Konrad javlja francuskim prelatima da se vjerska situacija u južnoj Francuskoj pogoršala dolaskom predstavnika albigenskog, to jest francuskog "antipape", koji inače već dugo boravi u Bosni. Obzirom da je tu boravio duže vrijeme, njemu su povremeno na savjetovanje dolazili njegovi zamjenici iz Francuske. Kako su i južnofrancuski heretici slijedili dualističko učenje, za pretpostaviti je da su i njihove pristalice dolazile na studije u Bosnu, pošto u svojoj sredini, gdje su djelovali kao tajna sekta, nisu imali mogućnost za sistematsko naukovanje. Vjerovatno je dotični francuski "antipapa" i sam uzimao učešće u radu Bosanskog univerziteta.²⁴⁹

²⁴⁸Enes Karić, *Islam nije privilegija već moralna obaveza*, Oslobođenje, (Sarajevo, 27. septembar 2015.).

²⁴⁹Imamović, Enver: *Korijeni Bosne i bošnjaštva*, Oko, Sarajevo 1995., str. 253-267.

Sjedište Bosanskoga univerziteta bilo je, vjerovatno, u Moštrima kod Visokog i on je pored vjerskih nauka pripremao studente i za svjetovne nauke, tako da je dobio status općeg univerziteta. Na njemu su se, pored filozofskih i teoloških zvanja, sticala i zvanja iz svjetovnih nauka koje su bile od opće koristi Dobrim Bošnjanima, kao što je recimo *dijačko* i slično.

Predavači su bili uglednici Zajednice bosanskih kristjana, o čemu postoje neoborivi dokazi poput stećka bogumilskog starješine ranga gosta Milutina sa knjigom u ruci pronađenog u Humskom kod Foče i niz drugih stećaka na kojima je isklesana knjiga kao simbol znanja i univerziteta.

Nakon propasti Bosanskog kraljevstva i oformljenja Bosanskoga ejaleta u okviru Osmanskog carstva, obrazovanje dobija poseban status i postaje stožer razvitka cjelokupnog bosanskog društva. Svako važnije mjesto dobilo je po jednu ili više medresa u kojima se sticalo zavidno znanje. Najstarijim univerzitetom u Bosni i Hercegovini i pretečom savremenog visokoškolskog obrazovanja smatra se Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu. Osnovao ju je svojom vakufnamom znameniti dobrotvor i namjesnik Sarajeva, Gazi Husrev-beg, 1537. godine. Sarajevo je time pozicionirano na mapi evropskih centara visokog obrazovanja. Na isti način, savremeni turski univerziteti, poput Istanbulske univerziteta, smatraju medrese iz osmanskog perioda svojim pretečama, tako da je posve opravdano da se i Univerzitet u Sarajevu u pogledu svoje historije veže sa Gazi Husrev-begov vakuf ili zadužbinu i medresu i biblioteku kao bazne institucije koje su nastale na temelju pomenutog vakufa, a 1537. godinu kao datum osnivanja Univerziteta. Ovakav pristup čini se sasvim opravdanim budući da je Gazi Husrev-begov vakuf, kao koncept dobrotvorne fondacije nastale u funkciji obrazovanja, promocije kulture i socijalnih potreba društva, uspostavio neophodne uslove za nastanak medrese visokoškolskog nivoa, kao i biblioteke javnog i univerzitetskog karaktera. Kao što je određeno Vakufnamom gazi Husrev-bega, osnovni cilj ustanovljenja vakufa bio je stvaranje materijalnih pretpostavki za dalje širenje općeg znanja uzimajući u obzir „sve ostalo što običaj ili mjesto i vrijeme zahtijeva“ i da, kako navodi akademik Akšamija, u određenom momentu dođe do odgovarajućeg transfera vakufa u Univerzitet.

Cilj obrazovanja kako ga je poimao Gazi Husrev-beg bio je usmjeren ka bavljenju naukom u najširem smislu, a ne, kako je to kasnije reducirano u socijalističkom sistemu, na proizvodnju isključivo vjerskih kadrova. Uslijed poznatih historijskih okolnosti, Gazi Husrev-begov vakuf nije na vrijeme evoluirao u Univerzitet. Ipak, po svom konceptu i općoj ulozi u društvu, Gazi Husrev-begov vakuf sa medresom i bibliotekom predstavlja preteču koledža kako je shvaćen na Zapadu. U svom radu o nastanku institucije koledža na Zapadu George Makdisi je ukazao na organsku vezu između islamskih obrazovnih institucija i zapadnih koledža.²⁵⁰

Najbolji primjer te organske povezanosti je Gazi Husrev-begova medresa, koja je bila sastavni dio osmanskog sistema medresa i reflektovala je sve osobenosti ovog obrazovnog sistema. Poznati putopisac Evliya Çelebiya (umro 1682.) opisao je ovu medresu kao „krajnje uvažavanu i veličanstvenu ustanovu“. Gazijina medresa također je poznata kao Selcukiya, po majci njenog osnivača, koja je bila kćerka osmanskog sultana Bayezida, a kasnije i kao Kurşunlu (Kuršumlja) medresa, zbog olovnog krova kojim je bila prekrivena.²⁵¹

U duhu osmanskog sistema medresa, Gazi Husrev-begova medresa je također bila utemeljena na principu vakufa. Vakufnama njenog osnivača pruža precizna pravila kojima se upravljalo ovom medresom, čiji dio ćemo ovom prilikom citirati:

„Ovu građevinu podiže za one koji traže nauku, a za ljubav Boga koji uslišava molbe, Gazi Husrev, zapovjednik boraca za vjeru, (on je) izvor dobročinstva, ponos pravednih. U medresi koju namjerava sagraditi, učvrstiti, podignuti i uvakufiti za one Božije robove koji stiču nauku i usavršuju dušu te se bave spekulativnim i predajnim (racionalnim i empiričko-tradicionalnim) znanostima, neka se namjesti između Božijih robova čovjek učen, spreman, savršen, iskusan, koji predavanjem i pisanjem diže zastore istina, koji je u sebi sakupio grane i temelje, koji obuhvata spekulativne i tradicionalne znanosti. Neka im predaje tefsir (tumačenje Kur'ana), hadis (tradiciju), ahkam (šerijatsko pravo), usul

²⁵⁰Ibidem.

²⁵¹Makdisi, George: *The Rise of colleges: Institutions of learning in Islam and the West*, Edinburgh University Press, 1981.

(institucije šerijatskog prava), meani we bejan (poetiku i retoriku), kelam (dogmatiku na metafizičkoj podlozi) i ostalo što bude iziskivao običaj i mjesto. Neka ne propusti predavanja osim Šerijatom priznatom isprikom, a ni oni neka ne propuste, osim na uobičajeni priznati način. Da se drže praznici (ferije) i školski dani, kako je to običaj, nije potrebno da se opširno kazuje. Neka svijetu daje fetve (pravne savjete) u onim šerijatsko-pravnim pitanjima u kojima mu budu tražili, i to po najtemeljnijim pravcima i mišljenjima, uzimajući to iz knjiga o fetvama u svim poslovima. Još se njemu pridodaje počasni nadzor nad vakufima za sva vremena i vjekove.²⁵²

Dalekovidnost utemeljivača Gazi Husrev-bega ogleda se posebno u dijelu oporuke koji naređuje da se u okviru ove obrazovne institucije trebaju izučavati i ostale discipline koje bude zahtijevalo vrijeme. To je omogućilo evoluciju u razvoju ove institucije u današnji univerzitetski sistem obrazovanja. Stoga se može s pravom zaključiti da se Sarajevski univerzitet, čija je preteča Gazi Husrev-begova medresa, može svrstati među najstarije univerzitete moderne Evrope. Najstarija institucija Univerziteta u Sarajevu je Gazi Husrev-begova biblioteka, njegova pridružena članica. Nakon odlaska osmanske vlasti BiH dolazi pod kolonijalnu upravu Austrougarske monarhije. Novi politički administratori BiH osnovali su Šerijatsku sudačku školu 1887. godine.²⁵³ Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do osnivanja različitih fakulteta (Medicinski, Pravni i dr.) koji ulaze u sastav Univerziteta u Sarajevu.²⁵⁴

Univerzitet u Sarajevu je do 1975. godine bio jedini univerzitet u Bosni i Hercegovini. Ova institucija kasnije postepeno ostvaruje snažan akademski utjecaj širom BiH, čime podstiče osnivanje novih univerziteta u drugim gradovima. Univerzitet u Banjoj Luci osnovan je 1975.

²⁵² Vidi bilješku broj 65.

²⁵³ Mujezinović, Mehmed: *Karčić, Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo 1974., str. 296.

²⁵⁴ Pejanović, Đorđe: *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine*, Svjetlost, Sarajevo 1953., str. 153-154.

Godinu kasnije osniva se Univerzitet u Tuzli 1976. te Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru 1977.²⁵⁵

U novo razdoblje, koje je nastupilo međunarodnim priznanjem države Bosne i Hercegovine, Univerzitet u Sarajevu je ušao kao obuhvatna asocijacija 19 fakulteta, tri akademije, četiri više škole u Sarajevu i dva fakulteta u Zenici. Univerzitet je stekao široko uvažavanje međunarodne akademske zajednice i razvio je nekoliko internacionalno umreženih programa. U organizacionom pogledu, Univerzitet u Sarajevu je složena javna ustanova koju čini dvadeset i dva fakulteta, tri akademije i pet naučno-istraživačkih instituta iz područja društvenih, humanističkih, medicinskih, tehničkih, prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka i umjetnosti.²⁵⁶

Među pridruženim članicama Univerziteta je i Gazi Husrev-begova biblioteka. Pored pomenutih univerziteta, nakon agresije na BiH, završetka rata i sklapanja mira u tzv. dejtonskoj BiH, koja je očuvana kao suverena zemlja, ali koja je federalizovana na dva entiteta, na području Federacije BiH sa bošnjačkom većinom osnovana su još dva javna univerziteta, u Bihaću i Zenici. Univerzitet u Bihaću osnovan je 1997. godine. Predstavlja jedan od osam javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini sa prosječnim brojem studenata oko 6000. Univerzitet u Zenici formiran je 2000. godine. Osnivanju ovog univerziteta prethodila je višedecenijska izgradnja i razvoj više fakulteta, akademija i instituta, koji su do osnivanja univerziteta bili u sastavu Univerziteta u Sarajevu.²⁵⁷

²⁵⁵ http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=27&Itemid=78, zadnja posjeta: 16.8.2016.,18:44:32h

²⁵⁶ Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983., str. 235-236.

Vidi bilješku 221.

²⁵⁷ Detaljnije: Bajramović, Muhamed; Kozlić, Spahija; Lemeš, Samir; Borić, Aras; Ekinović, Jasminka; Arnaut, Mediha: *Petnaest godina Univerziteta u Zenici: 2000-2015*, Zenica 2015.

Pored javnih univerziteta, u BiH danas djeluje nekoliko univerziteta koje neki nazivaju privatnim, iako to nije primjeren naziv, budući da su neki od tih univerziteta, barem oni najveći i najbolje organizirani, osnovani kao neprofitne fondacije. Poznatiji među njima su International University of Sarajevo (IUS), International Burch University (IBU) i Sarajevo School of Science and Technology (SSST). IUS je osnovala fondacija koje je pokrenula grupa poslovnih ljudi iz Turske, a među kojima je bilo i Bošnjaka.²⁵⁸ International Burch University je također osnovan u okviru globalne obrazovne fondacije koja djeluje u okviru muslimanskog pokreta Hizmet, čije je najveće prisustvo u Turskoj. Obzirom na ulogu ovog pokreta u nedavnim društvenim zbivanjima u Turskoj, sudbina ovog univerziteta nije izvjesna i tek će se naredne godine razbistriti magline i slika će postati jasnija.²⁵⁹ SSST osnovao je član BANU i političar Ejup Ganić, porijeklom iz Sandžaka.²⁶⁰ Karakteristično je za svaki od pomenutih univerziteta da se nastava na njima odvija isključivo na engleskom jeziku, a veliki broj studenata koji na njima studira je iz inostranstva, pretežno iz Turske.

Pored bošnjačkih univerziteta u BiH, u sandžačkoj prijestolnici Novom Pazaru djeluje prvi univerzitet kojeg su osnovali Bošnjaci Sandžaka. Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru otvoren je 2002. godine. Ono što je posebno karakteristično za ovaj univerzitet jeste da je ova institucija osnovana kao zadužbina – vakuf. Vizija ovog dinamičnog univerziteta, koji također ima nekoliko isturenih odjeljenja širom Republike Srbije, jeste promovisanje obrazovanja i nauke kao stanovitog brenda po kojem će Sandžak biti prepoznatljiv, obzirom da je ovo podneblje dalo veliki broj poznatih naučnika koji su se istakli radeći na univerzitetima širom Balkana. Ovaj međunarodni univerzitet, osim što je osnovan kao zadužbina ili vakuf, karakterističan je i po tome što je usvojio najsavremenije modele i instrumente koji se danas primjenjuju u najsofisticiranijim zapadnim zemljama, uključujući i modele međunarodne saradnje sa univerzitetima u BiH te drugim dijelovima Balkana i Evrope.²⁶¹ Ta saradnja, između ostalog, podrazumijeva i mogućnost razmjene studenata i predavača, kolaboraciju na planu istraživačkih projekata, uključujući i nastavak školovanja u zapadnoj Evropi i SAD. Program saradnje sa drugim uglednim

²⁵⁸<https://www.ius.edu.ba/bs/ius/info-o-univerzitetu>, zadnja posjeta: 16.8.2016.,20:05:21 h

²⁵⁹<http://burch.edu.ba/bs/o-nama/o-burcu.html>, zadnja posjeta: 16.8.2016.,20:45:29 h

²⁶⁰<http://ssst.edu.ba//static-page/upoznajte-ssst>, zadnja posjeta: 16.8.2016.,21:32:29 h

²⁶¹<http://www.uninp.edu.rs/page/o-univerzitetu/>, zadnja posjeta: 16.8.2016.,22:09:29 h

univerzitetima na prostorima Balkana i Evrope podrazumijeva i projekte dugoročne saradnje, razmjenu literature te podršku u implementaciji savremenih metoda i standarda nastavno-naučnog procesa, organizaciju naučnih seminara.²⁶² Značaj ovog univerziteta za Bošnjake Sandžaka potvrđuju i višegodišnje tendenciozne opstrukcije akreditacije od strane vlasti Republike Srbije.

Pored Internacionalnog univerziteta, u Novom Pazaru postoji i Državni univerzitet osnovan 2006. godine. I ovaj univerzitet je integrisan i sastoji se od više departmana desetinu studijskih programa, od kojih su za ovaj prostor posebno važni oni na kojima se izučavaju prirodne i tehničke nauke.

Također, u Travniku postoji nekoliko privatnih univerziteta, što je prije ostalog rezultat povoljnih administrativno-pravnih okvira za formiranje visokoškolskih obrazovnih institucija.

²⁶² Ibidem.

9. ZNAMENITI BOŠNJAČKI UČENJACI I PISCI

Historija ljudske civilizacije svojevrsna je utrka između znanja, racionalnosti, vjere, instinkta i sile - s jedne, i predrasuda, nezajažljivosti za vlašću, ekonomske nadmoći i kontrole - s druge strane. Kao što smo rekli na početku ove studije, većina filozofa u različitim ljudskim epohama zagovarala je značaj i ulogu znanja, nauke i morala kao najznačajnijih pokretačkih snaga odgovornih za napredak i razvoj društva. Vremenom, filozofija, koju je najbolje artikulisao Platon u *Republici*, a koja postulira važnost vladavine filozofa kao ljudi od znanja, ili makar njihovog utjecaja na upravljanje društvom, doživjela je redukcionističku atrofiju po kojoj se danas smatra racionalizacijom vladavine prosvetljenog apsolutizma. Naspram nje suprotstavljena je mudrost masa, kao „sveznajućeg“ demosa. Moderna politička društva danas osciliraju između ova dva koncepta koji su, reklo bi se, postigli određeni ekvilibrijum, gdje se nadopunjuju i tako političku zajednicu čine racionalno prihvatljivom, barem kada se radi o političkom legitimitetu savremenih demokratskih društava.

Neoboriva je činjenica da svako društvo, bez obzira o kojoj vremenskoj epohi se radilo, bez direktnog oslonca na intelektualnu elitu, znanje, kulturu, prije ili kasnije, degeneriše u autokratiju, frakcionaštvo, samoiscrpljujuće dvorske intrige, a nerijetko i u otvoreno nasilje. Centralna uloga misaonih ljudi, nauke i znanja uvijek je bila temeljni element organizacije funkcionalnog, pravednog i racionalnog društva, kako u vrijeme Sokrata i Platona, Farabija i Ibn Halduna, Rousseoa i Montesqijea, tako i u naše vrijeme. Bošnjački intelektualci bili su svjesni vlastite uloge i značaja za artikuliranje interesa svog naroda u različitim vremenskim epohama, u okviru diferentnih sistema vlasti u kojim su živjeli i djelovali.

Zahvaljujući svijesti, znanju, viziji, požrtvovanosti i samoprijegoru bošnjačkih intelektualaca, koji su svoje kratkoročne interese uvijek podređivali interesu opstanka naroda i države, slobode i časti, progresa i napretka, očuvana je država Bosna i Hercegovina, a Bošnjaci kao kolektivitet, bez obzira gdje živjeli, sačuvali su svijest o pripadnosti posebnoj i jedinstvenoj kulturi, naciji, tradiciji, jeziku, književnosti. Stoga je uloga bošnjačkih intelektualaca, književnika, filozofa, pjesnika, jezikoslovaca ključna kako u artikulaciji očuvanja vlastite samobitnosti tako i u odbrani

kolektivnih vrijednosti od nasrtaja sila koje su je kroz historiju na različite načine pokušali uništiti, negirati, razvodniti, oslabiti, ili pak relativizirati.

Bošnjačke intelektualce, o kojima govorimo u ovom poglavlju, bez obzira na njihova vjerska i ideološka uvjerenja, različita polja djelovanja, esnafsko-profesionalna usmjerenja i afinitete te njihovu ulogu u oblikovanju mišljenja i svijesti Bošnjaka o sebi kao narodu, sa posebnim jezikom, kulturom, tradicijom, institucijama i vrijednostima, koji ga čine posebnim i autonomnim, treba poštovati i zaštititi od zaborava. Rukovođeni tom nakanom, spomenuli smo samo neke od njih. To ni u kom slučaju ne iscrpljuje listu zaslužnih, ili pak reducira ulogu onih koje smo izostavili. Limitirajući obim ovog rada nam ne dozvoljava da ih sve pojedinačno pobrojimo. Stoga smo spomenuli samo neke od njih, uključujući i one koji su još uvijek sa nama.

Bošnjački intelektualci, pisci, pjesnici i filozofi naši su najveći revolucionari i sanjari. Oni su časno stajali na braniku časti svoga naroda, hrabro se suprotstavljajući stagnaciji, letargiji, podaništvu, ropstvu i učmalosti. Uvijek su bili i ostali, iako pokatkad usamljeni, najjači glas narodne savjesti protiv nepravde, tiranije, represije, nemorala, prevare... Zbog te monumentalne i časne uloge i žrtve, mnogi od njih platili su visoku cijenu.

Kao u minulim vremenima, uloga bošnjačkih intelektualaca ni danas nije ništa manje vrijedna i potrebna od one koju su imali njihovi prethodnici u vrijeme Osmanskog carstva, Austrougarske monarhije, Kraljevine Jugoslavije, Socijalističke Jugoslavije... Misija javnih intelektualaca, kao avangarde jednog naroda, jeste da društvo usmjerava i vodi ispravnom trasom, da se brine o kvalitetu duhovnog, vjerskog, umjetničkog, intelektualnog stanja masa.

Bošnjačka intelektualna elita, koju smo ovdje spomenuli, a čijih članova je naša historija puna i na koje smo ponosni, pokatkad su bili radikalni i revolucionarni, a kada su to vrijeme i okolnosti nametali, fleksibilni, suptilni i pragmatični u pristupu najznačajnijim pitanjima i problemima društva koje su nastojali rješavati. Nikada se, pritom, nisu zatvarali u kule od slonovače. Propitivali su vrijednost sistema i društava te nivo njihove pravednosti, ispravnosti, morala, racionalnosti i efikasnosti. Oni mogu služiti kao uzor današnjim misliocima da ne postanu taoci glamura i

privilegija, već da oblikuju svijest, mišljenje i savjest bošnjačkog naroda. Ovim našim osvrtom želimo spriječiti da budu zaboravljeni.

9.1. Nasuh Matrakçi Bosnevi (Visoko 1480 – Istanbul 1564)

Nasuh Matrakçi-bey. Njegovo puno ime glasi Nasuh Ibn Karadoz Ibn Abdullah El-Bosnevi El-Matrankçi. Pripadao je najznačajnijoj osmanlijskoj eliti pod mecenstvom sultana i plaštom Porte. Vodeći je enciklopedista i historičar svog vremena, posebno istaknut kao matematičar, geograf, kartograf, kaligraf, ratnik, mislilac, pisac i umjetnik.²⁶³ Rođen je 1480. godine u bosanskom gradu Visoko. Cijeneći njegov doprinos razvoju nauke i općenito ljudske civilizacije, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) uvrstila je u kalendar aktivnosti za 2014. godinu i obilježavanje 450. godišnjice smrti naučnika Nasuha Matrakčija prigodom čega je održan niz naučnih, kulturnih i umjetničkih manifestacija širom svijeta na kojima su osvijetljeni pojedini segmenti Matrakčijevo života i rada.²⁶⁴

Školovao se na dvorskoj akademiji za vrijeme vladavine sultana Bayezida II (1481-1512). Imao je privilegiju da ga podučava sultanov učitelj.²⁶⁵ Usavršavanja iz militarnih disciplina uspješno je okončao u Egiptu. I već za vrijeme vladavine sultana Selima I postaje respektovan vojni strateg i autor priručnika koji mu omogućavaju da preuzme najznačajnije katedre za vojne nauke u Osmanskom carstvu.

Pored teorijskih znanja, mjesto u historiji zaslužio je i nizom izuma iz oblasti vojne industrije, osobito oružja. Godine 1529. Matrakçi je napisao je knjigu *Tuhfat al-Ghuzât* o tehnici proizvodnje

²⁶³Detaljno: Yurdaydın, Hüseyin G: Matrakçi Nasûh, Üniversite Basimevi, Ankara 1963.

²⁶⁴<http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/anniversaries-celebrated-by-member-states/2014/>, zadnja posjeta: 16.8.2016.,23:56:01 h

²⁶⁵Yurdaydın, Hüseyin G: Matrakçi Nasûh, Üniversite Basimevi, Ankara 1963., str. IX-XIII

naoružanja onog vremena, vojnim tehnikama i ratnim vještinama.²⁶⁶ Crtao je i mape vojnih ekspedicija sultana Sulejmana protiv safavidskog Irana na kojima je precizno bilježio i najmanja naselja, označivši dužinu puta u miljama, a ne u satima.²⁶⁷ Jedan od njegovih izuma je vojna igra na travi poznata kao *matrak*, koja je predstavljala neku vrstu oponašanja vojne bitke, po kojoj je i dobio svoj *mahles* (umjetničko-naučno ime). U tom periodu, ličnim dekretom sultana Sulejmana Kanunija (1529.) proglašen je vitezom svoga doba neuporedivim sa bilo kim drugim u Carstvu u oblasti umjetnosti ratovanja i korištenja koplja.²⁶⁸

Iako je vrhunac karijere dosegao kao vojni teoretičar i strateg, Matrakči nije nimalo manje važan znanstvenik u drugim oblastima koje su ga zaokupljale. Primarno historičar, još 1520. godine prevodi sa arapskog na turski djelo *Historija poslanika i vladara*, najpoznatijeg klasičnog islamskog historičara Taberija. Napisao je i historiju Osmanskog carstva. Kao član administracije sultana Sulejmana, učestvovao je u različitim vojnim pohodima koje je precizno opisao.

U grandioznom višedisciplinarnom opusu Nasuha Matrakčija važno mjesto zauzima literatura iz prirodnih nauka, među kojima počasnju poziciju ima matematika. Njegov *Umdet-ul Hisab* navodi se kao izvrstan primjer interdisciplinarnog pristupa pedagoškoj matematici i matematičkoj metodici.²⁶⁹ Matrakči je u ovom djelu predstavio svoje otkriće genijalnih metoda množenja koje su vjekovima poslije uzimane kao osnov poduke u matematičkim disciplinama. Među takvim otkrićima posebno je važna *metoda rešetke*, čija je primjena u nastavi uspješno primjenjivana u Enderun školi 50 godina prije nego ju je Džon Naper (John Napier) predstavio zapadnom svijetu. Također, mnoge osnove računovodstva vode porijeklo upravo iz ovog djela Nasuha El-Matrakčija.²⁷⁰

²⁶⁶Ibidem, str. 147-148.

²⁶⁷ Ibidem., str. 74.

²⁶⁸Yıldız,Doğan: Türk spor tarihi, Eko Matbaası, Istanbul 1979 ., str. 231-239.

²⁶⁹Kazancıgil, Aykut: Osmanlılarda bilim ve teknoloji, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Istanbul 1999., str. 146-148.

²⁷⁰ Ibidem.

Na dvoru je bio šef birokratskog aparata, gdje uvodi novi oblik kaligrafskog pisma.²⁷¹ Neki historičari ga porede sa Leonardom da Vinčijem. U Turskoj je o njemu snimljen film 1979. godine. Matrakči je umro 1564.

9.2. Hasan Kafija Prušćak (Prusac 1544 – Prusac 1615)

Hasan Kafija Prušćak spada u red najpoznatijih bošnjačkih mislilaca, teologa i filozofa. Puno ime mu je Hasan Kafi b. Turhan b. Davud b. Yakub az-Zibi al-Akhisari al-Bosnawi.

Hasan Kafija je rođen 1544. godine u Pruscu u blizini Donjeg Vakufa. Studirao je u Istanbulu devet godina da bi, potom, 1583. bio imenovan za kadiju Prusačkog kadiluka.²⁷²

Napisao je 17 djela iz različitih znanstvenih oblasti i vjerskih disciplina, a predmet njegovog posebnog interesovanja bili su politika, filologija, pravo, spekulativna teologija i logika. Najrasprostranjenije mu je djelo *Temelj mudrosti o uređenju svijeta*, koje predstavlja raspravu o prirodi vlasti, kao i spisak bošnjačkih učenih autora. Početkom XIX vijeka ovo djelo prevedeno je na francuski jezik, a zatim i na većinu zapadnoevropskih jezika gdje je uživalo status svojevrsnog dvorskog priručnika.²⁷³

Iz oblasti logike i filozofije Prušćak je napisao dva svjetski priznata djela: *Kafijin kompendijum iz logike* i *Komentar Kafijina kompendijuma iz logike* (stručno obrađen komentar na prvo djelo). *Kafijin kompendijum iz logike* nastao je 1580. godine, a *Komentar Kafijina kompendijuma iz logike*

²⁷¹ Ibidem., str. 49.

²⁷² Ljubović, Amir; Nametak, Fehim: *Hasan Kafija Prušćak*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo 1999.

²⁷³ Ibidem, str 147.

1583. godine. Pruščak je problem nauke o logici podijelio u više kategorija. Temeljito se bavio elaboracijom riječi, ishodištima i ciljevima predodžbi i tvrdnji te svrhom tvrdnji.²⁷⁴

Pisao je o apodiktici, dijalektici, retorici, poetici i sofistici. Jedno od njegovih najpoznatijih djela iz apologetike svakako je *Džennetske bašče - o temeljima vjerovanja*.²⁷⁵ Autor je i više djela iz akaida u kojima je pojasnio centralne principe i postavke vjerovanja Ehli Sunneta vel-džema'ata.

Prema tvrdnjama Zuhdije Adilovića, Pruščakova naučna djela imala su snažan utjecaj na pripadnike islama u Bosni i doprinijela su osvješćivanju muslimana šireg regiona. Ovaj autor u tom pogledu posebno ističe Pruščakovo djela *Svjetlo istinske spoznaje o temeljima vjerovanja*, komentar poslanice imama Tahavija o temeljnim principima islamskog vjerovanja.²⁷⁶

Hasan Kafija Pruščak živio je i djelovao u vrijeme dekadence Osmanskog carstva. Duboko promišljajući i analizirajući uzroke te stagnacije, ponudio je precizna rješenja za izlazak iz vjerske, moralne i intelektualne krize društva. Zagovarao je stanoviti preporod i povratak principima autentičnog vjerovanja. Zato se i smatra jednim od učenjaka koji je, baš kao i Ibn Khaldun u općem smislu, prevideo pad Osmanskog carstva, čemu je doprinio niz faktora, među kojima je najznačajniju ulogu imao moralni sunovrat tadašnje vladajuće elite.

Kao nagradu za nesvakidašnja intelektualna dostignuća, od sultana Mehmeda III dobio je na poklon Kadiluk Prusac gdje je izgradio brojne vakufe, među kojima i medresu u kojoj je dvadeset godina izgrađivao buduću bošnjačku elitu.

²⁷⁴ Ibidem., str. 31-32.

²⁷⁵ Ibidem., str. 71.

²⁷⁶ Vidjeti: Adilović, Zuhdija: *Hasan Kafija Pruščak i njegovo djelo (951-1024 / 1544-1615) Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere: komentar Tahavijeve poslanice iz akaida*, Islamska pedagoška akademija, Zenica 2004.

9.3. Muhamed Hevaji Uskufi (Dobrinja 1601 – poslije 1651)

Muhamed Hevaji Uskufi rođen je 1601. godine u Dobrinji kod Tuzle. Spada u red najstarijih bošnjačkih autora iz osmanskog perioda koji su pjevali na bosanskom jeziku.²⁷⁷ Školovao se u Istanbulu, gdje je po završetku studija službovao u administrativnom aparatu Osmanskog dvora. Njegovo najpoznatije djelo je *Bosansko-turski rječnik (Potur Šahidija/Makbuli arif)*, nastao 1631. godine, čak 197 godina prije pojave prvog srpskog rječnika.²⁷⁸

Hevaji je *Makbuli arif* pisao na arabici, u metrici bejta od kojeg je jedna polovina pisana na bosanskom, a druga na turskom jeziku. Danas postoje četiri sačuvana primjerka ovog rječnika, od kojih je jedan pohranjen u Univerzitetskoj biblioteci u Uppsalli, Švedska. Uskufijev rječnik prvo je lekiskografsko djelo na bosanskom jeziku, štokavskom narječju i jedno od najstarijih na Balkanu, čime je ovaj autor udario čvrste temelje bosnistici.²⁷⁹

U uvodu svom rječniku Muhamed Hevaji Uskufi kaže: „Mnogo je lijepih rječnika napisano, sve kao dragi kamen pribranih i omiljenih, ali nema napisanog na bosanskom jeziku.“²⁸⁰ Britanski historičar Noel Malcom zapisao je slijedeće: „Budući da je bosanski jezik bio treći jezik Osmanskog carstva, logično je da je znatan dio osmanske književnosti napisan na bosanskom jeziku.“²⁸¹ A u pohvalu tom jeziku, hrvatski znanstvenik iz XVII vijeka Mavro Orbini (1601.)

²⁷⁷ Detaljnije: Huković, Muhamed; Kasumović, Ahmet; Smailović, Imset: Muhamed Hevai Uskufi, Univerzal, Tuzla 1990.

²⁷⁸ Huković, Muhamed: *Zbornik alhamijado književnosti*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod”, Sarajevo 1997., str. 19.

²⁷⁹ Vidi: Kasumović, Ahmet; Mønnesland, Svein: *Bosansko-turski rječnik / Muhamed Hevai Uskufi, 1631.*, Općina Tuzla/Ministarstvo obrazovanja Federacije Bosne i Hercegovine, Tuzla/Sarajevo 2011.

²⁸⁰ Ljubović, Amir; Grozdanić, Sulejman: *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut, Sarajevo 1995., str. 131.

²⁸¹ Malcolm, Noel: *Povijest Bosne*, Erasmus, Zagreb, 1995., str. 88.

zapisao je da „od svih naroda koji govore slavenskim jezicima, Bošnjaci imaju najelegantniji jezik. Oni se njime ponose i paze na čistotu svoga jezika.“²⁸²

Norveški balkanist, Sven Monnesland, za *Tursko-bosanski rječnik* Muhameda Hevajia Uskufija kaže da je značajan u historiji južnoslavenskih jezika, a posebno bosanskog, kojeg je opisao kao ugledni jezik sultanova dvora.²⁸³ U prilog tome ide i stav švicarskog orijentaliste Hottingera u knjizi *Historija Orientales* iz 1651. godine „da se turski jezik rijetko čuje, jer dvorski službenici govore bosanski“.²⁸⁴ Sve nas ovo upućuje na zaključak da je Uskufijev *Rječnik* nastao ne samo kao rezultat autorovog intelektualnog poriva već i društvene potrebe.

Pored leksikografskog rada zapažen je i Uskufijev pjesnički angažman na bosanskom jeziku, gdje zauzima zavidno mjesto među alhamijado autorima vjerske i moralno-didaktičke poezije.²⁸⁵ U maniru alhamijado pjesništva, vrlo često u stihovima naglašava pripadnost bošnjačkom narodu i maternjem bosanskom jeziku, kao i u slijedećim stihovima:

*Bosanski da vam besidim, bratani,
da slušaju dobrotelji, prijatelji znani...*²⁸⁶

9.4. Sabit Alaudin Užičanin (Užice 1650 – Istanbul 1712)

Sabit Alaudin Užičanin bio je jedan od najpoznatijih bošnjačkih pisaca na orijentalnim jezicima. Rođen je u Užicu 1650. Studirao je pravo u Carigradu, gdje je potom službovao na različitim

²⁸² Vidi bilješku 248.

²⁸³ Ibidem.

²⁸⁴ Ibidem.

²⁸⁵ Vidjeti: Huković, navedeno djelo.

²⁸⁶ Vidi bilješku 245.

poslovima. Imenovan je na visoku dužnost vrhovnog sudije u Sarajevu 1700. godine.²⁸⁷

Za razliku od drugih pjesnika tog doba, njegovu poeziju karakterizira originalan jezik i stil. Želio je obnoviti divansko pjesništvo. Pisao je na turskom jeziku, a njegov pjesnički izraz obilježen je utjecajem slavenske narodne epike, priča i poslovice te otklonom od upotrebe složenih arapskih i perzijskih izraza. Teme koje je tretirala njegova književnost vezane su za svakidašnji život i široki spektar društvenih pitanja.²⁸⁸

Napisao je *Diwān* sa više od 600 pjesama.²⁸⁹ Također je autor junačkog epa od 426 stihova, poznatog kao *Knjiga o pobjedi*²⁹⁰ i vjerske poeme *Miradžija*.²⁹¹ Sabitov težak životni put, ispunjen mukotrpnom borbom za preživljavanje, ogleda se i u njegovoj poeziji u kojoj se često dotiče socijalne dimenzije životne stvarnosti. Njegova originalnost i snažan pjesnički izraz poslužili su kao uzor mnogim pjesnicima kasnijeg perioda. Historičari književnosti na turskom jeziku Užičanina su uvrstili na visoko mjesto u bošnjačkoj književnosti. Njegova *Zafernama* smatra se nenadmašnim književnim izrazom epohe u kojoj je nastalo.²⁹²

9.5. Šejh Muhamed (Mehmed) Užičanin (Užice 1693 – Rožaje 1750)

²⁸⁷ Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Kalem, Sarajevo 1989., str. 152-153.

²⁸⁸ Nametak, Fehim: *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1997., str. 155-156.

²⁸⁹ Ibidem.

²⁹⁰ Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Kalem, Sarajevo 1989., str.161.

²⁹¹ Handžić, Mehmed: *Miradžija Sabita Užičanina*, Izabrana djela, knj. I, Ogledalo, Sarajevo 1999., str. 651-659.

²⁹² Vidi bilješku 258.

Šejh Muhamed (Mehmed) Užičanin rođen je 1693. godine u Užicu,²⁹³ po kome je i prozvan Užičanin. Nakon studija u Istanbulu vratio se u rodno Užice. U tom je gradu postao ugledan i slavan alim, mistik i zaštitnik naroda.

Jedno od najpoznatijih djela šejha Mehmeda svakako su *Poslanice beogradskom veziru* koje su pohranjene u arhivima u Istanbulu, ali i nekim balkanskim gradovima,²⁹⁴ u kojima otvoreno vladarima ukazuje na propuste i upozorava na destruktivne posljedice udaljavanja od temeljnih principa islama. Zbog principijelnosti, smjelosti i nepokolebljivosti bio je izložen nemilosti vladajuće elite, uslijed čega ga je beogradski paša fermanom protjerao iz svoga pašaluka. Odgovorivši na ferman kojim je protjeran, šejh Mehmed je 1748. godine napisao da je njegov jedini prekršaj zapravo principijelnost u naređivanju dobra i odvrćanju od zla.

Šejh Mehmed ostao je dosljedan svojim vjerski utemeljenim kritikama tadašnje vlasti, zbog čega je osuđen na smrtnu kaznu.²⁹⁵

U nastojanju da trajno eliminišu Užičanina, osmanske vlasti nisu prezale čak ni od korištenja najnižih metoda podmetanja u cilju njegove satanizacije. Bio je nepravredno optužen za otpadništvo od vjere kao opravdanje za izricanje smrtne presude. Tim smutnjama kumovali su i neki visoki dužnosnici vjerske hijerarhije, a spominje se da je učestvovao i tadašnji užički muftija, koji je očigledno bio u službi nepravredne vlasti.²⁹⁶

Nemajući drugog izbora, Užičanin privremeni spas nalazi u blizini Bijelog Polja, kod porodice Šehović, nakon čega se seli u Rožaje. Godine 1737. učestvuje u trijumfalnom Boju pod Banjom Lukom. Za šejha Mehmeda vežu se mnoge narodne legende, a pripisuju mu se i brojni kerameti –

²⁹³Mušić, Omer: *Poslanica šejha Muhameda Užičanina beogradskom valiji Muhamed-paši*, POF II, 1951., str. 185-195.

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ Ibidem.

²⁹⁶ Lavić, Osman: *Ulemanska i šejhovska porodica Muslihudina Užičanina iz XVII vijeka*, Anali GHB, BR. 25-26, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 2007., str. 111-127

nadnaravne moći, kojima je zbog svoje duboke pobožnosti bio obdaren.²⁹⁷

Sudbina mu je bila da postane bjegunac, obzirom na nepravednu presudu, tako da se nigdje nije mogao skrasiti, a da protiv njega vladari ne pošalju vojsku. Na koncu, ubijen je u selu Balotići kod Rožaja, gdje je izvjesno vrijeme i boravio. Postoje tri turbeta podignuta u njegovu čast. Jedno se nalazi u Peći, a u Rožaju mu je turbe podigao 1854. godine Huršid-paša.

Misija i djelo šejha Užičanina, prema nekim historičarima, najbolje je sublimirano u njegovoj konciznoj, ali značenjem ispunjenoj izjavi: „Neka klekne zulum pred naukom.“ Užičanin je ostao vjeran moralnim idealima uzvišenog islama i njegove političke filozofije po cijenu vlastitog pogubljenja.

9.6. Mula Mustafa Bašeskija (Sarajevo 1731 – Sarajevo 1809)

Mula Mustafa Bašeskija rođen je u Sarajevu 1731. godine u Mimar Sinanovoj mahali. Poznat je i pod pseudonimom Ševki te kao sin Ahmedov i kao unuk izvjesnog Kadri hodže. Otac mu je umro kada je Mula Mustafa bio dijete, nakon čega mu se majka preudala. Jedino saznanje o životu i djelu Mula Mustafe Bašeskije je ono što je on o sebi sam napisao u svom *Ljetopisu*.²⁹⁸ To je ujedno i jedini izvor iz kojeg saznajemo najviše o njegovom životu. Bio je oženjen Safijom koja mu je izrodila desetero djece.

Bašeskija je bio je jedan od najpoznatijih bošnjačkih ljetopisaca i učenjaka. Živio je u XVIII stoljeću. Njegovi zapisi o Sarajevu važe kao najpouzdaniji historijski dokumenti koji govore o

²⁹⁷ Ibidem.

²⁹⁸ Bašeskija, Mula Mustafa Ševki: *Ljetopis*, Sarajevo publishing, Sarajevo 1997.

ovom gradu.²⁹⁹ Bašeskija je umro 1809. Važio je za hroničara svog vremena, ali i puno više od toga. Bašeskija je pisao o događajima, poredio ih i analizirao život, posebno u Sarajevu. Važio je i za učitelja, odgajatelja, pedagoga svog vremena, kako u domenu pisane riječi tako i u domenu vjere, šerijatskog prava i drugih disciplina.

Osnovno obrazovanje Bašeskija je stekao u mektebu kod hodže Sulejman-efendije Arnauta. Bio je posebno nadaren đak i isticao se iznad ostalih vršnjaka. Pored osnovnog obrazovanja izučio je i kazaski zanat kod izvjesnog majstora Šahinbašića - kazaza i imama jedne sarajevske džamije. Ipak, uprkos završenom zanatu, nije se bavio ovim zanimanjem. Školovanje nastavlja u medresi gdje je postigao odličan rezultat. To mu je omogućilo da 1757. godine bude imenovan za nastavnika u sibjan mektebu kod Ferhadija džamije. Nedugo nakon toga Bašeskija je imenovan na dužnost imama i hatiba Buzadži hadži Hasanove džamije.³⁰⁰

Nakon napuštanja mualimske službe 1763. godine postaje narodni pisar (*katibi-am*) sa zanimanjem kojim će se ubuduće prevashodno baviti. Kancelarija u kojoj je radio nalazila u jednoj maloj radnji pored sarajevske Sahat-kule.³⁰¹ Vjersku dužnost učitelja - muallima obavljao je u nekoliko sarajevskih džamija. Bašeskija 1800. godine postaje činovnik u Gazi Husrev-begovom vakufu. Sastavljao je i pisao nepismenom svijetu privatna pisma, molbe, žalbe, ugovore, potvrde, popisivao ostavštine umrlih građana i drugo. O tome da mu je pisarski posao dobro napredovao i donosio lijepe prihode govori i činjenica što je iznajmio drugi veći dućan te angažovao i druge pisare za pomoćnike.

Uprkos novom poslu, Bašeskija radi na kontinuiranom usavršavanju obrazovanja slušajući predavanja o šerijatskom pravu i astronomiji kod muderisa Gazi Husrev-begove medrese Mehmed

²⁹⁹ Filan, Kerima: *Geminirani konsonanti u Ljetopisu Mula Mustafe Bašeskije (47-48)*, POF 50, Sarajevo 2002., str. 437-447.

³⁰⁰ Mujezinović, Mehmed: *Uvod u: Bašeskija, Mula Mustafa Ševki: Ljetopis*, Sarajevo publishing, Sarajevo 1997., str 1-24.

³⁰¹ Ibidem.

Razi Velihodžića.³⁰² Pokazao je ljubav i skolonost ka sufizmu (tesavvuf), kojeg izučava kod šejha hadži Muhameda u Hadži Sinanovoj tekiji, nakon čega stupa u derviški red kaderija.

Pored pisarskih poslova podučavao je i učenike medresa arapskoj kaligrafiji i šerijatskom nasljednom pravu. Osim toga, on 1779. godine bilježi kako se s nekoliko prijatelja jednom sedmično sastajao u kući nekog Vilajetovića na Atmejdanu, gdje bi pored sijela pola sata posvećivali čitanju knjiga. Takva sijela uz halvu održavana su i na drugim mjestima u Sarajevu i nazivana *sohbet-halva*.³⁰³

9.7. Mehmed Šaćir Kurtćehajić (Bijelo Polje 1844 – Sarajevo 1872)

Mehmed Šaćir Kurtćehajić, poznat po nadimku Sandžaklija, prvi je profesionalni bošnjački novinar. Rođen je 1844. u Bijelom Polju u uglednoj kadijskoj porodici. Osnovno obrazovanje stiče u rodnom gradu, a potom, budući da mu je otac bio sudija, uz njega dobija potrebna administrativna znanja koja ga osposobljavaju za uspješan rad u državnoj upravi gdje radi kao sudski činovnik u Pljevljima. Zbog brzog napredovanja nagrađen je premještanjem u Sarajevo.³⁰⁴

Osnivanjem prve štamparije u Sarajevu,³⁰⁵ 1866. počinje izlaziti *Bosanski vjestnik*, sedmični časopis na bosanskom jeziku,³⁰⁶ a zatim i list *Bosna*, kao službeno državno glasilo. Mehmed Šaćir Kurtćehajić postaje urednik *Bosne*.³⁰⁷

³⁰² Ibidem.

³⁰³ Ibidem, str. 6

³⁰⁴ Idrizović, Muris: *Mehmed Šakir Kurtćehajić uz stogodišnjicu „Sarajevskog Cvjetnika“*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, Sarajevo 1969., str. 353-358.

³⁰⁵ Pejanović, Đorđe: *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529-1951*, Svjetlost, Sarajevo 1952., str. 12-15.

³⁰⁶ Ademović, Fadil: *Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini*, Nezavisna unija profesionalnih novinara BiH, Sarajevo 1997., str. 23-27.

³⁰⁷ Ibidem., str. 53-61.

U želji da problematizira pitanja koja su izlazila iz uskih okvira koja su bila predmet interesa lista *Bosna*, Kurtćehajić pokreće novi dvojezični list, *Sarajevski cvjetnik*, kojeg sam uređuje. List je pokrivaio lokalnu, regionalnu i vanjsku problematiku. *Sarajevski cvjetnik* je važio za prvi list sa političkim i književnim sadržajima koji se pojavio u okviru Osmanskog carstva. Imao je snažnu prosvjetiteljsku ulogu, zagovarao je društvenu emancipaciju i progres te poticao na širenje nauke i obrazovanja.³⁰⁸

Iako je bio samoobrazovan, Kurtćehajić je izrastao u vrsnog novinara i analitičara svog vremena. Zagovarao je suživot i mirnu koegzistenciju naroda koji su naseljavali Bosnu. Zbog svojih izrazitih sposobnosti, iako mlad, obavljao je niz značajnih političkih i društvenih funkcija.³⁰⁹

Safvet-beg Bašagić Kurtćehajića je opisao vjesnikom društvenog preporoda u Bosni i Hercegovini. Prerana smrt u 28. godini prekinula je uspon ovog mladog pionira bošnjačkog novinarstva koji je težio reformama i znanstvenom uzdizanju svoga roda.³¹⁰

9.8. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (Vitina 1839 – Sarajevo 1902)

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je neposredno po austrougarskoj okupaciji Bosne izrastao u vodećeg bošnjačkog političara, kulturnog i javnog radnika, književnika i publicistu, a ponajviše modernizatora Sarajeva. Rođen je 1839. godine u Vitini kod Ljubuškog gdje je završio medresu i izučavao orijentalne jezike. Prikupljao je usmenu predaju i među prvima je započeo onomastička

³⁰⁸ Ibidem., str. 62-68.

³⁰⁹ Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Bošnjačka književnost u sto knjiga, BZK "Preporod", Sarajevo 2007., str- 357-360.

³¹⁰ Ibidem.

istraživanja (imeneslovlje) u Bosni i Hercegovini.³¹¹

Bavio se književnim radom. Sakupljao je narodne poslovice, priče, pjesme i izdao dvije zbirke: *Narodno blago*³¹² i *Istočno blago*.

Napisao je i desetak originalnih priča za djecu, među kojima *Mali orač*, *Moj prijatelj*, *Otac* i druge. Objavljivao je pod pseudonimom Munibi.³¹³ U svojim djelima predstavio je patrijarhalni život i duhovnost nastojeći probuditi svoj narod, posebno omladinu. Publicirao je i pamflete, poput: *Što misle Muhamedanci u Bosni* i *Budućnost ili napredak Muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*.³¹⁴ Sabrao je mudre poslovice i izreke na prostoru Bosanskog vilajeta i objavio ih u dvotomnoj knjizi *Narodno blago*, a zatim i poslovice i mudre izreke turskog, arapskog i perzijskog porijekla koje je također publicirao u dvotomnom izdanju *Istočno blago*.³¹⁵ Ljubušak 1891. pokreće politički list *Bošnjak* u kojem je zagovarao ideologiju bošnjaštva.

Od 1893. godine obavlja dužnost gradonačelnika Sarajeva i na toj poziciji je ostao do 1899. godine, kada se zbog bolesti povukao.³¹⁶ Mehmed-beg Kapetanović ostao je upamćen kao gradonačelnik za čijeg je mandata došlo do nagle modernizacije Sarajeva. Godine 1893. izgrađen je most sa željeznom ogradom kojeg je projektovao francuski arhitekt Gustave Eiffel. Već naredne godine Sarajevo je dobilo Gradsku tržnicu „Markale“.³¹⁷

³¹¹ Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo 1990., str. 40-55.

³¹² Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Narodno blago*, Sejtarija, Sarajevo 1997.

³¹³ Vidi bilješku 279.

³¹⁴ Opširnije: Džanko, Muhidin: *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, Dobra knjiga, Sarajevo 2008.

³¹⁵ Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Istočno blago*, Svjetlost, Sarajevo 1986.

³¹⁶ Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo 1990, str 83-95.

³¹⁷ Vidi bilješku 282.

Jedan od najvećih projekata tog vremena bila je elektrifikacija grada. Dana 1. maja 1895. Sarajevo je, po uzoru na velike svjetske gradove, dobilo električnu rasvjetu. Do tada su se za osvjjetljenje ulica koristili fenjeri na ulje.³¹⁸ Istoga dana Sarajevo je među prvim gradovima u Evropi dobilo električni tramvaj.³¹⁹ Za vrijeme njegovog mandata završena je izgradnja Gradske vijećnice,³²⁰ Društveni dom – današnja zgrada Narodnog pozorišta.³²¹ Drvenija most u Sarajevu izgrađen je 1898., a kasnije je u više navrata obnavljan.³²² U Sarajevu je, krajem 1898. godine, u pogon svečano pušten javni telefonski saobraćaj čime se još više približilo velikim svjetskim gradovima.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak umro je u Sarajevu 1902. godine.

9.9. Musa Ćazim Ćatić (Odžak 1878 – Tešanj 1915)

Musa Ćazim Ćatić, velikan bosanske književnosti, rođen je 1878. godine u Odžaku kod Modriče, gdje je završio mekteb i osnovnu školu. Nakon očeve smrti seli se u Tešanj, gdje pohađa medresu i uči orijentalne jezike kod tešanjskog muftije Mesud ef. Smailbegovića.³²³

Po završetku medrese odlazi na studije u Istanbul, ali se zbog neimaštine vraća u Tešanj. Upisuje se u Šerijatsku sudačku školu u Sarajevu.³²⁴ Bio je saradnik brojnih časopisa i listova. Bio je urednik lista *Biser*.³²⁵ Pravo studira u Zagrebu, gdje živi bohemskim životom. Družio se hrvatskim piscima Matošem i Tinom Ujevićevem i pripadao je avangardnoj književnosti.³²⁶

³¹⁸ Kreševljaković, Hamdija: *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1969., str. 33.

³¹⁹ Ibidem, str. 33-34.

³²⁰ Ibidem, str. 35.

³²¹ Ibidem, str. 99.

³²² Ibidem., str. 31-32.

³²³ Nametak, Abdurahman: *Musa Ćazim Ćatić*, Narodni Univerzitet, Tešanj 1968., str. 20-30.

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ Detaljnije: Ćatić, Musa Ćazim: *Sabrana djela*, I i II, Narodni Univerzitet, Tešanj 1968.

³²⁶ Vidi bilješku 291.

Uslijed bohemskog života, Musa Ćazim Ćatić dugo nije bio ozbiljno prihvaćen, kao ni njegovo književno djelo. O tome je zapisao slijedeće stihove:

*I zato ljudi preziru mene
i divljom vikom progone me svud
I zato mene krasne mrže žene;
ta ja sam pjesnik – ja sam čovjek lud!*³²⁷

Zbog teške materijalne situacije ponovo se vraća u rodnu Bosnu 1910. godine. Radio je u listovima *Muslimanska sloga* i *Sarajevski list* u Sarajevu te u Mostaru, gdje uređuje list *Biser*.³²⁸ Za vrijeme boravka u Mostaru piše pjesme, eseje i kritike, prevodi brojne studije i knjige za Muslimansku biblioteku.³²⁹

Početak rata 1914. godine mobiliziran je i prebačen na mađarski front. Nedugo nakon toga je obolio od tuberkuloze. Umro je u Tešnju 6. aprila 1915. godine.

Za Ćatića poezija je bila život, smisao egzistiranja.³³⁰ Najpoznatija mu je pokajnička pjesma *Teubei-nesuh* (Pokajanje jednog grješnog pjesnika), u kojoj upućuje dovu Uzvišenom Tvorcu moleći Ga da mu prosvijetli razum i probudi vjeru koju je nekad posjedovao:

*Gospode, evo na sedždu Ti padam,
Pred vječnom Tvojom klanjam se dobrotom*

³²⁷ Duraković, Enes: *Pjesme, prepjevi, eseji / Musa Ćazim Ćatić*, Sarajevo, Bošnjakča književnost u 100 knjiga, BZK Preporod, Sarajevo 2002., “Pjesnik”.

³²⁸ Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo 1990, str. 251-260.

³²⁹ Ibidem., 247-248.

³³⁰ Duraković, Enes: *Pjesme, prepjevi, eseji / Musa Ćazim Ćatić*, Sarajevo, Bošnjakča književnost u 100 knjiga, BZK Preporod, Sarajevo 2002.

I molitve Ti u stihove skladam,

Proseć: „Oh daj mi smisao za ljepotom!“

*Gospode, evo na sedždu Ti padam.*³³¹

Musa Ćazim Ćatić je pjevao o sebi, ženi, prirodi, svijetu – jednom riječju, pjevao je život. Pisao je o rodoljublju, ali i nacionalnom lutanju. Pored stihova u kojima opisuje ljubav, bez imalo mističke dvosmislenosti, Ćatićeva poezija ispunjena je bolnim osjećanjima pokajanja i obraćanja Bogu, tražeći spas i oprost u okrilju religijskog autoriteta. Prema mišljenju Alije Isakovića, ova pjesma ne spada u krug religiozne poezije: „Ona je bolno iskrena i dirljiva čovjekova ispovijest.“³³²

9.10. Ali Fehmi Džabić (Mostar 1853 – Istanbul 1918)

Ali Fehmi-efendija Džabić rođen je u Mostaru 1853. Potiče iz ugledne ulemanske porodice. Obavljao je visoku vjersku funkciju mostarskog muftije.³³³ Sa ove dužnosti smijenjen je nakon što je postao vođa pokreta bosansko-hercegovačkih muslimana koji se zalagao za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Istakao se kao vrsni pedagog i poznavalac arapskog jezika.³³⁴

Džabić je slovio za jednog od najpoznatijih islamskih intelektualaca svog vremena, i to ne samo u Bosni, već i drugim vodećim centrima tadašnjeg islamskog svijeta gdje je stekao respektabilan ugled.

³³¹ Duraković, Enes: Pjesme, prepjevi, eseji / Musa Ćazim Ćatić, Sarajevo, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK Preporod, Sarajevo 2002.

³³² Duraković, Enes: Pjesme, prepjevi, eseji / Musa Ćazim Ćatić, Sarajevo, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK Preporod, Sarajevo 2002.

³³³ Gazić, Lejla, *Ali-Fehmija Džabić kao kritičar klasične arapske poezije*, POF 35/1985, Sarajevo 1986., str. 29-50.

³³⁴ Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983., str. 107.

Najpoznatija Džabićeva djela su: *Komentar na Ebu Talibovu pjesmu*, kao i *Pjesme o Poslaniku Muhammedu i njegovim ashabima*. Džabić je također predavao arapski jezik i književnost na jednom uglednom islamskom univerzitetu u Istanbulu. Za to vrijeme aktivno piše i objavljuje naučne radove u nekoliko poznatih časopisa.³³⁵

Ipak, muftija Džabić najpoznatiji je po političkom aktivizmu i borbi za prava muslimana, posebno za autonomiju islamskih institucija. Pitanje okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske monarhije i negativne reperkusije te okupacije po identitet Bošnjaka posebno ga je zaokupljalo, o čemu je objavio radove na turskom jeziku. Iako je bio muftija, politika mu je bila sudbina. Kao učen i osviješten čovjek, nije mogao ostati ravnodušan na strateške pokušaje pokrštavanja Bošnjaka te njihovo ugnjetavanje i obespravljanje.

Uspješno je artikulisao naraslo nezadovoljstvo Bošnjaka položajem svojih vjersko-prosvjetnih institucija. Kao rezultat okupacije Bosne od strane Austrougarske monarhije, u Bosni dolazi do agresivnijeg prozelitizma Katoličke crkve. Vrhunac pokušaja pokrštavanja Bošnjaka desio se otmicom djevojčice Fate Omanović iz sela Vrapče pored Mostara. Bio je to okidač koji je potaknuo proteste muslimana, koji su institucionalni oblik dobili pod vodstvom muftije Džabića, čiji se pokret zalagao za obuzdavanje pretjeranog uticaja Katoličke crkve, koja je imala podršku okupacionih vlasti.³³⁶

Džabićev pokret bio je ograničen na mirne protestne skupove i pisanje žalbi i peticija najvišim organima vlasti. Iako je potekao iz Mostara, vremenom se pokret proširio diljem Bosne i Hercegovine.³³⁷

³³⁵ Ljubović, Amir; Grozdanić, Sulejman: *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut, Sarajevo 1995., str- 208-209.

³³⁶ Detaljnije: Šehić, Nusret: *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo 1980.

³³⁷ Ibidem.

Temeljno pitanje koje je problematizirao Džabićev pokret bilo je nelegitimnost organa Islamske zajednice, budući da su oni, zapravo, kolonijalni konstrukt kojeg je nametnula okupaciona vlast, a ne izraz demokratske volje Bošnjaka muslimana. Zbog svojih smjelih zahtjeva, suprotstavljanja vlastodršcima i insistiranja na autonomiji institucija Islamske zajednice, Džabić je smijenjen sa položaja mostarskog muftije. U svojoj neumornoj borbi put Džabića vodi u Tursku odakle se više nije vraćao u BiH. Povratak mu je bio zabranjen.³³⁸ Kada je 1902. Ali Fehmi Džabić otputovao na konsultacije u Istanbul, austrougarske vlasti su mu zabranile povratak proglašivši ga „ilegalnim iseljenikom“. Umro je i pokopan u Istanbulu nekoliko mjeseci prije raspada države protiv čijih se nepravednih zakona borio.³³⁹

Prava za koja se neumorno zalagao muftija Džabić muslimanima su ipak dodijeljena, ali tek deceniju kasnije, 1909. godine.³⁴⁰ Džabićev primjer najbolji je pokazatelj da se neka prava ne mogu ostvariti preko noći, ali da se principijelnost i ustrajnost uvijek isplate. Makar će njihove blagodati osjetiti buduće generacije. U tom kontekstu, Džabića, kao hrabrog konfrontacionistu i radikalnog vjerskog vođu, možemo također posmatrati kao velikog borca i vizionara, koji je najzaslužniji za slobodu islamske, vjerske, obrazovne i kulturne autonomije muslimana u okolnostima okupacije. Model današnje Islamske zajednice, iako je u formalnom smislu začet kao kolonijalni konstrukt, zahvaljujući Džabićevom pokretu i muftiji Džabiću lično, evoluirao je u slobodnu i autonomnu instituciju koju ne poznaje niti jedna muslimanska zemlja na svijetu. U tom kontekstu model organizacije Islamske zajednice u BiH mogao bi poslužiti kao inspiracija za organiziranje muslimana u Evropi, ali i drugdje u svijetu.

9.11. Dr. Safvet-beg Bašagić (Nevesinje 1870 – Sarajevo 1934)

Dr. Safvet beg Bašagić, poznat kao Mirza Safvet, jedan je od najvećih bošnjačkih književnika i

³³⁸ Vidi bilješku 302.

³³⁹ Ibidem.

³⁴⁰ Vidi bilješku 305.

znanstvenika. Smatra se začetnikom bošnjačkog nacionalnog preporoda početkom XX vijeka. Njegova *Kratka uputa u prošlost Bosne od 1463. do 1850.*,³⁴¹ sve do pojave knjige *Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana* Muhameda Hadžijahića,³⁴² bila je standard proučavanja historije Bošnjaka.

Rođen je u Nevesinju 1870. godine. Djetinjstvo je proveo u Foči, Mostaru, Ljubuškom, Stocu i Konjicu, gdje mu je otac Ibrahim-beg služio kao kotarski predstojnik. Bašagićev otac je i sam bio pjesnik koji je pisao na turskom jeziku.³⁴³ To je utjecalo na Bašagića da još od rane mladosti zavoli književnost na orijentalnim jezicima, kojoj je ostao vjeran do kraja života.

Kada je imao dvanaest godina, 1882. godine, sa ocem, državnim činovnikom, doselio je u Sarajevo, gdje se školuje u ruždiji, a nakon završetka upisuje Veliku gimnaziju gdje je maturirao 1895. godine u Zagrebu.³⁴⁴ Bašagić potom školovanje nastavlja na Univerzitetu u Beču, na kojem studira orijentalne jezike i historiju, gdje je diplomirao 1900. godine.³⁴⁵

Odmah po završetku studija Bašagić je dobio mjesto profesora arapskog jezika u Velikoj gimnaziji u Sarajevu, gdje ostaje do kraja 1906. godine. Bašagić 1907. pokreće list *Ogledalo*, a 1910. brani doktorsku disertaciju na temu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* na Bečkom univerzitetu, nakon čega mu je dodijeljeno zvanje doktora *exlinguis islamiticis*. U svojoj doktorskoj disertaciji *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Bašagić je prikazao književni i naučni rad Bošnjaka koji su pisali ili pjevali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.³⁴⁶

³⁴¹ Bašagić, Safvet-beg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od g. 1463-1850*, autorsko izdanje, Sarajevo 1900.

³⁴² Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, El-Kalem, Sarajevo 1990.

³⁴³ Džanko, Muhidin: *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: Vitez pera i mejdana): intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo publishing, Sarajevo 2006.

³⁴⁴ Ibidem.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1971.

Bašagić je imao i zapaženu političku karijeru. Biran je za narodnog poslanika u Bosanskom saboru, i to kao nestranački kandidat. Zanimljivo je da Bašagić nije pripadao nijednoj tadašnjoj muslimanskoj političkoj stranci (Muslimanska narodna organizacija i Muslimanska samostalna stranka), ali je na svim izborima do 1914. godine redovno biran za poslanika.

Bašagić obavlja visoke političke dužnosti, uključujući i funkciju predsjednika Narodnog sabora, i to u dva saziva. Godine 1919. Bašagić je imenovan za kustosa Zemaljskog muzeja u Sarajevu, gdje ostaje sve do odlaska u penziju 1927. godine. Umro je 9. aprila 1934. Njegov mezar nalazi se pored Begove džamije.

Bašagić se počinje baviti poezijom još kao učenik drugog razreda gimnazije. Objavljivao je u mnogim tadašnjim zagrebačkim listovima (*Vijenac*, *Prosvjeta*) te u sarajevskoj *Nadi* i *Bošnjaku*. Poznate su njegove zbirke pjesama: *Trofanda iz hercegovačke dubrave* (Zagreb 1896. i Sarajevo 1928.), *Misli i čuvstva* (Sarajevo 1906), *Izabrane pjesme* (Sarajevo 1913.).³⁴⁷

Bašagić je 1924. spjevao *Mevlud* koji je doživio više izdanja. Poznata je njegova *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine pod turskom vlašću* (Sarajevo 1900.) u kojoj je po prvi put kod nas prikazana prošlost ovih zemalja pod turskom upravom. Bašagić je napisao i *Monografiju o Gazi Husrev-begu* (Sarajevo 1907.). Također je objavio rad pod naslovom *Najstarija turska vijest o Boju na Kosovu 1389. godine* (Sarajevo 1924.). Sa perzijskog jezika preveo je *Rubaije* Omera Hajjama, a o Hajjamu je napisao i posebnu studiju. Također je preveo poznato djelo *Nizamu-l-alem* (Uredba svijeta) Hasana Kafije Prušćaka.³⁴⁸

Bašagić je uređivao list *Behar* pored Edhema Mulabdića. Također je bio jedan od utemeljivača kulturnog lista *Gajret* 1903. godine, čiji je bio i predsjednik. Bašagić se istakao kao jedan od

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ Ibidem.

vodećih aktivista koji su se zalagali za sprječavanje iseljavanja Bošnjaka u Tursku, u čiju svrhu je aktivno putovao diljem Bosne.

Neke od Bašagićevih poema mogle bi se i danas čitati baš kao da su tek objavljene, poput stihova:

Zašto svijet ljude sudi po bradama i odijelu,

A ne, kako razum uči, po životu i po djelu.

O tom mnogi pjesnik pjeva, o tom mnogi mudrac piše,

Al' ih ljudi – kao ljudi – još nikada ne shvatiše.

Originalna Bašagićeva kolekcija islamskih rukopisa uvrštena je u UNESCO-vu listu svjetske kulturne baštine 1997. godine, i to na inicijativu Univerziteta u Bratislavi. Fond Safvet-begove biblioteke sadrži i djela važna za bosansku historiju i njen politički razvoj.

9.12. Džemaludin Čaušević (Arapuša 1870 – Sarajevo 1938)

Džemaludin ef. Čaušević rođen je 1870. godine u Arapuši kod Bosanske Krupe. Bio je jedan od najznačajnijih bošnjačkih učenjaka svog vremena. Čaušević je slovio za velikog islamskog mislioca, reformatora i prosvjetitelja. Jedna od vrijednosti koje su ga posebno krasile bio je njegov visoki moralni integritet. Čaušević se školovao u rodnom kraju gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje. Potom je školovanje nastavio u Istanbulu, gdje završava Pravni fakultet.³⁴⁹

³⁴⁹ Detaljnije: Karić, Enes: *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, Ljiljan, Sarajevo 2002.

Mehmed Džemaludin Čaušević ostat će upamćen kao reisu-l-ulema koji je dao ostavku na tu najvišu vjersku funkciju u znak protesta zbog kršenja prava Bošnjaka muslimana od strane kraljevskog diktatorskog režima u Beogradu.³⁵⁰

Zapažena su bila predavanja Džemaludina Čauševića koja je držao u Begovoj džamiji u Sarajevu još u vrijeme dok je bio student u Istanbulu. Po završetku studija vraća se u domovinu Bosnu gdje svoju akademsku karijeru počinje kao predavač arapskog jezika u Velikoj gimnaziji u Sarajevu.³⁵¹ Nedugo nakon toga izabran je za člana Ulema-i-medžlisa i Zemaljskog vakufskog povjerenstva.³⁵² Posebno se istakao u reformi školstva, koje je nastojao uskladiti sa duhom vremena u kojem je živio i najnovijim svjetskim standardima. Neumorno je zagovarao potrebu sučeljavanja muslimana sa najnovijim izazovima. Čaušević je 1937. godine publicirao Prijevod Ku'ana na bosanski jezik zajedno sa Muhamedom ef. Pandžom.³⁵³

Bio je podjednako uvažavan među širokim narodnim masama, kao i među ulemom i intelektualnom elitom. Taj ugled krunisan je njegovim izborom za poglavara Islamske zajednice. Čaušević je 1913. godine izabran za reisu-l-ulemu.³⁵⁴ Ovu dužnost Čaušević je obavljao u teškim, ratnim i poratnim vremenima kada Bošnjaci doživljavaju hapšenja, progone, ubistva, maltretiranja, otimanja imovine i druge vrste terora i kršenja njihovih osnovnih ljudskih prava. Čaušević se oštro zauzima kod vlasti da se zaustavi progon Bošnjaka, upozoravajući i na mogućnost posezanja za samoodbranom ako se progoni nastave.

Kako navodi historičar Adnan Jahić, tadašnje beogradske vlasti posebno je uznemirio intervju kojeg je reis Čaušević dao dopisniku uglednog pariškog lista *Temps*, tražeći intervenciju Francuske, koju naziva tradicionalnom zaštitnicom, insistirajući da su Bošnjaci autohtoni narod kojem se negiraju osnovna ljudska prava, uključujući pravo na domovinu, te koji se smatraju

³⁵⁰ Cerić, Mustafa: *Islam u Bosni*, El-Kalem, Sarajevo 1994., str. 61.

³⁵¹ Vidi bilješku 317.

³⁵² Ibidem.

³⁵³ Čaušević, Džemaludin; Pandžo, Muhamed: *Kur'an Časni*, Sarajevo 1937.

³⁵⁴ Cerić, Mustafa: *Islam u Bosni*, El-Kalem, Sarajevo 1994., str. 61.

uljezima, nad kojima se sistematski provodi proces dehumanizacije u cilju protjerivanja i uništenja.³⁵⁵

Čauševićev intervju spomenutom listu izazvao je oštre reakcije u Beogradu do te mjere da je ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribićević tražio od predsjednika Zemaljske vlade u Sarajevu da ishoduje demantij od reisa Čauševića, što je reis Džemaludin, naravno, odbio.³⁵⁶

Reis Čaušević također je oštro reagovao na genocid nad Bošnjacima u Šahovićima kod Bijelog Polja, koji je počinjen 1924. godine, a kojeg su beogradske vlasti pokušale prikriti.³⁵⁷

Čaušević je dužnost reisu-l-uleme obavljao 17 godina. Za to vrijeme bio je šikaniran, kako od strane vlastodržaca, tako i od tradicionalne bosanske uleme koja se odupirala reformama modernizacije obrazovnog sistema, na kojim je insistirao reis Čaušević, kao i na nekim u to vrijeme prilično radikalnim i vizionarskim mjerama u domenu odijevanja.³⁵⁸

Reis Čaušević ostat će upamćen kao islamski modernizator i reformator, kao neprikosnoveni zaštitnik muslimanskog dostojanstva, uključujući i emancipaciju i prava žena muslimanki, jer je zagovarao pravo muslimanki na otkrivanje lica, pozivajući se na svoja iskustva sa školovanja u Istanbulu gdje je veliki broj žena u to vrijeme bio uključen u sistem obrazovanja. Iako reformski orijentisan, Čaušević u svom radu nije bio isključiv i nije silom nametao reformski pravac, niti pak sputavao drugačije pravce razmišljanja. Dokaz tome jeste da je za vrijeme njegovog reisovanja u Tuzli slobodno djelovao tradicionalistički časopis *Hikmet*, kojeg su uređivali braća Čokići. Ovaj

³⁵⁵ Vidjeti: Jahić, Adnan: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, BNZH, Zagreb 2010.

³⁵⁶ Ibidem.

³⁵⁷ Filipović, Muhamed: *U traganju za ljudima i zavičajem: portreti značajnih Bosanaca XX vijeka*, ANUBiH, Sarajevo 2007., str. 69-70.

³⁵⁸ Vidi bilješku 317.

časopis promovisao je islamski konzervativizam. To najbolje govori o toleranciji i pluralističkom karakteru Islamske zajednice Bošnjaka.³⁵⁹

Kada je jugoslovenski kralj Aleksandar pokušao ukinuti vjersku autonomiju muslimana BiH, a institucije Islamske zajednice podvesti pod ingerencije države, i to uz podršku nekih bošnjačkih vjerskih velikodostojnika poput Ibrahima ef. Maglajlića, reis Čaušević podnosi ostavku u znak protesta protiv uzurpacije vjerskih prava Bošnjaka.³⁶⁰

9.13. Mehmed Handžić (Sarajevo 1906 – Sarajevo 1944)

Mehmed ef. Handžić rođen je 1906. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje stekao je u rodnom gradu, prvo u mektebu, a zatim u ruždiji te kasnije i u Šerijatskoj gimnaziji.³⁶¹ Nakon toga Handžić studij nastavlja na Univerzitetu „Al-Azhar“ u Kairu. Po završetku studija i povratkom u Bosnu Handžić se zapošljava kao predavač u Gazi Husrev-begovoj medresi, a potom i u istoimenoj biblioteci, postavši i njen upravitelj. Predavao je predmete tefsir i osnove šerijatskog prava (usuli fikh) na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi. Bio je poznat i po držanju privatnih vjerskih predavanja – dersova, a bavio se i prevodilačkim radom. Bio je vrsni poznavalac gotovo svih islamskih naučnih disciplina, posebno hadisa i islamske povijesti. Iako je umro veoma mlad, tek u svojoj 38. godini, Handžićev naučno-istraživački opus bio je bogat i sadržajan.³⁶²

Prema mišljenju nekih bošnjačkih islamskih učenjaka, Handžić važi za jednog od najozbiljnijih nosilaca tradicionalističke islamske misli u Bosni u prvoj polovini XX stoljeća, posebno ako se

³⁵⁹ Ibidem.

³⁶⁰ Cerić, Mustafa: *Islam u Bosni*, El-Kalem, Sarajevo 1994., str. 61.

³⁶¹ Opširnije: Zbornik radova sa znanstvenih skupova o Hadži Mehmed Handžiću održanih u Sarajevu i Zenici, El-Hidaje, Sarajevo 1996.

³⁶² Ibidem.

uzme u obzir broj radova koje je objavio, kao i ugled kojeg je uživao u društvu, čijem je razvoju doprinosa kao izrazito društveno angažovani islamski mislilac svog vremena.³⁶³

Handžić je pisao na bosanskom i arapskom jeziku. Prevodio je sa arapskog i turskog, a poznao je perzijski. Još dok je studirao u Kairu napisao je vrijedan rad o književnom doprinosu Bošnjaka koji su pisali na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Handžić je objavio veliki broj eseja, članaka, rasprava, radova, osvrti, crtica, polemika. Njegovi radovi tretirali su raznovrsnu tematiku, od književnih rasprava i povijesnih eseja, pa sve do hadiskih i tefsirskih znanosti i teoloških pitanja. Radove je objavljivao u časopisu *Novi behar*, *Glasniku Islamske zajednice*, *Narodnoj uzdanici*, *Hikmetu* i *El-Hidaji*. Njegov društveni angažman posebno potvrđuje činjenica da je sam osnovao udruženje *El Hidaje*, u okviru kojeg je izdavao istoimeni časopis, kojeg je sam uređivao, a koji je izlazio od 1936-1945.³⁶⁴

Handžić je napisao *Uvod u hadisku i tefsirsku nauku*, kao i *Zbirku vazova*, koje su služile kao udžbenici medrese.³⁶⁵ Mehmed Handžić je prvi bošnjački islamski mislilac koji je počeo predavati hadisku i tefsirsku nauku na bosanskom jeziku.

Mehmed Handžić je, kao islamski mislilac, za razliku od moderniste Čauševića, bio izrazito privržen islamskoj tradiciji. Međutim, on i kao tradicionalista aktivno djeluje kao islamski reformator i prosvjetitelj.

9.14. Avdo Međedović (Obrov 1875 - Bijelo Polje 1953)

Avdo Međedović jedan je od najznamenitijih Bošnjaka Sandžaka, iako njegov život ne odgovara

³⁶³Karić, Enes: *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, Tom 1, El-Kalem, Sarajevo 2004., str. 62.

³⁶⁴Vidjeti bilješku 329.

³⁶⁵ Pogledati: Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, I-VI, Ogledalo, Sarajevo, 1999.

standardnim biografijama većine bošnjačkih pisaca, umjetnika, muzičara i drugih znamenitih ljudi, koji su svojim djelom dali poseban doprinos očuvanju, razvoju i jačanju bošnjačke vjerske, kulturne i historijske baštine. Rođen je 1875. godine u selu Obrov, u blizini Bijelog Polja. Bio je blage i vesele naravi i volio je junačku pjesmu. Njegove pjesme poznate su po svom bogatom historijskom sadržaju i dužini. Međedović je svoje pjesme opjevao uz gusle.³⁶⁶

Utemeljitelj književne discipline poznate kao oralna tradicija, američki profesor sa Univerziteta u Harvardu, Milman Parry, koji se tridesetih godina prošlog stoljeća bavio epskom poezijom i za kojeg se tvrdi da je revolucionalizirao Studije o Homeru, grčkom epskom pjesniku, napisao je zapaženu monografiju pjesama Avda Međedovića.³⁶⁷

Parry je vjerovao da je bošnjačka oralna tradicija najčistija i najautentičnija, čak i u onim dijelovima gdje nije preovladavao visoki stepen formalne pismenosti.

Međedović je važio za izuzetno sposobnog performerera oralne tradicije. Na molbu profesora Parryja, Međedović je opjevao ep koji je po svojoj dužini bio približno dug, poput Homerove *Ilijade*. Profesora Parryja je najviše zanimala sposobnost autora da sve vrijeme pjevanja očuva tematiku same pjesme, što je itekako teško postići kod pjesama ove dužine. Međedović je to uspio, a njegov spjev, *Ženidba Smailagić Meha*, opjevana je u 12.323 stiha. Pjevao ju je puna tri dana. Međedovićev navedeni ep objavljen je 1974. godine sa prijevodom na engleski jezik.³⁶⁸ Profesor Parry, u svom višemjesečnom radu, zabilježio je 13 Međedovićevih spjevova, na taj ih način sačuvavši od zaborava.³⁶⁹ Zahvaljujući Međedovićevim pjesmama, na Harvardskom univerzitetu je uspostavljena posve nova teorija književnosti, a ep o *Ženidbi Smailagić Meha* upoređuje se sa Homerovom *Ilijadom*.

³⁶⁶ Opširnije: Međedović, Avdo: *Ženidba Smailagić Meha*, Edicija DOST, El-Kelimeh, Novi Pazar 2010.

³⁶⁷ Lord, Albert B: *The singer of tales*, second edicion, Harvard University press, Harvard 2003.

³⁶⁸ Međedović, Avdo: *The wedding of Smailagic Meho*, Harvard University Press, Harvard 1974.

³⁶⁹ Parry, Milman; Lord, Albert Bates: *Serbo-Croatian Heroic Songs: Bihacka Krajina: Epics from Bihac, Cazin, and Kulen Vakuf*, Harvard University Press, Harvard 1980., str. 9-13.

Kao što primjećuje akademik Ferid Muhić, Međedovićeve pjesme predstavljaju paradigmu Bošnjaka kao plemenitog, hrabrog i pravednog junaka, kojeg krasi moralne i intelektualne vrline. Oživljavanje lika Smailagić Meha iz junačkog epa Avda Međedovića predstavlja povratak izgubljenog samopoštovanja, ponosa i samosvijesti Bošnjaka.³⁷⁰

O značaju Međedovićeve književnosti pisali su najveći svjetski književnici, folkloristi, historičari književnosti, muzikolozi i antropolozi. Godine 1950. i 1951. Albert Bates Lord, koji je naslijedio katedru slavistike i profesora Parryja na Harvardu, također je snimao Međedovićeve pjesme i zabilježio još 18.000 njegovih stihova.³⁷¹

I pored historijski značajnog književnog doprinosa očuvanju bošnjačke književne tradicije, Avdo Međedović je umro potpuno nepoznat i nepriznat u svom vremenu i u svom narodu.

9.15. Edhem Mulabdić (Maglaj 1862 – Sarajevo 1954)

Edhem Mulabdić, prvi bošnjački novelist, rođen je u Maglaju 1862. godine. U rodnom gradu stekao je osnovno, mektebsko obrazovanje, a potom završio i ruždiju. Budući da je rastao u vrijeme kada je Bosna padala pod vlast Austrougarske, u jednom momentu razmišlja o seobi u Tursku. Ipak, Mulabdić odlučuje ostati u Bosni. U Sarajevu upisuje Učiteljsku školu 1887. godine. Nakon školovanja, Mulabdić pokreće politički sedmični časopis *Bošnjak* koji propagira ideju bošnjaštva i bosanskog jezika. U Sarajevu je kasnije predavao u Učiteljskoj školi za muallime - *Darul-muallimin*. Godine 1893. Mulabdić izdaje zbirku pripovijetki *Rukovet šale*. Također uređuje list *Bajraktar* i *Mearif*.³⁷²

³⁷⁰ Muhić, Ferid: *Avdin Meho*, Zbornik radova sa simpozijuma "Epika Bošnjaka u Crnoj Gori, Murat Kurtagić – Avdo Međedović", Almanah, br. 31-32., Podgorica 2005., str. 247-255.

³⁷¹ Vidi bilješku 337.

³⁷² Opširnije: Sarić, Safet: *Mulabdić: monografija*, Pedagoška akademija, Mostar 2002.

Mulabdićevo najpoznatije književno djelo je roman *Zeleno busenje*, objavljen 1898. godine. Ovaj roman govori o događajima u Maglaju u vrijeme okupacije Bosne i njenog prijelaza iz sastava Osmanskog carstva u Austrougarsku. Roman opisuje neostvarenu i tragičnu ljubavnu romansu između lijepe Ajše, kćerke Muharem-agine i uzornog Ahmeta, sina Omer-efendijinog, koji se u nju zaljubljuje, ali i kompleksne odnose, pa čak i netrpeljivost između turskih činovnika i autohtonih Bošnjaka. Roman također problematizira odnos između pragmatičnih bošnjačkih oportunističkih koji prihvataju austrijsku okupaciju i gorljivih patriota spremnih da brane bosansku autonomnost i slobodu, koji obezglavljeni svoje nezadovoljstvo usmjeravaju prema bivšim gospodarima Osmanlijama.³⁷³

Pored *Zelenog busenja* napisao je i zbirke priča *Nova vremena* i *Na obali Bosne*,³⁷⁴ kao i mnoštvo članaka objavljenih u raznim časopisima, od kojih je neke i sam uređivao, te brojne pripovijetke i kratke crtice, među kojima su najpoznatije: *Tahiraga*, *Šehiti*, *Bajram*, *Kućni rahatluk*, *Uspomene u narodu*, *Garib*, *Nišan*, *Zekonja*, *Tajno pismo* i druge.

Jedan je od pokretačka i kasnijih urednika časopisa *Behar* 1900. godine. Obavljao je i više dužnosti u Šerijatskoj sudačkoj školi. Bio je angažovan kao administrator, ali i predavač bosanskog jezika, historije i geografije.

Mulabdić se istakao i kao popularan političar. Više puta je izabran ispred svog rodnog Maglaja kao poslanik u Narodnoj skupštini u Beogradu, i to kao kandidat Jedinствene muslimanske organizacije. Godine 1923. Mulabdić osniva bošnjačko kulturno društvo *Narodna uzdanica*.³⁷⁵

³⁷³ Mulabdić, Edhem: *Zeleno busenje/Pripovijetke*, Edicija DOST, EL-Kelimeh, Novi Pazar 2010.

³⁷⁴ Ibidem.

³⁷⁵ Vidi bilješku 340.

Mulabdića su komunističke vlasti izolovale optuživši ga za kolaboraciju sa vođama NDH. Nakon Drugog svjetskog rata suđeno mu je i oduzeta mu je penzija.³⁷⁶ Pod stare dane, Mulabdić je 1945. godine osuđen na pet godina zatvora, da bi potom u martu 1946. godine bio amnestiran i oslobođen.³⁷⁷ Mulabdić je umro u siromaštvu. Posljednjih godina života izdržavao ga je poznati bošnjački historičar Hamdija Kreševljaković. Umro je 29. januara 1954. godine.³⁷⁸

U znak sjećanja na ovog velikana bošnjačke književnosti, u Maglaju se svake godine priređuje manifestacija *Mulabdićeve dani kulture*, posvećena njegovom liku i djelu.

9.16. Hamdija Kreševljaković (Sarajevo 1888 – Sarajevo 1959)

Hamdija Kreševljaković jedan je od najznačajnijih bošnjačkih historičara i književnika. Rođen je u sarajevskom predgrađu Vratnik 1888. godine. Pohađao je mekteb, ruždiju, trgovačku i učiteljsku školu. Nakon završetka školovanja radi kao učitelj u osnovnim školama, a kasnije kao nastavnik. Govorio je više stranih jezika koje je sam naučio pod austrougarskom vlašću. Jedan od njegovih učitelja bio je i Silvije Strahimir Kranjčević.³⁷⁹

Nakon položenog državnog ispita postaje profesor historije u Učiteljskoj školi. Također je bio profesor Gazi Husrev-begove medrese, kao i Prve gimnazije i Srednje ekonomske škole. Objavio je preko 300 radova iz oblasti historije, kulture, civilizacije, baštine Bosne i Hercegovine.³⁸⁰ Bio je jedan od utemeljivača savremenog pristupa u proučavanju historije Bosne i Hercegovine. Fokus Kreševljakovićevog historijskog istraživanja bile su ekonomsko-političke prilike u Bosni, posebno

³⁷⁶ Ibidem.

³⁷⁷ Ibidem.

³⁷⁸ Ibidem.

³⁷⁹ Mujezinović, Mehmed; Karčić, Ismet: *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo 1974., str. 282.

³⁸⁰ Kreševljaković, Hamdija: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo 1980., str. 256.

za vrijeme osmanske vlasti.³⁸¹ Zahvaljujući njegovom znanju i ljubavi prema bošnjačkoj historiji, od zaborava su sačuvani mnogi značajni detalji iz naše slavne prošlosti.

Kreševljaković je vodio računa o naučnim metodama koje je kombinovao, istražujući podjednako arhivsku građu i primjenjujući etnografska istraživanja. Svoje historijske radove objavljivao je u *Novom Beharu*, *Narodnoj uzdanici*, *El Hidaji*. Bio je i dopisni član Jugoslovenske akademije nauka i umjetnosti (JAZU), koja je kasnije preimenovana u HAZU. Od 1952. godine je i dopisni član Naučnog društva Bosne i Hercegovine.³⁸²

Sarađivao je sa publikacijama Zemaljskog muzeja, Historijskog društva, Orijentalnog instituta, kao i sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture. Revno je sakupljao deftere i fermane iz osmanskog perioda. U cilju istraživačkog rada proputovao je Bosnom, ali i širom Evrope.³⁸³

Napisao je brojna naučna djela, od kojih su napoznatija: *Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini*, *Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom*, *Stari bosanski gradovi*, *Dženetići - prilog izučavanju feudalizma*, *Kapetanije*, *Čizmadžijski obrt*, *Hanovi i karavan-saraji*, *Sarački obrt u starom Sarajevu*, *Sarajevska čaršija*, *njeni esnafi i obrti za osmanlijske uprave* i brojni drugi radovi.³⁸⁴ Kreševljakovićev historijski opus bio je više hronološko bavljenje događajima, ljudima, običajima i fenomenima, a manje njihova interpretacija. Taj dio ostavio je kasnijim historičarima da ga oni, iz perspektive svoga vremena, tumače.

Ovaj naš znameniti historičar umro je 1959. godine u Sarajevu.

³⁸¹ Ibidem

³⁸² Ibidem

³⁸³ Nametak, Alija: *Sarajevske uspomene*, knjiga 2, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1997., str. 90-94.

³⁸⁴ Kahrman, Ferid: *Hrvatsko-bošnjačke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1996., str. 170-174.

9.17. Fehim Bajraktarević (Sarajevo 1889 – Beograd 1970)

Rođen je u Sarajevu 14. novembra 1889. Studirao je u Beču gdje 1918. godine polaže profesorski ispit i doktorira. Specijalizaciju je 1919. godine proveo u Londonu (Univeristy College) te od 1922. do 1924. u Alžiru. Radio je kao profesor orijentalne filologije na Beogradskom univerzitetu. Poznao je perzijski, arapski, turski, francuski, engleski, italijanski i ruski jezik. Prevodio je s orijentalnih jezika na srpsko-hrvatski i francuski.³⁸⁵

Sudjelovao je na velikom broju međunarodnih kongresa orijentalista: 1928. u Oksfordu, 1931. u Lajdenu, 1935. u Rimu, 1937. u Istanbulu, 1955. u Hamburgu, 1957. u Minhenu. Također, učestvovao je na međunarodnom lingvističkom kongresu u Oslu.³⁸⁶

Bio je član Međunarodnog savjetodavnog odbora za izdavanje djela u Lajdenu, član Društva francuskih orijentalista u Beogradu, član Odbora za istočnjačku građu pri Srpskoj akademiji nauka i umetnosti i član Društva njemačkih orijentalista.³⁸⁷

Objavio je veliki broj radova, studija arapske, perzijske i turske književnosti, prijevode, pjesme, lingvističke analize domaćih i stranih tekstova. Osnivač je orijentalistike na Univerzitetu u Beogradu i općenito u bivšoj Jugoslaviji.³⁸⁸

Dr. Fehim Bajraktarević umro je 22. februara 1970. u Beogradu.

³⁸⁵ Hadžijahić, Muhamed: *In memoriam*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, broj 1, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 1972., str. 132-134.

³⁸⁶ Ibidem.

³⁸⁷ Ibidem.

³⁸⁸ Vidjeti: Mitrović, Anđelka: *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1996.

9.18. Muhamed Tajib Okić (Gračanica 1902 – Ankara 1977)

Muhamed Tajib Okić rođen je u ulemanskoj porodici hafiza Mehmed-efendije u Gračanici 1902., odakle se zbog očevog postavljenja za člana Ulema-medžlisa BiH i reisu-l-uleme 1910. godine seli u Sarajevo. Mekteb, osnovnu školu, medresu i Šerijatsku sudačku školu završio je u Sarajevu, a kurs latinskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Zagrebačkog univerziteta, gdje je započeo studirati i Pravni fakultet, koji je okončao na Univerzitetu u Beogradu. Iza toga je otišao u Pariz i upisao se na Sorboni na Filozofski fakultet. Obrazovanje nastavlja na Visokoj školi orijentalnih jezika Univerziteta Sorbona, a specijalizaciju arapskog jezika i književnosti na Univerzitetu Zejtunijja u Tunisu.

Po povratku u domovinu zapošljava se kao profesor u Prvoj muškoj gimnaziji u Sarajevu, da bi od školske 1934/35. do početka rata 1941. bio je profesor u Velikoj medresi u Skoplju. Uslijed zatvaranja Velike medrese, vraća se u Sarajevo i 1941-1943. radi kao profesor u Šerijatskoj gimnaziji, odakle prelazi u službu Turske ambasade u Beogradu.

Poslije oslobođenja, 1945. godine odlazi u Tursku, gdje radi u Državnom arhivu u Istanbulu do 1950. godine kada preuzima katedre hadisa i tefsira na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ankari. Jedan je od osnivača Visokog islamskog instituta u Konji gdje predaje kao profesor od 1964. do 1971. godine i Teološkog fakulteta u Erzurumu 1974. godine, te na Islamskom teološkom fakultetu Univerziteta u Izmiru kome je i zavještao svoju privatnu biblioteku. Umro je 1977. godine u Ankari, a ukopan je na sarajevskom mezarju Bare.

Sudionik je velikog broja znanstvenih konferencija, simpozija i panela te autor pozamašnog broja naučnih, kulturoloških i književnih radova. Pisao je i služio se velikim brojem jezika - arapski, turski, francuski, slovenački, makedonski, bugarski, ruski, njemački, češki, poljski i engleski jezik).³⁸⁹

9.19. Alija Nametak (Mostar 1906 – Sarajevo 1987)

Alija Nametak rođen je 1906. godine u Mostaru, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Studij maternjeg jezika, te francuskog i ruskog, završio je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Profesionalnu karijeru započeo kao srednjoškolski profesor u Sarajevu, paralelno baveći se naučnim i književnim radom. Tridesetih godina XX vijeka uređivao je časopise *Novi behar* i *Narodna uzdanica*, za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je intendant u Narodnom pozorištu u Sarajevu, zbog čega je nakon završetka istog osuđen na dugogodišnju robiju. Nakon odsluženja zatvorske kazne, zaposlio je u Biblioteci Muzičke akademije u Sarajevu gdje radi do umirovljenja.³⁹⁰

Nametak je dao veliki doprinos bošnjačkoj folkloristici i alhamijado književnosti, kao sakupljač, istraživač, valorizator i antologičar ovih dvaju segmenata naše ukupne književne misli. Vrlo su zapazeni i njegovi etnografski istraživački i naučni radovi. Međutim, najveći intelektualni angažman imao je kao književnik, autor više knjiga pripovjedaka, nekoliko većih proznih formata i dramskih tekstova i memoarske proze.³⁹¹

9.20. Mehmedalija Mak Dizdar (Stolac 1917 – Sarajevo 1971)

³⁸⁹ Detaljnije: Nakičević, Omer: *Profesor Muhamed Taib Okić u ogledalu naučnih i znanstvenih krugova u BiH*, Gračanički glasnik, 33/17., str. 225-237.

³⁹⁰ Nametak, Alija: *Travka zaborava*, Svejetlost, Sarajevo 1991., str. 365.

³⁹¹ Nametak, Alija: *Travka zaborava*, Preporod, Sarajevo 2002., str. 385-386.

Mehmedalija Mak Dizdar jedan je od najvećih bošnjačkih pjesnika. Rođen je 1917. godine u Stocu. Početkom tridesetih godina prošlog stoljeća odlazi u Sarajevo, gdje uz pomoć starijeg brata Hamida postepeno upoznaje kulturne krugove bosanskog glavnog grada.³⁹²

Dizdar se školovao u Sarajevu, nakon čega se počinje baviti poštanskim zanatom i novinarstvom. U Sarajevu se družio sa progresivnim i lijevo orijentisanim intelektualcima. Prijateljevao je i sa poznatim pjesnikom Tinom Ujevićem, koji neko vrijeme živi u Sarajevu.

Makove pjesme bile su inspirisane socijalnom lirikom. Svoju prvu zbirku pjesama *Vidovopoljska noć* Mak Dizdar objavljuje već u devetnaestoj godini.³⁹³

Za vrijeme Drugog svjetskog rata priključio se antifašističkom pokretu, zbog čega je pred sami kraj rata u Jasenovačkom logoru smrti tragično stradao njegov brat.³⁹⁴ Nakon rata bavio se izdavačkom djelatnošću u okviru izdavačke kuće *Seljačka knjiga*, koja je kasnije preimenovana u *Narodnu prosvjetu*, jednu od najvećih izdavačkih kuća na prostoru Balkana.³⁹⁵

Poslije Drugog svjetskog rata Mak kraće vrijeme radi i kao urednik u TANJUG-u i *Oslobođenju*. Međutim, iako je živio i djelovao u totalitarnom komunističkom sistemu, Mak Dizdar, za razliku od mnogih drugih književnika, nije pristao na diskreditaciju svog moralnog integriteta i književne ličnosti u korist pisanja hvalospjeva komunističkim vlastodržcima, iako je i sam bio dokazani antifašist. To je za posljedicu imalo ukidanje izdavačke kuće u okviru koje je djelovao. Štaviše, posljednje dvije decenije svog života Mak provodi kao pjesnik disident, budući da u tom vremenskom periodu uopće nije imao stalno zaposlenje, tako da je sve vrijeme živio u siromaštvu.

³⁹² Duraković, Enes: *Riječ i svijet: studije i eseji o bosanskohercegovačkim pjesnicima dvadesetog vijeka*, Svjetlost, Sarajevo 1988., str. 254.

³⁹³ Ibidem, str. 255-256.

³⁹⁴ Ibidem.

³⁹⁵ Matvejević, Predrag: *Jugoslavensko pjesništvo NOB i revolucije*, Spektar, Zagreb 1983., str. 54.

Ipak, to se nije odrazilo na kvalitet njegovog spisateljskog opusa koji je, uprkos teškom životu, bio itekako bogat.³⁹⁶

Njegova najpoznatija zbirka pjesama, *Kameni spavač*, koju je objavio 1966. godine, bila je kulturno i politički prvorazredno književno dostignuće, obzirom da je snažno utjecala na bošnjačko kulturno i nacionalno osvješćivanje.³⁹⁷

*Antologija starih bosanskih tekstova srednjovjekovne bosanske pismenosti*³⁹⁸ toliko je uznemirila tadašnju, otvoreno komunističku, a prikryveno velikosrpsku vlast, u jugoslovenskoj prijestolnici Beogradu, koja se svim raspoloživim sredstvima pokušala obračunati sa Makom Dizdarom i njegovim djelom. To je, prema nekim istraživačima Makovog života i djela, dovelo do njegovog fizičkog uklanjanja.

Napisao je i poeme *Plivačica*, *Povratak*, zbirke *Okrutnosti kruga*, *Koljena za Madonu*, *Minijature*, izbor poezije *Ostrva*, *Poezija*.

Mak Dizdar bio je dobitnik brojnih književnih nagrada. Njegova pjesama *Modra rijeka* proglašena je evropskom pjesmom. Mak Dizdar je umro u Sarajevu 1971. godine.

9.21. Skender Kulenović (Bosanski Petrovac 1910 – Beograd 1978)

³⁹⁶Mahmutćehajić, Rusmir: *Across the River: On the Poetry of Mak Dizdar*, Fordham Univ Press, New York 2011., str. 7.

³⁹⁷O tome vidjeti: Filipović, Muhamed: *Bosanski duh u književnosti — što je to*, Život, broj 4, Sarajevo 1967.

³⁹⁸Dizdar, Mak: *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo 1969.

Skender Kulenović bio je poznati bošnjački književnik, pjesnik i akademik. Rođen je 1910. godine u Bosanskom Petrovcu, gdje je završio osnovno obrazovanje, da bi potom prešao u Travnik, gdje je rođena njegova majka. Kulenović je u Travniku završio Jezuitsku gimnaziju. Već kao srednjoškolac demonstrirao je izrazit dar za književnost i počeo je objavljivati. Nakon gimnazije studirao je pravo na Zagrebačkom univerzitetu. Kulenović je u Zagrebu, u saradnji sa Hasanom Kikićem, 1937. pokrenuo muslimanski časopis *Putokaz*. Odmah po izbijanju rata, 1941. Kulenović stupa u prvi partizanski odred Bosanske Krajine. U ratu piše poeme i uređuje listove (*Bosanski udarnik, Glas, Oslobođenje*).³⁹⁹

Napisao je brojne pjesme, drame, eseje, kritike, putopise, priče i romane. Nakon rata radio je kao direktor drame u Narodnom pozorištu u Sarajevu i Narodnom pozorištu u Mostaru.⁴⁰⁰

Uređivao je književne tekstove u beogradskoj *Prosveti* i književne časopise *Pregled, Književne novine* i *Novu misao*.⁴⁰¹

Kada je u pitanju političko opredjeljenje, Skender Kulenović je bio dosljedni antifašista i vijećnik ZAVNOBIH-a i AVNOJ-a. Još kao borac napisao je neke od svojih poznatih pjesama. Kulenovićeve pjesme nastale su kao proizvod historijskog trenutka kojeg karakteriše ne samo tragedija rata i prisutnost revolucionarne kolektivne svijesti, već i izrazit ideološki naboj i uvjerenje u pobjedu pravde i humanosti nad fašizmom.

Poznate su njegove poeme *Stojanka majka Knežopoljka* i *Na pravi put sam ti, majko, iziš'o*.⁴⁰² U prvoj je opjevao majčin bol za izgubljenim sinovima, a druga predstavlja njegovu vlastitu ispovijest. Zbog naboja i bogatstva jezika koji karakteriše Kulenovićev književni izraz, poznati

³⁹⁹ Duraković, Enes: *Pjesništvo Skendera Kulenovića*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983., str. 11-13.

⁴⁰⁰ Šipovac, Neđo: *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini: 1945-1975*, Oslobođenje, Sarajevo 1976., str. 221.

⁴⁰¹ Bečković Matija: *In Memory Skender Kulenović his birth (1910-2010)*, SANU, Beograd 2011.

⁴⁰² Vidi bilješku 364.

pisac Danilo Kiš Skendera Kulenovića je opisao kao „rudara jezika“.⁴⁰³ Poznate su i njegove poeme *Stećak*, *Nad mrtvom majkom svojom* i *Tarih za Karađoz-begovu džamiju u Mostaru*.

Pisac Miljenko Jergović za Skendera Kulenovića je napisao da je on „bio krupan i šarmantan čovjek, velikih zulufa i lijepog osmjeha. Najveći talenat za jezik od svih poslijeratnih pjesnika. Šteta što je napisao samo jedan roman, i to u zadnjoj godini života“.⁴⁰⁴

Skender Kulenović smatra se jednim od najvećih bošnjačkih pjesnika. Zbog nekih njegovih poema, koje su identifikovane sa komunističkom ideologijom, Kulenović je, u nekim krugovima, nepravedno označen isključivo kao komunistički pjesnik, i to na osnovu parcijalnih opservacija i kritika nekih segmenata njegovog književnog opusa koji potiču iz vremena rata. Ipak, njegov kompletan književni rad nadilazi ideologiju, vrijeme i prostor, a poruke i značaj njegovog književnog djela ostaju univerzalnim.

Kulenović je bio veliki bosanski patriota. O tome svjedoče njegove riječi koje je napisao u decembru 1943. u svom izvještaju sa Prvog zasjedanja ZAVNOBIH-a: „Naše divizije junački se bore širom Bosne i Hercegovine, ali ne samo za to da oslobode Bosnu i Hercegovinu, nego da Bosna i Hercegovina uzme ono mjesto koje joj i pripada.“⁴⁰⁵

Skender Kulenović je objavio i svoj jedini roman *Ponornica*, koji se smatra jednim od najboljih romana što se pojavio na prostorima Balkana.⁴⁰⁶

9.22. Husein ef. Đozo (Bare 1912 – Sarajevo 1982)

403

404

405

406 Kulenović, Skender: *Ponornica*, Nolit, Beograd 1977.

Husein ef. Đozo, jedan od najvećih bošnjačkih islamskih mislilaca XX stoljeća, rođen je 1912. godine u selu Bare, u blizini Ilovače kod Goražda. Osnovnu školu završio je u svom rodnom mjestu, a medresu u Foči. Dalje obrazovanje stiče u Sarajevu, gdje pohađa Merhemića i Gazi Husrev-begovu medresu te Šerijatsko-sudačku školu.⁴⁰⁷

Visoko obrazovanje stiče u Kairu, gdje studira šerijatsko pravo na uglednom Univerzitetu „Al Azhar“. Boraveći na Azharu, Đozo je bio student nekih od najvećih reformatora islamske misli tog doba, gdje se na samom izvoru upoznao sa najaktuelnijim pitanjima s kojim se suočavao islamski svijet. Predavali su mu Mustafa Meragi, Mahmud Šeltut i Rešid Rida, najeminentniji islamski učenjaci.⁴⁰⁸

Kao i većina bošnjačkih alima, nakon studija vratio se u rodnu Bosnu. U Sarajevu je predavao arapski jezik, a na početku rata 1941. godine zadužen je za vjersko-prosvjetna pitanja u uredu reisu-l-uleme.⁴⁰⁹

Zbog spleta ratnih okolnosti u vrijeme okupirane Bosne, Đozo će, zbog službe u SS-diviziji, iako to nije bio njegov vlastiti izbor, nakon rata biti osuđen na pet godina robije i isto toliko godina gubitka osnovnih građanskih prava. Po izlasku iz zatvora bio je primoran baviti se raznim poslovima u privredi. To ga nije spriječilo da objavljuje svoje radove u *Glasniku* Islamske zajednice.⁴¹⁰

Šezdesetih godina, u izrazito teškim okolnostima novog socijalističkog poretka, Đozo se vraća u Vrhovno islamsko starješinstvo kao vjersko-prosvjetni referent.

⁴⁰⁷ Nakičević, Omer: *Život i djelo Husein ef. Đoze: zbornik radova sa naučnog simpozija*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 1998., str. 9-10.

⁴⁰⁸ Ibidem., str. 11.

⁴⁰⁹ Ibidem., str. 12.

⁴¹⁰ Ibidem., str. 15.

Godine 1964. Husein Đozo je izabran za predsjednika Udruženja ilmije, a 1966. godine pokreće predavanja za omladinu

Jedna od najvećih zasluga Husein ef. Đoze je pokretanje Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu – današnji Fakultet islamskih nauka, na kojem je predavao do kraja života.⁴¹¹ Bio je poznat po rubrici koju je uređivao u *Glasniku* Islamske zajednice, u kojoj je skoro dvije decenije odgovarao na pitanja čitalaca. Na osnovu njegovih odgovora kasnije su nastale njegove poznate *Fetve*. Također je radio na prevodenju i tumačenju Kur'ana. Drugi veliki doprinos Huseina Đoze bilo je pokretanje lista *Preporod*.⁴¹²

Đozo je bio originalni mislilac, izuzetno verziran ne samo u tradicionalnim islamskim znanostima, već je izuzetno dobro poznao zapadnu filozofiju i intelektualnu tradiciju uopće. Smatra se jednim od najvećih bošnjačkih islamskih reformatora u XX stoljeću koji je imao racionalistički pristup tumačenju islama. Jedan od konkretnih rezultata njegovog racionalističkog pristupa tumačenju islamskih principa bilo je i centralizovanje fonda za zekat i sadekatu-l-fitr za potrebe islamskog obrazovanja, koji je uspostavljen u okviru Islamske zajednice.⁴¹³

Svoje reformske ideje crpio je iz života i djela nekih od najvećih islamskih reformatora, poput Afganija, Abduhija, Rešida Ridaa i Abdurrahmana El-Kevakibija, ali ih je primjenjivao u kontekstu novih okolnosti u kojima je živio i djelovao.

9.23. Mehmed Meša Selimović (Tuzla 1910 – Beograd 1982)

⁴¹¹ Ibidem., str. 118.

⁴¹² Ibidem., str. 18.

⁴¹³ Detaljno: Mekić, Sejad: *A Muslim Reformist in Communist Yugoslavia: The Life and Thought of Husein Đozo*, Routledge, 2016.

Mehmed Meša Selimović široko je prihvaćen kao najznačajniji bošnjački pisac. Rođen je u Tuzli 1910. gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirao je književnost na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1934. godine. Nakon završetka studija, pa sve do izbijanja rata 1941. godine, Meša predaje u Građanskoj školi i u tuzlanskoj Realnoj gimnaziji.⁴¹⁴

Meša je bio član Komunističke partije Jugoslavije i aktivno je sudjelovao u antifašističkoj borbi. Bio je i politički komesar Tuzlanskog partizanskog odreda. Pred sami kraj rata odlazi u Beograd gdje je obnašao važne političke dužnosti. Posebno je bio angažovan na polju kulture. Meša kasnije prelazi u Sarajevo gdje predaje na Višoj pedagoškoj školi, a potom na Filozofskom fakultetu. Radio je i kao umjetnički direktor u filmskoj produkciji *Bosna film*, Narodnom pozorištu te kao urednik izdavačkog preduzeća *Svjetlost*. Nakon odlaska u penziju Meša se ponovo seli u Beograd. Bio je član Srpske akademije nauka i umetnosti.

Za vrijeme svog plodonosnog književnog i kulturnog djelovanja, Meša je, između ostalog, bio biran na čelo Saveza književnika Jugoslavije. Također je bio počasni doktor Univerziteta u Sarajevu i redovni član Akademije nauka Bosne i Hercegovine. Dobitnik je brojnih nagrada.⁴¹⁵

Napisao je veliki broj književnih djela, među kojima roman *Tišine*, zbirke pripovjedaka *Tuđa zemlja* i *Prva četa* te kratki poetski roman *Magla i mjesecina*. Napisao je i brojna druga djela, među kojima i *Ostrvo*, *Djevojka crvene kose*, *Krug* i *Sjećanja*.⁴¹⁶

Ipak, Meša Selimović je postao slavan kao pisac najviše zahvaljujući romanima *Derviš i smrt* i *Tvrđava*. Radnje oba romana situirane su u dalekoj prošlosti, u XVII stoljeću, kada je Bosna bila u sastavu Osmanskog carstva.

⁴¹⁴ Opširno: Selimović, Meša: *Sjećanja*, BIGZ, Beograd 1983.

⁴¹⁵ Lagumdžija, Razija: *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici*, Oslobođenje, Sarajevo 1986.

⁴¹⁶ Ibidem.

Iako je Meša, u suštini, bio Bošnjak, zbog svoje proklamovane srpske nacionalne pripadnosti, da li pod pritiskom vladajuće komunističke ideologije ili iz samo Meši znanih pragmatičnih razloga, Mešu su neki u Bosni osuđivali i odricali ga se, dok su ga u Srbiji doživljavali kao srpskog pisca. Njegovo nacionalno opredjeljenje disproporcionalno je isticano i njime se često manipuliralo u srpskim političkim i književnim krugovima u Beogradu.

Bošnjački pisac Nedžad Ibrišimović Mešino ostvarenje, roman *Derviš i smrt*, ocijenio je kao bošnjački, kazavši kako on pripada bošnjačkoj književnosti, iako po Ibrišimoviću to nije i muslimanski roman. Bez obzira na to, Meša je javno isticao da potiče iz muslimanske porodice, da pripada književnom stvaralaštvu Bosne i Hercegovine, koje on smatra svojim zavičajnim centrom.⁴¹⁷

Meša je odlično poznao islam. Neki savremeni kritičari tvrde da je bio „srođen sa islamom, i porodično i zavičajno“ (Jergović). Meša je, tvrde poznavaooci njegovog književnog opusa, „imao izoštren dar prepoznavanja revolucionarnih i političkih aspekata Kur'ana i načina života koji on propisuje“, tvrdeći kako je Meša u islamu pronašao ono što ga je mučilo, ideološki obilježavalo i opterećivalo njegovu savjest u revolucionarnoj komunističkoj ideologiji.⁴¹⁸

Meša je doživio veliko razočarenje u komunističku ideologiju kada su komunističke vlasti, neposredno nakon rata, strijeljale njegovog brata. Taj tragični događaj Mešu je odveo u unutrašnju pobunu protiv revolucije.⁴¹⁹

9.24. Midhat Begić (Koraj 1911 – Prez-Coutant 1983)

⁴¹⁷

⁴¹⁸Lagumdžija, Razija: *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici*, Oslobođenje, Sarajevo 1986., str. 141-149.

⁴¹⁹ Selimović, Meša: *Sjećanja*, BIGZ, Beograd 1983., str. 35.

Bošnjački književnik, esejista i pisac te odličan poznavalac francuske i bosanske književnosti, Midhat Begić rođen je u Koraju kod Brčkog 1911. Odrastajući u porodici u kojoj se njegovala pisana riječ, Begiću je bogata biblioteka njegovog oca Ibrahima bila riznica za pronalaženje novih lektira. Godine 1930. u Sarajevu završava Šerijatsku gimnaziju. Školovanje nastavlja na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a 1938-1939. kao nadareni stipendista francuske vlade odlazi na specijalizaciju u Pariz.⁴²⁰

Završio je studij francuskog jezika i jugoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1934. Radio je u Ministarstvu kulture u Sarajevu 1945-1948. te na Institutu za društvene odnose u Beogradu 1948-1950. Bio je lektor jezika na *Faculte des Lettres* u Lionu 1950-1953. U Lionu je odbranio doktorsku disertaciju. Punih 20 godina predavao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, od 1953. pa sve do odlaska u penziju 1973. godine.⁴²¹

U početku je bio lektor francuskog jezika, a kasnije profesor na Odsjeku za književnost. Bio je profesor jugoslovenske književnosti i civilizacije na Sorboni 1966-1969. Pokretač je i glavni urednik časopisa *Izraz*, koji izlazi od 1957. godine do danas.⁴²²

Dobitnik je brojnih nagrada, među kojima i Šestoaprilske nagrade Grada Sarajeva i Francuskog nacionalnog ordena za zasluge, prestižnog priznanja koje predsjednik Francuske dodjeljuje istaknutim pojedincima.

Begićeva djela i danas služe kao obavezna nastavna građa studentima književnosti i književne kritike. U čast Begićevog života i djela u Sarajevu je 2011. prikazana izložba *Iza obzorja*, kao omaž njegovom književno-kritičarskom radu.

⁴²⁰ Begić, Mithad: *Umjetnost pripovijedanja*, Veselin Masleša, Sarajevo 1984., str. 191-192.

⁴²¹ Ibidem.

⁴²² Begić, Mithad: *Eseji i kritike*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK "Preporod", Sarajevo 2004., str. 519-520.

Bio je član Akademije nauka Bosne i Hercegovine. Umro je 1983. godine u bolnici za krvne bolesti u Praz-Coutantu na francuskim Alpama.⁴²³

9.25. Ćamil Sijarić (Šipovice 1913 – Sarajevo 1989)

Ćamil Sijarić bio je poznati bošnjački pisac. Rođen je 1913. godine u mjestu Šipovice kod Bijelog Polja. Osnovno obrazovanje stekao je u Godijevu kod Bijelog Polja. Nakon toga je više godina pohađao Veliku medresu kralja Aleksandra u Skoplju. Međutim, zbog revolucionarnih ljevičarskih političkih aktivnosti isključen je iz ove škole, a školovanje je nastavio u Vranju, u gimnaziji gdje je maturirao 1936. Potom se upisuje na Pravni fakultet u Beogradu, gdje je i diplomirao 1940.⁴²⁴

Za vrijeme rata službuje kao sudski činovnik u Sarajevu, Mostaru, Bosanskoj Gradišci i Banjoj Luci. Sve vrijeme je sarađivao sa narodno-oslobodilačkim pokretom. Pred kraj rata Sijarić radi kao novinar i dopisnik TANJUG-a, a nakon rata je imenovan za sekretara suda.⁴²⁵

Bio je član Akademije nauka i umjetnosti Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Živio je i radio u Skopju, Beogradu, Sarajevu, Mostaru, Bosanskoj Gradišci i Banjoj Luci. Tragično je izgubio život u Sarajevu, u automobilskoj nesreći, 1989. kada je imao 75 godina.⁴²⁶

Radio je i kao novinar u listu *Glas* te kao dramaturg Narodnog pozorišta u Banjoj Luci. U Sarajevu je radio u redakciji lista *Pregled*, u Glavnom odboru Narodnog fronta i redakciji *Zadrugara*. Dugo godina proveo je na Radio Sarajevu.

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ Detaljnije: Muratagić-Tuna, Hasnija: *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Damad, Novi Pazar 1993.

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ Vidjeti: Zvrko, Husein: *Ćamil Sijarić: pripovjedna proza*, Dobra knjiga, Sarajevo 2013.

Sijarić je napisao više zbirki pripovijedaka, među kojima: *Ram bulja*, *Naša snaha i momci*, *Kuću kućom čine lastavice*, *Sablja*, *Putnici na putu*, *Kad djevojka spava*, *Miris lišća orahova*, *Francuski pamuk*, *Priče kod vode*, *Rimski prsten*, *Zelen prsten na vodi* i *Zapis o gradovima*. Također je autor više romana: *Bihorci*, *Konak*, *Kuću kućom čine lastavice*, *Raška zemlja Rascija*, *Mojkovačka bitka* i *Carska vojska*.⁴²⁷

Skoro sva književna djela Ćamila Sijarića vezana su za Sandžak, posebno okolinu Bihora kod Bijelog Polja. Neka njegova djela prevedena su na ruski, bugarski, engleski, turski, albanski, poljski, francuski, njemački, estonski i mađarski jezik. Dobitnik je više književnih nagrada i društvenih priznanja.

Neki savremeni književni kritičari i pisci za Sijarića su kazali da je on „pisac trena“, pokušavajući na taj način objasniti njegovu sposobnost da od jednog jedinog trena napiše priču ili pjesmu. Također su ga opisali kao kontradiktornog pisca, čija ličnost je uspješno spajala pisca, pravnika, političara, poetu, činovnika. Krasile su ga narodne osobine koje je ponio iz svog Bihora, a koje je kasnije inkorporirao u svaki segment života.⁴²⁸

Bio je izrazito harizmatična ličnost kojeg su ljudi, ponekad sa strahom, poštovali. Bio je vrhunski liričar, pjesnik, pripovjedač i novelist. Poruke njegovih književnih djela imale su univerzalno značenje, iako je historija uvijek bila u pozadini njegove pisane riječi.⁴²⁹

U duhu vrsnog antropologa pisao je o dijalektičkoj tenziji između patrijarhalne kulture svog rodnog Sandžaka i individualnosti. Neki savremeni književni kritičari Sijarićev književni izraz opisali su kao sunovrat povijesti u ljudsku psihu, a njega kao južnoslovenskog magijskog realistu,

⁴²⁷ Dizdarević, Faruk: *Ćamil gora razgovora: savremenici o Ćamilu Sijariću*, Unireks, Podgorica 2006.

⁴²⁸ Ibidem.

⁴²⁹ Ibidem.

uporedivši ga sa nobelovcem, Gabrielom Garcíom Márquezom, kolumbijskim piscem, koji se smatra jednim od najznačajnijih pisaca XX stoljeća.⁴³⁰

9.26. Muhamed Abdagić (Sjenica 1916 – Novi Pazar 1991)

Muhamed Abdagić jedan je od najpoznatijih bošnjačkih pisaca XX stoljeća. Ovaj znameniti književnik i esejista iz Sandžaka rođen je 1916. godine u Sjenici. Nakon osnovne škole u rodnom gradu, pohađao je Veliku medresu kralja Aleksandra u Skopju. Međutim, zbog svojih ljevičarskih inklinacija i političkog aktivizma, kao i njegov kolega Ćamil Sijarić, Abdagić biva isključen iz ove medrese. Kao razlog isključenja navodi se Abdagićeva sklonost ka čitanju u to vrijeme proskribirane, marksističke literature, koja je bila popularna među srednjoškolcima i studentima.⁴³¹

Abdagić školovanje nastavlja na jugu Srbije, u Vranju, u ondašnjoj gimnaziji. Nakon toga upisuje se na Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Kao student ilegalno djeluje u Savezu komunista, i to u najužem krugu mladih revolucionara koji su djelovali na Univerzitetu. Zbog patriotskih osjećanja prema svom rodnom kraju i svom narodu, Abdagić 1940. pokreće list *Glas Sandžaka*.⁴³²

Kasnije, pred izbijanje rata, formira prvu komunističku organizaciju u rodnoj Sjenici i Novom Pazaru. Abdagić je zbog svojih revolucionarnih aktivnosti i otpora fašističkoj ideologiji, koje su smatrane subverzivnom djelatnošću, bio proganjan i zatvaran. Abdagićev buntovnički duh i istančan osjećaj za pravdu odveo ga je u partizane, ali, jednako tako, on nije mogao tolerisati nepravdu, korupciju, a pogotovo neravnopravan status Bošnjaka Sandžaka, za čiju slobodu i

⁴³⁰ Kovač, Nikola: *Ćamil Sijarić kao pripovjedač*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Priština 1983.

⁴³¹ Jašović, Predrag: *Iz Feniksovog gnijezda*, Biblioteka Muhmed Abdagić, Sjenica 2015., str. 284-289.

⁴³² Ibidem.

autonomiju se svesrdno zalagao u okviru tadašnjih progresivnih socijalističkih vrijednosti. Nakon rata, 1948. osuđen je na deset godina zatvorske kazne. Srećom, kaznu nije morao do kraja odslužiti.⁴³³

Za Abdagića se može s pravom kazati da je bio dosljedan svojim humanističkim stavovima koje je karakterisao visoki stupanj patriotizma i poštovanja prema svom porijeklu, identitetu i pravu naroda kojem je pripadao. Bio je jedan od rijetkih sandžačkih i uopće bošnjačkih intelektualaca, političara i književnika koji je imao hrabrosti suprotstaviti se beskrupuloznoj komunističkoj oligarhiji, zahtijevajući jednaka prava za svoj bošnjački narod koja su uživali drugi narodi Jugoslavije.

Iza Muhameda Abdagića ostala su mnoga književna djela, među kojima čak 17 romana te mnoštvo pripovjedaka, zbirke poezija, drame, komedije i putopisi, eseji, historijski i politički spisi. Bogata Abdagićeva književna zaostavština tek treba da bude obrađena i valorizovana kako bi se djelo ovog velikog bošnjačkog pisca i njegov značaj mogli razumjeti iz vizure današnjih književnih kritičara. Neka od najpoznatijih Abdagićevih književnih djela su roman *Feniks*, *Zvučni zid*, *Zemlja*, *Lutajući brod* i *Druge studene zime*.⁴³⁴

U znak sjećanja na ovog poznatog pisca, u Sjenici se svake godine održavaju književni susreti *Muhamed Abdagić*. Ovaj značajni kulturni događaj svake godine u Sjenici okupi brojne književnike sa širih prostora Balkana. Cilj ovog velikog kulturnog događaja jeste sjećanje i reafirmacija lika i djela ovog slavnog bošnjačkog pisca, čijem djelu za vrijeme njegovog života nije bila poklonjena pažnja koju je zavrjeđivao. Biblioteka u Sjenici dobila je ime po ovom piscu.

Abdagić je umro u Novom Pazaru, a njegov mezar se nalazi na novopazarskom mezaristanu Gazilar.

⁴³³ Ibidem., str. 290-291.

⁴³⁴ Vidi bilješku 396.

9.27. Sulejman Mašović (Nova Varoš 1918 – Zagreb 1998)

Sulejman Mašović rođen je u Novoj Varoši 15. maja 1918. godine. Osnovnu školu završio je u Sjenici, a Veliku medresu kralja Aleksandra u Skoplju. Pravni fakultet je završio u Zagrebu gdje je i doktorirao 1948. godine. Pored prava studirao je sociologiju i ekonomiju. Nakon završetka postdiplomskog studija predaje na Višoj pedagoškoj školi i na Višoj školi za socijalne radnike. Godine 1972. izabran je za profesora na Fakultetu za defektologiju u Zagrebu, odakle je otišao u penziju 1986. godine. Kao gostujući profesor povremeno je predavao u Bihaću, Sarajevu, Ljubljani i Skoplju, a predavao je i metodiku u Zagrebačkoj medresi „Dr. Ahmed Smajlović“. Radio je i kao glavni imam u Nišu (1937.), savjetnik Ulema medžlisa u Skoplju (1941-1943), službenik Ministarstva prosvjete u Sarajevu (1943–1953), zatim u Ministarstvu socijalne skrbi u Zagrebu (1953–1961).

Mašović se posebno afirmisao kao izuzetan vaiz, predavač, a sudionik je i mnogih međureligijskih susreta gdje se istakao kao vrstan znalac u različitim područjima islamskih znanosti. Širom Evrope učestvovao je na skupovima kao predavač za muslimane u dijaspori. Jedan je od utemeljitelja KDBH „Preporod“.

Bio je urednik je za područje islama u pripremi Leksikona religije Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ u Zagrebu, član stručnih tijela organizacije UNESCO i dr. Umro je u Zagrebu 1998. godine.

9.28. Smail Balić (Mostar 1920 – Beč 2002)

Smail Balić rođen je 26. avgusta 1920. godine u Mostaru. Studij orijentalistike upisao je na Univerzitetu u Beču, gdje je i doktorirao 1945. godine. Akademsku karijeru gradio je na bečkim visokim školama Hochschule für Welthandel i Öffentliche Lehranstalt für orientalische Sprache, zatim kao nadsvjetnik Austrijske nacionalne biblioteke te kao naučni saradnik frankfurtskog Instituta za povijest arapsko-islamskih nauka. Bio je dopisni član Kraljevske akademije za istraživanje islamske civilizacije u Ammanu (Jordan), redovni član Njemačkog orijentalističkog društva, kuratorijuma Austrijskog društva za Orijent Hammer-Purgstall i Društva austrijskih književnika.⁴³⁵

Autor je velikog broja knjiga, od kojih su najrefrentnije: *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta* (Beč 1973., 1. izdanje; Tuzla-Zagreb 1994., 2. izmijenjeno izdanje), *Ruf vom Minarett* (Hamburg 1984., 3. izdanje) *Das unbekannte Bosnien* (Köln, Weimar, Wien 1992), *Der Islam im Spannungsfeld von Tradition und heutiger Zeit* (Würzburg, Altenberge 1993). *Der Islam - europakonform* (Würzburg, Altenberge 1994), *Mostar - Wem gehört die leidgeprüfte bosnische Stad* (Soest 1993), *Bosna u egzilu 1945-1992.* (Zagreb 1995).

Tečno je govorio njemački, a u naučne svrhe služio se engleskim, arapskim, turskim i perzijskim jezikom.

Glavni angažman dr. Balić je usmjeravao prema prezentiranju islama, Bosne i Bošnjaka evropskoj javnosti i okupljanju bošnjačkih intelektualnih snaga u egzilu. Uz Adil-bega Zulfikarpašića, najzaslužniji je za pokretanje časopisa *Bosanski pogledi* i niza drugih pregalaštva na polju uzdizanja bošnjačke kulture i tradicije. Zato je u svijetu prepoznat kao vrstan islamolog, kulturolog i bosnista.

⁴³⁵Kajan, Ibrahim: *Dr. Smail Balić i „Bosanski pogledi“*, Izlaganje na simpoziju „Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini“, održan u siječnju 2016. – www.bosnjaci.net

Umro je 14.03.2002. godine u Beču, a ukupan u austrijskom gradu Zwerdorf.⁴³⁶

9.29. Adil-beg Zulfikarpašić (Foča 1921 - Sarajevo 2008)

Adil Zulfikarpašić rođen je 23.12.1921. godine u uglednoj begovskoj porodici u Foči. Otac mu Husein-beg bio je dvadeset i pet godina gradonačelnik Foče i član Vakufskog sabora u Sarajevu.

Još kao gimnazijalac uključuje se u rad Komunističke partije Jugoslavije, zbog čega 1937. biva isključen iz škole. Međutim, već dvije godine docnije, zbog bliskosti sa idejama Miroslava Krleže, biva isključen iz partije, da bi se pred Drugi svjetski rat vratio u partiju i kao student od 1941. godine postaje aktivan u organiziranju otpora okupatoru.

Po završetku rata radi kao pomoćnik ministra trgovine Vlade BiH, ali zbog razočarenja u vodeće partijske kadrovice i opći kurs politike, 1946. godine emigrira u Italiju, a zatim u Austriju, da bi se 1954. godine stacionirao u Cirihu u Švicarskoj.

Pripadao je krugu najznačajnije bošnjačke inteligencije u emigraciji sa zapaženim učešćem i u evropskim intelektualnim krugovima od čega mu je naročito išla naruku visoka pozicija u Liberalnoj internacionali. Međutim, njegov najznačajniji doprinos jeste u okupljanju bošnjačke inteligencije u emigraciji i formiranju organizacije Bošnjačka demokratska zajednica koja šezdesetih godina u Beču izdaje respektivni časopis *Bosanski pogledi*. Šezdesetih godina ima značajnu ulogu u okupljanju intelektualaca svih naroda bivše SFRJ u emigraciji i formiranju Demokratske alternative s ciljem reformisanja Jugoslavije. U sedmoj deceniji se, uz politički i intelektualni angažman, posvećuje privatnom biznisu, da bi se posvetio radu na kulturnom naslijeđu Bosne i Bošnjaka, što rezultira osnivanjem Bošnjačkog instituta 1988. godine u Cirihu koji izdaje niz publikacija i časopis *Islam und der Westen* na njemačkom i drugim jezicima s ciljem

⁴³⁶Ibidem.

predstavljanja Bosne i Bošnjaka Evropi. Nakon rata u BiH, Bošnjački institut se seli u Sarajevo gdje i danas predstavlja važnu instituciju za ukupan bošnjački narod.

Adil Zulkfikarpašić objavio je nekoliko stotina članaka i studija o politici, Bosni i Bošnjacima u brojnim publikacijama Evrope, Amerike i Azije.

Umro je u Sarajevu 2008. godine i ukopan je u kompleksu svoje zadužbine.

9.30. Mustafa Memić (Gusinje 1924 – Sarajevo 2007)

Mustafa Memić rođen je 24. avgusta 1924. godine u Gusinju. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, da bi potom upisao Veliku medresu Kralja Aleksandra u Skoplju gdje je naukovao od 1935. do početka rata 1941. godine i ukidanja škole. Kao srednjoškolac, pripadao je komunističkoj omladini (SKOJ) i bio je aktivan u kulturno-umjetničkim udrugama. Organizator je ilegalne antifašističke organizacije u Gusinju, a od 1942. godine i učesnik NOP-a, zašta je kasnije odlikovan Partizanskom spomenicom i drugim najvećim državnim priznanjima tog doba.⁴³⁷

Poslije oslobođenja obavlja važne državničke funkcije, da bi nakon Rezolucije Informbiroa 1949. godine bio optužen i interniran na Goli otok odakle je poslije dvogodišnje zatvorske kazne otpušten bez definisane krivice. Iznova biva vraćen u službu, a od 1961. godine prelazi u Bosnu i Hercegovinu gdje uglavnom radi u privredi i jedno vrijeme provodi u Africi.

Memić je akademsku naobrazbu nastavio paralelno sa radnim zadacima na univerzitetima u Beogradu i Sarajevu, da bi mu odbrana doktorske teze iz oblasti historije Bošnjaka Sandžaka s kraja XIX i prve polovine XX vijeka bila zaustavljena i tek u jeku rata istu brani na Univerzitetu u Ljubljani 1994. godine.⁴³⁸

⁴³⁷ N.N: *In memoriam: Mustafa Memić*, Almanah, broj 37-38., Podgorica 2007. godine, str. 165-168.

⁴³⁸ Ibidem.

Memić je autor velikog broja studija i naučnih radova iz oblasti historije Bošnjaka Sandžaka, naročito plavsko-gusinjskog kraja, objavljenih u eminentnim periodičnim publikacijama, kao i knjiga: *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu, Plav i Gusinje u prošlosti, Bošnjaci-Muslimani Sandžaka i Crne Gore, Poznati Bošnjaci Sandžaka i Crne Gore, Kad iz staračkih grudi prikrivena se zavist i zloba probudi, Korijeni zla i nasilja, Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore, Pojave prozilitizma u plavsko-gusinjskom kraju 1913. i 1919. godine.*⁴³⁹

Mustafa Memić umro je 2. jula 2007. u osamdeset trećoj godini života u Sarajevu, gdje je i ukopan.

9.31. Muhsin Rizvić (Mostar 1930 – Sarajevo 1994)

Muhsin Rizvić se smatra jednom od najvećih ličnosti bošnjačke kulture XX stoljeća. Rizvić važi za najpoznatijeg historičara bošnjačke književnosti. Rođen je u Mostaru 1930. godine, a diplomirao je i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Radio je kao profesor južnoslavenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.⁴⁴⁰

Rizvić se ozbiljno bavio izučavanjem književnog stvaralaštva na bosanskom jeziku. Napisao je brojne radove i djela ko što su: *Iznad i ispod teksta, Behar: književno-historijska monografija, Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, Interpretacije iz romantizma, Bosanskohercegovačke književne studije, Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata, Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine, Tokovi i stvaraoci iz književne Bosne, Između Vuka i Gaja.* Njegova značajna djela, *Panorama bošnjačke književnosti i Bosanski muslimani u Andrićevo svijetu,* objavljena su nakon njegove smrti. Pisao

⁴³⁹Ibidem.

⁴⁴⁰ Detaljno: Zulić, Arif: *Čovjek uspravnog hoda: prof. dr. Muhsin Rizvić 1930-1994,* Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo 1994.

je o bosanskom srednjovjekovlju, književnosti na orijentalnim jezicima i alhamijado književnosti.⁴⁴¹

Budući da se bavio interpretacijom književnosti, uključujući i romantizam, valorizirao je crnogorskog pisca Njegoša. Neki kritičari su Rizvića zbog toga osudili. Ipak, kako argumentovano tvrdi Selma Rizvić, njegovi kritičari nisu primijetili da je Rizvić, zapravo, u svom djelu *Kroz Gorski vijenac* suptilno razotkrio istragu poturica ne samo kao običnu policijsku istragu, već i pokušaj potpunog biološkog uništenja i istrebljenja Bošnjaka muslimana, pažljivo i mudro odabravši jedini prihvatljiv način koji je bilo moguće upotrijebiti u okvirima ideološkog komunističkog sistema u kojem je Rizvić živio.⁴⁴²

Ističući književnu dimenziju *Gorskog vijenca*, Rizvić je indirektno obznanio genocidni karakter crnogorskog društva prema muslimanima, kojeg ovaj spjev opisuje. Odolijevao je pritiscima komunističke vlasti držeći se hrabro i dostojanstveno. Zahvaljujući Rizvićevom radu od zaborava su otrgnuta mnoga djela bošnjačkih pisaca. Svojim radom zasluženom nosi nadimak „čovjek enciklopedija“. Zaslužan je za očuvanje duhovnih vrijednosti bošnjačke književnosti i kulture, koje su bile ne samo zanemarene u prethodnim periodima, već također sistematski prikrivane od očiju javnosti. Treba istaknuti da je Rizvić bio otvoren prema svim pozitivnim vrijednostima drugih naroda kada god je u njima otkrio moralne principe i kvalitet estetske vrijednosti za kojima je kao historičar književnosti marljivo tragao.

Sa istim žarom pisao je o bosanskoj narodnoj pjesmi sevdalinki, o našim znamenitim pjesnicima Musi Ćazimu Ćatiću i Safvet-begu Bašagiću, kao i o Silviju S. Kranjčeviću i Aleksi Šantiću, ili pak Isaku Samokovliji, prepoznavši u njihovim djelima, pored estetskih, i univerzalne vrijednosti etike, humanosti i ljudskih osjećanja. U djelima bosanskih pisaca, bez obzira na nacionalnu dimenziju, prepoznavao je uzajamnu povezanost, međusobno prožimanje, precizno prepoznavši ekskluzivitete i uskogrudnosti, koje je razotkrivao usmjeravajući na njih, kao pod lupu, pažnju

⁴⁴¹Ibidem., str. 7.

⁴⁴²Vidjeti: Rizvić, Muhsin: *Kroz Gorski vijenac*, Svjetlost, Sarajevo 1989.

čitalaca, ne sustežući se od polemizacije. Visoko je vrjednovao bosanski pluralni mozaik koji je uvijek smatrao bogatstvom.⁴⁴³

Rizvić je u jednom svom značajnom govoru, kojeg je održao u Zagrebu tokom 1991. godine, precizno artikulirao put kojim treba da ide bošnjačka kultura, a iz kojih itekako treba uzeti pouku, kazavši slijedeće:

“Više nećemo govoriti o kulturnim i nacionalnim nepravdama u prošlosti muslimana, o negiranju i pokušajima prekidanja našeg višestoljetnog razvoja. Jakima je svojstveno da budu strpljivi i vladaju sobom i kad ih osporavaju, i kad im oduzimaju i kad ih potvaraju. Samo slabi nariču nad svojom sudbinom jer nisu sobom zadovoljni. Činjenica je da smo kroz gotovo pola stoljeća bili jedini narod u Evropi bez kulturne autonomije – činjenica koju od sada prepuštamo znanstvenicima da je arhiviraju i kritički obrade. Prestajemo i da se dokazujemo onima koji nas ne vide i da se branimo od svega što nije dostojno odgovora, a ima za cilj da nas intelektualno iscrpljuje, da naše stvaralačke snage vraća u sebe. Umjesto toga, okrećemo se savremenom razvoju, pitanjima našeg napretka i skladnog života među narodima, u svijetu čiji smo dio.“ (Rizvić, 1991.)⁴⁴⁴

Muhsin Rizvić će ostati zapamćen ne samo kao vrhunski književni historičar, već i kao gromada bošnjačke kulturne pozornice. Bio je prvi predsjednik kulturnog udruženja Bošnjaka *Preporod*. Umro je u Sarajevu 1994. godine.

9.32. Alija Isaković (Butinja 1932 – Sarajevo 1997)

Alija Isaković je bio jedan od najznačajnijih bošnjačkih pisaca, leksikograf i historičar jezika i književnosti, ali i vodeći bošnjački intelektualac. Rođen je u Bitunji kod Stoca 1932. godine.

⁴⁴³ Rizvić, Muhsin: *Književne studije*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK "Preporod", Sarajevo 2005., str. 531-541.

⁴⁴⁴

Osnovno i srednje obrazovanje Isaković je sticao djelimično u rodnom Stocu, a kasnije u Zagrebu, Crkvenici, Pančevu i Beogradu. Filozofski fakultet završio je u Sarajevu.⁴⁴⁵

Uređivao je časopis *Život*. Također je bio urednik edicije *Kulturno nasljeđe BiH* u izdavačkom preduzeću *Svjetlost* u Sarajevu. Isaković je priredio veliki broj književnih djela bošnjačkih pisaca, uključujući i prvu antologiju muslimanske književnosti *Biserje* 1972.,⁴⁴⁶ zatim prvi izbor bosanskohercegovačkih putopisaca *Hodoljublje* 1973,⁴⁴⁷ zbornik radova *Hasanaginica*, kao i *Anegdote Nasrudina hodže* 1984. U saradnji sa književnikom Hadžemom Hajdarevićem, Isaković priređuje izbor iz časopisa *Behar* 1900-1911.⁴⁴⁸

Za svoj književni rad Isaković je višestruko nagrađivan. Nije bez razloga rečeno da „ono što je Bašagić značio za bošnjački kulturni i intelektualni preporod, Isaković je to bio na kraju stoljeća“. Ako sagledamo koliki je doprinos Isaković dao afirmaciji bošnjačke književnosti i kulturnog naslijeđa, onda usporedba Isakovića sa Bašagićem nije nimalo neosnovana.

Isaković je pisao romane, drame, putopise i pripovijetke. Kroz svoje antologije Isaković je reafirmisao mnoge bošnjačke pisce čija su djela bila potisnuta i marginalizovana. Svojim dosljednim stavovima u pogledu afirmacije bošnjačkih nacionalnih i kulturnih vrijednosti, u teškim vremenima komunističkog totalitarizma, Isaković je dao nemjerljiv doprinos bošnjačkoj nacionalnoj i kulturnoj renesansi i osvješćivanju Bošnjaka, ali je njegov doprinos oblikovanju bosanskog jezika njegovo najveće postignuće.

⁴⁴⁵ Dealjno: *Alija Isaković: djelo univerzalnog duha*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2005.

⁴⁴⁶ Isaković, Alija: *Biserje*, Izbor iz muslimanske književnosti, Stvarnost, Zagreb 1972.

⁴⁴⁷ Isaković, Alija: *Hodoljublje: izbor bosanskohercegovačkog putopisa i građa za bibliografiju, 1842-1970*, Svjetlost, Sarajevo 1973.

⁴⁴⁸ Vidjeti bilješku 405.

Iako nije bio lingvist po vokaciji, napisao je *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*, objavljen 1993. godine, a kasnije i *Rječnik bosanskoga jezika*, također objavljen u Sarajevu 1995.⁴⁴⁹ Zbog toga se Isaković smatra utemeljivačem moderne jezičke kulture Bošnjaka.

Isaković je vjerovao i branio svoje uvjerenje da bosanski jezik postoji u narodu i u literaturi isto koliko hrvatski i srpski jezik, a da su hrvatska varijanta i srpska varijanta zajedničkog jezika, stvarno i nominalno, dva sistema u funkciji posebnih jezika. Na isti način, bosansku varijantu Isaković je smatrao bosanskim jezikom na osnovu istih obrazloženja. Isaković je dalje tvrdio da, bez obzira što je naš zajednički jezik u osnovi jedan jezik, on nije jedinstven jezik. Isaković je također tvrdio da su Bošnjaci, bez obzira kako se nazivali u različitim historijskim okolnostima, svoj jezik uvijek nazivali bosanskim, kako u narodnom tako i u književnom govoru te u brojnim lingvističkim djelima. Isaković je ukazivao da su bosanski jezik smatrali svojim jezikom Muslimani Sandžaka, Kosova i Makedonije, kao i Bošnjaci u iseljeništvu u Turskoj i šire.

Alija Isaković je umro 1997. godine u Sarajevu. Njegov mezar nalazi se pored Ferhadije džamije.

9.33. Alija Izetbegović (Bosanski Šamac 1925 – Sarajevo 2003)

Alija Izetbegović je bio jedan od najvećih bošnjačkih intelektualaca, politički disident, pisac, islamski mislilac i filozof te najugledniji moderni bošnjački politički lider, utemeljitelj suverene i nezavisne države Bosne i Hercegovine, njen prvi predsjednik i vrhovni komandant Armije BiH. Alija Izetbegović rođen je 8. avgusta 1925. godine u Bosanskom Šamcu. U rodnom gradu završio je realnu gimnaziju. Pravni fakultet je završio na Univerzitetu u Sarajevu.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Isaković, Alija: *Rječnik bosanskoga jezika* (karakteristična leksika), Bosanska knjiga, Ljubljana/Sarajevo 1995.

⁴⁵⁰ Opširno: Ključanin, Zilhad; Levy, Bernard Henry: *Alija Izetbegović - dostojanstvo ljudskog izbora*, Oko, Sarajevo 2005.

Napisao je veliki broj naučnih djela i knjiga. Najpoznatija djela Alije Izetbegovića su *Islam između istoka i zapada*, *Problemi islamskog preporoda*, *Islamska deklaracija*, *Moj bijeg u slobodu* i autobiografija *Sjećanja*, koje su prevedene na brojne svjetske jezike.⁴⁵¹

Za naučni, intelektualni i politički rad, zalaganje za demokratiju i ljudska prava, dodijeljene su mu neke od najpoznatijih svjetskih nagrada, uključujući i nagradu Centra za demokratiju iz Washingtona. Počasni je doktor pravnih nauka, a dobitnik je i nagrade za mir, koju mu je dodijelio istanbulski Marmara univerzitet u Turskoj.

Izetbegović je bio ugledni islamski aktivista i beskompromisni borac za zaštitu prava i sloboda muslimana u domovini i svijetu. Poznat je kao jedan od osnivača i najznačajnijih članova organizacije *Mladi muslimani*, u koju je stupio još za vrijeme Drugog svjetskog rata. Nakon rata osuđivan je i proganjan od strane jugoslovenskog komunističkog režima. Dugi niz godina proveo je kao zatvorenik komunističkih vlasti. Bio je kažnjen prisilnim radom. Nakon odsluženja kazne radio je kao pravni stručnjak u različitim državnim institucijama.

Godine 1983. sa grupom muslimanskih intelektualaca Izetbegović je optužen za rušenje socijalističkog poretka i ponovo biva osuđen na zatvorsku kaznu od 14 godina.⁴⁵²

Nakon oslobađanja iz zatvora, koji koincidira sa padom Berlinskog zida i urušavanjem komunističkog sistema vrijednosti te pada režima u Istočnoj Evropi, Izetbegović osniva najveću i najpopularniju bošnjačku političku partiju, Stranku demokratske akcije. Poslije prvih multistranačkih izbora u Bosni i Hercegovini, 1990. godine, Izetbegović je izabran za predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine.⁴⁵³

⁴⁵¹ Ibidem., 358-361.

⁴⁵² Ibidem., str. 44-50.

⁴⁵³ Isaković, Zehrudin: *Biografija Alije Izetbegovića*, Muzej "Alija Izetbegović", Sarajevo 2012.

Alija Izetbegović smatra se jednim od najvećih državnika moderne Bosne i Hercegovine i svijeta. Njegova ličnost simbolizira borbu Bosne i Hercegovine za nezavisnost i suverenitet, kao i afirmaciju bošnjačkog nacionalnog identiteta. Bio je dokazani borac za slobodu, demokratiju i prava čovjeka.

9.34. Husein Bašić (Brezovice 1938 – Podgorica 2007)

Husein Bašić je bio ugledni bošnjački književnik, pisac i književni kritičar. Rođen je 1938. godine u Brezovicama kod Plava, u crnogorskom dijelu Sandžaka. Piše poeziju i prozu. Bavi se istraživanjem, proučavanjem i prezentacijom književnosti Bošnjaka.

Nakon završetka Filozofskog fakulteta duže vrijeme radio je kao profesor u gimnaziji, a onda u Ministarstvu za obrazovanje, nauku i kulturu Crne Gore. Od 1980-1981. godine bio je predsjednik Udruženja književnika Crne Gore, iz kojeg je istupio 1990. godine, priključujući se novoformiranom Crnogorskom društvu nezavisnih književnika i Crnogorskom PEN centru. Bio je redovni član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, iz koje je protestno istupio 2004. godine, nezadovoljan statusom i tretmanom Bošnjaka.⁴⁵⁴

Pokretač je i prvi urednik časopisa *Almanah*, čiji je cilj zaštita, istraživanje i izučavanje kulturno-historijske baštine. Njegov roman *Tuđe gnijezdo* uvršten je u programe lektire za srednje škole i u studij književnosti u Federaciji BiH.

Objavio je knjige poezije: *Od sunca ogrlica*, *Bestražje*, *Prošle oči*, *Jato u nevidjelu*, *Breme te* knjige antiratnih prozno-poetskih tekstova: *Smrt duše* (1992), *Čuma* (1996), *Trag po tragu* (1996); knjige priča i novela: *Neviđena zemlja* (1973), *Trpija* (1984), *Vjetar s Prokletija* (1985). Također

⁴⁵⁴ Rastoder, Šerbo: *Husein Bašić – Velikan pisane riječi (1938- 2007)*, Almanah, br. 39-40., Podgorica 2008., str. 9-13.

je napisao romane: *Tuđe Gnijezdo*, *Krivice I i II*, *Antologiju lirskih narodnih pjesama iz Sandžaka*, *Antologiju tradicionalne usmene književnosti Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*.⁴⁵⁵

Za roman *Tuđe gnijezdo* Bašić je dobio je nagradu *Svjetlosti* za najbolji roman godine, kao i najveće crnogorsko državno priznanje Trinaestojulsku nagradu. Isti roman uvršten je u programe lektire za srednje škole, kao i u programe studija književnosti u Bosni i Hercegovini. Za roman *Krivice* dobio je jugoslavensku nagradu za najbolji roman na temu revolucije, a osim ovih dobitnik je i nagrade *Isak Samokovlija*, kao i brojnih drugih književnih i društvenih nagrada i priznanja.

Autor je petoknjižja *Zamjene*, koje se smatra kapitalnim djelom cjelokupne bošnjačke književnosti. Husein Bašić je umro 2007. godine.

9.35. Asim Peco (Mostar 1927 – Beograd 2011)

Asim Peco je bio jedan od najvećih bošnjačkih lingvista. Rođen je u okolini Mostara 1927. Osnovnu školu završio je na Buni, a gimnaziju u Mostaru. Učiteljsku školu završio je u Sarajevu. Kraći period nakon rata radi kao učitelj u Hutovu kod Čapljinje te kao referent za nastavu u Prozoru. Potom nastavlja školovanje na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu i Filozofskom fakultetu u Beogradu, gdje diplomira na grupi za južnoslovenske jezike i opću lingvistiku 1952., na kome je kasnije i predavao. Radio je i kao lektor Univerziteta u Strasburgu.⁴⁵⁶

Doktorsku disertaciju *Govor istočne Hercegovine* odbranio je 1958. Izabran je za docenta, a kasnije profesora Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Kao gostujući profesor boravio je i na Univerzitetu u Lenjingradu, a učestvovao je na naučnim skupovima u Moskvi, Kijevu,

⁴⁵⁵ Kerović, Atvija: *Prilog za bibliografiju Huseina Bašića i literature o njemu*, Almanah, br. 39-40., Podgorica 2008., str. 367-383.

⁴⁵⁶ Kamberović, Isma: *Sudionici naše povijesti*, Godišnjak, godina XI, BZK Preporod, Sarajevo 2011., str. 542-543.

Varšavi, Pragu, Bratislavi, Berlinu, Hamburgu, Parizu, Firenci i drugim evropskim naučnim centrima. Peco je objavio više od 500 radova. Član je Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine od 1978., a dopisni član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti od 2003. Dobitnik je brojnih nagrada, uključujući i *Nagradu grada Mostara, Veselin Masleša, Povelje bana Kulina*.

Među njegova najpoznatija djela spadaju: *Govor istočne Hercegovine, Jezik naš svagdašnji, Stazama našega jezika, Turcizmi u Vukovim rječnicima, Do Vuka i od Vuka - našim jezičkim stazama, Književni jezik i narodni govori*. Peco se najviše bavio dijalektologijom i akcentologijom, ali pisao je i članke iz normativne lingvistike i standardologije, više puta o jeziku pisaca, a dosta je doprinio i proučavanju bosanskohercegovačkih govora objavljujući u *Bosanskohercegovačkom dijalektološkom zborniku* i uređujući ga. Bio je član uredništva *Južnoslovenskog filologa, Srpskog dijalektološkog zbornika i Našeg jezika*.⁴⁵⁷

9.36. Mersad Berber (Bosanski Petrovac 1940 – Zagreb 2012)

Mersad Berber je bio jedan od najvećih bošnjačkih slikara. Rođen je u Bosanskom Petrovcu 1940. godine. Grad Berberovog rođenja Petrovac još u vrijeme osmanske Bosne bio je poznat po tkalačkoj tradiciji. Prema vlastitom priznanju, Berberova majka, koja je odrastala u toj tradiciji, prenijela je na njega ljubav prema koloritu i bojama. Studij je završio na Akademiji likovnih umjetnosti u Ljubljani 1963.⁴⁵⁸

Nakon završene Likovne akademije, Mersad Berber je živio u Sarajevu, gdje je izrastao u vodećeg akademskog slikara bivše Jugoslavije. Godine 1978. Berber je izabran za vanrednog profesora na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu.

⁴⁵⁷ Ibidem.

⁴⁵⁸ Berber, Mersad; Karamehmedović, Muhamed; Selimović, Meša; Andrić, Ivo: *Mersad Berber*, Control Data Arts, USA 1980., str. 136.

Od početka agresije na Bosnu 1992., pa sve do svoje smrti 2012. Berber je živio i radio u Zagrebu i Dubrovniku. Bio je i član Ruske akademije umjetnosti u koju je primljen 2007.

Berber je slovio za jednog od najpoznatijih grafičara u svijetu. Njegova likovna djela 1984. godine uključena su u renomiranu Galeriju „Tejt“ (Tate).

Berberovi radovi uglavnom prikazuju događaje i prizore iz njegove rodne Bosne i njene bogate historije, od srednjovjekovlja do modernog doba. Berber je u više navrata izjavljivao da za svoja likovna ostvarenja inspiraciju najviše crpi iz perioda Bosne kada je ona bila pod osmanskim vlašću. Njegovi radovi predstavljaju splet drevnih motiva i modernih interpretacija jakog intenziteta. Kombinovao je tehnike iz raznih krajeva svijeta i različitih vremenskih epoha, pri čemu je uvijek zadržavao estetski karakter i atrakciju koja je impresionirala kolekcionare njegovih likovnih djela.⁴⁵⁹

Slikao je portrete, grafike, tapiserije i ilustracije, koje su ukrašavale razne bibliografske edicije, a njegov kostimografski dizajn korišten je u pozorištima od Zagreba i Ljubljane, pa sve do Washingtona. Proizveo je i animirani film *Tempo Secondo*.⁴⁶⁰

Historičarka umjetnosti Aida Abadžić-Hodžić smatra da je Berber grafici vratio dostojanstvo koje je do tada imala samo slika. Berber je objavio i rad *Hronika u Sarajevu*, za koji je primio više nagrada. U tom radu Berber oživljava Sarajevo iz Bašeskijinog vremena, oslikajući historiju sa margina, baš onako kako ju je hroničar Sarajeva, Mula Mustafa Bašeskija, opisao. Berber je prikazao sudbinu malog, običnog čovjeka.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Vidjeti: Bužančić, Vlado: *Mersad Berber [opus 1960-1996]*, SOL Intercontinental/Kerschoffset, Zagreb/Ljubljana 1997.

⁴⁶⁰ Ibidem.

⁴⁶¹ Berber, Mirsad; Šarčević, Abdulah: *Mersad Berber*, E&A, Zagreb 2000.

Za svoj umjetnički rad Berber je nagrađen sa više od 50 prestižnih priznanja i nagrada iz različitih zemalja svijeta.

Objavio je i monografiju *Srebrenica* kojom je svojim briljantnim likovnim izrazom ovjekovječio ovaj stravični genocid nad bošnjačkim narodom. Tragedija Srebrenice za Berbera je imala epohalno značenje. Na ovoj monografiji radio je više od deset godina. Njegova monografija o Srebrenici, na više od 600 stranica, najbolji je primjer Berberove angažovane umjetnosti kojom je ovaj veliki bošnjački akademski slikar također izrazio svoju vlastitu bol zbog tragedije koja je zadesila njegovu domovinu Bosnu.⁴⁶²

Mersad Berber je umro u Zagrebu 2012.

9.37. Abdulah Šarčević (Stari Majdan 1929)

Abdulah Šarčević se smatra jednim je od najznačajnijih savremenih bošnjačkih filozofa, ali i šireg prostora Balkana.

Rođen je 1929. u Starom Majdanu kod Sanskog Mosta. Osnovnu i srednju školu završio je u rodnom mjestu. Filozofiju je studirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zagrebu, gdje je i diplomirao 1952. godine.⁴⁶³

⁴⁶² Berber, Mirsad: *Srebrenica - likovna monografija*, E&A, Zagreb 2011.

⁴⁶³ Šarčević, Abdulah: *Sfinga Zapada na kraju 20. stoljeća: iskustvo krize civilizacije: dramaturgija duha i samoiskustvo*, Bosanska knjiga, Tuzla 2000., str. 371-372.

U jednoj banjalučkoj gimnaziji je predavao filozofiju sve do 1954. Kasnije je radio kao asistent na predmetu historija filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Skopju, gdje provodi pet godina. Potom prelazi na Filozofski fakultet u Sarajevu, gdje drži predmete ontologija i teorija spoznaje (epistemologija).⁴⁶⁴

Šarčević 1967. doktorira odbranivši tezu *Kriza povijesti i savremenost*. Po odbrani doktorata promovisan je u vanrednog profesora predmeta ontologije.⁴⁶⁵

Za vrijeme profesure, Šarčević uređuje *Zbornik radova* Filozofskog fakulteta. Svojim inovativnim radom proširuje djelokrug Fakulteta uvođenjem novih filozofskih disciplina, uključujući i predmet istočne filozofije. Posebno je bio posvećen izučavanju Hegelove *Fenomenologije duha*, kojoj je posvetio poseban seminar.

Kasnije je imenovan za redovnog profesora filozofije. Također je redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Bio je i glavni urednik filozofske biblioteke *Logos*, a osnivač je i direktor Centra za filozofska istraživanja. Također je član Društva pisaca Bosne i Hercegovine još od 1971.⁴⁶⁶

Nakon izbijanja agresije na Bosnu, Šarčević odlazi u SAD, gdje na Univerzitetu u Arizoni nastavlja predavati filozofiju.

Može se svrstati u red najistaknutijih bošnjačkih intelektualaca, posebno u domenu društvenih i kulturoloških nauka. U bosanskohercegovačku naučnu praksu uveo je najnovije svjetske metode izučavanja filozofskih nauka.

⁴⁶⁴ Ibidem.

⁴⁶⁵ Ibidem.

⁴⁶⁶ Ibidem.

Kao javni intelektualac, Šarčević sve vrijeme svoje akademske karijere, koja traje duže od pola stoljeća, zalaže se za poštivanje filozofske kulture intelektualnog dijaloga, naučnog pluralizma i tolerancije. Posebno insistira na dijalogu između Istoka i Zapada, i to na osnovama kritičkog mišljenja, humanizma, naučne etike, morala i dijaloga, kao temeljnim kategorijama naučnog diskursa.

Objavio je preko 30 knjiga. Njegovi najnoviji filozofski spisi, objavljeni u osam tomova, tretiraju neke od najznačajnijih pitanja historije filozofije. Šarčević u njima problematizira vodeće filozofske discipline, filozofsku antropologiju, hermeneutiku, filozofiju jezika i nauke, etiku, estetiku i druge discipline.

Šarčevićevom filozofskom djelu prije nekoliko godina posvećen je i poseban simpozij na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Šarčević se suprotstavljao svim oblicima redukcionizma i dogmatizma, a glavna karakteristika njegove filozofije jeste traganje za neizrecivim. Suprotstavljao se pozitivističkom uvjerenju da je nauka u stanju riješiti najveće probleme čovječanstva. U svojoj filozofiji istovremeno velikodušno ustupa mjesto i religiji i sekularističkoj viziji svijeta. Neki njegovi studenti opisali su ga kao „funkcionera čovječanstva i istine“, jer je zagovarao kraj historije nasilja, paranoje i mržnje. Prema ocjeni uglednog bosanskog katoličkog teologa i filozofa fra Mile Babića, Šarčević je kritikovao svaku vrstu krajnosti, posebno protagoniste koji vječnim prihvataju *status quo* i koji nisu spremni da ga mijenjaju.

9.38. Mustafa Imamović (Gradačac 1941 – Sarajevo 2017)

Mustafa Imamović rođen je 1941. godine u Gradačcu gdje je završio osnovnu i srednju školu. Osnovne, magistarske i doktorske studije završio je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Karijeru univerzitetskog profesora gradio je na univerzitetima u Beogradu, Novom Sadu, Rijeci i Mostaru da bi na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu dugi niz godina držao katedru historije države i prava. Bio je predavač na Univerzitetu Yale i još nekoliko univerziteta u Sjedinjenim Američkim Državama.⁴⁶⁷

Imamović je autor i koautor više univerzitetskih i srednjoškolskih udžbenika, kao i knjiga *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak BiH 1878-1914*, *Bosanski Ustav i Bošnjaci u emigraciji*, *Muslimani i bošnjaštvo* i *Ekonomski genocid nad Muslimanima, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Objavio je preko 350 studija, rasprava izvornih naučnih članaka iz svoje naučne oblasti, sa posebnim fokusom na historijski razvitak pravnih institucija Bosne i Hercegovine i zemalja regiona.⁴⁶⁸

Njegov najznačajniji i u široj javnosti najprepoznatljiviji naučni doprinos jeste knjiga *Historija Bošnjaka*, prva savremena historija bošnjačkog naroda i nezaobilazna referenca svih današnjih historijskih istraživanja i tumačenja bošnjačke historije.⁴⁶⁹

Mustafa Imamović umro je u Sarajevu 23.01.2017. godine u 76. godini života.

9.39. Safet Zec (Rogatica 1943)

Safet Zec, simpatično nazvan modernim bosanskim Mikelandelom, poznati je savremeni bošnjački slikar i grafičar svjetskog imena i ugleda. Rođen je 1943. godine u Rogatici, gdje je završio osnovno obrazovanje. Školu primijenjenih umjetnosti završio je u Sarajevu 1964. Diplomirao je

⁴⁶⁷Vidjeti: http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=2974

⁴⁶⁸Detaljnije: *Mustafa Imamović, 45 godina naučnog i publicističkog rada*, zbornik radova, Insititut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 2010.

⁴⁶⁹Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo 1997. godine.

na Fakultetu likovnih umjetnosti na Univerzitetu u Beogradu, gdje je također uspješno završio postdiplomski studij.⁴⁷⁰

Već sedamdesetih godina svrstan je među značajne slikare poetskog realizma. Tokom devedesetih godina prošlog vijeka on postaje jedan od najrenomiranijih umjetničkih slikara u bivšoj Jugoslaviji.

Sve do 1989. živi u Beogradu, da bi se potom vratio u svoju rodnu Bosnu i njen glavni grad Sarajevo. Agresija na Bosnu primorala ga je da ponovo napusti domovinu. Nastanjuje se nedaleko, u Italiji, gdje živi u gradu Udine.

Svoje radove izlagao je na preko 70 samostalnih izložbi, kako u Bosni tako i širom svijeta. Član je Udruženja likovnih umjetnika BiH, ali i brojnih umjetničkih udruženja širom Evrope. Dobitnik je više od 20 nagrada i priznanja. Orden za umjetnost i književnost Republike Francuske dodijeljen mu je 2007. Njegovi radovi nalaze se u poznatim evropskim i svjetskim galerijama, ali i privatnim kolekcijama. Njegov rad o Isusu (Isau a.s.) postavljen je među djela najpoznatijih renesansnih umjetnika, u Centralnoj isusovačkoj crkvi u Rimu, na istom mjestu gdje je nekada bila Pulconeova *La Pieta*, kojim povodom je imao posebnu audijenciju kod poglavara Rimokatoličke crkve, Pape Francisa.⁴⁷¹

Prema vlastitom priznanju, vrhunsku sposobnost likovnog izražavanja u njemu su potaknule emocije, patnje i boli kroz koje je prolazila Bosna - Safetova domovina. Slike srebreničkih majki upečatljivo su vizuelno podsjećanje koje je posvetio sjećanju na srebreničku tragediju.⁴⁷²

Godine 2015. dodijeljena mu je prestižna Šestoaprilska nagrada Grada Sarajeva, sa obrazloženjem

⁴⁷⁰ Opširno: Giuffré, Guido: *Safet Zec: dela 1959-1998*, SOL Intercontinental, Ljubljana 1998.

⁴⁷¹ Ibidem.

⁴⁷² Ibidem.

da je, kao jedan od najznačajnijih bosanskih umjetnika, doprinio afirmaciji Sarajeva u svijetu. Safet Zec, koji je u Francuskoj proglašen vitezom umjetnosti, živi i radi u Veneciji, Sarajevu, Parizu i Počitelju.

9.40. Abdulah Sidran (Sarajevo 1944)

Abdulah Sidran savremeni je bošnjački pisac, scenarista, pjesnik i akademik.

Rođen je u Sarajevu 1944. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u rodnom gradu, da bi potom i diplomirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Još kao student, Sidran je pokazao talent za pisanu riječ uređujući omladinske časopise. Kasnije je radio na Televiziji Bosne i Hercegovine te kao iskusni dramaturg.⁴⁷³

Napisao je knjige proze: *Sarajevski tabut*, *Zašto tone Venecija*, *Sahbaza*, *Kost i meso*, *Sarajevska zbirka*, *Bolest od duše*.⁴⁷⁴

Sarajevski tabut nagrađen je Nagradom slobode francuskog PEN centra, prestižnom nagradom koja je bila dodijeljena velikim ruskim piscima Solženjicinu i Saharovu te češkom piscu, a kasnije predsjedniku Vaclavu Havelu. Sidran je dobitnik i Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva, nagrade Udruženja književnika BiH i Izdavačkog preduzeća *Svjetlost*, a dodijeljena mu je i Zmajeva nagrada.

⁴⁷³ Sidran, Abdulah: *Sarajevska zbirka*, BZK Preporod, Sarajevo 1999., str. 173-174.

⁴⁷⁴ Ibidem., str. 175-176.

Najpoznatiji je po scenarijima koje je napisao za filmske produkcije *Otac na službenom putu*, koji je bio nominovan za Oskara, i *Sjećaš li se Doli Bel*, zatim za film *Kuduz*, kojeg je režirao Ademir Kenović, kao i *Savršeni krug*.⁴⁷⁵

Autobiografski roman *Otkup sirove kože* najnovije je ostvarenje Abdulaha Sidrana. U njemu opisuje svoj i život svoje porodice, koji je, kako Sidran i sam ističe, poslužio kao najveći umjetnički poticaj i inspiracija za njegov književni rad. U ovom autobiografskom romanu Sidran piše o ljudima, vremenima i gradovima koje je upoznao i koje je volio, a koji su uveliko odredili njegov životni put. Sidran piše o Sarajevu, Goraždu, Veneciji, kao i o politici, historiji, ratovima, logorima, o poznatim ličnostima, pozitivnim i negativnim, o filmu, poeziji i umjetnosti.⁴⁷⁶

Pomenuti Sidranov roman bio je na prvom mjestu među deset najprodavanijih naslova na književnom festivalu koji je održan u Puli 2011. godine, kojeg je posjetilo preko 60.000 ljubitelja pisane riječi. Bilo je to veliko priznanje za ovog bošnjačkog pisca. Književni kritičari Sidrana ocjenjuju kao pisca za sva vremena.

Njegove drame i scenariji objavljeni su i na italijanskom jeziku, i to na preko 600 stranica, koje je priredio Piero del Giudice.⁴⁷⁷

Sidranova književna karijera duga je pola stoljeća. Karakteristično je da je, zapravo, čitav život smatrao materijalom za svoju književnost. U većini njegovih djela, zapisao je Sidranov kolega, književnik Marko Vešović, na svakoj stranici čita se Sidranova duša.

Knjigom poema *Suze majki Srebrenice*, u trojezičnom izdanju, Sidran je svjetskoj javnosti, suzama srebreničkih majki, kao izrazom nepatvorene ljubavi, pokušao približiti kolosalni zločin genocida

⁴⁷⁵ Ibidem.

⁴⁷⁶ Sidran, Abdulah: *Otkup sirove kože*, Službeni glasnik, Beograd 2011.

⁴⁷⁷ Del Guidice, Piero: *La bara di Sarajevo/Abdulah Sidran*, Edizone, Trieste 1996.

nad Bošnjacima Srebrenice počinjen u srcu Evrope.⁴⁷⁸ Time je vješto ogolio zatamnjenju evropsku svijest i iz bunila zaborava pokušao probuditi vlastiti narod. Za Sidrana genocid u Srebrenici, za razliku od svih drugih zločina, predstavlja zločin koji kontinuirano traje, jer mnogi njegovi organizatori nastavljaju nekažnjeno živjeti. Ipak, Sidran se u svojoj poeziji najviše bavio Sarajevom i Bosnom, stihovima slikajući bol koju je sudbina namijenila njegovoj zemlji.

9.41. Dževad Karahasan (Livno 1953)

Dževad Karahasan vodeći je savremeni bošnjački pisac, dramaturg, esejist i novelist. Rođen je u Duvnu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na odsjeku za komparativnu književnost, da bi potom doktorirao na Zagrebačkom univerzitetu. Radio je kao dramaturg u Zeničkom narodnom pozorištu, a u Sarajevu je uređivao kulturne časopise *Odjek* i *Izraz*. Također je predavao historiju drame na sarajevskoj Akademiji scenskih umjetnosti. Karahasan je objavio preko stotinu stručnih radova o teorijskim dimenzijama drame, teatra i prozne književnosti. Knjige su mu prevedene na petnaest jezika.⁴⁷⁹

Član je Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Njemačke akademije za jezik i umjetnost.

U vrijeme agresije na Bosnu, 1993. godine Karahasan odlazi u Austriju, gdje se nastanjuje u Grazu. Predavao je kao gostujući profesor na nekoliko evropskih univerziteta. Napisao je brojne drame, romane, pripovijetke, eseje, historiju i kritiku teatra. Radi i kao pozorišni režiser. Karahasanovi pozorišni komadi prikazani su u Austriji, Bosni i Hercegovini, Ukrajini, Češkoj, Singapuru i SAD.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Sidran, Abdulah: *Suze majki Srebrenice*, Bemust, Sarajevo 2009.

⁴⁷⁹ Karahasan, Dževad: *Knjiga vrtova*, Antibarbarus, Zagreb 2002., str. 393-394.

⁴⁸⁰ Ibidem.

Karahasanova djela posebno su karakteristična po bogatstvu jezika kojeg koristi. Književni kritičari Karahasana su opisali kao najsnažnijeg i najdojmljivijeg, ne samo bošnjačkog, već i evropskog pisca i pripovjedača. Njegov književni opus uporedili su sa djelima najvećeg hrvatskog pisca Miroslava Krleže. Zajedničko kod obojice pisaca je, tvrde kritičari, izražena opsjednutost pozorištem.⁴⁸¹

Iako je Karahasan, prije svega, pozorišni i dramski pisac, on je itekako cijenjen i kao romanopisac i esejista. Puno je više cijenjen u Austriji i Njemačkoj, nego u rodnoj Bosni u kojoj je primio tek jednu nagradu za svoj rad.

Jedan od najpoznatijih Karahasanovih romana svakako je *Istočni divan* u kojem opisuje Halladža, poznatog sufijskog mistika. Radnja ovog romana dešava se u Bagdadu u vrijeme VIII stoljeća.⁴⁸² U ovom romanu posebno se prepoznaje Karahasanovo briljantno poznavanje *tesavvufa* – islamskog misticizma. Karahasan ne skriva oduševljenje perzijskim pjesnikom Omarom Hajjamom koji je živio u XII stoljeću, a o čijoj sudbini Karahasan piše u svojoj trilogiji *Sjeme smrti*.⁴⁸³

Karahasan također pokazuje odlično poznavanje misli srednjovjekovnog islamskog učenjaka Al-Gazalija, kojem pripisuje zasluge za očuvanje derviških redova. Kao društveno angažovani pisac, Karahasan pokazuje istančan osjećaj za socijalnu pravdu i ne krije svoj animozitet prema beskrupuloznom neoliberalnom kapitalizmu, ozbiljno kritikujući izvitopereni kvazi-demokratski sistem savremenih društava opsjednutih strahom i kontrolom svega postojećeg. Stoga, lamentira Karahasan, društvo vapi za likovima poput Hajjama.

⁴⁸¹

⁴⁸² Karahasan, Dževad: *Istočni diwan*, Muslimanska književnost XX vijeka, Svjetlost, Sarajevo 1991.

⁴⁸³ Karahasan, Dževad: *Sjeme smrti*, Conectum, Sarajevo 2012.

Na sebi svojstven način, Karahasan u svojim djelima implicitno poziva na pokornost Jednom i Jedinom Bogu naspram robovanja brojnim božanstvima. U *Dnevniku selidbe* Karahasan opisuje opsadu Sarajeva i svakodnevicu njegovih stanovnika u nepodnošljivim ratnim uslovima u kojima haraju glad, neimaština, hladnoća, strah i stalna prisutnost smrti koja ih okružuje.⁴⁸⁴

U *Izvještaju iz tamnog vilajeta* Karahasan tvrdi da se XX stoljeće odigralo između dvaju sarajevskih mostova - Latinske ćuprije i Vrbanja mosta.⁴⁸⁵

Za svoja književna ostvarenja Karahasan je nagrađivan brojnim evropskim priznanjima za književnost. Između ostalih, Karahasanu su dodijeljene Herderova nagrada u Beču, Geteova medalja te brojna druga priznanja i medalje iz Pariza, Lajpciga i drugih evropskih centara.

⁴⁸⁴ Karahasan, Dževad: *Dnevnik selidbe*, Durieux, Zagreb 1995.

⁴⁸⁵ Karahasan, Dževad: *Izvještaj iz tamnog vilajeta*, Dobra knjiga, Sarajevo 2007.

10. RAZLOZI OSNIVANJA BOŠNJAČKE AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI

Procesi misaonih promjena u društvu ne dešavaju se sami po sebi. Njih mogu pokrenuti i njima upravljati samo snažne institucije i visokoobrazovani hrabri i utjecajni pojedinci. Prvi korak učinjen u Novom Pazaru, van svake sumnje, može se ocijeniti kao historijski čin grupe svjesnih, odvažnih i slobodnomislećih Bošnjaka. Sama vijest o osnivanju BANU nije ostavila ravnodušnim balkanski, pa ni širi geopolitički prostor. Brojna reagovanja su se očekivano čula iz intelektualnih, medijskih i političkih krugova susjednih zemalja i naroda, ali su, baš kako je svojstveno zajednicama porobljene svijesti, najglasniji u tom negodovanju bili neki bošnjački intelektualci, koji obično negativno reaguju na mnoge progresivne pojave u svom narodu, a gotovo nikada u zaštitu vrijednosti svoje nacije i njenih kulturno-civilizacijskih vrijednosti i interesa, osim ako ti interesi nisu definisani u skladu sa njihovim političkim i ideološkim shvatanjima.

Neki sekularistički i kvazi-liberalni, a rekao bih i kvazi-intelektualni krugovi u bosanskoj prijestolnici Sarajevu, okupljeni oko različitih listova i portala, poput lista *Oslobođenje*, ili portala Radio Sarajevo, a koji se samo percipiraju kao neka vrsta avangarde i prihvatljivog lica BiH za ulazak u evropske integracije, odbijaju da prihvate realnost postideološkog svijeta i diskursa u kojem vjerski i nacionalni identitet čovjeka i naroda igra ravnopravnu, pa čak i temeljnu ulogu u oblikovanju društvene i političke svijesti, posebno u sferi obrazovanja. Oni su, po automatizmu, negativno, cinički, pa čak i uvrjedljivo reagovali na osnivanje BANU. Takva vrsta reakcije bila je sasvim očekivana. Ovdje treba napomenuti da je BANU institucija kojoj ne treba legitimizacija i naklonost tih struktura društva, jer one nisu i ne treba da budu referentne tačke prema kojima treba da se određuju interesi i strategija razvoja BANU. Ali ti medijski napisi mogu poslužiti kao indikator nivoa otpora uspostavi ozbiljnog nacionalnog diskursa koji je nezavisan u odnosu na strukture političke moći i utjecaja.

Međutim, uprkos kritičkom odnosu i pokušaju mehanicističkog nipodaštavanja opravdanosti postojanja nacionalnih institucija uopće, posebno uloge vjerskih ličnosti u tom procesu, treba primijetiti i određenu dozu skrivenog uvažavanja u redovima tih struktura prema jednom novom, kvalitativno drugačijem i ozbiljnijem diskursu nacionalnog promišljanja, koji je dublje ukorijenjen

u nacionalnim vrijednostima od prethodnog pristupa koji je obilježio protekle dvije decenije bošnjačkog buđenja. To je priznao, uprkos namjeri i želji da degradira i banalizira ideju koja se rodila osnivanjem BANU, i jedan od mlađih protagonista agresivnog sekularizma u BiH, kada je napisao da su Mustafa Cerić i Muamer Zukorlić, utemeljujući BANU, zapravo, stvorili fabriku patriotske ideologije.⁴⁸⁶ BANU, tvrdi ovaj kritičar, onako kako su je osmislili njeni utemeljitelji, jeste prva istinska bošnjačka nacionalna institucija čije osnivanje predstavlja radikalni otklon od hlabavog nacionalizma iz proteklog perioda koji je bio ispunjen kvazi-vjerskim sadržajima. Štaviše, ovaj kritičar ideje BANU priznaje da je osnivanjem Akademije uspostavljen novi diskurs razvoja nacionalne misli, priznavši da BANU ima svoju genezu i da se ova institucija ne može reducirati na političke strategije dijela „bošnjačke buržoazije“ i inteligencije u njenoj službi. Drugim riječima, kritičari ideje BANU sa tvrdokornih, agresivno antivjerskih i sekularističkih pozicija, ipak priznaju da se osnivanjem BANU postavlja novi, kvalitativno drugačiji i ozbiljniji diskurs od dosadašnjeg, koji je bio nedefinisan, nedovoljno artikulisan, čak reduciran na služenje jednoj partikularnoj ideološkoj matrici. BANU zaista jeste projekat koji je nastao kao težnja bošnjačkih intelektualnih prvaka za ostvarenjem slobodne, autentične i depolitizovane narodne misli, koja će postaviti nove međaše razvoja nacionalne misli i razvoja nacije u duhu deideologizovanog i depolitizovanog savremenog svijeta u kojem religijsko i nacionalno neće biti instrumentalizovano u korist bilo koje partikularne političke ideologije ili interesa, a na štetu naroda kao cjeline.

Pored očekivanog negativnog odnosa pseudo-sekularističkih i kvazi-liberalnih krugova u BiH, koji su sebi prisposobili zadatak oblikovanja artificijalnog, transnacionalnog identiteta bosanskog tzv. evropskog čovjeka, na način da ga liše njegovog primordijalnog duhovnog identiteta koji će zamijeniti novim, zanimljivo je da otpor ideji BANU, pa čak i neke od najžešćih kritika nakon osnivanja BANU došle su od strane jednog dijela bošnjačkih intelektualaca koji su BANU pokušali, tendenciozno i bez utemeljenja njihovih tvrdnji na objektivnim činjenicama, lišiti njenog naučnog i umjetničkog karaktera, ustvrdivši kako je Akademija nastala u okviru „jedne vjerske

⁴⁸⁶ Vuk Bačanović, *Ko to Banu*, Radio Sarajevo <<http://www.radiosarajevo.ba/novost/56236/ko-to-banu>>

zajednice“, našta je reagovao jedan od najjementnijih pripadnika akademske zajednice u BiH akademik Muhamed Filipović, predsjednik BANU, obrazloživši to riječima:

„Kao što ostali narodi na prostoru Balkana imaju svoje nacionalne institucije, jedino Bošnjaci nisu imali nijedne nacionalne institucije. Zbog toga smo mi odlučili da je potrebno formirati takvu instituciju. Ova akademija će biti isključivo naučna institucija. Ona neće zastupati nikakvu politiku.“⁴⁸⁷

Kritike na račun Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti, kako osnivanje ove nacionalne akademije nauka vodi navodnom „rasparčavanju nauke po etničkom principu“, tendenciozne su, površne i neutemeljene na valjanim logičkim argumentima. Činjenica je da je kompletna postdejtonska arhitektura države Bosne i Hercegovine, zbog priznavanja rezultata agresije, pritisaka međunarodnog faktora, ali i zbog slabosti bošnjačke politike da se tome adekvatno suprotstavi efikasnim demokratskim političkim sredstvima, ustrojena na principu etničke podjele. Kao rezultat takvog uređenja države, centralna (državna) vlada svedena je na nekoliko resora koji nisu kadri omogućiti čak niti najosnovniju zaštitu prava Bošnjaka koji žive u manjem bh. entitetu (Republika Srpska), kao što je pravo korištenja bosanskog jezika koje garantuje Ustav BiH. O slabosti centralne vlasti i paralizi bošnjačke politike svjedoči uporno negiranje prava bošnjačkoj djeci u manjem entitetu da pohađaju nastavu na bosanskom jeziku, pri čemu se jezik njihove države dovodi u pitanje i negira mu se njegov pravi naziv.

Drugi eklatantan primjer nemoći aktualne bošnjačke politike demonstrirao je i slučaj zatvaranja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, koji je ponovo otvoren 15. septembra 2015. nakon što je tri godine bio zatvoren za javnost.

Koordinirani napadi na čin osnivanja BANU i pokušaj, kako je to označio predsjednik Akademije, akademik Muhamed Filipović, da se akt njenog osnivanja obezvrijedi i proglasi „velikom naučnom, kulturnom i političkom greškom“, bez ozbiljnog razmatranja argumenata na osnovu

⁴⁸⁷Muhamed Filipović, *Bošnjačka akademija nauka ili politika*, Portal moje vijesti.ba, 22.12.2011. <http://www.mojezdravlje.ba/novost/108382/Bosnjacka-akademija-nauka-ili-politika>

kojih je Akademija osnovana, ukazuje na problem površnosti kritičara. Osnivanje BANU dočekano je na nož, sa određenom dozom neskrivene histerije i nipodaštavanja. Takav odnos je, u najmanju ruku, začuđujući obzirom da u oblastima kojima se BANU namjerava baviti u posljednje dvije decenije nije ostvaren adekvatan napredak. Osim toga, izučavanje nacionalnog bića Bošnjaka relativno je zapostavljeno i svedeno u domen nekoliko kulturnih institucija. Stoga je teško razumjeti i prihvatiti i samu pomisao da nekom u redovima bošnjačke misleće elite smeta stvaranje ozbiljnih pretpostavki koje će dovesti do intenzivnijeg, sistematičnog naučno-istraživačkog rada u sferi bošnjačke historije, kulture, tradicije i identiteta, a posebno u domenu istraživanja najboljih civilizacijskih dostignuća i efikasnih modaliteta koji će osigurati zaštitu prava Bošnjaka na područjima gdje oni čine manjinu, bez obzira da li se radilo o teritoriji države BiH ili na širem području Balkana.

Akademik Filipović je ponudio i odgovor na plasiranu tezu kako BANU predstavlja „antitezu očuvanju države Bosne i Hercegovine“ te kako „ona podriva rad državne Akademije nauka BiH“. Filipović vjeruje da su u državnoj Akademiji nauka BiH uništeni ili obustavljeni programi istraživanja historije naroda BiH, i to iz straha da bi moglo doći do revizionizma bošnjačke nacionalne historije. Drugi razlog kojeg navodi Filipović za ovakvu politiku Akademije nauka BiH jeste mogućnost da bi objektivna istraživanja neminovno dovela do razotkrivanja falsifikovane historije i lažnih konstrukcija koje su ranije predstavljane kao „autentična“ nauka o Bošnjacima, njihovoj historiji, identitetu i kulturi. Zbog toga, tvrdi Filipović, osnivanje BANU predstavlja određeni korektiv koji može pozitivno djelovati i na budući rad same ANUBiH, budući da su mnogi ozbiljni projekti u domenu istraživanja Bosne i Hercegovine i njenih naroda u prošlosti bili nedovoljno tretirani.

Štaviše, zbog karaktera ANUBiH, koja je ustrojena na teritorijalnom, odnosno državnom principu, dolazilo je do ozbiljnih propusta, moglo bi se kazati čak i zloupotreba, i to prvenstveno zbog oslanjanja ove akademije na nacionalne akademije susjednih zemalja, hrvatsku i srpsku, što je bio uzrok zapostavljanja ozbiljne naučne valorizacije kulturnog, naučnog i književnog blaga i naslijeđa Bošnjaka. U takvoj konstelaciji odnosa proizveden je ambijent u kojem se bošnjačka nacionalna i kulturna misao počela zapostavljati i marginalizovati. U toj i takvoj atmosferi, u kojoj

su srpske i hrvatske akademije nauka korištene kao referentne tačke srpskog i hrvatskog etnosa u BiH, bošnjačka autentična kultura i nauka, kao i njeni eksponenti, relegirani su na margine, što se ne bi smjelo dopustiti u zemlji u kojoj Bošnjaci čine većinu stanovništva.

Kritike na račun osnivača, ali i same ideje BANU, nisu se ograničile samo na optužbe da se time, navodno, etnicizira nauka u BiH, već idu toliko daleko da se osnivanjem Bošnjačke akademije „razbija“ država Bosna i Hercegovina. Ove neosnovane tvrdnje opovrgnuo je akademik BANU Dževad Jahić, označivši takve optužbe običnim političkim floskulama koje ne ispunjavaju kriterije naučnog argumenta. Jahić je obrazložio kako se osnivanjem BANU želi zaštititi Bosna i Hercegovina od naučnih tendencija koje je pokušavaju razvlastiti i negirati njenu državotvornu utemeljenost. Osim toga, Jahić dalje navodi kako, obzirom na činjenicu da Bošnjaci ne žive samo u matičnoj državi BiH, već također u Sandžaku, Kosovu, Makedoniji, Turskoj i dijasporalnim zajednicama Zapada, oni zavrjeđuju da imaju naučnu instituciju koja će objedinjavati sve njegove vrijednosti, pri čemu neće biti dovedena u pitanje opstojnost Akademije nauke BiH kao državne akademije.⁴⁸⁸ Jedini ozbiljan način objedinjavanja dosadašnjih naučnih i umjetničkih dostignuća bošnjačkoga naroda, na svim prostorima gdje on živi, moguće je ostvariti kroz rad Bošnjačke akademije. Na taj način moći će se, kako navodi Jahić, rehabilitovati do danas negirane i zapostavljene nacionalne vrijednosti i otkloniti nepravda koja je u tom procesu nanesena bošnjačkim intelektualnim pregoocima, posebno na planu društvenih nauka, budući da se ideologizovana organizovana nauka u bivšim sistemima sistematski nepravedno odnosila posebno prema islamski obojenom stvaralaštvu bošnjačkih naučnika. Stoga je cilj Bošnjačke akademije, u jednu ruku, i instrument korigovanja povijesnih nepravdi i redefinisanja naučnih prioriteta, posebno kada se radi o kulturnom i duhovnom naslijeđu bošnjačkog naroda, vodeći pritom računa o cjelokupnom životnom prostoru gdje danas žive Bošnjaci.

Jahić posebno apostrofira nužnost posvećivanja pažnje prostoru Sandžaka gdje, kako kaže, „mlade, progresivne, stručne i naučne snage smjelo, uz argumentovani naučni pristup, popunjavaju dosadašnje krupne praznine koje se tiču borbe za zaštitu kulturnog i nacionalnog identiteta“.⁴⁸⁹

⁴⁸⁸Jahić, Ibid.

⁴⁸⁹Ibid.

Ovaj ugledni bošnjački akademik i lingvista izričito opovrgava svaku sumnju da je cilj Akademije brisanje međudržavnih granica, već da je njen cilj jačanje Bosne i Hercegovine, zaštita autentičnih interesa bošnjačkog naroda izvan matične države i promovisanje međudržavne saradnje, na općeprihvaćenim evropskim vrijednostima uvažavanja interesa nacionalnih manjina u okviru zajedničke evropske porodice naroda.

Jedan od navoda kojim kritičari historijskog projekta BANU pokušavaju minimizirati vrijednost ove institucije jeste kako je Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti nastala na inicijativu islamskih autoriteta - uleme. Potezanje, između ostalog, i za ovim argumentom ukazuje na ozbiljan problem ideološke svijesti koja još uvijek preovladava u krugu određenog broja bošnjačkih intelektualaca, a koja je nastala kao rezultat višedecenijskog marksističkog utjecaja. Promatranje svijeta, države i društva kroz izrazito sekularizovanu prizmu marksističke antireligijske svijesti, kojom se vjerskim učenjacima apriori oduzima pravo i legitimitet intelektualnog i nacionalnog djelovanja, ukazuje na problem da u bošnjačkoj svijesti još uvijek preovladavaju naslijeđeni stereotipi i predrasude spram uloge religije u životu čovjeka i društvu uopće. S druge strane, to također ukazuje na određenu indiferentnost u pogledu uloge religije i njenog doprinosa nauci kada su u pitanju nemuslimanski narodi, što bi se moglo okarakterisati kao podvojena intelektualna svijest koja vrijednosti svoga kulturno-civilizacijskog kruga ne vrjednuje istim mjerilima, kojih se stidi i od kojih strahuje, dok iste te vrijednosti i pojave kod drugih naroda prihvata kao normalne i očekivane. Ova pojava je dokaz inferiorne i porobljene bošnjačke svijesti, koju je akademik Ferid Muhić nazvao „zločinom sistematskog denacionaliziranja i kulturne deidentifikacije“.⁴⁹⁰

Stoga, fenomen nerazumijevanja, pa čak i animoziteta prema inicijatorima i osnivačima Akademije, zbog njihovog islamskog *backgrounda* i formalnih veza sa islamskim institucijama, zaslužuje ozbiljniju, psihološku, antropološku i sociološku analizu. Ranije smo elaborirali o tome koliki su doprinos nauci i obrazovanju podarile vjerske institucije i teolozi u kršćanstvu i ulema u islamu, kroz različite povijesne epohe, te kako se nauka kroz historiju pretežno razvijala pod okriljem vjerskih institucija. Najstariji univerziteti na svijetu izrasli su na temeljima džamija u

⁴⁹⁰Ferid Muhić, *Zločin bez kazne*, Glasnik Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti, godina 1, broj 1, str. 83, Sarajevo-Novı Pazar, 2015.

islamskom i katedralnih škola u zapadnom svijetu. Stoga bi prevashodni zadatak Bošnjačke akademije nauka, između ostalog, morala biti i svojevrsna epistemološka revolucija kako bi se fenomenu sticanja znanja i poimanja svijeta pristupilo sa novih, neutralnih i deideologizovanih pozicija radi uspostavljanja historijskog kontinuiteta sa svim izvorima znanja, koji je naprasno prekinut marksističko-lenjinističkim projektom indoktrinacije ljudske svijesti, koji je nanio ogromnu štetu razvoju nauke i pristupu fenomenu znanja uopće.

Eminentni britanski poznavalac epistemologije i filozofije znanosti kulturoloških studija, Ziauddin Sardar, kojeg smo ranije spominjali, navodi u svom djelu *O islamu, nauci i budućnosti* da su vodeći nosioci prosvjetiteljstva u Evropi - Voltaire, Montesquie, Volney i Pascal, koji su težili ka emancipaciji razuma i slobodnog kritičkog mišljenja, pokušali prikriti istinu kada je u pitanju odnos islama i nauke. Evropski šampioni prosvjetiteljstva ne samo da su bezobzirno preuzimali filozofiju i nauku od islama, već su također pokušali prikriti činjenicu da je centralna ideja prosvjetiteljstva, koju karakteriše liberalni humanizam, utemeljena na islamskom konceptu *edeba*.⁴⁹¹ Ovaj fundamentalni etički koncept islama, koji sistematski uređuje princip ophođenja i koegzistencije među ljudima, sistematski je razvijan u kasnijem periodu klasične islamske misli. „Islam je“ - tvrdi Sardar - „razvio sofisticirani način podučavanja zakonu i humanizmu, koji je uključivao ne samo instituciju univerziteta u okviru koje su izučavani teologija, medicina i prirodne nauke. Na njemu su također usavršene metode podučavanja gramatike, retorike, povijesti, filozofije i etike, kao i instrumenti za promovisanje kulture u vidu akademskih udruženja, književnih kružoka i klubova koji su pokrenuli proces islamskog prosvjetiteljstva“.⁴⁹²

Činjenica je da su najpoznatiji univerziteti na Zapadu nastali u okviru različitih kršćanskih crkava. U početku su to, kao što smo ranije spomenuli, bile monastičke i katedralne škole za sticanje teoloških znanja koje su uspostavili biskupi širom Evrope. Kasnije su te škole prerasle u univerzitete kao što su današnji Oxford i Cambridge. Ti univerziteti su rangirani kao najbolji u

⁴⁹¹ Islamski koncept lijepog ponašanja, literarni žanr koji se odlikuje širokim humanitarnim interesom, a koji je razvijan za vrijeme briljantnog uspona abasidske kulture u IX stoljeću, Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/art/adab-literature>

⁴⁹²Ziauddin Sardar, *O islamu, nauci i budućnosti*, Izbor tekstova, str. 41, Centar za napredne studije (CNS), Sarajevo, 2015.

svijetu. Renomirani jezuitski Georgetown University u Sjedinjenim Američkim Državama postao je glavni inkubator diplomatskih nauka i vodeći centar iz kog se tokom novije povijesti regrutirao veliki broj najuspješnijih američkih diplomata, ali i univerzitet koji se može pohvaliti da pod njegovim krovom djeluje jedan od najuspješnijih centara za razvoj muslimansko-kršćanskog dijaloga kojim rukovodi ugledni profesor John Esposito, renomirani ekspert za islam.

10.1. Period utemeljenja

Nastanak i razvoj nacionalnih institucija kod različitih naroda odvijao se u ovisnosti od postojanja stepena artikulirane nacionalne svijesti datog naroda o sebi, svom jeziku, historiji, kulturi, tradiciji, identitetu i duhovnom i materijalnom stvaralaštvu. To je također ovisilo o historijskim okolnostima, preovladavajućem svjetskom poretku i moralnim i filozofskim vrijednostima koje su u datom momentu karakterisale taj poredak. To je također bilo uslovljeno dugoročnim strateškim ciljevima nosilaca tog poretka. Puna emancipacija jednog naroda i njegova borba za samoopredjeljenje i ispunjenje vlastitih nacionalnih težnji moguća je jedino u slobodi i u okviru slobodnih institucija koje jednom narodu omogućuju razvoj svih njegovih potencijala, kreativne energije i intelekta.

Činjenica da Bošnjaci osnivaju vlastitu nacionalnu akademiju nauka i umjetnosti tek u jedanaestoj godini XXI vijeka potvrđuje stoljetno kašnjenje našeg naroda na putu punog nacionalnog samoostvarenja kroz uspostavu autentičnih i efikasnih nacionalnih institucija, što u odsustvu nacionalne države predstavlja nenadoknadivu manjkavost u pogledu ostvarenja pune nacionalne emancipacije i afirmacije sopstvene kulture i očuvanja tradicije i identiteta.

Kada je Woodrow Wilson, predsjednik SAD, vodeće pobjedničke sile za vrijeme potpisivanja Versajskog mira, a nakon završetka Prvog svjetskog rata, u svom planu od 14 tačaka proklamovao „novi svjetski poredak“, kojeg je namjeravao uspostaviti na ruševinama starog, a nakon okončanja globalnog sukoba, pravo naroda na samoopredjeljenje istakao je ne samo kao jedan od

mehanizama kojim je trebalo zadati udarac sukobljenim imperijama koje su postale anahrone, već i kao ideal, ali i tračak nade malim narodima koji su težili postizanju slobode i nezavisnosti. Ipak, pravo na samoopredjeljenje i vlastitu državu po Wilsonovoj logici nije se odnosilo na male i „nedorasle“ narode. Neki narodi su tada profitirali, a neki i dalje ostali pod hegemonijom regionalnih imperija, čekajući neka nova vremena u kojim će ostvariti punu nacionalnu emancipaciju i slobodu. Tako je i bošnjakom narodu trebalo više od 70 godina da ga ostvari, iako ne u potpunosti. Zbog toga i kašnjenje u osnivanju Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti treba shvatiti u navedenom kontekstu.

Obzirom da su u Bosni i Hercegovini, pored državne – Akademije nauka i umjetnosti (ANUBiH), osnovane Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti (BANU) u Sarajevu, Hrvatska akademija znanosti (HAZU) u Mostaru i Akademija nauka Republike Srpske (ANURS) u Banjoj Luci, o čemu smo pisali u posebnim poglavljima, nameće se potreba zakonskog regulisanja statusa ovih akademija.

Budući da je Bosna i Hercegovina multilateralna državna zajednica više konstitutivnih naroda, logično je da svaki njen konstitutivni narod teži očuvanju vlastitog identiteta i nacionalne duhovne baštine. Postojanje nacionalnih akademija nauka i umjetnosti u kontekstu pluralne i konsocijacijski uređene multilateralne državne zajednice, čijim idealima teži BiH, ne bi trebalo da predstavlja prepreku opstanku zajedničke države, pod uslovom da aktivnosti pomenutih akademija uvažavaju pluralizam i prava drugih naroda. Iskazanu težnju naroda BiH da u okviru svojih akademija nauka njeguju duhovno stvaralaštvo koje se producira u tom narodu ne predstavlja apriori prijetnju drugim narodima, ako se time iskreno želi njegovati i zaštititi autohtonost vlastite kulture, tradicije, duhovnosti i stvaralaštva.

Činjenica da BANU osniva grupa bošnjačkih intelektualaca i entuzijasta lišenih bilo kakve podrške državnih organa Bosne i Hercegovine, postojećih bošnjačkih nacionalnih organizacija, a posebno bošnjačkih političkih predstavnika u vlasti, kojima je bošnjački narod dodijelio izborni mandat da predstavljaju i štite njegove interese, ukazuje na to da će put do njene pune institucionalne

konsolidacije biti mukotrpan i da će dugo potrajati. Štaviše, to također detektuje da unutar bošnjačkog nacionalnog korpusa postoje filozofska razilaženja, intelektualna raslojavanja, dileme i nesuglasice u pogledu poimanja, definisanja i jasne artikulacije temeljnih nacionalnih vrijednosti, a time i strateških ciljeva i interesa bošnjačkog naroda i najefikasnijih instrumenata za ostvarivanje i zaštitu tih interesa.

Učesnici Osnivačke skupštine BANU, 9. juna 2011. godine u Novom Pazaru, bili su svjesni da ukoliko budu čekali da se ispune svi uslovi za usvajanje osnivačkog akta najznačajnije nacionalne naučno-umjetničke institucije, možda taj trenutak ne bi ni dočekali. Zapravo je propust svih onih koji su prije nas maštali, pa čak i inicirali osnivanje ove akademije, to što su čekali da se ostvare sve pretpostavke za nastanak ovako važne institucije.

10.2. Prepreke i izazovi

Na prve prepreke BANU je naišla prilikom registracije kod nadležnog federalnog ministarstva u BiH koje, kako nam je rečeno, ne zna kako i po kojoj zakonskoj regulativi da ovu ustanovu upiše u registar pravnih lica. Nikada se ne mogu oteti neprijatnom utisku kada mi je službenik Ministarstva, koji je zvučao veoma dobronamjerno, poslije više mjeseci čekanja kazao: „E sada ćemo završiti registraciju pošto smo registrovali Hrvatsku akademiju u Mostaru.“ Tada rekoh sebi: „Bože, u kakvom li su stanju bošnjačke vladajuće strukture u Bosni, ako ti 'naši' ministri ne smiju registrovati Bošnjačku akademiju usred Sarajeva, dok se ne registruje Hrvatska akademija koja je, usput rečeno, formirana nekoliko mjeseci poslije ove naše.“ No, ipak rekoh: „Baš zato nam treba BANU koja će predvoditi otrježnjenje i emancipaciju bošnjačke intelektualne i političke elite.“

Pokušaji da se obezbijedi adekvatan radni prostor u Sarajevu, koji bi bio reprezentativan i dostojan jedne nacionalne naučne institucije Bošnjaka, ponovo je razgolitio stanje institucionalnog duha Bošnjaka u Bosni i Hercegovini. Uz maksimalnu podršku i razumijevanje načelnika Općine Stari

Grad i, naravno, uz redovno plaćanje zakupnine, sjedište BANU danas se nalazi u Štrosmajerovoj ulici, u starom jezgru Sarajeva.

10.3. Unutarbošnjački otpor ideji BANU

Za razliku od BANU, Srpskoj akademiji u Banjoj Luci tamošnje entitetske vlasti darovale su jednu od najljepših zgrada, i to bez nadoknade, te obezbijedile izdašan budžet za njen rad. Dobre sreće bila je i Hrvatska akademija u Mostaru čije su probleme smještaja i sredstava za rad riješile nadležne kantonalne vlasti. BANU, nažalost, nije imala sreću da dobije takvu vrstu potpore od strane nadležnih bošnjačkih vlasti. Uprkos nepovoljnim prilikama, BANU ipak nije ostala bez snažne podrške svjesnih i dobrih Bošnjaka, iako pojedinaca, koji su svojim ličnim donacijama osigurali elementarna sredstva za njen rad.

U odsustvu institucionalne podrške, organizaciju obezbjeđivanja sredstava za potrebe funkcionisanja BANU sprovodile su Bošnjačka nacionalna fondacija (BNF) iz Sarajeva i Mufty fondacija iz Novog Pazara. Na pitanje kritičara ideje BANU šta radi i čime se bavi BANU izlišno je odgovarati, budući da je očigledno da se BANU rodila, da raste i razvija se u skladu sa njenim prvobitno zacrtanim planovima i zamislima.

Jedan od političkih izazova koji stoje pred Akademijom bit će kako se oduprijeti aktuelnoj politici koja u svim vremenima i sistemima obično ispoljava tendenciju da, pored dominacije nad političkom i ekonomskom sferom, također ostvari i hegemonističku kontrolu, ili barem utjecaj nad prostorom naučnog diskursa. Kada je riječ o bošnjačkom nacionalnom naučnom diskursu, aktuelna politika to obično ostvaruje preko Ministarstava obrazovanja i utjecajem na univerzitet,

finansijskom ovisnošću javnih univerziteta, ili pak kadrovskim rješenjima, čime bošnjački naučni diskurs nastoji održati na trasi i u orbiti svojih političkih interesa.

10.4. Akademici BANU

10.4.1. Muhamed Filipović

Muhamed Filipović rođen je 03.08.1928. godine u Banjoj Luci, od oca Sulejman-bega i majke Đul-hanume Filipović, rođ. Filipović. Po položaju, tradiciji i značaju pripada jednoj od najuglednijih bošnjačkih porodica koja je četiri vijeka služila zemlji i narodu. Oca su mu 05.08.1941. godine ubile ustaše, a dva brata i jedna sestra poginuli su u borbi za slobodu.

Školovanje, od mekteba do velike mature, koju je položio 1948. godine, završio je u Banjoj Luci. Studije je započeo na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a završio 1952. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je odličan student sa godišnjim nagradama za studentski naučni rad, a već za vrijeme studija objavljivao je radove.

Od septembra 1952. godine živi i radi u Sarajevu. Radio je kao saradnik u Narodnoj biblioteci, kao profesor Gimnazije i saradnik Radničkog univerziteta i Instituta za produktivnost rada. Doktorirao je 1960. godine i bio izabran za docenta za predmete logika, ontologija i gnoseologija, a predavao je i sve discipline sociologije (politička ekonomija, historija socioloških teorija, metodologija naučnih istraživanja i industrijska sociologija) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, gdje je i emeritirao 1999. godine.

U ANUBIH je izabran 1978. godine kao dopisni, a tri godine kasnije i kao redovni član. U dva perioda bio je potpredsjednik te institucije.

Napisao je veliki broj studija, monografija, traktata, eseja, elaborata, referata i ocjena pisanih radova i mnoštvo članaka u časopisima i novinama u zemlji i u inostranstvu, a imao mnogo predavanja i gostovanja na univerzitetima u Evropi i SAD te ostvario veliki broj radio i tv-serija i emisija. Djela su mu prevedena na danski, norveški, švedski, češki, slovački, talijanski, ruski, kineski i albanski jezik.⁴⁹³

10.4.2. Mustafa Cerić

Mustafa Cerić rođen je 05.02.1952. u mjestu Veliko Čajno (Gračanica kod Visokog). Po okončanju osnovnog obrazovanja u rodnom mjestu, školovanje nastavlja u Sarajevu, u Gazi Husrev-begovoj medresi. Nakon toga, kao i mnogi svršenci Gazi Husrev-begove medrese, odlazi u inostranstvo, jer u Jugoslaviji tada nije bilo više islamske škole niti fakulteta. Upisuje se na najstariji islamski univerzitet, Univerzitet „Al-Azhar“ u Kairu, Odsjek za arapski jezik i književnost. Diplomira 1978. godine.⁴⁹⁴

Njegovom entuzijazmu i želji za znanjem i usavršavanjem otvara se neslućeni prostor imenovanjem na poziciju imama u Čikagu, gdje uz taj časni posao završava i postdiplomske studije iz islamske teologije na Odsjeku za bliskoistočne jezike i civilizacije Univerziteta u Čikagu. Na istom univerzitetu uskoro i doktorira, braneći tezu *A study of the Theology of Abu Mansur al-Maturidi* (Studija o teološkom učenju Ebu Mensura el-Maturidije) pred poznatim muslimanskim učenjakom Fazlur Rahmanom 1986. godine.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Vidijeti: Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 22.

⁴⁹⁴ DeLong-Bas, Natana J: *Notable Muslims: Muslim Builders of World Civilization and Culture*, Oneworld, 2006., str 61-62.

⁴⁹⁵ Vidijeti: Cerić, Mustafa: *Roots of synthetic theology in Islam: a study of the theology of Abū Maṣūʿ al-Māturīdī*, International Institute of Islamic Thought and Civilization, Kuala Lumpur 1995.

Pored imamskog posla i obaveza, kao i neprestane edukacije, Mustafa Cerić je predavao na Američkom koledžu u Čikagu, a savremenici njegov petogodišnji boravak u Čikagu ocjenjuju jednim od najuspješnijih razvojnih perioda i konsolidacije tamošnjeg Islamskog kulturnog centra.⁴⁹⁶

Ima ogromno radno i diplomatsko iskustvo: bio je glavni imam Zagrebačke džamije, predavač na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu, organizator poznatog Simpozija Zagrebačke džamije 1988., vanredni profesor na Međunarodnom institutu za islamsku misao i civilizaciju u Kuala Lumpuru 1991., specijalni izaslanik u brojnim državnim delegacijama BiH, reisu-l-ulema Islamske zajednice u BiH. U periodu od 1986. do danas održao je više predavanja u SAD, Maroku, Maleziji, Saudijskoj Arabiji, Turskoj i drugdje. Svoje knjige i druge radove objavljuje na bosanskom i engleskom jeziku.⁴⁹⁷

Učestvovao je na mnogim internacionalnim susretima, konferencijama, kongresima, dijaloškim „okruglim stolovima“, kako u Evropi tako i u svijetu, sve do Kine i Australije, dajući zapažen doprinos u rješavanju nekih od tangentskih moralno-etičkih, pa i političkih pitanja i problema.⁴⁹⁸

Nakon okončanja mandata reisu-l-uleme, učestvuje u osnivanju Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU) i Svjetskog bošnjačkog kongresa (SBK).

Zahvaljujući njegovom djelovanju, kako na Istoku tako i na Zapadu, istina o agresiji na Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima dobila je mnogo konkretniji dojam i važenje, kako na javnom tako i na institucionalnom nivou, u šta spada i činjenica da je Parlamentarna skupština Vijeća Evrope u Strazburgu 24.06.2007. godine prihvatila Deklaraciju o osudi genocida u Srebrenici i 11. juni proglasila Danom sjećanja na taj strašni događaj.

⁴⁹⁶ Detaljnije: Kadribegović, Aziz; Alibašić, Ahmet; Tucaković, Ekrem: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini: dvije decenije reisu-l-uleme dr. Mustafe Cerića*, Centar za napredne studije, Sarajevo 2012.

⁴⁹⁷ Vidjeti: Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 46.

⁴⁹⁸ Vidjeti bilješku 462.

Brojna su priznanja koja je dobio za rad, među kojima i UNESCO-va nagrada za mir 2003. godine.⁴⁹⁹ Polovinom novembra 2009. godine objavljena je knjiga (godišnjak) *500 najutjecajnijih muslimana u svijetu u 2009. godini*, gdje se Mustafa Cerić našao na 39. mjestu.⁵⁰⁰

10.4.3. Ejup Ganić

Ejup Ganić rođen je 03.03.1946. godine. Tehnološki fakultet završio je 1970. na Univerzitetu u Beogradu, na kojem je 1972. stekao i diplomu magistra tehničkih nauka.⁵⁰¹

U jesen 1973. odlazi u SAD na Massachusetts Institute of Technology - MIT (Boston). Godine 1976. stiče zvanje doktora tehničkih nauka (ScD). Predavao je na University of Illinois u Čikagu do 1982., na kojem je stekao zvanje profesora bez reizbora (tenure professor) u oblasti energetike i mašinstva. Iste godine vratio se u Bosnu i Hercegovinu. Radio je na Univerzitetu u Sarajevu i u UNIS-u.⁵⁰²

Na prvim demokratskim izborima u Bosni i Hercegovini (1990.) izabran je za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Bio je i vršilac dužnosti Predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine i predsjednik/potpredsjednik Federacije Bosne i Hercegovine.⁵⁰³

Organizirao je i predvodio delegaciju za vrijeme međunarodnog arbitražnog postupka za Brčko, čiji je rezultat bilo stvaranje Brčko distrikta u Bosni i Hercegovini.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹Vidjeti bilješku 463.

⁵⁰⁰Esposito, John L.; Kalin, Ibrahim: *500 Most Influential Muslims in the World*, Gallup Press, New York 2009.

⁵⁰¹Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 183.

⁵⁰²Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 66.

⁵⁰³Arnautović, Suad: *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, 1996., Sarajevo., str. 104-105.

⁵⁰⁴Vidjeti bilješku 468.

Suosnivač je i predsjednik Centra za demokratiju u Beču (do 2001.). Godine 1998. osnovao je MET fondaciju, čija je krilatica “unapređenje kroz obrazovanje”. Osnivač je udruženja građana *Bosnian Peace Corps*.⁵⁰⁵

U saradnji sa MET-fondacijom, 2003. godine osnovao je prvi privatni neprofitni univerzitet u Bosni i Hercegovini pod nazivom Sarajevo School of Science and Technology. Danas je njegov rektor.⁵⁰⁶ Inicirao je i organizirao osnivanje prvog Gendercentra u Bosni i Hercegovini.

Autor je preko stotinu naučnih radova i studija u oblasti termofluidnih nauka i koautor šest knjiga objavljenih u SAD, uključujući i četiri enciklopedije u formi priručnika u izdanju izdavačke kuće *McGraw-Hill*.⁵⁰⁷

Kao osnivač časopisa *Journal of Experimental Thermal and Fluid Science*, kojeg objavljuje Izdavačka kuća *Elsevier* u New Yorku, godinama je bio njegov glavni i odgovorni urednik. Osnivač je i prvi generalni sekretar *World Assembly (Congress) for Thermal and Fluid Science* i dobitnik niza domaćih i međunarodnih nagrada za naučni i inženjerski rad. Bio je gostujući profesor u Rusiji na Moscow State University (Lomonosov, 1989.) i Technology University Baumanu u Moskvi (1990).⁵⁰⁸

Od 1995. godine bio je dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a od 2005. godine njen je redovni član.

10.4.4. Ferid Muhić

⁵⁰⁵Europa Publications: *The International Who's Who 2004*, Psychology Press, 2003., str. 584.

⁵⁰⁶Detaljnije: <http://ssst.edu.ba/>, posljednja posjeta 20. 9. 2016., 14:08:32

⁵⁰⁷ Ibidem.

⁵⁰⁸Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 66.

Ferid Muhić rođen je 08.06.1943. u Mahoju (Zavidovići, Bosna i Hercegovina). Magistrirao 1972. i doktorirao 1980. godine.⁵⁰⁹

Radio je kao asistent na Institutu za sociološko i političko pravno istraživanje u Skoplju i kao asistent na Filozofskom fakultetu u Skoplju, na kojem je stekao sva zvanja. Redovni je profesor na Univerzitetu "Sv. Kiril i Metodij" u Skoplju. U redovnu nastavu uveo je predmete filozofska antropologija, filozofija religije, filozofija politike. Predavao predmete moderna filozofija, savremena filozofija, hermeneutika. U svojstvu gostujućeg profesora u Evropi, SAD, Maleziji i u Singapuru predavao je Contemporary Western Thought. Prvi je predsjednik Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU).⁵¹⁰

Do sada je objavio na desetine knjiga i na stotine naučnih radova. Njegova knjiga *Jezik filozofije* proglašena je najboljom knjigom iz društvenih nauka u Makedoniji.⁵¹¹

Prevođen je na albanski, engleski, arapski, njemački, francuski, italijanski, malajski, turski i poljski jezik.

10.4.5. Muamer Zukorlić

Muamer ef. Zukorlić rođen je 15.02.1970. od oca Mehdiije i majke Nuriije, u Orlju kod Tutina, gdje je i odrastao sa roditeljima i dva mlađa brata. Oženjen je i otac osmoro djece. Osnovnu školu završio je u svom rodnom mjestu, a Medresu „Gazi Husrev-beg“ u Sarajevu. Jednogodišnji vojni rok odslužio u Gospiću i na Svetom Roku u Hrvatskoj. Studije filozofije šerijatskog prava (*usuli fikh*) okončao na Islamskom univerzitetu „El-Emir Abdel-Kadir“ u Konstantini (Alžir), a postdiplomske studije iz oblasti egzegeze Kur’ana (tefsir) na Univerzitetu „El-Džinan“ u Tripoliju (Libanon). Tečno govori, piše i čita na arapskom jeziku, govori turski jezik, a služi se engleskim jezikom.

⁵⁰⁹Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 483.

⁵¹⁰Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 74.

⁵¹¹Ферид Мухиќ, *Јазикот на филозофијата*, Култура, Скопје, 1995.

Bio je višegodišnji predavač u Medresi „Gazi Isa-beg“ u Novom Pazaru, višegodišnji predavač grupe vjerskih predmeta i arapskog jezika na Islamskoj pedagoškoj akademiji (danas Fakultet za islamske studije). Predsjednik je Mešihata Islamske zajednice Sandžaka od njegovog osnivanja i muftija sandžački od 1993., glavni muftija i predsjednik Mešihata IZ-e u Srbiji od njenog objedinjenja 2007. do 2014., od kada je muftija sandžački do 2016. Bio je dekan Islamske pedagoške akademije 2001., rektor Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru od njegovog osnivanja 2002. do 2008., od kada je predsjednik Univerziteta do 2016.

Osmislio je i predvodio osnivanje i organizaciju Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru 2002. sa odjeljenjima u Nišu, Beogradu, Pančevu, Subotici i Preševu; isturenog odjeljenja Alaudin medrese iz Prištine u Novom Pazaru u samostalnu Medresu „Gazi Isa-beg“ 1994., osnivanje Ženske medrese „Gazi Isa-beg“ u Novom Pazaru 1996. i njenih odjeljenja u Rožajama 2002. i Preševu 2014.; islamskog magazina „Glas islama“ 1996., čiji je prvi glavni i odgovorni urednik; mreže dječijih vrtića i predškolskih ustanova „Reuda“ i školskog mekteba „Wildan“ 1998.; Islamske pedagoške akademije (sadašnji FIS) 2001. Inicirao je osnivanje Muslimanskog omladinskog kluba (MOK) 1999., Udruženja žena „Merjem“ 2007., Udruženja uleme Islamske zajednice u Srbiji 2007., Zajednice sandžačke dijasporne 2003., Škole Kur’ana Časnog u Novom Pazaru 2010., Islamskog kulturnog centra „Altun alem“ 2011., Vakufske direkcije 2014. Osmislio je i podržao osnivanje Internacionalne humanitarne organizacije (IHO) 1995., koja je kasnije prerasla u Centar za humanitarni rad „Hajrat“, otvaranje sedam vakufskih kuhinja za siromašne u svim gradovima Sjevernog Sandžaka. Osmislio je i inicirao osnivanje Izdavačke kuće „El-Kelimeh“ 1993., osnivanje Agencije za certificiranje halal kvaliteta 2007., Media centra 2008., Instituta za izučavanje genocida i zločina 2011., Sandžačke biznis asocijacije (SABA) 2010., Bošnjačke kulturne zajednice 2009., Televizije „Universa“ 2008., koja kasnije prerasta u Sandžak televiziju, islamskog „Refref“ radija u Novom Pazaru 2009.

Održao je više od 1000 predavanja iz islamske i tematike kolektivnih i individualnih ljudskih prava, dao više od 700 intervju, imao više od stotinu raznih medijskih nastupa, učestvovao na više stotina međunarodnih naučnih, kulturnih i političkih simpozija i konferencija.

Nosilac je pobjedničke liste Bošnjačke kulturne zajednice na izborima za Bošnjačko nacionalno vijeće 2010. i član BNV-a 2010-2014. Bio je kandidat na predsjedničkim izborima u Srbiji 2012. sa najviše osvojenih glasova u Sandžaku. Jedan je od osnivača Svjetskog bošnjačkog kongresa, Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti i Bošnjačke nacionalne fondacije. Generalni je sekretar BANU od 2011. i predsjednik Skupštine SBK od 2012. Član je Izvršnog vijeća Islamske svjetske lige – Rabite.⁵¹² Osnivač je i Mufty fondacije.

Izabran je za narodnog poslanika Narodne skupštine Republike Srbije 2016. godine, a od strane ostalih članova ovog najznačajnijeg predstavničkog tijela u Republici Srbiji izabran je za predsjednika Odbora za nauku, obrazovanje, tehnološki razvoj i informatičko društvo Narodne skupštine Republike Srbije.

10.4.6. Dževad Jahić

Dževad Jahić rođen je 15.08.1948. godine u Mostaru. Osnovnu i srednju školu završio je u Rogatici. Studirao je na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu i na Filološkom fakultetu u Beogradu, gdje je diplomirao 1973. godine na studijskoj grupi Srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti.⁵¹³

Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1977. godine iz oblasti dijalekatske leksike, a doktorsku disertaciju odbranio na Filološkom fakultetu u Beogradu 1981. godine iz dijalektologije. Dvije godine kasnije, 1983. godine, na Institutu balkanistike i slavistike u Moskvi obavio je postdoktorsku specijalizaciju iz oblasti lingvističke geografije.⁵¹⁴

Od 1989. do 1993. godine bio je lektor i predavač srpskohrvatskog i bosanskog jezika na Katedri slavenskih jezika Filološkog fakulteta Moskovskog državnog univerziteta. Doktor je filoloških

⁵¹²Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 98.

⁵¹³Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 265.

⁵¹⁴Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 120.

nauka i redovni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na kojem radi od početka 1975. godine, gdje je osnovao Katedru za historiju bosanskog jezika kojom i danas rukovodi.⁵¹⁵

Kao gostujući profesor držao je predavanja u Rusiji, Poljskoj i Turskoj, a duže vremena bio je gostujući profesor na univerzitetima u Tuzli, Bihaću, Mostaru i Novom Pazaru. Četiri godine je bio šef Katedre bosanskog jezika i bošnjačke književnosti na Trakijskom univerzitetu u Turskoj, prvoj katedri bosanskog jezika izvan Bosne i Hercegovine i Sandžaka.⁵¹⁶

Područja njegovog naučnog interesovanja su historija bosanskog jezika, leksikografija, dijalektologija i sociolingvistika. Dosad je objavio više od stotinu studija, članaka, sinteza, osvrti iz tih naučnih oblasti u brojnim prestižnim naučnim časopisima. Autor je šest knjiga iz filologije i lingvistike i koautor aktuelne *Gramatike bosanskoga jezika* iz 2000. godine.⁵¹⁷ Podnio je dvadesetak naučnih referata na domaćim i međunarodnim skupovima i bio aktivni istraživač u okvirima nekoliko međunarodnih i domaćih slavističkih projekata. Autor je kapitalnog i svog životnog lingvističkog djela, višetomnog enciklopedijskog *Rječnika bosanskog jezika*, od kojeg je dosad izišlo sedam tomova (I-VII, Sarajevo, 2010-2014.).⁵¹⁸

Bavi se i književnim radom već tridesetak godina, pri čemu je u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti (pod pseudonimom Azizov) prepoznatljiv kao autor koji dosljedno gaji žanr lirske proze i najpoznatiji je predstavnik tog literarnog žanra, ne samo u ovoj književnosti već i šire. Dosad je objavio četiri knjige lirske proze. Objavio je i roman *Ustraga* (2010), njegovo najcjelovitije i najznačajnije književno djelo.⁵¹⁹

10.4.7. Lamija Hadžiosmanović

⁵¹⁵Ibidem.

⁵¹⁶Ibidem.

⁵¹⁷Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail: *Gramatike bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica 2000.

⁵¹⁸Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika*, I-VII, Akademija/Vrijeme, Sarajevo 2010-2014.

⁵¹⁹Jahić, Dževad: *Ustraga*, El-Kelimeh, Novi Pazar 2010.

Lamija Hadžiosmanović rođena je 04.12.1931. godine u Sarajevu. Završila je studij orijentalnih jezika sa historijom na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Magistrirala je u Kairu na Univerzitetu „Ayni Shams“. Doktorsku disertaciju pod naslovom *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave 1878–1918. godine* odbranila je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.⁵²⁰

Na Filozofskom fakultetu provela je sav svoj radni vijek, prošavši izbornu proceduru za sva univerzitetska zvanja, od asistenta do redovnog profesora. Poslije odlaska u penziju izabrana je za profesora emeritusa.⁵²¹

Bavila se proučavanjem deftera iz osmanskog perioda, alhamijado tekstova, bibliografijom, bibliotekarstvom, prevođenjem s turskog jezika književnih i naučnih djela iz starijeg vakt, kao i prevođenjem djela savremenih autora. Prevela je djela jednog broja bosanskohercegovačkih pjesnika na turski jezik. Priredila je antologije pjesništva nastalog na ovim prostorima, ali na turskom jeziku.

Autorica je više naučnih i stručnih radova, studija i prikaza, npr. *Bibliografija prve muslimanske knjižare i štamparije Muhameda Bekira Kalajdžića, Biblioteke u Bosni i Hercegovini, Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima...*⁵²²

Bila je član Izdavačkog savjeta preduzeća „Svjetlost“, član redakcije Anala Gazi Husrev-begove biblioteke i Godišnjaka BZK „Preporod“, član Savjeta BZK „Preporod“, Član Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, član Savjeta Nacionalne i univerzitetske biblioteke, predsjednik Upravnog odbora Filozofskog fakulteta u Sarajevu, član Glavnog odbora Muslimanskog akademskog kluba „Bosanka“ i još mnogih drugih.

⁵²⁰Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 209.

⁵²¹Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 156.

⁵²²Ibedem.

Dobitnica je Zlatnog broša za oblast nauke, Srebrekog alema s ljiljanom, Srebrene plakete za postignute rezultate u oblasti obrazovanja i nauke, nagrade za životno djelo „Hasan Kaimija“ (koja je prvi put dodijeljena ženi).⁵²³

Umrkla je 29. maja 2016. godine u Sarajevu, gdje je i ukopana na gradskom groblju Bare.

10.4.8. Nedžad Ibrišimović

Nedžad Ibrišimović (20.10.1940. Sarajevo – 15.09.2011. Sarajevo) poznati je bosanskohercegovački pripovjedač, romansijer, dramski pisac i publicist, vajar i likovni umjetnik. Osnovnu školu završio je u Žepču, a Školu za primijenjenu umjetnost, Odsjek vajarstvo u Sarajevu. U Sarajevu je 1977. diplomirao na Filozofskom fakultetu, Odsjek filozofija.⁵²⁴

Član je Društva pisaca Bosne i Hercegovine od 1964. godine i član Udruženja likovnih umjetnika BiH od 1982. godine. Dopisni je član ANUBiH od 2008. godine.⁵²⁵

U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. neposredno se uključio u odbranu zemlje. Na Dobrinji je organizirao podružnicu Kulturnog društva Bošnjaka „Preporod“, koja je radila i u doba blokade ovog dijela grada Sarajeva. Bio je predsjednik Društva pisaca Bosne i Hercegovine u dva mandata, od 1993. do 2001. godine. U periodu 1995-1998. godine bio je glavni i odgovorni urednik časopisa za književnost *Život*.⁵²⁶

Autor je više knjiga priča, pripovijesti, drama i romana, koje su prevedene na češki, turski, albanski, španski, arapski, engleski, francuski, njemački i italijanski jezik. Prvu priču (*U bostanu*)

⁵²³http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=14533:la-mija-hadziosmanovic-dobitnica-nagrade-hasan-kaimija&catid=201&Itemid=458, zadnja posjeta 20. 9. 2016., 16:22:23 h

⁵²⁴ Ibrišimović, Nedžad: *Ugursuz*, Preporod, Sarajevo 1996., str. 337.

⁵²⁵ Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 166.

⁵²⁶ Topčić, Zlatko: *The Best of the Members of the BH Writers' Association: Lexicon*, Udruženje književnika BiH, Sarajevo 2001., str. 100.

objavio je još kao osnovac u listu *Plavi vjesnik*, a potom se pojavio u Oslobođenju pričom *Posjeta* 1959. godine, nakon čega slijedi bogat pripovjedački i romaneskni opus.⁵²⁷

Veliki dio Ibrišimovićeve proze uobličen je u dramske tekstove koji su predstavljeni na mnogim bosanskohercegovačkim scenama, ali i izvan njih. Autorova pozorišna adaptacija *Ugursuza* gostovala je u četiri grada Poljske (Vroclav, Krakov, Lođ i Varšava) te Sterijinom pozorju u Novom Sadu. Sam autor je dramatisovao romane *Ugursuz* (1970) i *Karabeg* (1983). Drame Nedžada Ibrišimovića izvođene su na festivalima u Bosni i Hercegovini, i to na Susretima pozorišta/kazališta BiH u Brčkom, Pozorišnim/kazališnim igrama u Jajcu i Festivalu bosanskohercegovačke drame u Zenici.⁵²⁸

Autor je i nekoliko radio-drama te TV-drame *Ćilim*, prvi put emitovane 1970. godine u režiji Aleksandra Jevđevića. Prema romanu *Ugursuz* snimljen je TV-film u režiji Pjera Majhrovskog, za čiju je filmsku adaptaciju Nedžad Ibrišimović nagrađen prvom nagradom za tekst na Bledskom festivalu (1970).⁵²⁹

Naporedo sa pisanjem proze Nedžad Ibrišimović se bavio i likovnom umjetnošću, vajao je i slikao. Imao je četrnaest samostalnih izložbi. Značajna zbirka njegovih portreta Abdulaha Sidrana pohranjena je 2000. godine u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti BiH.

Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja. Nakon izlaska iz štampe romana *Vječnik* (2005), Društvo pisaca BiH donijelo je odluku o njegovoj kandidaturi za Nobelovu nagradu za književnost.⁵³⁰

10.4.9. Šerbo Rastoder

⁵²⁷ Vidi bilješku 491.

⁵²⁸ Detaljnije: Vukadinović, Srđan: *Djela Nedžada Ibrišimovića na bosanskohercegovačkim profesionalnim teatarskim scenama*, Brčko 2010.

⁵²⁹ Nedžad, Ibrišimović: *Knjiga Adema Kahrimana napisana Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem*, Ljiljan, Sarajevo 1994., str. 98.

⁵³⁰ Detaljnije: Naučni skup „Vječnik - književni likovi besmrtnika“, Odjek, Sarajevo 2007.

Šerbo Rastoder rođen je 13.08.1956. godine u Radmancima, općina Petnjica. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Baru. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu (na Odsjeku za historiju). Mentor diplomskog, magistarskog rada i doktorske disertacije uvijek mu je bio isti - čuveni prof. dr. Branko Petranović.⁵³¹

Poslovnu karijeru započeo je kao asistent pripravnik, a zatim kao docent, vanredni i redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, na kojem i danas radi. Također, radi i na Fakultetu političkih nauka. Osnivač je i šef Studijskog programa za historiju na Univerzitetu Crne Gore.⁵³²

Član je više akademija nauka: redovni član DANU i BANU te vanredni član CANU.

Osnovni predmet naučnog interesovanja dr. Rastodera je historija Crne Gore, historija Bošnjaka/Muslimana, historija Jugoslavije XIX i XX vijeka i teorijsko-metodološki problemi historijske nauke. Autor je ili koautor više od 20 naučnih monografija, pisac pogovora više knjiga, koautor udžbenika za gimnaziju, autor nekoliko univerzitetskih udžbenika, urednik i recenzent preko 80 posebnih izdanja, autor preko 200 naučnih priloga, članaka i rasprava te preko 200 prikaza, priloga, eseja, bilješki i osvrtu.

Autor je više od 150 enciklopedijskih jedinica za *Enciklopediju Crne Gore* i *Crnogorsku enciklopediju*. Urednik je i koautor *Istorijskog leksikona Crne Gore* i *Leksikona Bošnjaka u Crnoj Gori*.⁵³³

Organizirao je više međunarodnih naučnih skupova, učestvovao na izradi više projekata međunarodnog karaktera, okruglih stolova i tribina iz oblasti historije, ljudskih prava, interetničkih odnosa, medija i kulture. Tokom 2004. boravio je na studijskom usavršavanju u SAD po osnovi programa za medije. Držao je predavanja o historiji i multikulturi u više zemalja Zapadne Evrope, SAD i Turske.⁵³⁴

⁵³¹ Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 184.

⁵³² Ibidem.

⁵³³ Rastoder, Šerbo; Šabotić, Sait: *Leksikon Bošnjaka Muslimana u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2016., str.

⁵³⁴ Ibidem.

Član je mnogih organizacija koje se bave historijskom problematikom, kao i redakcija brojnih časopisa. Bio je mentor ili član komisija mnogim kandidatima koji su radili magistarske i doktorske disertacije iz historije i sličnih oblasti.

10.4.10. Omer Nakičević

Omer Nakičević rođen je u Teočaku 02.01.1927. godine. Osnovno obrazovanje stekao je u rodnom mjestu, srednje u Tuzli (Behram-begova medresa) i Sarajevu (Gazi Husrev-begova medresa), maturirao 1947., kada je nastavio studij na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.⁵³⁵

Kao član organizacije *Mladi muslimani* uhapšen je 1949. godine i poslije istrage u Beogradu, Sarajevu i Tuzli osuđen na 20 godina robije sa prisilnim radom i sedam godina gubitka građanskih prava.⁵³⁶

Nakon 10 godina izdržane kazne oslobođen je i ponovo nastavlja studij na istom univerzitetu (grupa za orijentalne jezike i književnost), na kojem diplomira 1962. godine. Specijalizirao je žurnalistiku na kairskoj Radio-stanici 1963/64. Poslije položenih ispita na postdiplomskom studiju fakulteta *Kullijetu'l-adab* na Kairskom univerzitetu, magistrirao je 1968. godine na temu *Šejh Hasan Kafi Pruščak, raidu'l-'ulumu'l-'arabijjeti'l-islamijjeti fi'lBosna ve'l-Herceg*. Doktorirao je 1981. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu na temu *Arapsko-islamske znanosti u BiH i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*.⁵³⁷

Radio je kao prevodilac i spiker na Radio-televiziji Beograd. Bio je šef za zaštitu, obradu i istraživanje arhivske građe i rukopisa na orijentalnim jezicima pri Pokrajinskom arhivu Prištine. Bio je prevodilac i korespondent za arapski jezik pri izgradnji Univerzitetskog grada u Bengaziju

⁵³⁵Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 378.

⁵³⁶Gavrankapetanović, Munir: *Bez klonuća i bez straha: sjećanja mladog Muslimana*, Sarajevo publishing, Sarajevo 1999., str. 150.

⁵³⁷Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 218.

(Libija), zatim Bagdadu (Irak). Jedno vrijeme radio je kao profesor arapskog jezika u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu. Radio je na obradi rukopisa na orijentalnim jezicima pri GH biblioteci.⁵³⁸

Na Islamskom teološkom fakultetu 1982. godine biran je u docenta na predmetu hadis, a 1987. godine u vanrednog profesora te zatim i redovnog. Na istom fakultetu više puta biran je za dekana, odnosno rektora. Držao je predavanja i na drugim fakultetima: Pedagoškoj akademiji Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, zatim na Fakultetu za islamske studije u Novom Pazaru i na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.

Dao je izuzetan doprinos razvoju nauke kojom se bavi, afirmisao svoju struku, usavršio metod izučavanja islamske tradicije – hadisa. Puno je radio na podizanju mladog kadra, diplomaca, magistara i doktora nauka. Autor je brojnih udžbenika, knjiga (24), prijevoda, naučnih radova (36) itd.⁵³⁹

Radio je na realizaciji velikog broja značajnih projekata. Učestvovao je na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima. Za izuzetan naučni doprinos više puta je nagrađivan. Između ostalog, dodijeljena mu je i titula počasnog profesora emeritusa.

10.4.11. Smail Čekić

Smail Čekić rođen je 1953. u Plavu. Diplomirao je historiju na Filozofskom fakultetu u Prištini 1976., magistrirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1980., te doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zadru 1990. i time stekao naučni stepen doktora historijskih nauka.⁵⁴⁰

U periodu od 1976. do 1978. radio je kao profesor historije u Gimnaziji u Prizrenu. Od 1. novembra 1979. do 1. oktobra 1983. radio je u Istorijskom institutu SR Crne Gore u Titogradu. Juna 1985.

⁵³⁸ Ibidem.

⁵³⁹ Ibidem.

⁵⁴⁰ Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 109.

godine izabran je za asistenta na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na predmetu vojna historija. Juna 1990. na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu izabran je za docenta na predmetu vojna historija.⁵⁴¹

Oktobra 1992. izabran je za direktora novoformiranog Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, na čijem je čelu bio do 1. juna 2014. Decembra 1994. na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu izabran je za vanrednog profesora na predmetu politička historija. U periodu od 1995. do 1997. na istom fakultetu obavljao je i dužnost šefa Odsjeka odbrane i sigurnosti. Februara 2001. izabran je u zvanje redovnog profesora za predmet historija Bosne i Hercegovine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na istom fakultetu odgovorni je nastavnik na predmetima Historija ratova i Studije holokausta i genocida.⁵⁴²

Bavi se proučavanjem savremene političke i vojne historije Bosne i Hercegovine i drugih susjednih država, a naročito istraživanjem i naučnim proučavanjem zločina genocida, najsloženije pojave u društvenoj stvarnosti. Došao je do rezultata fundamentalnih naučnih istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Bosni i Hercegovini, ali i šire, te generalizacije rezultata empirijskih istraživanja, postulativnog značaja i karaktera. Otkrio je, identifikovao i utvrdio, pored ostalog, bitne postavke i odredbe pojave predmeta i metoda nauke (projektovanje naučnih istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i metoda istraživanja), čime je dao doprinos zasnivanju, konstituisanju i razvijanju nauke o genocidu u sistematici društvenih i humanističkih nauka.⁵⁴³

Pored navedenog, Smail Čekić je dao veoma zapažen doprinos proučavanju i razvoju historiografije o savremenoj političkoj i vojnoj historiji. Autor je velikog broja knjiga i naučnih radova.

⁵⁴¹<http://fpn.unsa.ba/bs/nastavno-osoblje/prof-dr-smail-cekic/>, posljednja posjeta: 21. 9. 2016. 14:21:31 h

⁵⁴²Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 230.

⁵⁴³Ibidem.

10.4.12. Mehmed A. Akšamija

Rođen je 28.04.1954. godine u Višegradu, Bosna i Hercegovina, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U Pragu (Čehoslovačka) na Akademiji lijepih umjetnosti, Fakultetu filmskih i televizijskih umjetnosti (Katedra umjetničke fotografije) završava dodiplomski i postdiplomski studij, kao i kandidaturu za doktorat nauka iz oblasti teorije fotografije.⁵⁴⁴

Profesionalna i univerzitetska karijera dovela ga je do različitih specijalizacija u smjeru teorijskog i praktičnog svjesnog autorskog djelovanja u oblasti fiksacije optičke slike odgovarajućim transformativnim postupcima te grafičkom dizajnu i globalnom marketingu. Prvi je Bošnjak sa ovakvim akademskim usmjerenjem, u toku studija proglašavan je za najboljeg studenta generacije na FAMU i dobitnik specijalne diplome tim povodom; prvi stranac u Čehoslovačkoj zaposlen na AMU-FAMU u Pragu; prvi pedagog iz oblasti fiksacije optičke slike u BiH koji je na ALU u Sarajevu pozicionirao, razradio i uveo izučavanje ove oblasti na sve četiri godine studija Grafičkog dizajna, te u okviru profesionalnog djelovanja (međunarodni rejting jednog od najmlađih umjetnika nove generacije koji je uvršten u svjetsku historiju fotografije XX vijeka - *Petr Tausk, Photography in the 20th century*, London 1980.). Uvršten je u monografiju evropskih pedagoga fotografije: *Creators of European Photography*, autora Aristidisa Kontogeorgisa iz Atine, Grčka (2000).⁵⁴⁵

Dobitnik je 11 nagrada i priznanja ULUPUBiH-a, Udruženja izdavača BiH, Udruženja propagandista BiH, Helsinškog komiteta, kao i Povelje Univerziteta u Sarajevu za očuvanje integriteta i digniteta ove ustanove u ratu 1992–1995.

Na internacionalnom planu dobitnik je preko dvadeset priznanja iz stručne oblasti (fotografija, digitalna fotografija, grafički dizajn, likovno-grafička oprema knjige...), od kojih i nagrade Councila of Visual Art Academy (2012); Urkunde Gold Medaille „Nikola Tesla“ anlassliches des 155. Geburtstages 1856–2011. prestižnog nejmačkog naučnog časopisa *Raum&Zeit – Die neue*

⁵⁴⁴Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 38.

⁵⁴⁵Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 250.

Dimension der Wissenschaft (2011); Pariška nagrada *Gourmand* – Najbolji na svijetu - *Gourmand* svjetska nagrada - Le cent Quatre (2010); International Visual Art Society i IVAS Akademije likovnih umjetnosti iz Wolfratshauzena (2010) itd.⁵⁴⁶

Redovni je i počasni član vodećih svjetskih udruženja fotografa (USUF, FEP, EUROPHOT, PPofE itd). Izlagao je širom Evrope, a radovi su mu zastupljeni u svim važnijim svjetskim galerijskim i privatnim kolekcijama.

Poznavanje teorijske i praktične problematike *Opće teorije umjetnosti* sa posebnim osvrtom na *Teoriju fiksacije optičke slike* omogućilo mu je angažman u zvanju redovnog profesora na više fakultetskih ustanova kod nas i u inostranstvu (Prag, Graz, Basel...), kao i objavljivanje više teorijskih studija iz ove oblasti po referentnim časopisima.

Iza Mehmeda A. Akšamije stoji i dokazan sistematski rad, kvalitetna metodologija, brza prilagodljivost novim postupcima rješavanja problema u novonastalim uvjetima i lokacijama različitih sadržajnih karakteristika (šef odsjeka, prodekan i dekan na Akademiji likovnih umjetnosti Univerziteta u Sarajevu, savjetnik u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture, sporta i informiranja RBiH 1992-95., član Senata i Upravnog odbora Univerziteta u Sarajevu, član Upravnog odbora Pozorišta mladih u Sarajevu, član Upravnog odbora Federalne novinske agencije FENA itd).⁵⁴⁷

10.4.13. Đenana Buturović

Đenana Buturović, profesorica, književna historičarka, etnologinja, folkloristica, antropologinja usmene tradicije, rođena je 29.08.1934. u Trebinju. Živjela je i radila u Sarajevu sve do smrti 28.01.2012.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶Ibidem.

⁵⁴⁷Ibidem.

⁵⁴⁸http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=1171&Itemid=348, posljednja posjeta: 16. 9. 2016., 09:12:32 h.

Osnovnu i srednju školu završila je u rodnom mjestu. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na grupi hrvatski ili srpski jezik i jugoslavenske književnosti, doktorirala na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bila je naučna saradnica, naučna savjetnica i načelnica u Odjeljenju etnologije Zemaljskog muzeja BiH, kasnije (1996.) imenovana i za direktoricu Zemaljskog muzeja (tu dužnost je obavljala sve do 2003. godine). Dugo godina držala je predavanja iz usmene književnosti na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru, na Odsjeku za bosanski jezik i književnost.⁵⁴⁹

Bavila se naučnoistraživačkim radom. Proučavala je narodno stvaralaštvo, prije svega usmeno pjesništvo. Autorica je nekih od značajnijih djela iz naše usmene književnosti, poput: *Epska narodna tradicija muslimana BiH od početka 16. vijeka do pojave zbirke Koste Hörmanna; Antologija bošnjačke usmene epike; Antologija bošnjačkih lirsko-narodnih pjesama – balade i romanse, izbori pjesama, Bosansko-muslimanska usmena epika; Morići – od stvarnosti do usmene predaje; Od Đerzelez Alije do Tala Ličanina; Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, usmena književnost, knjiga II, Sarajevo, 1998., izuzetno značajna knjiga (u koautorstvu sa Munibom Maglajlićem), kao i još mnoga druga. Iza sebe je ostavila gotovo dvije stotine bibliografskih jedinica iz historije književnosti (savremenih tokova usmene historije), etnologije, usmene tradicije i dr.⁵⁵⁰

Bila je članica mnogih organizacija, udruženja i asocijacija, na primjer, Sekcije za folklor Međunarodnog slavističkog komiteta, PEN-centra BiH Sarajevo, zatim članica redakcija jednog broja časopisa itd.

Za najbolju knjigu iz oblasti nauke (1976.) dobila je nagradu IP Svjetlost, a dobitnica je i nagrade IP Meša Selimović, Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva, Ordena zasluga za narod sa srebrenim zracima, kao i brojnih drugih priznanja.

⁵⁴⁹Glasnik BANU/, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015., str. 280.

⁵⁵⁰ Kamberović, Isma: *Sudionici prošlosti*, Godišnjak BZK Preporod, godina XII, Sarajevo 2012., str. 604.

10.4.14. Hasnija Muratagić-Tuna

Hasnija Muratagić-Tuna rođena je 20.06.1951. godine u Ivangradu (Beranama). Osnovnu školu i gimnaziju završila je u rodnom mjestu, Filozofski fakultet u Prištini 1974. Magistrirala je 1982. i doktorirala 1989. na Filološkom fakultetu u Beogradu.⁵⁵¹

Poslije nekoliko mjeseci rada u srednjoj školi, stalno je zaposlena na Filozofskom/Filološkom fakultetu u Prištini, najprije kao asistent iz oblasti morfologije srpskohrvatskog jezika, a zatim i kao predavač na predmetima savremenog srpskohrvatskog jezika na grupama za strane jezike i književnosti, te potom i iz stilistike. Od 1990. ima zvanje docenta, a od 1995. vanrednog profesora.

Bila je angažovana i u drugim organizacijama i institucijama: član Uprave međunarodnog slavističkog centra u Beogradu, član Pravopisne komisije koju je imenovala Jugoslovenska ortografska konferencija. Bila je jedan je od tri potpredsjednika Naučnog društva za negovanje i proučavanje srpskog jezika – Beograd. Bila je član Naučnog veća Instituta za proučavanje kulture Srba, Crnogoraca, Hrvata i Muslimana u Prištini i još mnogih drugih.⁵⁵²

Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1998. godine bira je u isto zvanje (vanredni profesor) na Odsjeku za bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnosti naroda BiH, a 2005. godine u zvanje redovnog profesora. Angažovana je kao predavač na postdiplomskom studiju iz lingvističkih disciplina. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu njenim ogromnim zalaganjem osnovan je doktorski studij iz lingvističke bosnistike. Danas je predsjednica ovog studija. Na istom fakultetu voditeljica je Škole za učenje bosanskog jezika kao stranog.⁵⁵³

Na redovnom i postiplomskom studiju držala je predavanja na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru, Bihaću i Mostaru. Radila je i kao profesor bosanskog jezika i književnosti na

⁵⁵¹Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 368.

⁵⁵² Ibidem

⁵⁵³ Glasnik BANU.

Trakijskom univerzitetu (Turska). Bila je gostujući profesor na Institutu za slavensku filologiju u Würzburgu (Njemačka).⁵⁵⁴

Autorica je šest knjiga (dvije u koautorstvu) i preko sto naučnih radova. Najveći broj je posvećen analizi jezika i stila savremenih bošnjačkih pisaca, kao i pravopisnoj problematici. Učestvovala je na velikom broju međunarodnih i domaćih naučnih skupova i seminara.

Učestvovala je u izradi i odbrani preko pedeset doktorskih i magistarskih radova na brojnim fakultetima u BiH, Srbiji i Crnoj Gori. Objavila je nekoliko kratkih priča. Zastupljena je u *Hrestomatiji sandžačke bošnjačko-muslimanske književnosti* i *Čitanci* za VI razred osnovne škole (u Crnoj Gori). Akademik Jašar Redžepagić, u knjizi *Na raskršću vremena*, uvrstio je među istaknute bošnjačke stvaraoce (kao jedinu ženu).⁵⁵⁵

10.4.15. Alija Džogović

Alija Džogović rođen je 1929. godine u Laholu kod Bijelog Polja, u Sandžaku. Osnovnu školu završio je u Zatonu, a gimnaziju u Peći. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu studirao je književnost i jugoslavenske jezike. Diplomirao je 1955. godine. Od tada pa sve do smrti živio je i radio u Peći.

Prve stihove objavio je 1950. godine kao srednjoškolac. Iste godine dobio je Prvu nagradu za poeziju na konkursu mladih pisaca Kosova. Objavio je više zbirke pjesama. Gotovo da nema antologije kosovskog i sandžačkog pjesništva u kojoj nije zastupljen bar sa nekoliko svojih pjesama. Autor je obimne antologije pjesama bošnjačkih pisaca Kosova i Sandžaka (*Bijel behar*).⁵⁵⁶

⁵⁵⁴Ibidem.

⁵⁵⁵Detaljnije: Jašar Redžepagić, *Na raskršću vremena – od Kapetanovića do Mušovića*, Prishtine 2007.

⁵⁵⁶Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 160.

Od 1979. godine Alija Džogović se intenzivno bavi naučnim radom, uglavnom iz oblasti lingvističkih disciplina i narodne književnosti. Objavio je devet knjiga i 19 većih radova iz oblasti onomastike i dijalektologije, u zbornicima naučnih radova sa kongresa i simpozija onomastičara i leksikologa Jugoslavije, kao i 20 većih naučnih radova iz oblasti narodne književnosti, također u zbornicima sa kongresa folklorista Jugoslavije i drugih naučnih skupova.⁵⁵⁷

Objavio je i oko dvije stotine radova iz oblasti aktuelne bošnjačke kulturološke tematike. Prikupio je i sistematizovao dijalektološku građu za četiri karakteristična punkta (projekat SANU, Beograd). Više godina se bavio novinarstvom i iz ove oblasti objavio veliki broj raznovrsnih radova i reportaža.

Alija Džogović je učestvovao na više naučnih kongresa i simpozija onomastičara, leksikologa, dijalektologa i folklorista Jugoslavije, kao i na XII internacionalnom kongresu antropoloških i etnoloških znanosti (Zagreb, 1988.). Također je učestvovao na simpozijima BALTAM u Mostaru, Kotoru, Zagrebu, Prizrenu, sa vrlo zapaženim naučnim saopćenjima iz oblasti balkanske turkologije.

U Švedskoj je osnovao Udruženje bošnjačkih pisaca u skandinavskim zemljama i pokrenuo ediciju *Bihor* (u kojoj je štampano više knjiga poezije, proze i naučnih radova).⁵⁵⁸

Od 1994. godine, a posebno poslije 2000., radio je na afirmaciji književne tradicije, jezika i kulture Bošnjaka Kosova. Jedan je od osnivača i urednika revije *Selam* – prve publikacije na bosanskom jeziku na Kosovu.

Alija Džogović je prvi promovisao bosanski jezik u Sandžaku. U ovom kontekstu uradio je i nastavne planove i nekoliko udžbenika za sve razrede srednjih škola sa nastavom na bosanskom jeziku na Kosovu za predmet bosanski jezik i književnost.

⁵⁵⁷Detaljnije: Suada Džogović, *Biografija akademika Alije Džogovića*, <http://sandzackaknjizevnost.com/suada-dzogovic-biografija-akdemika-alije-dzogovica/>, posljednja posjeta 19.9. 2016

⁵⁵⁸Ibidem.

Alija Džogović umro je 21.01.2014. godine u Peći. Ukopan je u rodnom Laholu kod Bijelog Polja.⁵⁵⁹

10.4.16. Fatmir Bači

Fatmir Bači rođen je 17.01.1960. godine. Srednju školu (gimnaziju) završio je u Albaniji. Diplomirao je 1982. godine hotelijerstvo i turizam, a 1989. godine upisao se na Fakultet književne umjetnosti. Aktivni je član profesionalnih novinara Albanije i član novinarskog društva IFJ Brisel, član Saveza pisaca Albanije, šef kulture grada Šijak u Albaniji, osnivač časopisa TAML (Albanija).⁵⁶⁰

Fatmir Bači je književni kritičar, novinar, pisac i slikar. Poeziju je objavljivao u brojnim časopisima, ili kao posebne zbirke (*Tražim ti oprost, Bosna su moje godine, Nadene stvari*). Objavljivao je i pripovijetke (*Zima jednog sela*), basne (*Drevna enigma*).

Na osnovu njegove priče *Vrijeme ljubavi škorpija* snimljen je i animirani film. Imao je i dvije izložbe slika u Kelnu i Novom Pazaru. Bavi se i prevođenjem. Preveo je zbirku poezije *Nema toliko mjesta* Ferida Muhića, kao i zbirke Sibile Petljevske (Hrvatska) i Borisa Biletića (Hrvatska). Učestovovao je na mnogobrojnim seminarima i festivalima umjetničke i vjerske tematike.⁵⁶¹

Dobitnik je mnogih priznanja: nagradu za mlade talente Albanije (za poeziju) dobio je 1988. godine; nagradu Saveza pisaca Albanije dobio je 1989. godine.

10.4.17. Omer Ibrahimagić

⁵⁵⁹Glasnik BANU.

⁵⁶⁰Glasnik BANU.

⁵⁶¹Ibidem.

Omer Ibrahimagić rođen je u Smolući, Općina Lukavac, 21.01.1934. godine, od oca Alije i majke Hanke. Osnovnu školu pohađao je u Smolući, Lukavcu i Tuzli. Gimnaziju je završio u Tuzli, a Pravni fakultet u Sarajevu. Doktorirao je na Katedri državnog i međunarodnog javnog prava Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.⁵⁶²

Prvo zaposlenje imao je u Savezu izviđača Bosne i Hercegovine, a poslije završenog studija prava u Radničkom univerzitetu u Sarajevu, Rudniku i željezari u Varešu, „Famos“ u Hrasnici, CKSKBiH, Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Bio je sudija Ustavnog suda SFRJ u Beogradu i sudija i predsjednik Ustavnog suda FBiH u Sarajevu.

Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu predavao je društveno-politički sistem SFRJ, politički sistem Bosne i Hercegovine, teoriju države i prava i nauku o upravi. Bio je gostujući nastavnik na Medicinskom, Elektrotehničkom i Kriminalističkom fakultetu u Sarajevu, Filozofskom i Pravnom fakultetu u Tuzli i Pravnom fakultetu u Bihaću. Predavao je na postdiplomskim studijima na svome fakultetu i pravnim fakultetima u Tuzli, Zenici i Bihaću. Na FPN predavao je na doktorskom studiju: Interdisciplinarni doktorski studij iz društvenih nauka – Modul; Država i društvo u BiH.⁵⁶³

Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu bio je dekan i direktor Instituta za društvena istraživanja, rukovodilac interdisciplinarnog postdiplomskog studija i šef Odsjeka za političke nauke.

Radio je na više naučnoistraživačkih projekata u saradnji sa univerzitetima u Hartfordu (SAD), Greifswaldu i Mannheimu (Njemačka), Wroclawu (Poljska), Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Skoplju, Podgorici, Prištini i Novom Sadu.

Kao građanin, biran je za odbornika Skupštine Općine Novo Sarajevo, u Gradsko vijeće Sarajeva i Općine Novi Grad, u kojoj je bio i na dužnosti predsjednika Skupštine.

⁵⁶²Ibrahimagić, Omer: *Bosna i Bošnjaci: Država i narod koji su trebali nestati*, Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 1996., str. 230.

⁵⁶³Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 253.

Kao autor iz oblasti pravnih i političkih nauka objavio je oko 400 stručnih i naučnih radova i 23 knjige. Bio je mentor ili član komisije desetinama doktoranata i magistranata. Nosilac je Šestoapriilske nagrade Grada Sarajeva za 2008. godinu i Dvadesetsedmojulske nagrade Bosne i Hercegovine za 1987. godinu za doprinos pravnim i političkim naukama, kao i dva odlikovanja: Ordena zasluga za narod sa srebrenim zracima i Ordena rada sa crvenom zastavom. Dobitnik je Plakete Univerziteta u Sarajevu, Zahvalnice za naučni i pedagoški rad na FPN u povodu 50. godišnjice Fakulteta i Zahvalnice za podršku u osnivanju i razvoju Pravnog fakulteta u Tuzli.⁵⁶⁴

Član je Odbora pravnika ANUBiH.

10.4.18. Asim Kurjak

Asim Kurjak, poznati ginekolog, rođen je 13.09.1942. godine u Kotor Varoši. U rodnom mjestu završio je osnovnu školu i nižu gimnaziju, u Banjoj Luci srednju medicinsku školu, a Medicinski fakultet u Zagrebu. Ljekarski staž obavio je na klinikama Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Kasnije postaje direktor Doma zdravlja u Kotor Varoši, potom je izabran za ljekara na Klinici za ženske bolesti i porode te za asistenta Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Specijalistički ispit iz ginekologije i porodništva položio je 1974. u Zagrebu.⁵⁶⁵

Doktorsku disertaciju odbranio je 1977. godine na Univerzitetu u Beogradu pod naslovom *Kombinirano ultrazvučno biokemijsko ispitivanje funkcije fetalnog bubrega u normalnoj i poremećenoj trudnoći*. Septembra 1979. postao je šef Centra za ultrazvučnu dijagnostiku Opće bolnice „Dr. Josip Kajfeš“ u Zagrebu, a 1985. u istoj bolnici izabran je za predsjednika Klinike za ginekologiju i porodništvo Opće bolnice „Sveti Duh“ Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Na Medicinskom fakultetu stekao je zvanje redovnog profesora.⁵⁶⁶

⁵⁶⁴Glasnik BANU.

⁵⁶⁵Ličina, Đorđe; Rajić, Vlado: *Dnevnik o Jugoslaviji*, CiP, 1990., str 331.

⁵⁶⁶Kurjak, Asim: *Donald School Textbook of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology*, Jaypee Brothers Publishers, 2008.m str. 6-7.

Kurjak je stručnjak svjetskog glasa iz oblasti ultrazvučne dijagnostike. Dobitnik je Državne nagrade za mlade znanstvenike (1971.), Republičke nagrade „Ruđer Bošković“ za znanstveni rad (1985.), Nagrade HAZU „J.J. Strossmayer“ za najbolje znanstveno djelo (1990.), Nagrade HAZU za medicinsku znanost (1994.), „Maternity Prize“ - Nagrade Evropske udruge za perinatalnu medicinu za doprinos u području perinatalne medicine (2000.), Odlikovanja predsjednika RH „Red Danice Hrvatske s likom Ruđera Boškovića“ (2001.), Visokog odličja Hrvatskog liječničkog zbora „Pavao Čulumović“ (2003.), Erich Saling Perinatal Prize - nagrada Svjetske udruge perinatalne medicine (2011.).⁵⁶⁷

Bio je pet godina predsjednik Akademije medicinskih znanosti Hrvatske. Autor je više od 500 znanstvenih tekstova s dvostrukom recenzijom (Web of Science); 414 stručnih tekstova; napisao ili uredio 107 knjiga objavljenih na 14 svjetskih jezika, po čemu je jedan od najproduktivnijih svjetskih znanstvenika i jedan od najcitiranijih naučnika u svijetu te dobitnik osam počasnih doktorata.

Redovni je član brojnih akademija nauka (Svjetske akademije umjetnosti i znanosti, Evropske akademije znanosti i umjetnosti, Ruske akademije znanosti, Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Akademije medicinskih znanosti Hrvatske, Akademije znanosti regije Puglia u Italiji, Akademije medicinskih znanosti Katalonije, Međunarodne Akademije za humanu reprodukciju i drugih međunarodnih asocijacija kao što je, jedna od njih, Američki koledž za ultrazvuk). Jedno vrijeme bio je predsjednik Svjetske organizacije perinatalne medicine.⁵⁶⁸

Voditelj je mnogih poznatih seminara i naučnih skupova iz oblasti ultrazvučne dijagnostike. Predavanja iz oblasti kojom se bavi držao je na velikom broju univerziteta (Kairu, Ankarskom sveučilištu, New Yorku, Bariju, Liverpoolu, Geng Gallenu /Švedska/ itd.). Član je brojnih uredništava međunarodnih časopisa ili njihov glavni urednik, kao i član brojnih profesionalnih društava.

⁵⁶⁷Journal of perinatal medicine, Vol 6., str. 101-102.

⁵⁶⁸Glasnik BANU.

10.4.19. Emin Sofić

Emin Sofić rođen je 06.12.1945. u Gornjem Vakufu, Bosna i Hercegovina. Osnovnu školu završio u Gornjem Vakufu, a Gimnaziju u Bugojnu, BiH. Maturirao je 1964. godine, diplomirano 1970. na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Farmaciju je studirao na FBF Sveučilišta u Zagrebu; Univerzitetu u Beču, Austrija; na BMI, München, Njemačka. Postdiplomski studij (medicinska biohemija) pohađao je na Sveučilištu u Zagrebu i stekao zvanje magistra hemijskih znanosti (oblast medicinska biohemija) 1976. godine. Specijalizirao je iz oblasti medicinske biohemije na klinikama Medicinskog fakulteta u Zagrebu i Beču 1981. godine. Doktorirao je 1986. u Beču na Tehničkom univerzitetu, Prirodno-znanstvenom fakultetu iz oblasti tehnička hemija.⁵⁶⁹

Boravio je na mnogim univerzitetima i institutima širom svijeta: Institut za medicinsku biohemiju Medicinskog fakulteta u Beču, Austrija, 1979. godine (TLC i GC lipida, elektroforeza lipoproteina, imunoglobulini, imuno elektroforeza i radijalna imuno-gel difuzija); Institut hemijske patologije „Queen Charlottes Maternity Hospital“, Univerzitet u Londonu, Velika Britanija, 1987. (GC-masena spektrometrija kinolinske kiseline u mozgu umrlih od koreje Hantington i Alzheimerove bolesti); Institut za medicinsku hemiju Veterinarskog univerziteta u Beču, Austrija, 1993. (Analiza α i β adrenergičkih receptora u srčanom mišiću i vezivanje karacolola i propranolola na β adrenergičke receptore).⁵⁷⁰

Objavio je više od 120 znanstvenih i stručnih radova koje prate relevantne međunarodne baze podataka kao što su *Web of Science* i *PubMed*. Citiranost u bazi *Scopus TM* prelazi brojku 3500. Zvanje profesora emeritusa dobio je 2011. godine. Govori engleski i njemački, a služi se arapskim, francuskim i latinskim jezikom.⁵⁷¹

⁵⁶⁹Detaljnije: <http://www.pmf.unsa.ba/hemija/index.php/zaposleni-kohb/81-katedra-za-organsku-hemiju-i-biohemiju/205-emin-sofic>, posljednja posjeta 22. 9. 2016., 11:21:12h.

⁵⁷⁰Ibidem.

⁵⁷¹Glasnik BANU.

10.4.20. Fehim Husković

Fehim Husković rođen je 1967. godine u Orizaru - Veles (Republika Makedonija). Srednju umjetničku školu završio je u Skoplju. Akedemiju za likovne umjetnosti i postdiplomske studije, u klasi prof. Zorana Jovanovića-Dobrotina, završio je u Prištini. Magistrirao je i doktorirao na Univerzitetu „Sveti Kliment Ohridski“ u Sofiji (Republika Bugarska) iz oblasti pedagogije i metodike likovne umjetnosti. Radi kao profesor na Fakultetu likovnih umjetnosti u Skoplju. Nastavu drži i obavlja funkciju dekana na Departmanu likovnih umjetnosti na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.⁵⁷²

Kao gostujući profesor, predavanja je držao na više univerziteta u svijetu. Organizirao je 80 samostalnih izložbi u zemlji i inostranstvu (u Makedoniji, Srbiji, Bugarskoj, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Hrvatskoj, Sloveniji, Turskoj, Austriji, Poljskoj, Njemačkoj, Norveškoj, SAD itd.) Učestvovao je na preko 700 grupnih izložbi u svijetu i na više od 150 likovnih međunarodnih kolonija i simpozija u zemlji i inostranstvu. Objavio je tri knjige iz oblasti pedagogije i metodike likovne umjetnosti. Dobitnik je više nagrada iz oblasti crteža (oko 25), grafike i slikarstva, kao i sertifikata i brojnih diploma za pedagoški rad.⁵⁷³

Njegova umjetnička djela nalaze se u poznatim svjetskim muzejima i privatnim kolekcijama svijeta. Član je više udruženja i asocijacija.

10.4.21. Nijaz Duraković

Nijaz Duraković rođen 1949. godine u Stocu. Umro je u Sarajevu u januaru 2012. godine. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao iz oblasti socioloških nauka na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Akademsku karijeru počinje 1976. godine, postavši asistent na Fakultetu političkih

⁵⁷²Detaljnije: <http://fehimhuskovic.com/index.html>, posljednja posjeta 17. 9. 2016., 23:45:21 h.

⁵⁷³Glasnik BANU.

nauka. U zvanje redovnog profesora izabran je 1988. godine na predmetima Međunarodni odnosi, Savremeni međunarodni odnosi, Savremeni politički sistemi.⁵⁷⁴

Radio je kao gostujući profesor na univerzitetima u Tuzli, Bihaću i Zenici. Objavio je 16 knjiga i preko dvije stotine studija i istraživačkih radova. Bio je član redakcija časopisa, glavni i odgovorni urednik časopisa *Sveske* i *Opredjeljenje*. Obavljao je funkciju predsjednika Vijeća postdiplomskog studija na Fakultetu političkih nauka i šefa Katedre za međunarodne odnose.⁵⁷⁵

Dobitnik je više nagrada za najbolje naučno djelo na Fakultetu političkih nauka i na Univerzitetu u Sarajevu, kao i Zlatne značke NIP „Komunist“ za najboljeg kolumnistu.

Politički se angažovao 1967. godine u Savezu komunista Jugoslavije. U hijerarhiji partije napreduje postepeno, a 1988. postaje član Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije.

Od 1987. godine do rata Duraković je bio predsjednik Saveza komunista Bosne i Hercegovine (BiH) – Stranke demokratskih promjena.⁵⁷⁶

Na ratnom kongresu u decembru 1992. godine formira novu stranku za koju je napisao program i dao joj ime Socijaldemokratska partija (SDP). Bio je član Ratnog predsjedništva Republike BiH od 1992. do 1996. godine.⁵⁷⁷

Na općim izborima 1998. godine kao kandidat SDP bio je izabran na mjesto zastupnika u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine.

10.4.22. Enver Halilović

⁵⁷⁴Filnadra, Šaćir: *Bošnjačka politika XX vijeka*, Sejtarija, Sarajevo 1988., str 358.

⁵⁷⁵Glasnik BANU.

⁵⁷⁶Čuvalo, Ante: *The A to Z of Bosnia and Herzegovina*, Scarecrow Press, 2010., str. 67.

⁵⁷⁷Detaljnije: Filipović, Muhamed; Duraković, Nijaz: *Tragedija Bosne*, Valter., Sarajevo 2002.

Enver Halilović rođen je 11.10.1954. godine u Sjenici. U rodnom mjestu završio je osnovnu i srednju školu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Prištini (1977.) i stekao stručno zvanje profesor filozofije-sociologije. Magistrirao je (1981.) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na temu *Problem tijela u filozofiji Merleau Pontya*. Doktorirao je (1986.) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na temu *Sartrova kritika dijalektičkog materijalizma*. Bio je korisnik Fulbright's Scholarship (2002/2003) na Cornell University u SAD.⁵⁷⁸

Akademsku karijeru započeo je u zvanju asistenta na predmetu historija filozofije (1977.) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini, gdje je bio i predavač na filozofskim predmetima (1983–1986); zatim je postao docent (1986–1991), vanredni profesor (1991–1996) i redovni profesor Univerziteta u Tuzli (1996.). Bio je sekretar Sekretarijata za društvene djelatnosti općine Tuzla (1991–1993); ministar za obrazovanje, nauku, kulturu i sport u Vladi Tuzlanskog kantona (1995–1997); prvi dekan Filozofskog fakulteta (1993-2000); prorektor za nastavu i studentska pitanja Univerziteta u Tuzli (2000-2002); ambasador BiH u Ruskoj Federaciji, Bjelorusiji, Armeniji, Kazahstanu, Uzbekistanu i Kirgistanu (jun 2005-oktobar 2008).⁵⁷⁹

Jula 2010. postao je rektor Univerziteta u Tuzli. Tu funkciju obnašao je do 2016. godine.

Autor je osam knjiga i velikog broja naučnih i stručnih radova, priloga, prikaza, recenzija; učesnik na mnogobrojnim domaćim i međunarodnim naučnim skupovima, simpozijima, okruglim stolovima i mentor ili član komisija velikog broja magistara i doktora nauka.⁵⁸⁰

10.4.23. Seid Hasanefendić

Seid Hasanefendić rođen je u Brčkom 25.04.1935. Gimnaziju i Umjetničku školu pohađao je u Sarajevu, a Studij slikarstva završio je na Grafičkom odjelu Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu. Bio je redovni profesor Akademije likovnih umjetnosti Univerziteta u

⁵⁷⁸Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001., str. 219.

⁵⁷⁹Detaljno: <http://24sata-blog.blogspot.rs/2015/07/predstavljamo-prof-dr-enver-halilovic.html>, posljednja posjeta: 23. 9. 2016., 18:32:49 h.

⁵⁸⁰Glasnik BANU.

Sarajevu i višegodišnji direktor Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine. Član je Društva likovnih umjetnika Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

U svojoj bogatoj karijeri reprezentativno je predstavljao bosanskohercegovačko slikarstvo u svijetu autentičnim pečatom vlastitog bića i konkretne bošnjačke kulture, originalnog rukopisa i palete. Predstavljen je *in continuo* umjetničkim opusom simboličke metafizike u kojoj se prelamaju prosvjećenost duha Istočnjaka i likovno iskustvo Zapada.

Izvan “naučnih lekcija” o slikarstvu i aktualnih tenzija savremenika, Seid Hasanefendić ostaje vjeran svojoj kreativnoj vlastitosti izraza, prepoznatljiv po formi i sadržaju, nuđenom svijetu sugerisanom visokoprofesionalnim rukopisom, izdvajajući se kao kreativna i stvaralačka osobenost čije je prihvatanje uvjetovano i racionalnom komponentom ljudske percepcije. To je umjetnički opus i izraz u kojem se susreću sinteze i elementi slikarstva, vajarstva, arhitekture, odnosno boje, forme i nagovještenja duhovnog situiranja u vanvremenosti, vječnost kreativnog iskaza u kojem je sinteza slikarskog, vajarskog i arhitekture tek sredstvo oblikovanja racionalno uspostavljenog reda stvari, vjerovanja i uvjerenja u naznaci.

Kreativni svijet Seida Hasanefendića iziskuje i intelektualni napor recepcije drugačijeg svijeta u njegovom tumačenju, prezentiranju i vrjednovanju, prihvatanju ili odbijanju nuđenog.

Svijest i savjest “upozorenja” i poruka svjesno djelujućih umjetnika uvijek je izazivala podozrenje, strah od nepoznatog, religijsku osjećajnost, koja će receptore dijeliti u pristaše *deja vu* konformizma recepcije “naučnog slikarstva” u kojem se uspostavlja kontrola nad formom i sadržajem i “novostvorenosti” sa svim otvorenim pitanjima o upotrebi talenta, u kojem je zanat samo sredstvo iskaza i kontrole. Otud i diskrecija u prihvatanju opusa i kreativnog svijeta prof. Seida Hasanefendića od istina nenapisanih osporavatelja sa svim refleksijama vanumjetničkih kriterija (dva puta kandidovan za dopisnog člana ANUBiH 1995. i 2001. i odbijen bez obrazloženja), do pisanih afirmativnih prikaza u praćenju njegove produkcije u okvirima kreativnog djelovanja.

Dobitnik je svih značajnih nagrada i priznanja u zemlji i inostranstvu. Djela mu se nalaze u brojnim zbirkama, galerijama i muzejima u zemlji i inostranstvu.⁵⁸¹

10.4.24. Refik Šećibović

Refik Šećibović rođen je 1957. godine u Požarevcu. Osnovnu i srednju školu završava u rodnom gradu, a studij geografije na Geografskom fakultetu u Beogradu 1982. godine, na istom fakultetu završava magistarske (1982.) i doktorske studije (1992.).

Šećibović je akademsku karijeru započeo na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje je radio od 1986. do 2006. godine, nakon čega je jedno vrijeme predavao na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Sarajevu te nekoliko drugih fakulteta u Bosni i Hercegovini, da bi od 2012. godine bio stalno uposlen na Visokoj školi za turizam i menadžment Konjic.

Šećibović je jedan od osnivača Beogradske otvorene škole (BOŠ), gdje je i danas aktivan sudionik projekata za naučnu izuzetnost i usavršavanje. Period 2001-2004. godina provodi u Vladi Republike Srbije u kabinetu premijera Zorana Đinđića kao pomoćnik ministra prosvjete i sporta zadužen za srednje obrazovanje, te kao predsjednik Komisije za reformu srednjeg stručnog obrazovanja.

Šećibović je pored velikog doprinosa razvoju nauke o geografiji posebno istaknut stručnjak u oblasti strategije obrazovanja i njegove reforme na prostoru Balkana.

Rukovodilac je i sudionik nekoliko desetina međunarodnih naučnih projekata. Autor je četrnaest i koautor petnaest knjiga iz oblasti geografije i obrazovanja, kao i više desetina naučnih radova, studija i rasprava u respektivnim međunarodnim publikacijama.⁵⁸²

⁵⁸¹Detaljnije: Seid Hasanefendić Trabzon: *Monografija (1950-2004)*, Nepoznat izdavač, Sarajevo 2004.

⁵⁸²Vidjeti: <http://www.vstim-konjic.ba/utemeljitelj.shtml>

10.4.25. Galib Šljivo

Galib Šljivo rođen je 15.09.1933. godine u Brčigovu, u Rogatici. Nakon smrti oca, od pete godine života smješten je u Vakufskom domu u Sarajevu. Osnovnu školu, prvi razred građanske škole, nižu gimnaziju i Učiteljsku školu završio je u Sarajevu. Godine 1950., sa nepunih 17 godina života, počeo je raditi kao učitelj u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine.

U sklopu služenja obaveznog vojnog roka, Galib Šljivo je završio školu rezervnih oficira zemaljske artiljerije, nakon čega je dobio čin rezervnog artiljerijskog potporučnika. Po završetku vojnog roka radio je kao učitelj u više osnovnih škola da bi od školske 1957/58. bio imenovan za direktora osmogodišnje škole u Brezovom Polju (srez Brčko) i predavao historiju i geografiju, a zatim 1961. osmogodišnje škole u Orašju.

Za to vrijeme je vanredno je završio studije historije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pa je po završetku studija, u zvanju profesora srednje škole, postavljen na mjesto direktora novoosnovane Gimnazije septembra 1963., a potom Školskog centra u Orašju. Za predavača historije na Pedagoškoj akademiji u Banjoj Luci postavljen je 1977. godine, gdje je i reizabran u zvanje redovnog profesora Univerziteta u Banja Luci.

Paralelno je na Univerzitetu u Beogradu okončao magistarske studije iz opće historije 1972. godine, da bi na istom univerzitetu 1975. godine stekao i zvanje doktora nauka.

Osnivač je Instituta za istoriju Banjaluka 1979., gdje je i obnašao funkciju direktora od njegovog osnivanja. i on je bio njegov prvi direktor, ustvari neprekidno prvih deset godina rada.

Šljivo je objavio 21 naučnu monografiju, od kojih se posebno ističe dvanaestotomna edicija *Bosna i Hercegovina 1788-1878*. Za rad u ovim vaspitno-obrazovnim i naučno-istraživačkim institucijama dobio je više priznanja i nagrada. Za veliki doprinos poznavanju historije Bosne i

Hercegovine još 1990. godine je predložen za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.⁵⁸³

10.4.26. Aida Salihagić-Kadić

Aida Salihagić-Kadić rođena je 06.05.1959. godine u Beogradu. Godine 1984. diplomirala je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a od 1986. zaposlena je u Zavodu za fiziologiju istog fakulteta. Magistarski rad obranila je 1988., a 1989. doktorsku disertaciju. Od 1999. dopredsjednica je Hrvatskog društva fiziologa, a član je Hrvatskog društva za neuroznanost i Svjetskog udruženja perinatalne medicine.

Istraživačko područje akademice Salihagić-Kadić jeste fetalna fiziologija, zastoj u rastu fetusa i fetalna hipoksija, fetalno ponašanje. Njena istraživanja donijela su novim spoznajama u području fiziologije fetalnog kardiovaskularnog sistema i patofizioloških mehanizama nastanka perinatalnih oštećenja mozga kod fetusa sa zastojem rasta. U nauci se posebno interesuje za fetalnu hemodinamiku, fiziološke kardiovaskularne kompenzacijske mehanizme u hipoksiji fetusa, te fetalno cerebrovaskularni odgovor na hipoksiju. Razvila je neinvazivnu metodu za procjenu stanja krvnih sudova u fetalnom mozgu pri izlaganju hroničnoj hipoksiji, kao i metodu kojom je moguće predvidjeti (upotrebom vaskularnog skora, indeksa hipoksije), a time i spriječiti perinatalna oštećenja mozga kod hipoksičnih fetusa. Njena najnovija istraživanja pokazuju da do takvih oštećenja može doći kod fetusa sa zastojem rasta čak i prije Doplerskih znakova preraspodjele protoka krvi između mozga i posteljice.⁵⁸⁴

Salihagić-Kadić je pionirka fetalne neurofiziologije. Učestvovala je, zajedno s međunarodnim timom istraživača, u stvaranju novog testa, koji je nazvan KANET (Kurjakov antenatalni neurorazvojni test), a važan je za procjenu neurološkog statusa fetusa. Dosadašnji rezultati upućuju

⁵⁸³Opširniji uvid u biografiju i reference akademika Šljiva:

http://galibsljivo.com/index.php?option=com_content&view=article&id=95&Itemid=53

<http://hdf.mef.hr/clanovi/cv/salihagic-cv.pdf>

⁵⁸⁴<http://www.savez-dnd.hr/naslovnica/aida-salihagic-kadic/>

da bi ovaj test mogao postati vrijedno dijagnostičko sredstvo u otkrivanju neuroloških odstupanja i neurorazvojnih poremećaja već tokom intrauterinog života.

Rezultate svojih istraživanja, koji imaju uz teorijsku, znanstvenu vrijednost i važno kliničko značenje, prof. dr. sc. Aida Salihagić Kadić objavljuje u prestižnim međunarodnim časopisima. Od 166 publikacija, 58 znanstvenih radova je indeksirano u CC-u, SCI-u, IM-u, Exerpti Medici, Scopusu itd. Njeni su naučni radovi citirani više od 600 puta (prema Web of Science; h-indeks: 16), što dokazuje da se radi o važnim znanstvenim dostignućima.⁵⁸⁵

Autorica je brojnih poglavlja iz fetalne fiziologije i neurofiziologije u domaćim i međunarodnim knjigama u svijetu poznatih izdavača te univerzitetskih priručnika i udžbenika. Održala je brojna predavanja na svjetskim i evropskim kongresima, međunarodnim simpozijima i skupovima.⁵⁸⁶

Uz voditeljstva naučnih projekata odobrenih i finansiranih od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, te Sveučilišta u Zagrebu, učestvovala je u dva međunarodna istraživanja tokom boravka u INSERM-u u Francuskoj (stipendija Ministarstva znanosti i visokog školstva Republike Francuske).

Recenzentica je uglednih međunarodnih naučnih časopisa i projekata. Mentorica je diplomskih radova i doktorskih disertacija (jedna je od njih nagrađena godišnjom nagradom kao najbolja disertacija obranjena na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu). Obnašala je i obnaša zapažene i istaknute funkcije na Medicinskom fakultetu, u stručnim društvima, kao i u civilnom društvu Republike Hrvatske.

10.4.27. Džemal Najetović

⁵⁸⁵Ibidem.

⁵⁸⁶Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

Džemal Najetović rođen je 1958. godine u Jagodićima, kod Zenice, gdje je završio osnovnu školu (1973.). Nakon toga, završio je Srednju vojnu školu (1973-1977) i Vojnu akademiju (1979-1984) u Zagrebu (magistar inženjer saobraćaja), specijalizaciju (1986.) u Pančevu i položio ispite za čin majora (1991.) u Beogradu. Zvanje magistra nauka stekao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2004. godine, a krajem 2006. godine na istom fakultetu odbranio je i doktorsku disertaciju iz oblasti geopolitičkog položaja Bosne i Hercegovine.

Prije rata napustio je JNA i uključio se u pripreme za odbranu Bosne i Hercegovine. U toku rata bio je na dužnostima u Armiji R BiH, gdje je nastavio službu i poslije rata sve do 2007. godine, kada prelazi na Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, kao i na Internacionalni univerzitet „Philip Noel-Baker“.

Najetović je još 1992. godine učestvovao u formiranju Odbora za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida, da bi 2010. godine bio izabran za spoljnog saradnika Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Od maja 2005. godine član je Subregionalne konsultativne komisije iz FBiH pri OSCE-u u Beču. Član je odbora i organa većine važnih bošnjačkih naučnih i kulturnih udruženja.

Najetović je autor šest knjiga iz oblasti geostrategije i međunarodne i domaće politike, kao i preko stotinu studija, rasprava i članaka iz oblasti vojne doktrine, odbrane, politologije i geostrategije. Učestvovao je na više desetina međunarodnih naučnih konferencija i skupova kao podnosilac referata.

U svojim istraživanjima Najetović je posebno dao doprinos teoriji političke geografije, geopolitike, geostrategije, odbrane i sigurnosti, međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, geopolitičkog položaja BiH i njene uloge u evroatlantskim integracijama Zapadnog Balkana.⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ <http://vijecemuftija.islamskazajednica.ba/index.php/clanovi-vijeca/muftija/hasanovic-ef-aziz-muftija-mesihata-iz-u-hrvatskoj>

10.4.28. Aziz Hasanović

Aziz ef. Hasanović rođen je 1965. godine u Osmaćama kod Srebrenice. Gazi Husrev-begovu medresu je završio 1984. godine, a Fakultet islamskih nauka 1988. godine. Postdiplomski studij je okončao 2007. godine na Fakultetu islamskih nauka, a zvanje doktora nauka stekao je 2009. godine na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.⁵⁸⁸

Poslovnu karijeru započeo je kao imam u Osatici, odakle 1992. godine prelazi za glavnog zagrebačkog imama. Godine 1998. imenovan je za pomoćnika predsjednika Mešihata za vjerska, prosvjetna, vjeronaučna i kulturna pitanja, a 2005. za direktora Centra za certificiranje halal kvalitete u Hrvatskoj. Godine 2012. imenovan je za predsjednika Mešihata IZ-e u Hrvatskoj i tu funkciju obnaša i danas. Profesor je na nekoliko univerziteta, instituta i viših škola u Hrvatskoj i Bosni I Hercegovini.

Hasanović je autor više knjiga i nekoliko desetina studija iz oblasti islamskih nauka. Također, učesnik je velikog broja međunarodnih naučnih konferencija i simpozija na Istoku i Zapadu, kao i dobitnik više prestižnih regionalnih i međunarodnih priznanja za doprinos dijalogu religija, vjerskih sloboda, miru i toleranciji.

Član je Evropske akademije znanosti i umjetnosti.⁵⁸⁹

10.4.29. Suad Kurtćehajić

Suad Kurtćehajić rođen je 1962. godine u Bijelom Polju. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Rogatici. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1987. godine. Završio je sudski pripravnički staž u trajanju od dvije godine u Osnovnom sudu II u Sarajevu. Početkom 1996.

⁵⁸⁸ <http://islamska-zajednica.hr/vijesti/muftija-dr-aziz-ef-hasanovic-izabran-u-europsku-akademiju-znanosti-i-umjetnosti>

⁵⁸⁹Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

godine zasnovao je radni odnos na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu te honorarni status kao saradnik na Fakultetu kriminalističkih nauka.

Postdiplomski studij na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu Suad Kurtćehajić okončao je u martu 2001. godine, da bi na Pravnom fakultetu Univerziteta u Bihaću 2006. godine stekao zvanje doktora nauka.

Akademsku karijeru nastavio je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici i Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, kao i na Pedagoškom fakultetu u Sarajevu i Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu.

Kurtćehajić je objavio tri knjige i trideset naučnih i stručnih radova u naučnim i stručnim časopisima. Učesnik je više međunarodnih konferencija, naučnih skupova i seminara kao podnosilac referata.

Predsjednik je Foruma bošnjačkih intelektualaca pri Svjetskom bošnjačkom kongresu na kojem se skoro svake sedmice održavaju javne tribine sa aktuelnim političko-pravnim temama. Imao je više desetina javnih nastupa na elektronskim i štampanim medijima gdje je iznosio mišljenje o brojnim političko-pravnim pitanjima.

Kurtćehajić se skoro trideset godina bavi jogom i tehnikom transcendentne meditacije, strastven je ljubitelj šaha kojim se i profesionalno bavi.⁵⁹⁰

⁵⁹⁰Detaljnije: <http://www.biyografi.info/kisi/ilber-ortayli>

10.4.30. Ilber Ortajli

Ilber Ortajli je rođen 1947. godine u Bergencu (Austrija). Potiče iz plemićke porodice krimskih Tatara muhadžera u Turskoj. Osnovno obrazovanje završio je u Austrijskoj školi “Sv. Đorđe” u Istanbulu, a 1965. je u Ankari na Ataturk Liseju završio srednju školu. Godine 1969. završio je Fakultet političkih nauka na Ankara univerzitetu i Fakultet za jezik, historiju i geografiju, Odsjek za historiju, na istom univerzitetu. Također je pohađao nastavu i na Bečkom univerzitetu na Odsjeku za slavistiku i orijentalistiku. Magistarski rad odbranio je na Univerzitetu Čikago, a mentor mu je bio istaknuti historičar osmanskog perioda, prof. dr. Halil Inaldžik. Doktorsku disertaciju iz osmanske historije odbranio je 1974.

Zbog neslaganja sa državnim politikom u oblasti visokog obrazovanja daje ostavku na sve akademske funkcije i gradi karijeru kao gostujući profesor na univerzitetima širom svijeta, među kojima su i Princeton, Kembriđž i Oksford. Držao je seminare i konferencije u Beču, Berlinu, Parizu, Moskvi, Rimu, Minhenu, Strazburu, Janjini, Sofiji, Kielu, Tunisu i ostalim gradovima.

Objavio je brojne radove o osmanskoj historiji, posebno za period između 16 i 19. vijeka, kao i o historiji Rusije.

U periodu 1989-2002. bio je šef Katedre za upravnu historiju na Fakultetu političkih nauka Ankara univerziteta. Godine 2002. prešao je na Univerzitet Galatasaraj, a dvije godine kasnije postao je gostujući profesor na Bilkent univerzitetu. Sada na pravnim fakultetima Galatasaraj i Bilkent univerziteta drži nastavu iz Historije turskog prava. Član je Senata Galatasaraj univerziteta. Od 2005. do njegovog penzionisanja 2012. godine nalazio se na poziciji direktora Muzeja „Topkapi saraj“.

Ortajli je član uprave Međunarodnog komiteta osmanskih studija i Austrijsko-turskog naučnog foruma. Poznat je kao i poliglota.

Ortajli je član UNESKO-ove Visoke komisije za mir i međukulturalni dijalog. Dobitnik je međunarodnih nagrada Ajdin Dogan fondacije i Puškinove medalje za “njegov veliki doprinos u

širenju i izučavanju ruskog jezika i očuvanju kulturnog nasljeđa, zbližavanju i uzajamnom obogaćivanju kultura naroda i narodnosti”.

Ortajli je autor brojnih knjiga, članaka i naučnih priloga. Posebnu pažnju izazvala je njegova knjiga *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı – Drugačije razumijevanje Osmanlija* koja je do sada imala 25 izdanja.⁵⁹¹

10.4.31. Hazbo Skoko

Hazbo Skoko rođen je u Sipanju kod Bijelog Polja. Osnovne studije ekonomije završio je na Univerzitetu u Crnoj Gori, a magistarske na Univerzitetu u Beogradu. Zvanje doktora nauka stekao je na Univerzitetu Linkoln na Novom Zelandu. Akademsku karijeru nastavio je na Charles Sturt University u Australiji.⁵⁹²

Skoko spada u vodeće svjetske stručnjake u oblasti ekonomije, finansija, međunarodne poslovne i informacione ekonomije i gostujući je profesor na više od dvadeset prestižnih univerziteta na svim kontinentima u svijetu. Osnivač je dva univerziteta u Rijadu u Saudijskoj Arabiji.

Skoko je autor osam međunarodno priznatih knjiga i udžbenika iz oblasti ekonomije, kao i više desetina referentnih naučnih studija, rasprava i članaka. Nosilac je i učesnik više međunarodnih naučnih i industrijskih projekata.⁵⁹³

Dobitnik je prestižnih priznanja, među kojima i globalne nagrade za izvrsnost u obrazovanju, vođstvu i nastavi „Najbolji profesor ekonomije“ Svjetskog prosvjetnog kongresa 2011. godine; Zlatne medalje za izvrsnu nastavu Kraljevske garde, Rijad, Kraljevina Saudijska Arabija, 2010.; Zlatne medalje za doprinos Međunarodnoj akademskoj i ekonomskoj saradnji Univerziteta „Kiril i Metodije“ u Skoplju 2008.; Srebrne medalje Šangajskog koledža za finansije za doprinos teoriji

⁵⁹¹<http://www.udg.edu.me/predavaci/bio/fmefb/57>

⁵⁹²<http://csusap.csu.edu.au/~hskoko/>

⁵⁹³Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

ekonomije i finansija 2005. Član je najznačajnijih svjetskih ekonomskih, akademskih i poslovnih udruženja.⁵⁹⁴

10.4.32. Đelo Jusić

Đelo Jusić rođen je 1939. godine u Dubrovniku. Muzičko obrazovanje je sticao kod maestra Lovra pl. Matačića, a nadahnuće crpio u rodnom gradu bremenitom poviješću, srednjovjekovnom i mediteranskom muzičkom tradicijom. Kosmopolitski i slobodarski duh Dubrovnika, prebogata kulturna baština, podneblje Mediterana i Levanta te savremeni muzički izražaj uticali su na kompozitorski rukopis maestra Đela Jusića, u melodijskoj, harmonijskoj i stilskoj fakturi prepoznatljiv u svim njegovim djelima, od naslućenih davnih serenada, mjuzikla i filmske muzike do oratorija, koncerata klasičnog tipa, suite i baleta.

Šezdesetih godina je osnovao vokalno-instrumentalni sastav *Dubrovački trubaduri* s kojim je svoju muziku ponio Mediteranom, Evropom i svijetom. Osnivač je, voditelj i kompozitor dječjeg zbora „Mali raspjevani Dubrovnik“. Bio je stalni dirigent Dubrovačkog simfonijskog orkestra, muzički selektor Međunarodnog dječjeg festivala u Šibeniku, umjetnički direktor Festivala mediteranske muzike u Budvi, dopredsjednik i predsjednik Udruženja muzičkih radnika Hrvatske „Croatia-Concert“.

Jusić je dirigovao velikim revijskim i simfonijskim orkestrima u Berlinu, Drezdenu, Zagrebu, Beču, Sarajevu, Beogradu, Varni, Moskvi, Vatikanu, Splitu, Petrogradu, Ankari, Dubrovniku itd.

Komponovao je više od hiljadu pjesama, od kojih mnoge doživljavamo kao narodne melodije, koje se neprekidno izvode širom svijeta već pola stoljeća.

U toku muzičke karijere izdao je osamdeset LP ploča i trideset CD izdanja kod uglednih diskografskih kuća *Jugoton*, *Croatia Records*, *Columbia*, *CBS*, *Parlaphonem*, *Electrola*, *Supraphon*, *Ensemble Eletronica* i druge.

⁵⁹⁴Detaljnije: <http://www.zamp.hr/clanak/pregled/1195/delo-jusic-senior-gost-tjedna-autora>

Dobtnik je desetak platinastih, zlatnih i srebrnih ploča. Laureat je niza festivala i dobitnik strukovnih priznanja, među kojima su: Zlatna arena na Filmskom festivalu u Puli 1999., Nagrada Ivan pl. Zajc za najbolji mjuzikl *Dundo Maroje*, dva PORINA (1997. i 2007.), PORINA za životno djelo, Ruka Sv. Vlaha, Zlatni prsten Radio Zagreba, Nagrada Dubrovačko-neretvanske županije za životno djelo 2008., Povelja grada Sarajeva 2013., International of childrens theaters u Subotici za najbolju originalnu muziku 2008. i dr.

Maestro Đelo Jusić komponovao je muziku za mnoge filmove i pozorišne predstave širom svijeta, mjuzikl *Dundo Maroje* i *Dan od Amora*, oratorij *Istina o gradu slobode* i *Srebrenički inferno*, zatim koncert za gitaru i orkestar, koncert za obou i orkestar, koncert za fagot i orkestar, šesterostavačnu suitu *Dubrovački kantuni* te balet *Katarina, posljednja bosanska kraljica*.⁵⁹⁵

10.4.33. Emir Ramić

Emir Ramić je rođen 1959. u Prijedoru. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1982., magistrirao studij okončao na Pravnom fakultetu u Banjoj Luci 1988., a doktorske studije na Univerzitetu u Hamiltonu u Ontariju u Kanadi 2015.

Poslovnu akademiju započeo je kao profesor historije u prijedorskoj gimnaziji, Institutu za društvena istraživanja Prijedor i javnom preduzeću „4 juli“ Prijedor. U periodu 1994-2001 radio je kao direktor i predavač bosanske historije i bosanskog jezika Internacionalne akademije, Bergneustadt, Njemačka.⁵⁹⁶

U periodu 2001-2003. radio je kao direktor i predavač bosanske historije i bosanskog jezika Internacionalne akademije, Hamilton, Kanada, a od 2003. do 2013. kao asistent na fakultetu Mirovnih studija Univerziteta Hamilton, Ontario, Kanada.

Od 2002. do 2008. član je liderske nacionalne organizacije američkih i kanadskih Bošnjaka,

⁵⁹⁵http://nedirajtebosnu.net/?view=naucna_istrazivanja&id=184

⁵⁹⁶Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike, da bi 2006-2008. godine bio predsjednik Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike. Ramić je od 2010. direktor Instituta za istraživanje genocida, Kanada, a od 2015. profesor Mirovnih studija na Univerzitetu, Hamilton.

Bavi se istraživanjem i naučnim proučavanjem zločina genocida, rezultatima naučnih istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u BiH, ali i šire. Dao je doprinos zasnivanju, konstituisanju i razvijanju nauke o genocidu u sistematici društvenih i humanističkih nauka. Kao direktor ugledne naučno-istraživačke institucije, Instituta za istraživanje genocida, Kanada, razotkrio je i svijetu pokazao razmjere zločina kanadskog generala Lewisa MacKenzia za vrijeme njegove misije u BiH. Genocid u BiH se izučava u kanadskim školama.

Rezultate fundamentalnih naučnih istraživanja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava prezentirao je u naučnim djelima, u kojima su sadržana i verbalno-pisano iskazana bitna naučna saznanja u formi naučno verifikovanih saznanja, naučno evidentiranih, ali neverifikovanih saznanja.

Član je Međunarodne asocijacije istraživača genocida, Komiteta memorijalnog muzeja holokausta SAD i Kanade, Kanadskog muzeja za ljudska prava, Asocijacije „Svijet bez genocida“, Udruženja za ugrožene narode i mnogih drugih organizacija za zaštitu ljudskih prava i sloboda širom svijeta. Član je Senata Svjetskog bošnjačkog kongresa.

Nosilac je i učesnik u koncipiranju, rukovođenju i realizaciji naučno-istraživačkih projekata, kao i u organizaciji i radu velikog broja naučnih kongresa, konferencija i simpozija, kako u BiH, tako i u inozemstvu.

Ramić je autor više knjiga, među kojima i monografija *Historija Kanadskih Bošnjaka, Naučno-istraživačka publikacija - Bosanskohercegovačka dijaspora u Sjevernoj Americi, iseljeništvo, protjerivanje, deportacije*, kao i knjiga *Genocid je državotvorni zločin, Višestruka agresija na RBiH - zajednički zločinački poduhvat Srbije i Hrvatske protiv ideje Bosne i bosanskog duha, Bošnjačko narodno biće je tok svijesti koju treba stalno saznavati, oblikovati, usmjeravati, Genocid u Srebrenici, Genocid u Prijedoru - Srebrenica u kontinuitetu, Borba protiv negatora*

genocida u BiH, te Razlike između kanadskog kulturnog mozaika i ideje Bosne i bosanskog duha. Također je i autor više naučnih studija i članaka.⁵⁹⁷

10.4.34. Šefkija Čekić

Šefkija Čekić rođen je 1939. godine u Gusinju. Osnovnu školu i nižu gimnaziju završio je u rodnom mjestu. Srednje i visoko obrazovanje pohađao je u Skoplju. Magistarske studije iz oblasti ekonomije završio je na Univerzitetu u Skoplju 1974. godine, gdje je 1980. stekao zvanje doktora nauka.

Poslovnu karijeru započeo u Direkciji željeznica Makedonije i Jugoslavije 1958. godine, gdje je obnašao veoma važne funkcije i stručno se usavršavao u SSSR-u, Francuskoj i Belgiji da bi od 1980. godine prešao na Saobraćajni fakultet Univerziteta u Sarajevu gdje dugo vremena uz profesorske obavlja i najznačajnije administrativne funkcije. Trenutno je redovni profesor ovog fakulteta.

Od 1996. godine član je Znanstvenog savjeta za promet Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Od strane Vlada BiH, Federacije i Kantona Sarajevo postavljan je na rukovodeće položaje najznačajnijih saobraćajnih preduzeća, poput *Air Bosne* i *Centrotransa* u kriznim situacijama za ova preduzeća.

Šefkija Čekić autor je tri monografije, osam knjiga, sedamnaest naučnih studija i projekata, više desetina naučnih i stručnih radova objavljenih u prestižnim međunarodnim publikacijama. Organizator je i učesnik više od dvadeset međunarodnih simpozija i konferencija. Za svoj višedecenijski akademski, pedagoški i rad u privredi te društveni angažman Čekić je dobio preko dvadeset respektabilnih priznanja.⁵⁹⁸

⁵⁹⁷Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

⁵⁹⁸Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

10.4.35. Mujo Demirović

Mujo Demirović rođen je 1950. godine u Klisu kod Bihaća. Osnovnu školu završio je u Kulen Vakufu, a učiteljsku u Bihaću. Na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu diplomirao je 1974. godine, na istom univerzitetu magistrirao je 1983. i doktorirao 1998. godine.

Profesionalnu karijeru započeo je u Radničkom univerzitetu u Bihaću, odakle 1975. godine prelazi na Višu tehničku školu, a zatim i Višu ekonomsku školu Univerziteta u Bihaću. Na istom univerzitetu obavljao je najodgovornije administrativne funkcije od dekana do rektora Univerziteta.

U periodu 2001-2003. godine obnašao je dužnost ministra obrazovanja, nauke, kulture i sporta Vlade FBiH, gdje je rukovodio važnim procesima, poput sporazuma o djeci povratnicima i priključenju bosanskih univerziteta bolonjskim procesima.

Demirović je autor više knjiga i nekoliko desetina naučnih radova i studija iz socioloških i političkih disciplina, poput knjiga *Bosna i Bošnjaci u srpskoj politici*, *Medicinska sociologija* i *Reis Džemaludin Čaušević - prosvjetitelj i reformator*.⁵⁹⁹

10.4.36. Haris Hromić

Haris Hromić rođen je u Sarajevu 1976. godine. Na Državnom univerzitetu u New Yorku 2001. godine završio je osnovne studije ekonomije, na Baruch Collegu istog univerziteta master studije iz javnog menadžmenta 2003., a na Graduate School of Arts and Sciences, Master of Arts doktorske studije iz oblasti međunarodne politike 2005. godine.

⁵⁹⁹Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

Nekoliko desetina naučnih i stručnih radova Hromić je objavio iz oblasti međunarodnih odnosa, genocida, socijalne i spoljne politike. Koautor je nekoliko rezolucija usvojenih u Kongresu Sjedinjenih Američkih Država i Evropskom parlamentu.

Hromić je 2006. godine izabran za povjerenika Carnegie Council for Ethics in International Affairs, a također je i osnivač Bošnjačkog savjetodavnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu u Vašingtonu, čiji je ujedno bio i prvi predsjednik (2006-2013).

Godine 2008. Hromić je izabran za člana Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures and Commerce in London / Kraljevskog društva za podsticanje u umjetnosti, proizvodnji i trgovini u Londonu (RSA). On je član Upravnog odbora i blagajnik kompanije RSA u Sjedinjenim Državama, osnovane 1754. godine.

Od 2016. godine Hromić radi za Susquehanna International Group u Njujorku, gdje se specijalizovao za globalna tržišta duga. Prethodno je radio kao potpredsjednik Credit Suisse-a New York i Barclays Capital. Prethodni posao bio mu je u administraciji gradonačelnika Njujorka Michaela R. Bloomberg-a, u Odjelu za upravljanje i nadzor budžeta, a sami početak karijere bio mu je na poziciji istraživača Fondacije za istraživanje Državnog univerziteta u Njujorku.

Hromić je izuzetno aktivan član njujorškog društva, uslijed čega je i 2013. godine imenovan za savjetnika policijskog komesara, Muslimanskog savjetodavnog vijeća, Američkog društva za unapređenje statusa muslimana, kao i Lokalnog komiteta građanskog saveza.⁶⁰⁰

⁶⁰⁰Biografske podatke dobili smo u Arhivu BANU.

10.5. Naučni centar BANU – Novi Pazar

BANU danas okuplja najeminentnije bošnjačke mislioce u domenu prirodnih, društvenih i islamskih nauka i kao takav garancija je da Bošnjaci više nikada neće biti duhovno porobljeni i obezglavljeni. BANU je inaugurisala i svoj prestižni Naučni centar sa sjedištem u Novom Pazaru, čime su se stvorile ozbiljne materijalne i logističke pretpostavke za budući rad Akademije na pažljivo odabranim projektima od nacionalnog značaja za Bošnjake.

Centar je projektovan i izgrađen na takav način da nudi sofisticirani radni, administrativni i rezidencijalni prostor za neometan naučni rad akademika i drugih učesnika u projektima Akademije. Centar je prilagođen najvišim svjetskim standardima i posjeduje niz propratnih kapaciteta kojim se ne mogu pohvaliti ni puno starije i bogatije institucije.

U okviru Centra nalazi se biblioteka, računarski odjel, sale za konferencije, kancelarijski prostor, restoran i trpezarija, a zdanje Centra, koje je izgrađeno u duhu tradicionalne bošnjačke arhitekture, sadrži i komforan i savremeno namješten rezidencijalni odjel te ugodan vanjski prostor (bašču) za šetnju i rekreaciju, koju krasi staza za šetnju, cvjetnjak i drvodred.

Eksterijer i interijer Centra nadahnuti su autentičnim stilom bošnjačke arhitekture, a unutrašnjost je ukrašena vrhunskim drvorezom, rukama eminentnih bošnjačkih umjetnika i drvorezaca. Kombinacija vrijednih orijentalnih tepiha koji potiču iz nekadašnjih najvećih centara islamske nauke iz Perzije i Srednje Azije, a kojima su prekrivene drvene i keramičke podloge, i originalnog sandžačkog tvrdog drveta, živo asociraju na prizore koje možemo vidjeti u dijelovima Alhambre u Endelusu, ili pak Institutu za islamsku misao i civilizaciju - ISTAC u Kuala Lumpuru, koji je izgrađen upravo inspirisan arhitekturom Alhambre u Cordobi.

Funkcionalnost i sklad Centra koji u svojoj komplementarnosti ugodno ispunjavaju rezidencijalne, administrativne i druge namjenske prostorije, te mesdžid, na određeni način asociraju na eminentne naučne ustanove poput Gregorijanskog naučnog instituta u Rimu, budući da u velikom dijelu prevladavaju terakota pločice, koje karakteriziraju područje Toskane u Italiji.

Centralni prostor zauzima prefinjeno namještena sala sa elegantnim foteljama namijenjenim samo za članove Akademije. Pogled na ovu salu i skladno raspoređene stolice kao da reflektuje vrijednost akademskog znanja i časti, koje bi trebale pripadati nosiocima najviših naučnih titula među Bošnjacima, što na određen način, makar i u simboličkom smislu, vraća ponos, čast i ugled srozanom statusu i životnom standardu kojem su danas izloženi mnogi bošnjački naučnici, dok luksuz prevladava kod onih koji su lišeni znanja i mudrosti. Naučni centar BANU stoga svojim academicima nudi ambijentalni prostor u kojem će moći sa užitkom neometano raditi i istraživati, kako bi njihov konačni proizvod bio na usluzi budućim generacijama Bošnjaka.

10.6. Glasnik BANU

Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti od 2015. godine počela je izdavati i svoj *Glasnik* – Zbornik radova, odnosno časopis za nauku, kulturu i umjetnost u kojem su objavljeni inauguralni radovi njenih akademika. Glasnik je obima 468 strana. Bogato je likovno opremljen fotografijama i grafičkim ilustracijama.

Uvodnu riječ napisao je akademik Muhamed Filipović - predsjednik BANU, a inauguralni radovi koji su objavljeni u prvom Glasniku BANU tretiraju različite tematske oblasti, kao što je pitanje teorijskog utemeljenja društvenih nauka sa posebnim fokusom na sociologiju, o čemu piše predsjednik Akademije Muhamed Filipović.

Akademik Muhamed Filipović, u radu *O utemeljenju društvenih nauka uopće i sociologije posebno*, nauku definiše kao najrazvijeniji i po svojim mogućnostima najviši oblik upotrebe ljudske sposobnosti mišljenja u cilju optimalne spoznaje svijeta u kojem živimo, pozivajući se na Decartesa i njegovo načelo sumnje u sve, osim u ono što se ukazuje kao neupitno, logično i neproturječno. Sociologija kao nauka u našem je društvu, navodi Filipović, imala neprirodan razvoj i mukotrпно se izborila za svoju samostalnost, budući da je sve vrijeme bila podređena konceptu historijskog materijalizma koji je bio nametnut kao marksistička nauka o društvu. Filipović objašnjava razvoj društvenih nauka i procese kroz koje one prolaze, ukazujući pritom, između ostalog, i na pitanje globalizma, na čiji su razvoj utjecale ne samo ideje i društveni procesi, već često i korištenje prisile. On govori o krizi nauke općenito, uključujući i krizu filozofije. Osvrnuvši se na pitanje naučne metodologije, Filipović posebno insistira na važnosti razumijevanja predmeta kojeg izučavamo, odnosno utvrđivanja bivstvenosti onog što istražujemo, pritom insistirajući na izboru najdjelotvornijih metoda pomoću kojih se najsigurnije može doći do istine, sa izuzetkom filozofije koja ne podliježe toj uslovljenosti, a što predstavlja osnovnu razliku između filozofije na jednoj i svih drugih nauka na drugoj strani. Filipović insistira na važnosti logičko-ontoloških dokaza za postojanje specifične stvarnosti koja je poznata kao društveno biće čovjeka ili društvenost kao posebna karakteristika ljudske zajednice. Filipović dalje objašnjava

fenomenologiju pojavnosti te stvarnosti i oblike u kojima se ona manifestuje i čini nam se dostupna pojava, pojašnjavajući na koji način pojave društvenog bitka uslovljavaju naše istraživanje predmeta određene naučne discipline.

Akademik Mustafa Cerić, u radu *Bošnjačke tri linije odbrane - duhovna, nacionalna i državna*, situaciju u kojoj se nalazi bošnjački nacionalni korpus poredi sa pohodom na Tebuk. Tebuk za Cerića simbolizuje spremnost da se stečena sloboda brani ne samo na pragu svoga doma, već da joj se mora izaći u susret kako ona ne bi bila ponovo ugrožena. Bošnjaci su kao jedna duša i jedno tijelo, bez obzira gdje živjeli, a borba za njihovo očuvanje je obaveza. Paradigma Tebuka koju Cerić koristi, ekstrapolirajući njen značaj na današnju situaciju, implicira pasivnost nekih bošnjačkih struktura koje su se zamorile nakon što su osjetile zadovoljstvo i lagodnost života ostvarivši ciljeve borbe za slobodu. On ukazuje na opasnost od konformizma koji podstiče uljuljanost zaslugama koje omogućuju lagodniji život. Cerić ukazuje na opasnost od destabilizirajućih faktora koji nisu odustali od podjele Bosne, upoređujući ih sa plemenom Gassanovići i njihovim zaštitnikom Heraklionom. Paradigmu Tebuka dalje razvija ističući značaj razvoja instrumenata za zaštitu stečenih sloboda. Njih čini tronožac bošnjačkih nacionalnih institucija. Cerić dalje elaborira ulogu tri međuzavisne linije odbrane naroda koje već postoje. Uslijed slabog funkcionisanja države s jedne i slabog učinka etabliranih nacionalnih institucija Bošnjaka s druge strane, stanje naroda nalazi se u poziciji ozbiljnog predikamenta. Ukazujući na potencijalnu opasnost od genocida, Cerić insistira na podizanju svijesti i jačanju obruča odbrane naroda. Zadatak Islamske zajednice je da osigura vanjski omotač odbrane duhovnog identiteta naroda. Nacionalne institucije treba da odbrane nacionalne vrijednosti, a zadatak države je da osigura njegov opstanak. Ovakvo ustrojstvo odbrane garancija je očuvanju Bosne i nastavka borbe o kojoj svjedoče dokumenti koji sežu daleko u povijest, od Povelje Kulina bana, Ahdname sultana Mehmeda Fatiha, do Rezolucije Evropskog parlamenta o srebreničkom genocidu, koji jasno demonstriraju kontinuitet borbe za očuvanje Bosne kao moderne države vladavine zakona.

Akademik Ejup Ganić, u radu *Platforma za budućnost Sandžaka, entitet kao moderna regija*, nudi viziju budućnosti Sandžaka kao moderne evropske regije, koja bi trebala biti ustrojena u skladu sa principima evropskog regionalizma. Ganić se osvrće na presedan u novijoj povijesti po

kojem Sandžak nije prerastao u posebnu saveznu jedinicu, već je podijeljen između Srbije i Crne Gore, iako ima povijesni, kulturološki i ekonomski kontinuitet kao zasebna regija. Ganić nudi viziju prevazilaženja ove povijesne nepravde formiranjem moderne prekogranične regije zasnovane na modernim principima koje baštini savremeni evropski koncept. Povezivanjem općina u sjevernom i južnom Sandžaku, u saradnji sa vladama Srbije i Crne Gore, došlo bi do čvršćeg povezivanja dviju država i njihovog približavanja Evropskoj Uniji. Ganić predlaže formiranje legislativnog mehanizma (Skupštine regije Sandžak) i niza administrativnih institucija Sandžaka koje bi omogućile bolju integraciju regije i potaknule njen ekonomski i kulturni razvoj, kao i otvaranje predstavništava Sandžaka u Washingtonu, Briselu, Istambulu te konzulata najznačajnijih zemalja u Novom Pazaru. Eventualne mjere razbijanja povijesne i kulturološke posebnosti regije preduprijedile bi se, piše Ganić, ako bi 12 općina koje čine Skupštinu regije, a koje već čine povijesnu regiju Sandžaka, imale ingerencije za davanje prethodne saglasnosti za svaki pokušaj administrativnog preuređenja ove oblasti. Ganić tvrdi da koncept prekogranične regije Sandžak ne remeti ustavne nadležnosti lokalne zajednice (općina), ili pak organa Srbije i Crne Gore. Praksa Evropske Unije podstiče podjelu odgovornosti razvojne politike sa regijama. U situaciji kada Srbija, zbog objektivnih okolnosti, nije kadra ozbiljnije se angažovati na planu razvoja svojih regija, ide u prilog konceptu prekogranične regije. Time bi Srbija posebno bila rasterećena finansijske odgovornosti. Ovako ustrojena regija predstavljala bi svojevrsnu tampon zonu za sprječavanje nasrtaja nacionalističkih tendencija i hegemonističkih aspiracija Srbije prema Crnoj Gori. Pomenuti koncept, navodi akademik Ganić, nije u suprotnosti sa odredbama ustava Crne Gore i Srbije.

Akademik Ferid Muhić, u radu *Zločin bez kazne*, tretira pitanje sistematskog negiranja bošnjačkih nacionalnih vrijednosti, pažljivo secirajući historijska književna djela u kojima se omalovažavaju bošnjačke nacionalne i kulturne vrijednosti negativnim portretiranjem bošnjačkih nacionalnih junaka, što je ostavilo duboke ožiljke u bošnjačkoj kolektivnoj nacionalnoj psihi. Muhić te stereotipe temeljito opovrgava dekonstruirajući likove fabricirane kao rezultat smišljenog projekta uništavanja bošnjačkog nacionalnog ponosa, kao dio projekta denacionalizacije bošnjačkog bića i uništavanja njihovog etičkog kodeksa, što se pokušalo postići brisanjem nacionalnog imena, jezika i negiranjem Bošnjaka kao zasebnog naroda sa vlastitim jezikom, bogatom kulturom i državotvornom tradicijom. Projekat negiranja nacionalnog karaktera

Bošnjaka, dokazuje akademik Muhić, koncipiran je polovinom XIX stoljeća, i to kao dugoročna državna strategija Srbije. Ta strategija sadržana je u dokumentu poznatom kao *Načertanije*, čiji je autor Ilija Garašanin, tadašnji srbijanski ministar. Srbija sve do danas nije odstupila od primjene ciljeva sadržanih u ovom dokumentu, s tim da se metode njegove primjene razlikuju. Primjena ciljeva ovog dokumenta uključivala je i metodu zločina, pa čak i genocida. U odsustvu rigidnijih metoda, kada to nije bilo moguće, to se pokušalo postići ideološkim pritiscima, posebno u domenu književnosti koja je odigrala destruktivnu ulogu. To se postiglo uklanjanjem paradigme Bošnjaka kao plemenitog, hrabrog i pravednog junaka, kojeg krasi moralne i intelektualne vrline, koja je sačuvana u usmenoj i pisanoj tradiciji Bošnjaka, a koja je zamijenjena izmišljenim prototipom Bošnjaka pejorativno prikazanog kao inferiorno biće bez moralne svijesti. Muhić u svom radu poredi lik Alije Đerzeleza i Ćorkana, kako je prikazan u djelu Ive Andrića, sa likom Smailagić Meha iz junačkog epa Avda Međedovića. Autor time teži vraćanju izgubljenog samopoštovanja, ponosa i samosvijesti Bošnjaka.

Akademik Muamer Zukorlić, u radu *Šehadet*, objašnjava smisao i pouku sadržanu u konstrukciji Šehadeta, otkrivajući višeslojno značenje duhovnih vrijednosti ovih najčešće izgovorenih riječi milijardi muslimana širom svijeta. Njegova analiza nudi etimološku pozadinu i temeljni značaj slojevitog razumijevanja osnovnih postulata islama sadržanih u Šehadetu. Ona također ukazuje na pouke koje treba crpiti, ali i mapu puta koju treba slijediti. Zukorlićeva elaboracija Šehadeta ističe ne samo obavezu slijedenja uputa Šehadeta radi sigurnosti hoda na ispravnoj tračnici, već pritom također podsjeća na slobodu misli i ljudskog izbora, kao i na set etičkih principa i vrijednosti koje Šehadet nudi čovječanstvu u općem smislu. Ono što Zukorlić u svom radu posebno apostrofira jeste odnos između Boga i čovjeka kao vjernika i vezu koju između njih uspostavlja konstantno izgovaranje i svijest o značaju Šehadeta. Šehadet kao takav predstavlja svjetionik islamske vjere i simbol čistoće, istine, tolerancije, istrajnosti, odanosti i snage ljudskog duha. Islamsko vjerovanje u Boga beskompromisno je u monoteizmu i ne dopušta bilo kakve primjese u poimanju, uvjerenju i praksi. Šehadatom se islam distancira od paganstva i hlabavih oblika monoteizma. Novozavjetna ideja o Bogu koji, navodno, ima sina ugrozila je čistoću monoteizma u kršćanstvu. Zukorlić ukazuje na značaj Šehadeta, jer mu on omogućava punu slobodu u odnosu na stvorenja. Osim toga, Šehadet također odbija vrjednovanje po supstanci, o čemu svjedoči metahistorijski primjer prvog grijeha, gdje se potvrđuje vrjednovanje po kvalitetu i zaslugi. Elaborirajući pitanje nevjerstva –

kufra, muftija Zukorlić podsjeća da se tu radi o nijekanju i prikrivanju istine i nepokornosti. Šehadet u prvom dijelu sadrži pitanja koga i zašto, bez kojih se čovjek ne bi razlikovao od ostalih stvorenja, dok drugi dio Šehadeta objašnjava model i mapu životnog puta o tome kako obožavati Jednog Boga i metodologiju koja osigurava i garantuje ispravnost tog puta.

Akademik Dževad Jahić, u radu *Bosanski jezik i svijest o njemu*, osvjetljava pitanje lingvističke svijesti i drugih faktora sa pozicije teorijske osnove utjecaja do formiranja svijesti o jeziku. Po Jahiću, svijest o maternjem jeziku dio je šire svijesti o kulturnom i povijesnom identitetu naroda. Ova svijest o jeziku manifestuje se u višeslojnom obliku, a njena slojevitost prolazi kroz različite historijske faze svog formiranja, koje su u međusobnoj korelaciji. Autor posebnu pažnju posvećuje historijskim momentima koji su utjecali na kašnjenje i diskrepancije, nejasnoće i pukotine u svijesti o vlastitom jeziku. Jahić također ukazuje na neke ideološke i političke barijere, pa i predrasude, određenu vrstu individualnog i kolektivnog kompleksa, koji se negativno odrazio na karakter, razumijevanje i svijest o bosanskom jeziku kod onih koji se njime aktivno koriste. Jahić insistira na značaju veze između jezika i historije, koja nije ni anahrona ni zastarjela, već je po poukama koje nudi itekako savremena, budući da je, naslanjajući se na historiju, moguće predvidjeti budućnost. Stoga je savremeni čovjek bez znanja historije tek moderna praznoglava lutka koja se koristi instrumentom savremenih tehnologija. Jahić ukazuje na štetnost pogrešne upotrebe modernih tehnologija koje detrimentalno djeluju na njegove misaone procese. Jahić o bosanskom jeziku govori kao o historijskom fenomenu, svijesti o tom jeziku, kao i o svijesti o historičnosti tog jezika. Jahić ocjenjuje da kod Bošnjaka još uvijek postoji zakržljala svijest o njihovom jeziku, iako je taj jezik itekako razvijen fenomen te je stoga važno pronaći odgovore i identifikovati uzroke nedostatka te svijesti. Jahić djelimičan odgovor na to pitanje nalazi u nedostatku svijesti o nacionalnom identitetu.

Akademik Lamija Hadžiosmanović, u radu *Tekija na Buni*, pozivajući se na historijski izvor Evlije Čelebije, ukazala je na značaj derviških redova ili tarikata u širenju islamske kulture na našim prostorima još od XV stoljeća. Hadžiosmanović precizno ukazuje na vrste derviških tarikata koji su djelovali u BiH i ambijentu u kojem su osnivane tekije. Tekije su, navodi ova naučnica, predstavljale ne samo mjesta invokacije Božijeg imena i zikra, već svojevrsne prosvjetiteljske

katedre za izučavanje filozofije, gnose, književnosti i poezije u isto vrijeme. One su predstavljale jezički konglomerat u kojima su nastajala djela ne samo na bosanskom, već i na različitim orijentalnim jezicima - arapskom, perzijskom i turskom. Autorica se osvrće na četiri odrednice na kojima počiva *tesavvuf* kao islamska teoretska i praktična disciplina, a to su *Šerijat*, *tarik*, *marifet* i *hakikat*, pomoću kojih se vjernik oslobađa negativnih efekata ljudskog ega i približava duhovnom stanju koje čovjeka čini bližim Bogu. Opisujući Tekiju na Buni autorica objašnjava vrste tarikata koji su u njoj djelovali, u početku halvetijskog, a kasnije nakšibendijskog, koji je bio dominantan u Bosni, pritom ne skrivajući oduševljenje ambijentom koji okružuje tekiju, prije svega obilje vode i surih stijena koje se iznad nje uzdižu, a što izaziva posebno strahopoštovanje. Opisujući gradić Blagaj, u čijoj se blizini nalazi tekija, autorica spominje značaj Ziaudina Ahemda ibn Mustafe, koji se smatra osnivačem ove tekije, a koji je dugo godina u Mostaru djelovao kao ugledni islamski učenjak i muftija, čiji život je obogatio značajan naučni opus, posebno zbirka fetvi koje je napisao. Iako koncizan, ovaj rad se osvrće na neke značajne momente i imena iz bosanske povijesti, koji su vezani za ovu tekiju, a koji su u njoj boravili, poput Omer-paše Latasa, ali i filozofa Mustafe Ejubovića poznatog kao šejh Jujo i drugih.

Akademik Nedžad Ibrišimović, u radu *Odlomak iz El-Hidrove knjige*, koji predstavlja nastavak njegovog ranijeg romana *Vijećnik*, u kojoj je predstavio život čovjeka čiji životni vijek traje u rasponu od pet hiljada godina, zapravo, simbolizuje neke od najvećih epoha ljudske civilizacije, od Egipta iz vremena faraona, pa sve do današnjih dana. Ovo književno djelo predstavlja stanoviti književni raritet. Ibrišimovićev lik Neferti Abdullah Misri el-Bosnevi suočen je sa životom u kojem se pokušava udaljiti od grijeha. Lik El-Hidra Ibrišimović pozajmljuje iz Kur'ana Časnog, koji zamišljenog dugovječnog čovjeka vodi kroz historiju, vrijeme i prostor, kako bi se pomoću slova ili znakova upoznao sa poviješću koja mu do tada nije bila poznata. Ibrišimovićev briljantan i fascinirajući pristup iščitavanju povijesti i njegova izrazito maštovita moć deskripcije drevnih događaja i nestalih civilizacija, u suštini je zaokupljena filozofskim pitanjem esencije i smisla ljudskog postojanja i sudbinom čovjeka, traganjem za smislom njegovog života i misije koja mu je namijenjena na ovom svijetu, čime autor pokušava dati odgovore na pitanja svrhe ljudskog postojanja, što Ibrišimović pronalazi u očuvanju vjere i povratku čovjekovoj prirodi – *fitra* – koji je rođen bez grijeha, a čemu, ustvari, teži i čime je zaokupljen lik njegovog romana.

Akademik Šerbo Rastoder, u radu *Jedan manje poznat elaborat Vase Čubrilovića o rješavanju manjinskog problema u Novoj Jugoslaviji od 3. novembra 1944. godine*, osvjetljava donedavno gotovo nepoznat dokument kojim je Vasa Čubrilović jugoslovenskim komunističkim vlastima predložio način rješavanja manjinskih pitanja u Jugoslaviji. Čubrilović je, navodi Rastoder, bio ne samo akademska, već i značajna historijska ličnost, kao jedan od učesnika Sarajevskog atentata na prijestolonasljednika Austrougarske monarhije Franca Ferdinanda. Čubrilović je za potrebe tadašnje vlasti teoretizirao o tome kako osloboditi tadašnju Srbiju „problematičnih“ manjina. Iako Čubrilovićev model etničkog čišćenja, kako navodi Rastoder, u to vrijeme nije uopće bio prihvaćen kao legitimni metod rješavanja nacionalnog pitanja u multietničkoj Jugoslaviji, i kao takav je bio odbačen, on je ipak ilustrativan u smislu da se kroz paradigmu koja je u njemu sadržana mogu posmatrati i događaji u protekla dva stoljeća. Profesor Rastoder ovo pitanje situira u političko-historijski kontekst Srbije, u kojoj je preovladavalo mišljenje da je Srbija, izgubivši Kosovo, uspjela proširiti svoju kontrolu nad Vojvodinom na sjeveru. Rastoder podsjeća da iako je komunističko rukovodstvo, prema većini mišljenja, odbacilo ovaj memorandum, činjenica da je iz Vojvodine protjerana njemačka manjina ukazuje na praktični efekat, a time i značaj Čubrilovićevog prijedloga. Pojam „nelojalna“ manjina, koji Čubrilović koristi, prema Rastoderu, posebno je problematičan i aktuelan u situaciji ideološko-političkog konteksta i srpske agresije na našim prostorima. Rastoder ovaj Čubrilovićev elaborat ocjenjuje kao logičan nastavak pokušaja realizacije velikonacionalnih ideja još iz XIX stoljeća i velikodržavnih projekata, a nikako oblikom ideološke i političke konstrukcije koja je nastala nakon osvajanja vlasti od strane komunista.

Akademik Omer Nakičević, u radu *Traktat o politici, memorandum Hilmi-babe Bošnjaka*, piše o boravku Hilmi-babe Bošnjaka Taslidžaka u Medini i njegovim naporima da pridobije pažnju osmanskog sultana i njegove administracije kako bi ukazao na kobne posljedice koje će reformske mjere Carstva (*tanzimat* i *musavat* – preustrojstva i jednakopravnosti) imati na Bošnjake koji se nalaze u delikatnoj poziciji, okruženi kršćanskim zemljama, Austrijom, Mađarskom, Srbijom i Crnom Gorom. Hilmi-baba je vjerovao da su te mjere potaknute pritiscima evropskih sila. Kao zagovornik iseljavanja (hidžra), Hilmi insistira na opravdanosti seobe. Kako navodi Nakičević, Hilmi, inače poznatiji kao teolog, pojavljuje se kao politički aktivista. On se suprotstavlja

izjednačavanju statusa stanovnika Carstva. Važio je za konzervativnog intelektualaca. Protivio se uvođenju parlamentarizma, pozivajući se na uspostavljene kodove iz vremena sultana Mehmeda Fatiha. Bošnjaci su, po njemu, uvijek bili lojalni podanici Carstva. Hilmi odbija imitaciju kršćanskih običaja i političkog modela. Također se suprotstavlja smjeni namjesnika koji su se odupirali reformama i regrutaciji Bošnjaka u vojsku, pravdajući to opasnošću od 150.000 naoružanih kršćana u Bosni koji bi se mogli pobuniti. Hilmi posebno ističe značaj pokornosti predstavnicima vlasti – emirima. Hilmi smatra da primjena reformi osnažuje kršćane, a slabi muslimane. On također otvoreno kritikuje razoružavanje Bosne, čime ju je osmanska vlast učinila lakšim plijenom za buduće agresore. Ukazujući na problem korupcije, dužničkog ropstva i ostalih posljedica reformskih mjera, Hilmi kao zagovornik konzervativnog *status quo-a* ostaje dosljedan svojim uvjerenjima i političkim principima. Odbranu postojećeg sistema Hilmi je pravdao potrebom očuvanja sigurnosne situacije. Koliko god nam se činio arhaičnim i zagovornikom konzervativnog poretka i protivnikom reformskih procesa, Hilmi-baba zapravo svjedoči o postojanju autohtonih lokalnih interesa i borbe za njihovu zaštitu od strane muslimana Bosne i Balkana, čime se dokazuje postojanje i validnost lokalne politike i strateškog promišljanja sigurnosne politike koja je za Portu bila predmet nagodbe i trgovine.

Akademik Smail Čekić, u radu *Naučna istraživanja genocida u funkciji konstituiranja nauke o genocidu*, piše o bitnim elementima koji čine ovu naučnu disciplinu. Nakon izlaganja naučne metodologije za izučavanje genocida i definisanja genocida kao najsloženije empirijske pojave u društvenoj stvarnosti, Čekić insistira da naučnu disciplinu svakako čini i njen naučni jezik, odnosno terminologija precizno određenog značenja u sistemu nauke. On također elaborira pitanje društvene stvarnosti i empirijsku pojavu genocida kao fenomena koji se treba izučavati sa aspekta više naučnih disciplina. Nauka o genocidu, po Čekiću, predmet je društvenih nauka, budući da su predmet izučavanja, i počinio i žrtve, zapravo, ljudi. On dalje objašnjava postojanje strukture genocida, ukazujući također na razliku između genocida i termina *holokaust* koji se pojavljuje u procesu izučavanja nauke o genocidu. Čekić insistira na naučnom istraživanju kao jedinom validnom metodu istraživanja fenomena genocida. Čekićev rad podijeljen je na nekoliko cjelina koje razmatraju: odredbe nauke o genocidu, usporedbu holokausta i genocida te naučni i društveni značaj istraživanja genocida. Genocid je, navodi Čekić, najveći oblik zločina u historiji čovječanstva. On ima sistematski i planski karakter i jedna je od najsloženijih društvenih pojava.

Genocid je rezultat ideologije, politike i prakse, koji je nemoguće provesti bez učešća masovnijeg broja izvršilaca. Važan dio rada posvećen je naučnom i društvenom značaju izučavanja genocida koji ima preciznu, strogo utvrđenu strukturu i proceduru, kriterije vrjednovanja i norme postupanja koje čine validnu naučnu metodu. Čekić također elaborira uslove, motive, uzroke i razloge nastanka genocida, ciljeve njegovih planera, organizatora i izvršilaca, karakter oružanog sukoba i prirodu zločina. Čekić zaključuje da je naučno saznanje na bazi istraživanja, pored doprinosa nauci, zapravo u funkciji očuvanja i razvoja mira, slobode i ljudskih prava.

Akademik Mehmed Akšamija, u radu *Alija M. Akšamija i Richard Avedon*, obrađuje, interpretira i upoređuje bogati opus fotografskog stvaralaštva akademskog slikara i umjetnika Alije M. Akšamije. Predmet Akšamijinog rada je obrada djela - njih oko 722 portreta - koja su nastala u periodu između 1947-1970. sa djelima Richarda Avedona, jednog od najeminentnijih fotografa XX stoljeća. Autor Akšamija analitički potvrđuje položaj i značenje ovih djela u povijesnom kontekstu medija za fiksaciju optičke slike odgovarajućim metodama transformativnog postupka. Akšamija preciznom terminologijom, koja je očigledno dostupna razumijevanju stručnijih čitalaca, sagledava ikoničku bit i stilske mijene njihovog fotografskog djelovanja, posebno različitih faza portretne fotografije, koja je u dobroj mjeri, kako navodi autor, utjecala na redefinisavanje modernog fotografskog djelovanja. Autor posebno predstavlja Akšamijin temeljni tematski sloj koji se odnosi na nastanak i evoluciju ciklusa *Slučajni prolaznici*. Autor to čini sistematskom rekonstrukcijom njegovog kreativnog razvoja, poredeći ga sa Avedonovim ciklusom poznatog kao *In the American West*. Ovi ciklusi su, navodi autor, sasvim zaslužno svrstani u klasike portretne fotografije, kako kod nas tako i svijetu uopće. Kao takvi važe kao utemeljitelji fotografskog minimalizma. Valorizacija kreativnog djelovanja Akšamije i Avedona u oblasti portretne fotografije prvenstveno su značajni zbog suštinskih razloga. Oba slikara tragali su za novom definicijom portreta, nastojeći postojeće, prisutno i ignorišuće stanje gledati drugim očima, u nastojanju da ih približe onima koji to ne primjećuju. Pritom, obojica su izbjegavali usklađivanje tih portreta sa socijalističkim romantizmom s jedne, ili pak sa holivudskim arhetipovima s druge strane. Studija autora Mehmeda Akšamije, pored bilješki, sadrži i biografiju Alije M. Akšamije. Pored toga, njegovi radovi iz ciklusa o kojem je riječ također su kontinuirano reprodukovani na stranicama Glasnika BANU.

Akademik Đenana Buturović, u radu *Uvodna riječ za Knjigu o Morićima*, piše o junacima usmene tradicije i povijesnim likovima, braći Morićima - hadži Mehmedu i Ibrahimu. Braća Morići, opjevani u narodnim pjesmama (baladama), pogubljeni su 1757. godine u tvrđavi nadomak Sarajeva. Morići su bili najugledniji predstavnici sarajevske zanatske klase – esnafa. Pogubljeni su vješanjem kao kazna za njihovo protivljenje ekonomskim porezima koje su centralne vlasti u to doba (XVIII stoljeće) nametnule u Bosni. Autorica je imala na uvid veliki broj radova koji su, prema njenom mišljenju, tragediju Morića predstavili u prilično fragmentiranom obliku. Štaviše, ta literatura bila je prilično neobjektivna, obzirom da je ovaj događaj tretirala kroz prizmu oficijelne ideologije političkih vlasti Osmanske carevine, pri čemu su Morići predstavljeni kao predvodnici Morića bune. Ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija Moriće je nazvao „nevaljalcima“. Drugi autori također su slijedili sličnu službenu matricu. Ivo Andrić također je opisao ovaj historijski događaj, a kako tvrdi autorica, njegov način interpretacije znatno je utjecao na način tumačenja balade uopće i tradicije o Morićima posebno. Prema većini literature, Morići su kažnjeni za „zulum“ i njihov slučaj je prilično mistificiran, a njegove interpretacije se kreću između službenih i onih romantizovanih. Jedan od najpoznatijih bosanskih historičara, Hamdija Kreševljaković, također je pisao o ovom događaju, istakavši kako je teško reći čime su Morići zapravo zaslužili ovako duboko sjećanje i poštovanje. Kako navodi Buturović, Morići simbolizuju bošnjačko i sarajevsko građanstvo prve polovine XVIII stoljeća i njegov otpor vlastodržcima. Balada također opisuje bol i tugu njihove majke. Nasilnom smrću, braća Morići postali su neizbrisivim dijelom bošnjačke povijesti, a legenda o njima i danas živi.

Akademik Hasnija Muratagić-Tuna, u radu *Nešto o proučavanju jezika i stila savremenih bošnjačkih pisaca*, osvrće se na određeni broj radova čiji su autori naučnici različitih profila, uglavnom lingvisti, koji su se u svojim radovima bavili jezikom i izučavanjem stila jednog dijela savremenih bošnjačkih pisaca. Autorica posebno interpretira načine analiza koje nalazi u manjem broju monografija bošnjačkih pisaca. Muratagić-Tuna, obzirom na nepostojanje teorijski utemeljene zakonomjernosti o pristupima i metodama kako izučavati jezik i stil savremenih pisaca iz Bosne i Sandžaka, navodi razloge zbog kojih je koristila lingvističku metodu. Pored toga, autorica također objašnjava razloge zbog kojih je proučavanje jezika i stila književnih djela

bošnjačkih pisaca važno. Autorica ističe kako su najznačajnija originalna književna djela bošnjačkih književnika nastala u drugoj polovini XIX stoljeća. U tim je djelima posebno došla do izražaja ljepota i bogatstvo bosanskog jezika, navodeći pritom riječi Miroslava Krleže kako su muslimanski pisci bili zapostavljeni, dok su drugi o njihovim djelima pisali kao o posebnom književnom izrazu. Dalje spominje neke monografije koje su se bavile jezikom i stilom bošnjačkih pisaca. Autorica navodi da su neki ugledni lingvisti pozitivnim ocijenili jezik pisaca iz Bosne čije je osjećanje neposrednije nego kod drugih pisaca, što je priznao i Vuk Karadžić. U radu se analiziraju najosnovnije karakteristike jezičkog izraza u djelima najeminentnijih bošnjačkih pisaca, Safvet-bega Bašagića, Muse Ćazima Ćatića, Edhema Mulabdića, Hivzi Bjelavca, Hamze Hume, Hasana Kikića, Ahmeda Muratbegovića, Alije Nametka, Envera Čolakovića, Skendera Kulenovića, Maka Dizdara, Ćamila Sijarića, Alije Isakovića, Nedžada Ibrišimovića, Dževada Karahasana i drugih, od kojih neke i danas svojataju kao srpske ili hrvatske pisce.

Akademik Alija Džogović, u radu *Strukture i stratigrafija nekih toponima (na osnovama morfoloških baza)*, piše o stratigrafiji nekih toponima na Balkanu, njihovim morfološkim strukturama i semantičkim sadržajima, primjenjujući komparativnu morfološku metodu. Za etimološku analizu autor odabira one primjere koji su bili predmet generalizovanih diskusija među nestručnim osobama, ili se pak radilo o primjerima koji su namjerno falsifikovani u političke svrhe, pri čemu su oni bili prepravljani. Autor Džogović navodi da, iako su se na Balkanu smjenjivali mnogi narodi i jezici, koji su kasnije nestajali ili su se prilagođavali većim jezičkim sistemima i kulturama, zatečeni toponimi se nisu po automatizmu jezičke asimilacijske logike mijenjali, već su nasljeđivani i asimilirani. Toponimske strukture nisu iščezavale, već su se uglavnom fonološki i morfološki mijenjale. Izvor arsenala novih toponima, zapravo, bila je sakralna kultura kršćanskih osvajača, epska i mitološka megalomanija te apsurdnost vladajućih krugova i indoktriniranog svećenstva, ali oni nisu mogli preko noći biti uklonjeni iz sjećanja i usmene govorne prakse naroda. Jedan od novijih primjera izmjene toponima koji zagovaraju nacionalistički krugovi jesu pokušaji da se izbriše tradicionalni makro-toponim *Sandžak* i zamjeni sintagmom *Raška oblast*. Autor podsjeća da su mnogi toponimi namjerno prikrivani novim retoričkim slojevima, i to nerijetko u službi političkih ili pak vjerskih ideja, a lokaliteti čija imena nose neki toponimi zanemarivani su kada se radilo o njihovom istraživanju u domenu historije, arheologije ili lingvistike. Autor

značajan dio rada posvećuje Sandžaku kao privlačnom životnom prostoru koji je bio interesantan za drevne narode koji su živjeli na tim područjima.

Akademik Fatmir Bači, u radu *Fenomenologija slobode u islamu*, analizira načine poimanja slobode koja predstavlja sastavni dio ljudskog djelovanja, a koju je teško definisati. Bači slobodu promatra sa vjerskog aspekta, vjerujući da se na taj način najlakše može odrediti njena suština. On napominje kako je sloboda prisutna u naučnom i javnom diskursu da se čini kako je svima podjednako draga, objašnjiva i dokučiva. Sloboda je u suštini kompleksniji pojam od fragmentarnog poimanja kojeg susrećemo u pokušajima njenog definisanja. U islamu sloboda zauzima važno mjesto u okviru svih pet temelja vjere. Ona je čovjeku data kao dar kako bi time dokazao svoje kreativno učešće u pojavnom i postigao nagradu u transcendentnom svijetu. Autor dalje kontekstualizuje pitanje slobode iz koje proizilazi odgovornost čovjeka, a njeno odsustvo dovodi u vezu sa zaboravom, naglašavajući razlike između stupnja egzistencije kod čovjeka kao neizbježnog stanja u kojem se suočava sa iskušenjima. Dok je egzistencija kod drugih bića konačno i jedino stanje, bez odgovornosti, kod čovjeka je ona povezana sa alternativnošću, mogućnošću izbora i izgrađivanja vlastite egzistencije. Kao što je kretanje u fizici uvjetovano postojanjem izvora energije, sloboda je kod čovjeka bazirana na izvornom poticaju. Koncept dozvoljenog i zabranjenog u islamu bitan je element u okviru kojeg figurira pojam slobode, želja i alternativnosti koje autor ilustruje primjerima koji se odnose na konzumiranje zabranjenih supstanci, nudeći filozofsku dimenziju o tome koliko su one štetne po ontološku suštinu čovjeka. Bači to potkrepljuje povijesnim primjerima navodeći kako je to doprinijelo nestanku najmoćnijih ljudskih civilizacija. Autor se komparativno dotiče odnosa slobode u islamu sa neislamskim poimanjem slobode koji se fenomenološki potvrđuje samo u sukobu sa drugim poimanjima, a nikada sa vlastitim najboljim varijantama. Također, zaključuje da gubitak etičkog karaktera i pogrešno poimanje slobode dovodi do eksploatacije čovjeka, čije želje postaju gorivom rušilačkog konzumerizma čime čovjek postaje rob svoje vlastite slobode.

Akademik Omer Ibrahimagić, u radu *Nezavisnost i suverenost Bosne i Hercegovine u kontekstu domaćeg i međunarodnog prava*, piše o potrebi prestrukturiranja institucija i državnih organa u kojima su do sada preovladavali politički interesi etnikuma umjesto političkih interesa građana, s

tim da to preustrojstvo mora podrazumijevati ustavne zaštitne mehanizme kolektivnih etničkih identiteta, kako bi BiH mogla funkcionisati kao efikasna država. To neophodno podrazumijeva izmjenu postojećeg Ustava koji treba dovesti u sklad sa međunarodnim pravom. Ibrahimagić objašnjava da se Dejtonski mirovni sporazum ne može mijenjati bez saglasnosti njegovih potpisnika, ali da se Ustav BiH može promijeniti amandmanima koje treba da donese Parlamentarna skupština BiH dvotrećinskom većinom u predstavničkom domu. Autor objašnjava da BiH nije ni federacija, ni konfederacija, niti unija, budući da njeni entiteti nisu suverene države niti federalne jedinice, već je ona prosta decentralizovana država. BiH je po Ibrahimagiću nefunkcionalna država čiji je Ustav nužno promijeniti kako bi se prilagodila evropskim demokratskim standardima. Ibrahimagić ukazuje na nepostojanje adekvatnih mehanizama koji bi mogli sankcionirati entitete i njihove administrativne jedinice u slučaju opstruiranja primjene odluka koje donesu institucije BiH. Instrumente prinude koje može upotrijebiti Ured visokog predstavnika trebat će zamijeniti domaćim mjerama. On ukazuje na realnu opasnost raspolučivanja BiH na dva entiteta nakon povlačenja međunarodne zajednice iz BiH ako se ovo pitanje na vrijeme ne riješi. Nepoštivanjem zakona BiH nastale su mnoge pravne praznine u državi, a to umjesto njene integracije pospješuje proces njene razgradnje. Kao jedan od razloga za nefunkcionisanje države Ibrahimagić, između ostalog, navodi politički pragmatizam Ureda visokog predstavnika koji odbija da štiti Ustav zemlje. On insistira na izgradnji ravnoteže između nacionalne i građanske dimenzije BiH uz postizanje efikasnosti.

Akademik Asim Kurjak, u radu *Pogled u budućnost nauke i akademije*, piše da i mali narod u savremenom svijetu može ostvariti zapažen napredak u nauci, razvoju tehnologija i kreativnog mišljenja i industrija. Taj napredak, vjeruje Kurjak, nije uvjetovan veličinom tog društva niti pak teškom prošlošću datog društva. Svijet globalizacije počiva na sposobnosti prepoznavanja intelektualnih potencijala i inovativnih naučnih otkrića. Onaj narod koji uspije na vrijeme prepoznati ove mogućnosti i iskoristi ih, ima najveće šanse da bude ispred drugih koji ih nisu na vrijeme prepoznali i iskoristili. Kurjak u svom radu nudi smjernice kako bi Bosna mogla uspješno ući u evropske i globalne integrativne procese kao uspješna zemlja. Kao najbolji put ostvarenja tog cilja autor vidi u razvijanju znanja, kreativnosti, inovativnosti i brige o intelektualnim resursima. Velika odgovornost na tom putu je obaveza akademika i intelektualne klase da svoje znanje kvalitetno prenesu na mlađu generaciju naučnika. To je potrebno provoditi sistemskim

pružanjem podrške mladima koji posjeduju ozbiljne potencijale. Država je, insistira akademik Kurjak, dužna pružiti stimulatívne mjere mladima kako bi ih potaknula da rade na izgradnji reputacije u znanju, nauci i tehnologiji, kako bi se oni mogli nositi sa izazovima koje im nameće Evropa i svijet u širem smislu. Bogatstvo Bosne nisu njene vode i šume, kako često ističu političari, ekonomisti i poslovna klasa, već njeni mladi daroviti stanovnici i njihova kreativna snaga. Kurjak upozorava na zastarjelost tehnologija koje posjedujemo i ukazuje na prelazak iz epohe *homo sapiens* u eru *homo biotechnica*, u kojoj naslijeđene vrijednosti gube svoju relevantnost. Kurjak također govori o značaju informacionalizma, nastajanju nove ljudske zajednice, izazovima biotehnologije, genetičkog inženjeringa, nanotehnologije. U hijerarhiji vrijednosti Kurjak na prvom mjestu vidi znanje, primjenu toga znanja, a tek na kraju novac. U društvo znanja mogu nas uvesti samo daroviti koji vide dalje i šire od prosječnih.

Akademik Emin Sofić, u radu *Okoliš i štetni hemijski agensi*, piše o modernim naučnim otkrićima i mogućnostima njihove pravilne upotrebe, ali i zloupotrebe na štetu čovjeka i njegove okoline. Danas postoji urgentna potreba razvijanja svijesti o zaštiti okoline i uklanjanja otpadnih tvari iz okoliša koje prijete da ugroze život na našoj planeti. Sofić navodi kako od vremena astrofizičara Kopernika, Keplera i Njutna, Zemlja više nije centar svemira već mala planeta u beskrajnom kosmosu. Zahvaljujući naučnim dostignućima život na Zemlji znatno je poboljšán. Ipak, industrijalizacija je proizvela i niz problema. Zagađenje vode i zraka te narušavanje biološke ravnoteže prijete da ugroze ljudsku civilizaciju. Trijumf čovjeka nad zakonima prirode obična je zabluda, jer se priroda čovjeku može za to lahko osvetiti, navodi Sofić. Autor upozorava na opasnost od neuravnotežene i nerazumne eksploatacije prirodnih bogatstava, upozoravajući da život ne može zauvijek biti kvalitetan uprkos hiperprodukciji štetnih materija, u koje Sofić svrstava neke štetne metale, duhanski dim, pesticide i sl. Ove supstance negativno utječu na ozonski omotač i odbrambene mehanizme ljudskog tijela, sprječavajući ih da se odupru štetnim tvarima. Autor nudi pravila iz održivog razvoja koja je nužno primijeniti. Među njima su korištenje obnovljivih resursa i njihovo umjereno trošenje, kao i potreba za suzdržanost i ograničenje ljudske intervencije u prirodi.

Akademik Fehim Husković, u radu *Kulturna baština – faktor motiviranja u dječijem likovnom stvaralaštvu*, elaborira pitanje motivacije kao ključnog faktora u proizvodnji kulturne baštine, kao izraza potrebe čovjeka za stvaranjem. Velika umjetnička djela nastala su zahvaljujući jakoj motivaciji čovjeka za samoostvarenjem koje pokreće psihičko stanje čovjeka, koje ga podstiče na kreativnost. Ta motivacija može biti unutrašnja i vanjska. Unutrašnju čini težnja za usvajanjem novih znanja, ličnom afirmacijom i samoostvarenjem. Autor objašnjava kako se motivacioni faktori odražavaju kod učenika likovne kulture i ukazuje na okolnosti i demonstrirane sposobnosti učenika koje učitelji moraju imati u vidu kako bi im na najoptimalniji način mogli prenijeti svoja znanja. Posebno ukazuje na značaj estetske edukacije i sposobnosti opažanja, doživljavanja lijepog. Koegzistencija različitih stilova koji krasi kulturnu baštinu određenog podneblja neprocjenjivo je značajna za djecu kako bi izgradila smisao za ljepotom. Običaji, vjerovanja, jezik, pjesme, plesovi, spomenici, džamije, sebilji samo su neki od elemenata koji povezuju prošlost, sadašnjost i budućnost. Zavičajna baština likovnom obrazovanju nudi bogatstvo izbora vizuelnih motiva za uspješno vođenje kreativnog i odgojno-obrazovnog procesa. Također, govori o značaju geografskog okruženja koje je poslužilo kao inspiracija poznatim umjetnicima poput Van Goga, Kloda Monea i Pola Sezana, ali i bošnjačkih umjetnika poput Ismeta Mujezinovića, Mersada Berbera, Safeta Zeca i drugih. Husković ukazuje na značaj malih i naočigled beznačajnih motiva, stvari i fenomena koje posebno djeca primjećuju u prirodi, a koji zaokupljaju njihovu radoznalost i pažnju, poput suhe grane na drvetu, lišća ili konopca na putu, koji su za njih izvor beskrajne radosti, sve dok ih kasnije ne zamijene tehničke naprave koje ih odvajaju od neposrednog kontakta sa prirodom. Stoga, u likovnoj nastavi pejzaž predstavlja snažan motiv koji u njima budi vezu sa prirodom i podstiče ih na unutarnju kreativnost.

Akademik Nijaz Duraković, u radu *Odbrana Sarajeva je odbrana Bosne i Hercegovine (Posljednje slovo za Bosnu)*, lamentira o odbrani Sarajeva kao jednom jedinstvenom historijskom fenomenu. On odbranu Sarajeva opisuje spontanom i nepovezanim. Agresiju na BiH definiše kao *Blitz-Kriege* koji su izvele jedinice JNA i njeni sateliti u cilju njenog pripajanja krnjoj Jugoslaviji, a na matrici tajnog sporazuma Milošević-Tuđman, po kojem su neki dijelovi BiH trebali biti inkorporirani u sastav Hrvatske. Iako je agresija na našu zemlju bila planirana i pripremana, njena odbrana bila je spontana i proizašla je iz osjećaja egzistencijalne ugroženosti građana. Duraković izražava čuđenje da je nadmoćni agresor, koji je ostvario preduslove dovoljne čak za artiljerijski

napad na veliku zemlju poput Italije, ipak nije uspio ostvariti svoje ciljeve, iako je u BiH bilo raspoređeno pet korpusa JNA, čija je glavina bila skoncentrirana oko Sarajeva. Po svim stručnim analizama i procjenama, obzirom na organizacijsku, stratešku, komunikacijsku i pozadinsku pripremljenost, ova armada trebala je Sarajevo pokoriti za svega nekoliko dana. To se ipak nije desilo. Opsada Sarajeva, podsjeća Duraković, najduža je u modernoj ljudskoj povijesti, čak duža od opsade Lenjingrada. Najveće zasluge za odbranu domovine Duraković, u konačnici, pripisuje njenim građanima i patriotima. Teza akademika Durakovića je da je pomno pripremljena srpska propaganda o tome kako su Bošnjaci do zuba naoružani, zapravo, imala neželjeni efekat u smislu da je u nju povjerovao i sam agresor. To je braniocima išlo na ruku. Cilj agresora je bio detronizirati i destruirati legalne bosanske institucije udarom na epicentar države i strukturno delegitimirati mogućnost zajedničkog života. Kao važan strateški potez koji je pomogao odbrani Bosne, Duraković smatra odluku političkog vodstva, na čelu sa Alijom Izetbegovićem, da ostane u Sarajevu, uprkos teškoćama.

Akademik Enver Halilović, u radu *Od moderne hiperracionalnosti do postmoderne skepticizma*, dokazuje generalnu postavku po kojoj je savremena ljudska civilizacija zaronila u duboku krizu. Ta kriza je najprimjetnija u njenim klimatskim, ekonomskim, političkim i sigurnosnim aspektima. Halilović govori i o sukobu civilizacije, Zemljinog ekosistema, demokratije i tržišne privrede. Autor utvrđuje odnos između te krize i prosvjetiteljsko-scientifičnog pogleda na svijet kao njenog osnova. Monističko poimanje svijeta o znanju kao moći dovelo je u pitanje različite vidove ljudskog opstanka. Pokušavajući da pokori prirodu i da je u potpunosti kontroliše, čovjek je postao zarobljenik svojih vlastitih uvjerenja. Autor dalje razmatra pluralističke perspektive postmoderne u okviru različitih aspekata ljudskog postojanja i mogućnosti pronalaska rješenja za krizu savremene ljudske civilizacije. Analizirajući ideje francuskog filozofa Liotarda, koji zagovara jednakost svih oblika znanja i sveopću pluralizaciju, autor ukazuje na važnost drugih oblika znanja, poput narativa. Također se dotiče uloge moćne energetske zajednice koja predstavlja kamen spoticanja na putu rješavanja pitanja obnovljive energije, a time i globalnog samoodrživog razvoja. Današnja civilizacija, lamentira akademik Halilović, utemeljena je na moći te je ona zbog toga u suštini nedemokratska u ontološkom smislu, budući da je utemeljena na ekstremnom prosvjetiteljskom hipostaziranju nauke u odnosu na druge, alternativne oblike znanja. Principi istine i pravde žrtvovani su u korist naučne moći koju je politika ideologizovala, a filozofija

iskorištena da to odbrani. Na taj način, kako tvrdi Liotard, filozofija je izgubila svoju vjerodostojnost. Halilović dekonstruiše pojam globalizacije, koji se pojavljuje pod raznim imenima, od unipolarnosti do *Pax Americane*, a koja ne dozvoljava nijednoj sferi života autonomno funkcionisanje. Autor ukazuje na transformaciju nezapadnih društava koju je ona izazvala, kao i na različite reakcije spram ovog fenomena, uključujući i samotransformaciju Zapada koji ih želi kontrolisati. Autor govori i o politici opstanka Bošnjaka i historijskoj ulozi i odgovornosti Akademije na tom planu.

Glasnik predstavlja veliku naučnu vrijednost budući da sadrži radove svih akademika BANU koji su se ovdje predstavili javnosti tretirajući najaktuelnija pitanja današnjice, kao što su pitanje slobode, nezavisnosti Bosne i Hercegovine u kontekstu međunarodnog prava, značaja toponima, genocida nad Bošnjacima, politike kako su je razumjeli neki ugledni Bošnjaci kroz historiju, o elementima velikosrpske politike, kulturološkim fenomenima, duhovnom i vjerskom blagu Bošnjaka, bosanskom jeziku, književnosti, umjetnosti, nauci, fenomenu okoliša, filozofiji i dr.

Prvi Glasnik BANU pravi je mikrosam pitanja i odgovora, filozofskih, teoloških, naučnih rasprava o fenomenima čovjeka, okoline, domovine, nacije, a koji bi trebao interesovati ne samo Bošnjake, već sve umne ljude koji žude za spoznajom svrhe ljudskog postojanja. Ovaj rad je podjednako koristan za akademske radnike, studente, ali i širu javnost, posebno u kontekstu našeg društva i vremena u kojem živimo, budući da nudi odgovore na mnoga pitanja od značaja za našu duhovnu, vjersku, filozofsku, kulturnu, ali i materijalnu i pojavnu stvarnost. Zbornik radova uistinu predstavlja pravu malu enciklopediju koja će sigurno proširiti vidike onima koji teže da svijet posmatraju i razumiju kroz prizmu naših autentičnih bošnjačkih vrijednosti ispunjenih smislom i duhovnošću.

11. BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI I BOŠNJAČKI NAROD

11.1. Oslobođanje od mentalnog obruča

Ukoliko postane inkubator elitne bošnjačke nacionalne misli, BANU će opravdati svoje postojanje. Iako svjestan rizika, BANU zahtijeva od naučnika i umjetnika da njihov ključni produkt bude nacionalna misao. Uvjeren sam da je to osnovna nit koja teleološki opravdava postojanje ovakve ustanove te ne dovodi u pitanje ulaganje ogromne energije neophodne za nastanak opstanak i razvoj Akademije. Uz brojne druge produkcijske sposobnosti koje se mogu naći i kod drugih živih bića, ono što definitivno odlikuje čovjeka, čineći ga odgovornim za sebe i svoje okruženje, jeste Božiji dar razuma. Čovjek kao misleće biće (*homo sapiens*) jedini je odlikovan sposobnošću umne kreacije. Kreacija je u osnovi Božija odlika koju je Stvoritelj djelimično ustupio čovjeku darujući mu razum te ga imenovao za Svog namjesnika na Zemlji koji će, poštujući Njegove upute, održavati red na Zemlji, a boriti se protiv nereda. Božiji dar razuma dao je čovjeku mogućnost izbora, što predstavlja utemeljenje vrijednosti slobode i dostojanstva.

Obzirom na sopstvene kapacitete, članovi BANU neće u prioritetu imati za cilj kvantitet uobičajenog naučnog ili umjetničkog produkta, već će se usredsrediti na autentično misaono ili umjetničko stvaralaštvo koje će prioritetno služiti očuvanju i afirmaciji bošnjačkih nacionalnih vrijednosti. Na taj način Akademija će biti intelektualno jezgro koje će svojim strateškim istraživačkim projektima i intelektualnim proizvodima utemeljenim na najsavremenijim naučnim metodama i inspirisani osjećajem odgovornosti za afirmaciju, zaštitu i njegovanje svih elemenata duhovnosti i temeljnih bošnjačkih vrijednosti, među kojima primarno mjesto zauzima očuvanje države Bosne i Hercegovine i zaštite bošnjačkih prava i interesa, ma gdje oni živjeli, također podsticati i druge bošnjačke organizacije i institucije da i one aktueliziraju sva pitanja od značaja za opstanak i afirmaciju Bošnjaka i biti lider u planiranju najznačajnijih naučnih projekata čiji će rezultati istraživanja direktno utjecati na širenje istine o Bošnjacima kao autohtonom narodu.

U toj misiji, sloboda i autentičnost naučne i umjetničke misli neminovno je odlika akademika BANU. Dosljedni ovom metodičkom standardu, članovi Akademije napravit će prvi i najvažniji iskorak u rušenju stogodišnjeg mentalnog obruča koji bošnjačku intelektualnu elitu drži u stanju epistemološke ovisnosti o naslijeđenim misaonim konceptima koji su generacijama bili nametani Bošnjacima, a čiji je cilj bio formiranje inferiorne svijesti i percepcije Bošnjaka o sebi. Kao konsekvencu te strategije u redovima bošnjačkih intelektualaca zadržao se kukavičluk i osjećaj snishodljivosti prema faktorima moći, što se posebno osjeti u njihovom odnosu prema političkim vlastodršcima.

U duhu svoje vizije, BANU će biti bajraktar emancipacije bošnjačke misleće elite i njenog oslobađanja od naslijeđenog epistemološkog okvira pomoću kojeg su o sebi spoznavali iz pozicije inferiornosti, a što je imalo za posljedicu stvaranje pogrešnih predodžbi o sebi te gubljenja samopouzdanja i sticanje osjećaja inferiornosti u odnosu na vrijednosti koje su im nametale hegemonističke sile koje su kontrolisale različite političke sisteme u kojima su Bošnjaci bili primorani živjeti. Drugim riječima, mnogi bošnjački intelektualci bili su kondicionirani da o sebi i svojim vrijednostima misle i promišljaju kroz prizmu nametnute im orijentalističke logike njihovih gospodara i ideološke marksističko-lenjinističke matrice. Kada je u pitanju izučavanje bošnjačke historije i islama kao njegove temeljne kulturološke odrednice, određeni broj bošnjačkih intelektualaca sticao je znanja pod mentorstvom nekih srbijanskih naučnika koji su bili u službi hegemonističkog srbijanskog imperijalizma tokom devedesetih godina, koji je imao za cilj zatiranje naše kulturne i historijske baštine i sistematsko uništenje bošnjačkog naroda.

Upravo zbog gore navedenih okolnosti, Akademija će svojim postojanjem i aktivnostima značiti permanentni poziv, primjerom potvrđen od strane akademika BANU, koji će predstavljati prvu fazu u izgradnji nove bošnjačke misleće elite. Neće biti lahko suočiti se sa paradoksom da je većina najučćenijih među Bošnjacima sa najmanje hrabrosti i odvažnosti u odbrani svojih intelektualnih stavova i uvjerenja, a da je jako puno onih za koje se ne može kazati da uopće imaju svoja uvjerenja.

11.2. Izazov konformizmu centra

Onaj ko posjeduje znanje trebalo bi da se osjeća moćnim i slobodnijim od onoga ko ga ne posjeduje. Nažalost, stogodišnja porobljenost bošnjačkog naroda praćena brojnim projektima asimilacije, gdje su posebno bili na udaru obrazovani ljudi, dovela je do nerijetke pojave da neškolorani Bošnjaci u ruralnim područjima često imaju nacionalno zdraviji i hrabriji stav od onih visokoobrazovanih, urbanizovanih gradskih intelektualaca uljuljanih u vlastitom konformizmu koji podupire politički paternalizam globalnih arhitekata anacionalnog poretka koji ne posjeduje senzibilitet za autentične vrijednosti, već podstiče utapanje u okean samourušavajućeg neoliberalnog vrijednosnog sistema koji čovjeka vrjednuje samo onoliko koliko seže njegova moć potrošnje dobara i brendova na štetu očuvanja duhovnog stvaralaštva, kulture i tradicije.

Među Bošnjacima je decenijama preovladavala uobičajena pojava da su najškoloraniji među njima i sami bili nosioci aktivnosti koje su bile direktno usmjerene protiv vjere i kulture svog vlastitog naroda, budući da su bili uvjereni da tako najlakše mogu ostvariti uspjeh u svojoj karijeri, zaboravljajući pritom na pravilo da misaoni, naučni i umjetnički rad, kako pojedinačni tako i kolektivni, vrijedi samo onoliko koliko podjednako doprinosi unapređenju vrijednosti pojedinca i zajednice.

BANU će stoga predstavljati ozbiljan institucionalni izazov intelektualnom konformizmu koji neminovno dovodi do servilnosti, korupcije i dekadence jedne društvene zajednice. Jedan od najpoznatijih historičara civilizacije Arnold Toynbee identifikovao je tri ključna fenomena koji dovode do propasti jedne civilizacije - društva.⁶⁰¹ Prvi je fenomen izazova i odgovora (challenge and response). Da bi jedna civilizacija doživjela svoj rast i uspon potrebno je pred nju postaviti izazov. Ako taj izazov nije adekvatan ona se neće pomjeriti sa mjesta. Ako je taj izazov preveliki ta će civilizacija opet biti uništena. Drugi element koji Toynbee spominje jeste proces povlačenja

⁶⁰¹Arnold J. Toynbee, *A Study of History* (Vol. 3): *The Growths of Civilizations* (New York: Oxford University Press, 1962)

i promjene (withdrawal and change). To se dešava kada jedan element civilizacije prođe kroz svojevrsni proces kreativne transformacije.

Toynbee ovu pojavu smatra ključnim elementom opstanka civilizacije. Treći element, koji Toynbee naziva izazovom kreativnosti (nemesis of creativity), podrazumijeva postojanje kreativne manjine u okviru jedne civilizacije, društva ili zajednice. Ako se kreativnoj manjini uskrati pravo kreiranja, civilizacija će ili stagnirati ili propasti. To se obično dešava na dva načina. Prvi je da inertna i konformistička većina izgubi talenat kreativnosti, ali posjeduje dovoljno represivne moći za kreiranje sadržaja drugorazredne vrijednosti. Ta civilizacija će opet početi da se urušava. Alternativa joj je mogućnost da vanjska grupacija dođe do pozicije vlasti, moći i instrumenata kreiranja, s tim da su sadržaji koje ona proizvede destruktivni po tu civilizaciju.⁶⁰²

Kao primjer možemo navesti državu ili političku elitu koja poduzima sve raspoložive mjere kako bi svjesno onemogućila visoko talentovanu manjinu, bilo da se obrazuje, ili ako je ona visokoobrazovana da je spriječi u zauzimanju uloge koja omogućava kulturnu kreativnost. Toynbee je svoju teoriju o usponu i padu civilizacija dobrim dijelom preuzeo od poznatog islamskog učenjaka Ibn Khalduna, koji je, kako priznaje i sam Toynbee, proizveo do danas najozbiljniju studiju historije ljudske civilizacije, čije je intelektualno naslijeđe imalo veliki uticaj na Toynbeea.

Postoje primjeri iz naše novije povijesti koje bismo mogli razumjeti u svjetlu Ibn Khaldunove i Toynbeejeve teorije o usponu i padu civilizacije ili, u našem kontekstu, razvoja države i društva. BANU se stoga pojavljuje kao svojevrsan intelektualni izazov postojećem bošnjačkom intelektualnom diskursu koji posustaje i kao da pokazuje znake kreativne nemoći i konformizma koji je kroz historiju uvijek bio svojstven centru. Izazov tom intelektualnom konformizmu unutar bošnjačke nacionalne zajednice dolazi upravo sa periferije, iz Novog Pazara, iz Sandžaka, područja više izloženog izazovima koji nisu naklonjeni borbi za očuvanje nacionalnog identiteta.

⁶⁰²Ibid.

BANU se pojavljuje kao intelektualni bedem koji bi trebao osmisliti intelektualne smjernice i parametre kada se radi o istraživačkim prioritetima bošnjačkog nacionalnog bića, kako bi se njegovim publikovanjem spriječilo zatiranje kulture i duhovnosti Bošnjaka na ovim prostorima.

Pitanje odnosa i tenzija na relaciji periferija-centar, u kontekstu zaštite bošnjačkog nacionalnog opstanka, zavrjeđuje posebnu analizu, koja bi se morala postaviti kao predmet važnog naučno-istraživačkog projekta. Bez rasvjetljavanja tog odnosa nemoguće je projicirati ispravnu strategiju razvoja bošnjačkih zajednica u područjima gdje oni čine manjinu.

12. ODLIKE AKADEMSKE MISLI

Poseban izazov za bošnjačke akademike bit će kako se snaći pred talasom globalizacije koja nameće svoja posebna pravila u sferi nauke i umjetnosti, gdje se sve manje vrjednuje, pa čak i opstruira slobodna i autentična misao, već se naučnici i umjetnici pretvaraju u sitne dijelove globalnog mehanizma koji djeluje po već utvrđenom planu i samo za njegove arhitektae jasno poznatom cilju. Pred ovim izazovom stepen svijesti o značenju individualnosti naučnika i umjetnika, ali i istraživačkih prioriteta čije rasvjetljavanje će pomoći emancipaciji bošnjačkih nacionalnih vrijednosti, bit će od presudnog značaja.

12.1. Nacionalna misao

Uloga BANU u izučavanju, emancipaciji i razvoju bošnjačke političke misli od izuzetne je važnosti za očuvanje političkog i državotvornog subjektiviteta Bošnjaka kao autohtonog naroda na prostoru Bosne i Hercegovine i kao nezaobilaznog političkog faktora na prostoru Balkana u širem smislu. Njen zadatak utoliko se čini važnijim, imajući u vidu turbulentnu historiju bošnjačkog naroda nad kojim su za vrijeme različitih povijesnih i društvenih epoha počinjeni mnogostruki genocidi.

Zatiranje tragova i simbola njegove kulturne, vjerske, historijske i umjetničke baštine kao znakova njegovog postojanja na prostoru Balkana činili su političke programe nekih susjednih zemalja i njihovih politika. Uprkos privrženosti zemlji, historijskim vrijednostima i idealima slobode, autentičnosti, nezavisnosti i autonomnosti, Bošnjaci su na prostoru BiH i Balkana razbijeni i rasparčani u nekoliko državnih teritorija, gdje je njihova sigurnost često postajala upitnom.

Kao autohtoni narod, Bošnjaci su jedini ozbiljan garant opstojnosti države Bosne i Hercegovine. Kako drevna tako i novija savremena povijest Bosne i Hercegovine ukazuju na niz pokušaja uništavanja njene državnosti i podjele njene teritorije između susjednih zemalja - Srbije, Hrvatske

i Crne Gore. Kao instrument za provođenje politike otimanja Bosne, pored korištenja sile kada je to bilo oportuno, značajnu ulogu imali su nacionalni pokreti posrbljavanja bosanskih pravoslavaca i pohrvaćivanja bosanskih katolika, posebno za vrijeme stvaranja ideologija nacionalizma u Evropi, koje su, pored Srbije i Hrvatske, posebno ohrabrivale velike sile kako bi na taj način oslabile tadašnju Osmansku državu, koja u to vrijeme još nije poznavala pojam nacionalnog određenja, već je bila ustrojena na principu *millet* sistema, koji je vjerskim zajednicama garantovao samostalnost i autonomiju unutar Carstva.

Stoga je od prevashodnog značaja, radi trasiranja dugoročne strategije očuvanja Bosne i Hercegovine kao države i zaštite prava Bošnjaka unutar i izvan BiH, posebno u Sandžaku, ali i šire na prostoru Balkana, pristupiti projektu sistematskog izučavanja bošnjačke političke misli od najranijeg doba do danas. BANU bi trebala inicirati rigorozna multidisciplinarna istraživanja bošnjačke političke povijesti i rasvjetljavanje svih događaja, ma koliko oni bili kompleksni, čak i po cijenu da to postane nepopularno kod kuće ili kod naših susjeda sa kojima želimo graditi trajan mir, ili pak kod naših nekadašnjih kolonijalnih gospodara, a današnjih prijatelja, kako na Istoku tako i na Zapadu, koje uzimamo za naše zaštitnike. Bošnjačku političku povijest treba početi percipirati kroz prizmu bošnjačkih strateških imperativa, ali ne na štetu moralnih ciljeva i interesa, a ne samo u kontekstu muslimanskog sentimentalizma i oportunizma, ili pak euro-atlantskog političkog realizma.

U cilju razumijevanja bošnjačke političke povijesti, sa svim njenim dobrim i lošim epohama, potrebno je koristiti sve raspoložive političke teorije i instrumentarije. Bogata, ali i bolna politička historija Bošnjaka isuviše je komplikovana da bi se mogla simplificirano objasniti samo pomoću teorija nacionalizma, liberalizma, marksizma, pa čak i islama kao vjere, kulture i civilizacije. Ključne političke momente naše historije potrebno je secirati i analizirati iz svih mogućih uglova i u njima prepoznavati trajektorije koje su dovele do naših grešaka. Potrebno je razumjeti ključne odluke, karakter i ideologije političkih aktera, njihove lične interese, vanjske okolnosti, slabosti i druge relevantne faktore kako bi se preduhitрили mogući budući genocidi i anihilacija Bošnjaka i njihovog historijskog životnog prostora.

BANU se ukazuje šansa da potakne postavljanje originalnih i drugačijih teorija, principa, koncepata i perspektiva za bolje razumijevanje i evaluaciju političkih događaja i ocjenjivanje učinkovitosti bošnjačkih političkih institucija. Potrebno je izučavati bošnjačku političku misao kroz istaknute pojedince, institucije i pokrete kroz koje su djelovali i na taj način raditi na stvaranju autentične bošnjačke političke misli, kako sa stanovišta historije političke teorije, tako i iz vidokruga savremene političke filozofije. Razumijevanju bošnjačke političke povijesti može pomoći samo holistički interdisciplinarni pristup koji će podjednako uvažavati legitimitet filozofije, antropologije, religije, historije, književnosti, kulture, umjetnosti, teorije ljudskih prava i drugih naučnih disciplina. Jedan od najvažnijih zadataka bošnjačke političke misli, pored rasvjetljavanja prošlosti, jeste originalno teoretiziranje o najboljim mogućim formama političke organizacije Bošnjaka, koja će im garantovati njihovu sigurnost i trajnost na njihovom životnom prostoru.

12.2. Etička misao

Ako smo se saglasili da je nauka procesni sistem skidanja zastora sa istine, kao temeljne vrijednosti u mikro i makro kosmosu, složiti ćemo se da svako misaono, naučno i umjetničko djelo vrijedi onoliko koliko afirmiše etičke vrijednosti čovjeka i u konačnici unapređuje plemenitost pojedinca i zajednice.

Sva naučna otkrića čovječanstva do danas predstavljaju skidanje vela sa Božijih zakonitosti u prirodi, što znači da su ti prirodni procesi funkcionisali prije kao i poslije njihovog otkrića. Zato je svijest o istini nepotpuna bez pune svijesti o Stvoritelju i Gospodaru istine. Shodno tome, besmislen je i neodrživ svaki pokušaj diferenciranja, a posebno distanciranja nauke od duhovnih i etičkih vrijednosti, što je bilo prisutno kod većine sekularističkih naučnika i mislilaca.

U tom smislu, akademici BANU bi najprije kroz svoje misaono, naučno i umjetničko djelovanje potvrdili značaj i prednost sklada između duhovno-etičkih vrijednosti i naučno-umjetničkih

principa i procesa. Jedan od važnih izazova naše akademije bit će dokazati da postoji zajednica mislilaca, naučnika i umjetnika koji su daleko iznad uobičajene intelektualne korumpiranosti, kroz historiju poznate kao dvorska ili angažovana intelektualnost, iza koje se često krilo modificiranje etičkih vrijednosti naučnih principa i umjetničkih kvaliteta po volji vladara, a za šaku groša ili dobre apanaže.

Samo visokomoralni bošnjački akademici mogu predvoditi prijeko potrebnu duhovno-etičku obnovu nacije bez koje, u dogledno vrijeme, rizikujemo nestanak nacije ili njeno svodjenje na folklornu skupinu lišenu elementarne mogućnosti da se odbrani, razvija i afirmiše sopstvene vrijednosti. Samo etički stameni akademici mogu imati kredibilnu i plodotvornu riječ koja će biti slušana i prihvaćena od svih slojeva bošnjačke nacionalne zajednice.

Sa istim ciljem čovječanstvo dobija prvu riječ kur'anske objave: „*Uči u ime Gospodara koji stvara.*“ (sura Alek) A vjerovjesnik islama Muhamed a.s., objašnjavajući srž svoje poslaničke i obnoviteljske uloge, kaže: „Poslan sam da upotpunim plemenitost kod ljudi.“ (Buhari, Muslim)

Iz navedenog proizilazi da nauka i znanje nisu lišeni vrijednosnog sistema onih koji učestvuju u procesu proizvodnje znanja, kao što to žele prikazati neki teoretičari. U okviru islamskog naučnog diskursa, mišljenja o tome da li je znanje neovisna kategorija ili je uslovljeno vrijednosnim sistemom naučnika kao agensa u tom procesu, podijeljena su na nekoliko suprotstavljenih pozicija. Tako je, na primjer, poznati fizičar Muhamed Abdus Salam, dobitnik Nobelove nagrade i naučnik koji je djelovao u okviru Međunarodnog centra za teorijsku fiziku, sa sjedištem u Trstu, zagovarao stajalište da ne postoji korelacija i povezanost između nauke i vrijednosti.

Salam je smatrao da je nauka neutralna i objektivna „internacionalna kultura“, a da je naučni metod univerzalni metod saznavanja, primjenjiv na sve narode i na sva vremena. Salam je bio pod uticajem preovladavajućeg mišljenja na Zapadu po kojem nauka otkriva samo činjenice, a da se naučnim metodama ne mogu izučavati vrijednosti. Jedina vrijednost za naučnika je istina te da aplikacija tog znanja treba da bude određena na demokratski način od strane društva u cjelini. Za

razliku od Salama, islamski filozof i historičar Seyyed Hossein Nasr, kao tradicionalista, duboko inspirisan misticizmom, smatra da je uloga nauke zapravo vrjednovanje složenosti stvorenog.⁶⁰³

Uloga i misija akademika BANU utemeljena je na kombinaciji pomenutih vrijednosti, koje ako se posmatraju u svojoj komplementarnosti mogu dati najveći doprinos uravnoteženom razvoju i napretku ljudskog društva, što znači traganje za objektivnom istinom inspirisano nastojanjima da se unaprijedi status kako svoga naroda tako i ljudske civilizacije općenito, ali u duhu vrijednosti koje baštini bošnjačka tradicija.

12.3. Kritička misao

BANU je iskreno i čvrsto opredijeljena ka afirmaciji vrijednosti objektivnog naučnog istraživanja čiji je preduslov zdravo, slobodno i kritičko mišljenje, koje predstavlja osnovu za formiranje objektivne spoznaje. Kritičko promišljanje je sposobnost i vještina prikupljanja i evaluacije naučnog materijala, informacija i dokaza na uravnotežen način. To je ključna osobina, posebno u današnje vrijeme rapidnog razvoja informativnih i komunikacijskih tehnologija i globalizacije i protoka informacija. Odlika ljudskih bića je da često reaguju u suprotnosti sa objektivnošću i racionalnošću, povodeći se za svojim partikularnim interesima ili pak emocijama. Težnja da se, po svaku cijenu, opravdaju unaprijed koncipirani stavovi, mišljenja, a katkad i politička uvjerenja, a u nekim slučajevima i destruktivne političke ideologije i programi - kao što smo mogli primijetiti iz primjera SANU - predstavlja ozbiljan izazov pred naučnim istraživačima čiji je cilj otkrivanje objektivne istine. Zbog toga će Akademija posebno insistirati na razvoju kritičke misli.

Jedna od osnovnih karakteristika kritičke misli je racionalnost, dakle oslanjanje na razum, a ne emocije. Postojeći naučni dokazi nikada se ne smiju negirati, bez obzira gdje bi nas ti dokazi mogli odvesti. Druga važna karakteristika kritičkog mišljenja je samosvijest. Kada priznamo i precizno

⁶⁰³Ziauddin Sardar, Ibid, str.18-19.

odvagamo utjecaj ličnih motiva, pristrasnosti, vlastitih predodžbi i percepcija, pa čak i predrasuda naspram onog što istražujemo, onda možemo reći da mislimo kritički.

Poštenje je također temelj kritičke misli. Onda kada prepoznamo emocionalne impulse, sebične motive, retrogradne namjere i spriječimo da one uslovljavaju našu valorizaciju činjenica, približili smo se idealima kritičke misli. Akademski pristup istraživača BANU je širina i otvorenost uma koji će sve razumne mogućnosti evaluirati, sa mogućnošću prihvatanja različitih zaključaka i perspektiva, sa otvorenošću za tolerisanje drugačijih modela i paradigmi, ako one na kvalitetniji način koriste i objašnjavaju naučne dokaze. Pravi baštinici kritičke misli nikada neće ishitreno odbacivati nepopularna mišljenja i stavove drugih samo zbog toga što odudaraju od uobičajenog konvencionalnog razmišljanja.

Ne treba zaboraviti i ključni značaj discipline, a nju karakteriše preciznost, pažljivost, zahtjevnost i sveobuhvatnost. Istraživači za koje se može reći da misle kritički odupiru se različitim pokušajima manipulacije i iracionalnih motiva. Oni također izbjegavaju ishitreno donošenje zaključaka i presuda o određenim pitanjima koja istražuju. Važan aspekt kvalitetnog kritičkog mišljenja je ispravno zaključivanje.

U skladu sa pomenutim vrijednostima koje bi morale karakterisati protagoniste kritičke misli na kraju jeste i skeptičan pogled spram stvarnosti koja mu se nudi. Kritički mislioci su stoga po svojoj prirodi skeptični. Oni postavljaju prava pitanja, oni analiziraju, oni koriste taktiku i strategiju kako bi otkrili smisao i bit problema. Oni problem sagledavaju iz svih uglova. Otvoreni su za nove ideje i perspektive. Ne libe se pružiti izazov vlastitim uvjerenjima kako bi dokučili objektivnu stvarnost. Za kritičkog mislioca iznošenje golih činjenica nije dovoljno, to nije završen posao. Te činjenice potrebno je interpretirati na ispravan način, u pravom kontekstu. Njihova interpretacija obično varira od naučnika do naučnika.

Za razliku od onih koji primjenjuju kritičku misao, pasivno, nekritičko prihvatanje nekih saznanja i informacija obično dovodi do formiranja simplificiranog stava i pogleda na svijet. Oni koji ne

misle kritički obično svijet i njegove fenomene vide u crno-bijelom formatu, umjesto da priznaju postojanje čitave lepeze raznih mogućnosti. Nekritičko mišljenje možemo prepoznati u kvalifikaciji bivšeg američkog predsjednika Georgea W. Busha: „Ili ste sa nama ili ste sa teroristima“, što automatski negira mogućnost postojanja suptilnih nijansi. Takvo razmišljanje ne daje prostora različitim i kompleksnim odnosima i prava na drugačije razumijevanje stvarnosti, već svoj vlastiti pogled smatraju jedinim legitimnim.

12.4. Slobodna misao

Istinska akademska misija nemoguća je bez slobode. Da bi naučna misao i istraživački rad bili vrijedni, naučnici ne smiju doći pod utjecaj i kontrolu bilo kakvih ekonomskih interesa, političkog utjecaja, ili postati taoci ucjena, represije, potkupljivanja, prijetnji i tortura. Sloboda je jedan od osnovnih uslova za proizvodnju istinskog znanja. Gušenje slobodne misli posebno je došlo do izražaja u totalitarnim sistemima, fašizmu i komunizmu, u kojim su naučnici bili prisiljeni, ili na drugi način ohrabrivani ili stimulisani, da svoja naučna istraživanja podrede uskim političkim ciljevima vlastodržaca.

U bivšem SSSR-u nauka je bila strogo podređena volji i potrebama komunističkih vlastodržaca. U toj zemlji postojala su naučna područja koja su bila zabranjena i označena kao buržoaska pseudo-nauka. U zapadnim zemljama, tzv. slobodnog svijeta, ograničavanje akademskih sloboda vršeno je na drugačiji, mnogo suptilniji način. To je potaknulo neke liberalne naučnike na Zapadu da osnuju društva za zaštitu slobode naučnog istraživanja. Cilj pomenutih društava bio je sprječavanje instrumentalizacije nauke u bilo koju svrhu. Ovaj liberalni koncept razumijevanja nauke postuliran je na premisi da su naučnici slobodni učesnici u sferi nadmetanja ideja i da su njihova otkrića podložna kritikama, prihvataju se ili odbacuju, u spontanom procesu razmjene mišljenja. Svaki pokušaj da se naučnici prisilno stave pod kontrolu države ili korporativnih interesa, oduzima im autonomiju i slobodu, umanjuje efikasnost i sprječava slobodnu razmjenu ideja. Akademska sloboda često dolazi na udar različitih vrsta represije upravo zbog sposobnosti naučnika da

upravljaju tokovima razvoja ideja, protoku informacija i time utiču na razvoj društva. U nekim društvima i historijskim epohama naučnici su bili izloženi represiji, torturi, a nekada su kažnjavani i smrću zbog odbijanja da služe nemoralnim ciljevima vlastodržaca.

Iz primjera evropskih naučnika Srednjeg vijeka i postrenesansnog perioda primijetili smo koliko je akademska sloboda u Evropi bila uskraćivana zbog navodnog sukobljavanja sa vjerskom dogmom Katoličke crkve. Za razliku od kršćanske Evrope, svijet islama nije imao inkviziciju i sloboda misli se poštovala, iako nije uvijek bila potpuno neograničena. U suštini, sloboda akademske misli je neophodan uslov za otkrivanje istine. Galileo Galilej je uporno ustrajavao u svom ubjeđenju da se Zemlja okreće oko Sunca, uprkos pritiscima crkvene inkvizicije koja je svoju dogmu širila putem upotrebe najbrutalnijih metoda sile i torture.

Slobodna misao danas se uzima kao karakteristika visokih naučnih institucija, posebno u okviru univerziteta i akademija nauka. To ni u kom slučaju ne znači da pravo na slobodu misli naučnike osloboda odgovornosti. Štaviše, njihova odgovornost, kako prema nauci tako i prema zajednici, time postaje još veća i teža. Cilj akademske slobode je da kritički promatra i preispituje postojeće konvencionalne norme, uvriježena mišljenja, zablude, pa čak i neke vrijednosti, pomjerajući granice znanja i istine u interesu progressa, koji će služiti općem dobru pojedinca, zajednice, države i čovječanstva.

U procesu akademskog djelovanja postoje veliki izazovi koji se mogu ispriječiti na putu objektivnog naučnog istraživača. Ti izazovi se pojavljuju u različitim formama i oblicima, od države, vjerske zajednice, univerzitetskih administracija, donatora koji finansiraju određene naučne projekte i drugih vrsta vanjskih pritisaka. Svaki od pomenutih faktora svojim uplitanjem u neovisni rad akademske institucije i njenih djelatnika može umanjiti i minimizirati njegovu vrijednost i time dugoročno nanijeti štetu znanju, istini i općem društvenom napretku.

Sloboda misli akademskih istraživača u praktičnom smislu osigurava se na više načina. Najčešće se to postiže normativnim aktima, ali budući su ti akti podložni različitim interpretacijama,

akademsku slobodu lakše je osigurati dodjeljivanjem stalnog akademskog statusa profesorima i istraživačima, tako da njihove ideje, stavovi, otkrića, mišljenja, ma koliko bili kontroverzni u odnosu na postojeću politiku, ideologiju, javno mnijenje i sl., neće dovesti do njihove demonizacije, progona i smjenjivanja, što se danas često dešava u okviru različitih akademskih institucija.

Danas bismo u savremenom svijetu akademija mogli navesti niz primjera širom svijeta koji ukazuju na činjenicu da je sloboda misli, posebno akademske, iako proklamovana javno, u principu, vrijednost koju treba konstantno štiti i braniti jer je često izložena pritiscima. Nisu rijetki primjeri diskriminacije određenih akademskih ličnosti i u zemljama koje se smatraju najvećim zagovornicima demokratije i slobode, i to zbog njihovog političkog stava ili drugačijeg mišljenja. Iako se mogu pohvaliti velikim akademskim slobodama, neki univerziteti u vodećoj zapadnoj demokratiji, SAD-u, ponekad su otpuštali profesore zbog njihovog ustrajavanja u akademskoj slobodi. Jedan upečatljiv primjer te prakse je smjenjivanje Normana Finkelsteina, uticajnog profesora političke misli na Univerzitetu „De Paul“ u SAD-u.⁶⁰⁴ Finkelstein se smatra vodećim zapadnim autoritetom za palestinsko-izraelsko pitanje, sa doktoratom prestižnog Univerziteta Princeton. Uprkos aklamativnoj podršci akademskih kolega, koji su se zalagali da on nastavi sa predavanjima, ipak, pod vanjskim pritiscima, Finkelsteinu je zabranjeno da predaje samo zbog toga jer se nije libio kritikovati izraelsku politiku prema Palestincima, iako je i sam Jevrej. Pored političkih pritisaka, česti su slučajevi rasizma i diskriminacije uperene protiv akademskih ličnosti.

Drugi primjer ograničavanja slobodne akademske misli, ovoga puta izvana, jeste slučaj praćenja – monitoringa profesora na američkim univerzitetima, posebno u domenu bliskoistočnih studija, preciznije, njihovog odnosa prema islamskim i islamističkim pokretima te izraelsko-palestinskom konfliktu koji primjenjuje *campus watch*, a kojeg finansira Forum za Bliski istok sa sjedištem u Philadelphiji. Cilj ovog monitoringa je pravljenje dosijea akademskih djelatnika i njihovih

⁶⁰⁴ David Klein, *Why Is Norman Finkelstein Not Allowed to Teach*<http://www.worksanddays.net/2008-9/File14.Klein_011309_FINAL.pdf>

institucija te prikupljanje informacija od studenata o političkim uvjerenjima njihovih profesora, koji na bilo koji način ispoljavaju simpatije prema islamskim pokretima na Bliskom istoku, a što se smatra štetnim za interes Izraela.

Dvojica protagonista koji aktivno učestvuju u ovom programu su Daniel Pipes - direktor *Middle East Forum* i Martin Kramer - urednik časopisa *Middle East Quarterly*. Oni to opravdavaju zaštitom američkog nacionalnog interesa na Bliskom istoku, budući da, po njima, ovo područje „generira konstantni sukob, nered, probleme i nestabilnost“. Ovaj slučaj može se s pravom okarakterisati kao eklatantan primjer kršenja osnovnih akademskih sloboda te kao rasizam i islamofobija.

Zanimljiv primjer korporativnog utjecaja na akademsku slobodu istraživača jeste slučaj na Sydneyskom univerzitetu u Australiji. Kontroverzni profesor političke ekonomije ovog uglednog univerziteta dr. Tim Anderson optužio je administraciju univerziteta da je svojom politikom žrtvovala akademsku neovisnost dozvolivši američko-australijskom udruženju da formira Centar za američke studije na ovom univerzitetu. Profesor Anderson tvrdi da je ova lobistička organizacija formirala akademski centar isključivo u cilju demonizacije anti-američkih stavova u australijskom društvu, pod plaštom akademskih istraživanja, i to uz podršku finansijskog mogula Ruperta Murdocha.⁶⁰⁵ Anderson je optužio rukovodstvo univerziteta da je stajalo po strani i da nije pokazalo kritičan stav prema ovoj, kako je naveo, „zloupotrebi naučne institucije“. Potpredsjednik univerziteta je ove optužbe ocijenio kao nesuvisle i neutemeljene. Ipak, ovaj je univerzitet stao u zaštitu profesora Andersona kada je on tokom 2014. godine bio zvanični gost sirijskog predsjednika Bashara al-Assada, za vrijeme studijskog putovanja u ovu zemlju, a u čijem su društvu za vrijeme posjete bili i otac Julliana Assanga, predsjednik političke stranke *WikiLeaks* i

⁶⁰⁵Heath Gilmore, *Sinister role seen in uni studies center*, The Sydney Morning Herald, 22. september 2010.

<<http://www.smh.com.au/national/education/sinister-role-seen-in-uni-studies-centre-20100921-15le1.html>>

grupa Sirijaca koji žive u Australiji. Iako su zvanične vlasti Australije oštro osudile Andersonovu posjetu Assadu, univerzitet je ipak pokazao svoju neovisnost.⁶⁰⁶

Nisu rijetki i primjeri politizacije akademskih institucija i manipulacije naučnim istraživanjima u korist određene politike, bilo da se radi o vladajućoj ideologiji, korporativnim interesima ili interesnim grupama. Jedan od takvih primjera je manipulisanje naukom u Americi za vrijeme administracije Georgea W. Busha.

Više od 9000 naučnika u Americi, uključujući 49 dobitnika Nobelove nagrade, potpisalo je 2004. peticiju u kojoj su kritikovali administraciju Georga W. Busha zbog, kako su naveli, manipulacije procesom naučnih istraživanja u cilju promovisanja uskih interesa aktuelne politike administracije. Naučna mišljenja koja su bila u suprotnosti sa političkim ciljevima su odbacivana, a na ekspertna mjesta imenovane su nekompetentne ličnosti, bez profesionalnog znanja i iskustva. Raspuštanjem naučnih savjetodavnih tijela i cenzurom ekspertnih izvještaja vlastitih vladinih naučnika te ne traženjem nezavisnog mišljenja akademske struke, Bushova administracija prouzrokovala je veliku štetu. Jedna od najvećih posljedica takve manipulacije naukom bilo je ilegalno pokretanje rata i invazije na suverenu zemlju Irak, čije se katastrofalne posljedice osjećaju i danas.

Svako naučno mišljenje koje se nije uklapalo u ideološku i teološku matricu, ili politički program administracije, sistematski je ignorisano i marginalizovano. Slično je i u slučaju istraživanja na planu farmaceutske nauke, genetički modificovane hrane, klimatskih promjena, ekologije, duhanske industrije, nuklearne tehnologije, naftne i građevinske industrije. Cilj pritisaka na nauku vršen je u cilju što lakšeg donošenja zakona koji bi bili povoljniji za korporativni sektor, iako su oni bili na štetu građana, odnosno javnog interesa.

⁶⁰⁶Australian delegation condemned for Syria visit, SBS News, 2. january 2014.

<<http://www.sbs.com.au/news/article/2014/01/02/australian-delegation-condemned-syria-visit>>

13. ODJELJENJA BANU

Vizija i uloga Akademije, kao i njeni kapaciteti u ljudskom resursu, u značajnoj mjeri određuju njen organizacioni koncept i strukturu, a posebno broj i vrstu odjeljenja. Zato ona nema potrebu, a ni mogućnost, u svojoj strukturi zastupiti sva naučna i umjetnička odjeljenja, kako je to uobičajeno kod većine nacionalnih, a posebno velikih akademija, a naročito ne u prvim godinama svoga postojanja i djelovanja.

Imajući u vidu prethodno, BANU bi realizovala svoj rad kroz sljedeća odjeljenja:

13.1. Odjeljenje za jezik i književnost

Jezik je temeljni stub identiteta jednog naroda, a književni izraz predstavlja temelj svake kulture. Zato, a i zbog činjenice da BANU raspolaže dobrim kadrovskim potencijalom, uspostava i organiziranje rada ovog odjeljenja treba se uvrstiti u prioritete Akademije kako bi se započeti i budući planovi, programi i projekti iz ove oblasti mogli blagovremeno i uspješno realizovati.

Kroz ljudsku historiju jezik je služio za oblikovanje misli i emocija i determinisao percepciju realnosti. John Stuart Mill je govorio kako je „jezik svijetlo uma“. Za lingvistu-antropologa Edwarda Sapira, koji se smatra jednim od najznačajnijih ličnosti zaslužnih za rani razvoj lingvistike kao naučne discipline, jezik ne samo da predstavlja instrument za ispoljavanje misli, percepcija, osjećanja i vrijednosti koje karakterišu jednu zajednicu, već je to temeljni alat za izražavanje društvenog identiteta. Osjećaj zajedničkog jezika služi kao potentni simbol društvene solidarnosti onih koji se služe tim jezikom. Stoga, čuvanje jezika pomaže da se održi pripadnost zajedničkoj kulturi.

13.2. Odjeljenje za historiju

Historija je naučna oblast kroz koju su bošnjačkom narodu, a posebno njegovoj kulturi, učinjene najveće nepravde. Iako je teško priznati, sa gorčinom se može konstatovati da Bošnjaci skoro da nemaju svoje bošnjačke historičare. Uz puno uvažavanje Bošnjaka koji se bave historijom i koji su dali veliki doprinos ovoj nauci, teško da možemo izdvojiti nekog bošnjačkog historičara koji se uspio oduprijeti utjecaju beogradske ili zagrebačke škole, što je uglavnom bivalo na štetu punog rasvjetljavanja naše bliske i dalje prošlosti. Zato je uspješan rad ovog odjeljenja od strateškog značaja za BANU, ali i za bošnjačku kulturu i budućnost. Pored realizacije projekata od nacionalnog značaja, prioritet ovog odjeljenja bio bi formiranje i podizanje grupe novih bošnjačkih historičara koji bi dugoročno mogli predvoditi neophodnu naučno utemeljenu reviziju bošnjačke predhistorijske, antičke, srednjovjekovne i novije historije.

13.3. Odjeljenje za kulturologiju

Iako je neuobičajeno kod drugih akademija, važno je da BANU ima i ovo odjeljenje koje bi se bavilo teorijom kulture, realizacijom važnih projekata iz raznih segmenata nacionalne kulture te afirmacijom kulturne baštine, tradicije i stvarnih bošnjačkih kulturnih vrijednosti.

Pojam kulture u različitim epohama i društvima znao je isprovocirati nesporazume i kontroverzna tumačenja, obzirom da je nemoguće precizno definisati značenje kulture u njenom totalitetu. U najčešćem slučaju, kultura se obično definiše kao posjedovanje i ispoljavanje zajedničkih normi ponašanja kao kognitivnih konstrukcija čije razumijevanje se postiže procesom socijalizacije. Na osnovu tih oblika ponašanja moguće je diferencirati jednu kulturološku grupu od druge. Većina naučnika u domenu društvenih nauka kulturu posmatra kao simboličan i neopipljiv aspekt ljudske zajednice, što će reći da bit jedne kulture nisu materijalne stvari, artefakti, instrumenti, ponašanje, već prije svega način na koji ih članovi date grupe posmatraju, interpretiraju i shvataju. Kulturu čine vrijednosti, simboli i interpretacije po kojima se jedan narod razlikuje od drugog. Neki naučnici kulturu definišu kao kolektivno programiranu svijest po kojoj se jedan narod razlikuje od

drugog. Drugi je, pak, razumijevaju kao historijski dizajn, način življenja, kako racionalni tako i iracionalni, eksplicitni i implicitni, te kao potencijalni vodič kroz život. Kultura stoga ima različita značenja, od smisla za dobru književnost, muziku, slikarstvo..., pa sve do hrane i folklor.

Za većinu antropologa kultura je čitav niz oblika ljudskog ponašanja. Termin kultura prvi je upotrijebio jedan od najranijih engleskih antropologa Edward B. Tylor u radu *Primitive Culture* (Primitivna kultura) objavljenom davne 1871. Tylor je smatrao da je kultura složena cjelina koja obuhvata znanje, vjerovanje, umjetnost, zakon, moral, običaj, odnosno, bilo koju drugu formu ponašanja ili sposobnost koju su ljudi kao članovi ljudske zajednice usvojili. Kultura je, stoga, od vremena u kojem je živio ovaj naučnik, pa sve do naših dana, ostala centralnim interesom antropologije.

Najpoznatiji američki kulturni antropolog XX stoljeća Clifford Geertz i historičar Matthew Arnold, pokušavajući objasniti pojam kulture, različito su je razumjeli i definisali. Geertz je kulturu shvatao kao „ukupni način života jednoga naroda“. Prema Geertzu, kultura je nasljedna, ona se usvaja i prenosi sa postojećih na nove generacije. U svom radu Geertz se nije bavio dokazivanjem, već objašnjavanjem kulture. Najbolji izvor na kom se može pronaći kultura, smatrao je Geertz, jeste kod onih koji su je živjeli. Za razliku od Geertza, Arnold je na kulturu gledao kao na ideal življen u prošlosti. Po njemu, kultura je ono najbolje što je ljudsko društvo proizvelo u datom vremenskom okviru. Arnold pod kulturom smatra ljepotu, inteligenciju, perfekciju. Dok je Arnold vjerovao da je kultura specifična vrijednost koju uspijevaju proizvesti samo neki, Geertz je tvrdio da je kultura prisutna kod svih ljudi.

Kulturološko odjeljenje Akademije, pored Odjeljenja za jezik i historiju, garancija je da kultura Bošnjaka neće biti zanemarena, niti relegirana na margine intelektualne misli.

Ono što je možda najvažnije u definiciji kulture jeste činjenica da je kultura, zapravo, moćan instrument koji jednoj ljudskoj zajednici osigurava njeno preživljavanje. Kultura je istovremeno osjetljiv aspekt ljudskog života. Budući da je podložna promjeni, vrlo lahko ju je moguće izgubiti,

i to zbog toga što ona postoji u ljudskom umu. Svi materijalni oblici njene manifestacije, kao što su predmeti, spomenici, instrumenti, književna, muzička i umjetnička djela, zapravo su samo materijalizovani i pojavni oblici kulture koja egzistira u našem umu. Otuda, kada arheolozi iskopavaju artefakte drevnih ljudskih civilizacija, ti materijalni ostaci sami po sebi ne predstavljaju kulturu. Kulturu čini njihova interpretacija. Kultura je stoga višeslojna. Njen prvi sloj čine tradicija i jezik, ali postoji i ono što nazivamo subkulturom. Pod subkulturom se može smatrati, recimo, postojanje raznih etničkih zajednica u modernim multikulturnim društvima kao što su SAD, Kanada, Australija. U ovim savremenim zemljama subkulture povremeno iščezavaju, a njihovi se nosioci vremenom utapaju u dominantnu kulturu. Stoga je Odjeljenje za kulturu u okviru BANU itekako opravdano, jer će poslužiti da se bošnjačka kultura ne izgubi, posebno u zemljama Balkana i bošnjačke dijaspore, ali i u samoj matici BiH koja je izložena različitim uticajima, od kojih su neki sistematski i osmišljeni kao globalizacijski projekti suptilne dekulturnizacije Bošnjaka.

13.4. Odjeljenje za islamsku misao

Bošnjaci imaju značajne institucionalne i kadrovske kapacitete na polju islamskih nauka. Zato se BANU neće baviti islamskim naukama na uobičajen način, ali će uspostaviti odjeljenje čiji će se članovi baviti unapređenjem islamske misli shodno izazovima bošnjačkog životnog vremena i prostora. Islam kao jedan od temelja bošnjačkog identiteta predstavlja dio globalne energije islamskog umeta. Kao svaka druga i ova energija se može veoma pozitivno upotrijebiti, ali i zloupotrijebiti. Jedna od važnih uloga ovog odjeljenja bila bi da kroz unapređenje islamske misli doprinese da energija islama bude od koristi za pojedinca i zajednicu, kao i za naše okruženje.

Izučavanje islama na najvišem naučnom nivou, u okviru i kroz prizmu BANU, nameće se kao ozbiljan prioritet, bez obzira na postojanje velikog broja različitih institucija, posebno u BiH, kojima je izučavanje islama i islamskih disciplina prioritetna obaveza. U današnje vrijeme ne postoji iole ozbiljniji univerzitet na Zapadu na kojem se ne izučava islam. Katedre za islamske studije u svijetu zasnovane su na različitim pristupima, od teološkog, historijskog, kulturološkog, političkog, lingvističkog i dr. Interes svijeta za islam porastao je nakon pada Berlinskog zida i

disolucije komunizma, obzirom na činjenicu da je tada došlo do ozbiljnih tektonskih promjena u kojima je dotadašnja bipolarna podjela svijeta postala anahrona i zastarjela.

Islam je u nekim intelektualnim i političkim krugovima na Zapadu označen ne samo kao potencijalni budući ideološki konkurent Zapada, već i kao stvarni neprijatelj tehnološke, vojne i ekonomske moći Zapada predvođenog SAD-om. O islamu se, pogotovo o nekim njegovim političkim manifestacijama, počelo teoretizirati kao o monolitnoj i totalitarnoj ideologiji označenoj kao islamizam, kojoj su pripisana obilježja prijetnje, čime se željela popuniti ideološka praznina nastala padom komunističke ideologije u njenom centru, te na taj način islamom zamijeniti dotadašnju planetarnu prijetnju - komunizam. Pritom se zanemarivao pluralni karakter islama i različitih njegovih interpretativnih manifestacija, kao i civilizacijski doprinos islama savremenom svijetu nauke, kulture, umjetnosti i drugim zajedničkim vrijednostima čovječanstva.

Poznati zapadni naučnici, zaneseni ovom dramatičnom promjenom, počeli su teoretizovati o tome kako će taj novi svjetski poredak izgledati. Njihove prognoze su se kretale od onih najoptimističnijih i idealističkih koje su najavljivale svojevrsan kraj povijesti, do pesimističkih i apokaliptičkih koje su zamišljale novu matricu sukoba koji prijete čovječanstvu. Najpoznatiji protagonist optimističke teorije je Francis Fukuyama. Ovaj američki politikolog japanskog porijekla svoju je futurističku teoriju objavio u uticajnom časopisu *National interest*. Fukuyama je, potpuno pogrešno, novi svjetski poredak zamišljao kao trijumf liberalne demokratije i kapitalizma kao dominantnog obilježja svih država i društava. U Fukuyaminom dijalektičkom, hegelijanskom procesu pobijedila je liberalna demokratija i neoliberalni kapitalizam, dok su svi drugi alternativni sistemi uređenja društva diskreditovani. Drugi američki politikolog, Samuel Huntington, novi je svijet simplifikovano zamišljao kao sukob različitih svjetskih civilizacija, pri čemu je islam okarakterisao kao civilizaciju krvavih granica. Huntington je aludirao da će se taj sukob temeljiti, prije svega, na sukobu zapadne i islamske civilizacije. Ovu tezu Huntington je preuzeo od Bernarda Lewisa, jednog od vodećih savremenih zapadnih orijentalista i žestokih kritičara islamske civilizacije, koji je tvrdio kako je, zapravo, islam izvor najvećih problema savremenog islamskog svijeta. Obojica pomenutih naučnika pokušali su osigurati svojevrsno naučno utemeljenje za unipolarnost svijeta pod dominantnom hegemonističkom kontrolom

Sjedinjenih Američkih Država kao najjače vojne, ekonomske i tehnološke sile svijeta. Koliko god se ta unipolarnost možda činila jedinom konstantom našeg vremena, ugledni američki teoretičar međunarodnih odnosa Joseph Nye nazvao ju je unipolarnim momentom, anticipirajući reakciju do koje je došlo, a o čemu svjedoče nastojanja drugih, slabijih svjetskih sila da uspostave ravnotežu i balans snaga koji bi makar donekle suzbio dominantnu trijumfalnu poziciju SAD-a na globalnom planu.

Zbog geostrateškog položaja i enormnih energetske resursa kojima raspolaže svijet islama, demonizacija islama koja preovladava u zapadnim medijima, a kasnije, zbog invazije na Afganistan i Irak od strane SAD-a, nakon napada na Svjetski trgovinski centar u New Yorku i konačno uslijed krvavih sektaških sukoba do kojih je došlo u velikom broju arapskih i islamskih zemalja nakon neuspjelog projekta Arapskog proljeća, islam postaje centralno pitanje globalne politike. Specifični položaj Bošnjaka kao autohtonog muslimanskog naroda koji je doživio genocid u srcu Evrope, zbog rastuće prijetnje od islamofobije koja se širi Evropom, nepovoljno utiče na procese pomirenja u BiH i regionu, gdje još uvijek nije postignuto trajno političko rješenje. Zbog širenja pogrešnih tumačenja islama, koja su kulminirala fenomenom pojave tzv. Islamske države u Iraku i Levantu – ISIL, u širem kontekstu globalnih političkih i društvenih kretanja koje je dramatično ubrzao proces globalizacije i proliferacije informativno-komunikacijskih tehnologija, masovnih medija i društvenih mreža, izučavanje islama na najvišem akademskom nivou, pod okriljem BANU, dodaje se kao ozbiljan, kritičan i prioritetan cilj kojem treba pristupiti ozbiljno i pažljivo. Naučno-istraživački projekti Akademije koji se tiču islama treba da afirmišu njegove najviše duhovne i civilizacijske vrijednosti, kao snage koja je u prošlosti potaknula razvoj renesanse u Evropi. Tradicionalni pristup tumačenju islama koji stoljećima preovladava na Balkanu treba posebno afirmisati, i to kao pozitivnu energiju koja će sa respektom i simpatijama biti prihvaćena u Evropi, ali sa velikom dozom opreza i pažnje da se islam u tom procesu ne liši njegovih temeljnih vrijednosti i vitalnih sadržaja objave i tradicije Božijeg Poslanika. Također treba podsticati izučavanje islama u specifičnim kontekstima nacionalne, etničke i teritorijalne identifikacije čovjeka i zajednice. Osjećaj odgovornosti i strateški pristup sa ciljem uklanjanja raznih vrsta stereotipa koji su se stoljećima provlačili kroz književna djela i kulturna ostvarenja bošnjačkih susjeda, kada je riječ o simplificiranom razumijevanju i portretiranju islama, prioritetan je cilj Odjeljenja za islamske studije u okviru Akademije.

13.5. Odjeljenje za političku misao

Obzirom na činjenicu da živimo u vremenu dominacije politike i kapitala te podređenosti vjere i morala, razumijevanje političkih procesa od vitalnog je značaja za iole uspješno planiranje nacionalne budućnosti. Obeshrabrujuće stanje kvaliteta dominirajućih bošnjačkih političara i političkih organizacija, kao i strukturalna i funkcionalna nedovršenost države Bosne i Hercegovine izazvana agresijom i Dejtonskim sporazumom, između ostalih, dovoljni su razlozi za uspostavljanje ovog odjeljenja pri Akademiji, čiji članovi bi se bavili teorijskim promišljanjem i izučavanjem političkih teorija, iskustava, planova i vizija, što bi rezultiralo pisanim materijalima koji bi bili od koristi bošnjačkim političkim stratezima i aktivistima. Akademija ne smije zapostaviti činjenicu da političari donose najznačajnije, a često i sudbinske odluke o sadašnjosti i budućnosti pojedinaca i zajednice.

14. PRIORITETI BANU

Među prvim prioritetima BANU bit će izrada strategija od nacionalnog, kao i državnog značaja, kao što su: strategija prevencije ponovnog genocida, strategija očuvanja kulturne baštine i tradicije, strategija očuvanja i unapređenja kulturnog identiteta, strategija dijaloga i saradnje sa susjednim narodima, strategija nacionalne i državne politike u svjetlu nastupajućih integrativnih procesa i aktuelne globalizacije, strategija nacionalne politike mira i stabilnosti u regionu, strategija demografskog razvoja, strategija socijalno-ekonomskog razvoja, nacionalna strategija odgoja i obrazovanja, strategija afirmacije mladih, strategija zaštite majke i djeteta...

Od prioritetnog značaja su projekti iz oblasti jezika i književnosti. Zato je neophodno dati punu podršku *Rječniku bosanskog jezika* čija realizacija je u podmakloj fazi. Potrebno je što prije pristupiti izradi gramatike i pravopisa bosanskog jezika te prihvatiti svaki kvalitetan projekat iz oblasti jezika i književnosti, bilo da dolazi iz redova članova Akademije ili izvan nje. Od posebne važnosti je projekat *Enciklopedija sandžačko-bošnjačke književnosti* čija realizacija je u podmakloj fazi. Izuzetno prioritetnim smatram projekte iz oblasti nacionalne historije, poput projekta *Historija Bosne i Bošnjaka*, čijoj realizaciji treba pristupiti što je prije moguće. Potrebno je intenzivirati privođenje kraju projekta *Historija Sandžaka* na kome radi grupa sandžačkih autora. Za sve projekte iz oblasti nacionalne historije Akademija bi morala imati puno razumijevanje i snage da ih prihvati ili podrži.

Projekti enciklopedijskog karaktera, poput nacionalne enciklopedije *Bosnica*, spadaju u prioritete prvog reda. Potrebno je imati razumijevanja i za enciklopedije po pojedinim stručnim oblastima ili lokalnim područjima, a koje bi kasnije mogle postati dio nacionalne enciklopedije.

Projekti iz oblasti nacionalne kulture od izuzetnog su značaja te ih Akademija treba smatrati posebno prioritetnim. Zato je neophodno otpočeti sa realizacijom projekta *Mapa bošnjačke kulture*, što bi predstavljalo osnovni materijal za druge projekte iz ove oblasti.

14.1. Način rada

Pojedinačni projekti članova BANU jedan su od efikasnih načina realizacije plana i programa, pa će Akademija ove projekte pod određenim uslovima prihvatati ili podržavati.

Timski projekti su značajni projekti koji bi bili realizovani pod mentorskim angažmanom akademika pod čijom koordinacijom bi bili stručni timovi sačinjeni od kadrova izvan Akademije. Realizaciju projekata iniciranih izvan Akademije odobravalala bi nadležna odjeljenja ili posebne komisije BANU.

14.2. Savremenost

Kako bi u potpunosti ispunila željena očekivanja, BANU će do kraja nastojati odgovoriti izazovima vremena i prostora tako što će voditi računa da njeno djelovanje i projekti budu usmjereni u korist pojedinca i zajednice u sadašnjosti, a posebno u budućnosti. To znači da se Akademija neće upuštati u naučne ili umjetničke projekte koji su sami sebi svrha, a koji ne služe promjeni našeg stanja nabolje.

Ipak, stvarni naučni i umjetnički kvalitet, djelatnost i plodove Akademija će imati samo ako ih odlikuje nadprostornost i nadvremenost.

14.3. Resursi

Po pitanju prostornih resursa Akademiji je trenutno na raspolaganju zakupljeni prostor u Sarajevu od 70 m², gdje je sjedište, administracija i radni prostor za pojedinačne i kolektivne aktivnosti

akademika. Od 9. juna 2015. godine Akademija ima na raspolaganju i izuzetno atraktivan prostor od 1.900 m² u Novom Pazaru za naučno-umjetničke potrebe i projekte. Prostor se nalazi u izuzetnom prirodnom ambijentu sa visoko standardnim uslovima za rad i boravak članova Akademije. Prostor je osigurala Muftij fondacija iz Novog Pazara uz podršku donatora iz Sandžaka i dijaspore.

Najznačajniji kadrovski potencijal Akademije su njeni članovi. Jedan od važnih zadataka Akademije je da uspostavi saradničku mrežu sa kvalitetnim i zainteresovanim naučnicima i umjetnicima, što bi značajno obogatilo kadrovski resurs neophodan za ostvarenje važnih projekata. Neophodno je mladim naučnicima omogućiti da se iskažu kroz projekte Akademije pod mentorstvom akademika BANU.

14.4. Saradnja

Od posebne važnosti je da Akademija uspostavi i razvije saradnju sa svim zainteresovanim stranama koje mogu biti od koristi za ostvarenje planova i cilja BANU.

Značajna bi bila saradnja sa bošnjačkim organizacijama i ustanovama, a posebno univerzitetima. Uspostava saradnje sa drugim akademijama nauka i umjetnosti može biti od posebne važnosti za BANU, kao i uspostava i razvijanje saradnje sa državnim organima i ustanovama koje se bave naukom i umjetnošću. Posebnu pažnju Akademija treba pridavati pojedincima i fondacijama koje izdašno obezbjeđuju finansijska sredstva za njen rad.

14.5. Status

Kako bi ostvarila osnovne pretpostavke za rad, BANU će se nastojati izboriti za status ustanove od javnog značaja u zemljama gdje su Bošnjaci autohtoni (BiH, Srbija, Crna Gora, Kosovo, Makedonija). To je ostvarivo donošenjem posebnih zakona ili odluka nadležnih organa tih zemalja ili potpisivanjem posebnih ugovora između Akademije i tamošnjih vlasti.

* * *

Dugoročno, Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti svoje djelovanje može smatrati uspješnim u mjeri misaonog i naučno-umjetničkog doprinosa individualnoj i kolektivnoj slobodi bošnjačkog naroda i drugih građana na širem bošnjačkom životnom prostoru.

Uspjeh ove akademije ocijenit će buduće generacije i u odnosu na njen doprinos očuvanju i afirmaciji bošnjačkog nacionalnog identiteta, kroz unapređenje svijesti i vrjednovanje slobodne misli pojedinaca, a posebno pripadnika bošnjačke intelektualne elite.

Doprinos pojedinačnoj i kolektivnoj plemenitosti bošnjačkog naroda i njegovog okruženja predstavlja rezultat koji će u značajnoj mjeri odrediti stepen uspjeha ove akademije.

Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti predstavlja zvijezdu vodilju za očuvanje dostojanstva i ljudskosti svakog Bošnjaka.

15. REZIME

Studiju *Akademija nastanak, razvoj i značaj sa posebnim osvrtom na Bošnjačku akademiju nauka i umjetnosti (BANU)* nastojali smo obraditi sa više aspekata, kako smo to već u uvodnom poglavlju pojasnili jer smatramo da fenomen spoznaje i znanja i njegovog korporativnog udruživanja ima najvažniju ulogu u strateškom formiranju, očuvanju, unapređenju i kreiranju sudbine ne samo jednoga naroda već cijelog čovječanstva, odnosno ispunjenju čovjekove uloge na Zemlji kao nosioca emaneta njenog očuvanja koji mu je povjerio Dragi Bog. Iz tog razloga smo i nastojali u prvom dijelu studije nekoliko poglavlja posvetiti univerzalnim temama i rasvijetliti fenomene koji se prelamaju kroz cjelokupnu povijest ljudske spoznaje i poimanja znanja, pogotovu što živimo u vremenu opće globalizacije koja prijete da status akademske slobodne i autentične misli svede isključivo pod upotrebnu kategoriju servisa vlastitih ciljeva, što dovodi do opasnosti promjene klatna pokretačkih energija, to jest da akademska i intelektualna pregnuća postanu podčinjena različitim ideologijama i pokretima, umjesto da sama proizvode i provociraju nove općekorisne ili podržavaju već provjerene koncepte i mjerila koji su u prethodnom periodu bili od univerzalne vrijednosti čovječanstvu. Konačni cilj nam je bio da civilizacijska znanja, vještine i iskustva provjerimo na slučaju Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti i intelektualnih kapaciteta bošnjačkog naroda u cjelini, dokažemo potrebu i opravdanost postojanja ove najznačajnije naučne institucije u našem narodu, prepoznamo njenu ulogu u društvu i damo vlastite prijedloge, proizišle iz višedimenzionalnog sagledavanja predmetne problematike, za dalje unapređenje njenog rada i strateških polja kojima se dugoročno mora posvetiti.

Sve postavke od kojih smo krenuli nastojali smo u istraživačkom postupku dokazati i analizom doći do relevantnih zaključaka i teza. U poglavlju *O znanju* bavili smo se fenomenom znanja kroz dijahronu sliku njegovog poimanja kao naučne doktrine o spoznaji koja se sastoji iz procesa traganja za istinom, odnosno etičkim običajima i uvjetnim okolnostima odvijanja tog procesa. Nastojali smo ekskurzijom do antičkih mislilaca proniknuti u današnje zapadne epistemološke obrasce mišljenja koji se uglavnom oslanjanju na shvatanju znanja prema elejskoj školi i Aristotelu kao izažavanje sumnje u postojanje nečega i racionalno dokazivanje istog radi njegove upotrebe u opću korist i sofista koji uvijek i u sve sumnjaju, pa čak i kada im se predoče jasni dokazi o

postojanju istog. Dokazali smo da se na ova dva principa razvija cjelokupna zapadna znanost, pogotovu nakon njihovih potvrda među zagovornicima empirizma i racionalizma od strane vodećih evropskih renesansnih i potonjih mislilaca. Zatim smo sagledavali spoznaju i znanje kod islamskih mislilaca dokazujući da su se islamski filozofi u procesu spoznaje uvijek rukovodili racijom i u skladu sa Božijom Objavom i praksom Poslanika Muhammeda a.s., te da su kasnije nijanse među njima nastajale u metodološkim pitanjima, odnosno u tome da li u svom rasuđivanju više pažnje posvećuju samo racionalnoj ili i duhovnoj spoznaji. Nakon ovih osnovnih postavki pokušali smo sagledati postojeće defincije znanja i potvrdili stav da su sve manjkave i nedostatne da obuhvate znanje u cjelini. Zatim smo dokazali da danas preovladavajući skepticizam kao metoda mišljenja koja počiva na ontološkim i epistemološkim principima urušava sam sebe, jer je nekadar da do kraja isprati cjelokupni saznanj proces. Također smo, u narednom odjeljku posvećenom klasifikaciji znanja, dokazali da se cjelokupno znanje dijeli na znanje spoznano prema suštini spoznavajućeg i znanje spoznano posredstvom označenog koje predstavlja spoznavajući predmet. Zatim smo komparirali shvatanja znanja i spoznaje i zapadno-helenskom i islamskom civilizacijskom krugu, utvrđujući da se i prema izvornom Platonovom učenju sadržanom u njegovim dijalozima i prema mišljenjima islamskih mislilaca poput Suhraverdiya znanje i spoznaja shvataju kao univerzalne vrijednosti koje podjednako pripadaju cijelome čovječanstvu čime se ruši zapadnjački kliše o znanju i spoznaji kao partikularnim vrijednostima. Sljedeći odjeljak djelimično prevazilazi iz prethodnog zaključka i dokazuje postojanje posebnog metoda konceptualizacije spoznaje i njegovih modaliteta u islamskoj misli koji se temelje na konceptu *ilma* kao težnje za sveobuhvatnim znanjem i spoznajom svih datosti kroz manifestacije: informacije i tačke gledišta, prirodnih zakona i teoretske dobrobiti između mnoštva hipoteza. Na kraju, dokazali smo i posljednju hipotezu iz ovog poglavlja i utvrdili na osnovu Aristotelove *Metafizike* i Gazalijeve *Istinitosti islama* da iskonsko znanje ima jedinstvenu univerzalnu vrijednost sadržanu u teološkom znanju, nasuprot drugim naukama partikularnog karaktera.

Udruživanje naučnika i mislilaca kroz insitucije i njegov značaj za razvoj kulture i civilizacije prikazali smo kroz hronološko sagledavanje nastanka i razvitka akademije i akademske misli, modaliteta korporativnog organiziranja u različitim društvima i kulturno-civilizacijskim okvirima pokušavajući da prepoznamo koncepte na kojima počivaju savremene institucije ovog tipa. Iz tog razloga smo posebnu pažnju ukazali antičkim institucijama ove vrste, počevši od Platonove

Academie kao elitističke institucije osmišljene da izgrađuje svrsishodne mislioce i upravitelje državom i društvom radi općeg dobra do Epikurovog *Vrta*, kao škole izgradnje mislilaca koji će plodove vlastitih spoznaja koristiti isključivo za svoje i potrebe sopstvene udruge, odnosno začetaka hedonističkog akademizma. Ustvrdili smo da se odrazi ovih dvaju sistema oslikavaju na veći dio današnje zapadnjačke civilizacije. Zatim smo se posvetili razvoju naučnih institucija muslimanskog svijeta, s posebnim osvrtom na bagdadski *Bejtu-hikeme/Kuću mudrosti*, te kairske i kordobske udruge ove vrste utvrđujući da su ove institucije sabirale najznačajnije mudrace i mislioce svog doba i prikupljale znanja iz svih naučnih disciplina i isto nudile čovječanstvu kao zajedničku vrijednost, o čemu svjedoči i današnje postojanje Univerziteta Sorbona, jer su svoje ubjeđenje temeljili na shvatanju znanja kao univerzalne vrijednosti. Tim slijedom smo i analizirali postojanje savremenih evropskih akademija nauka i umjetnosti utvrđujući princip prema kome su se nacionalne akademije razvijale u zemljama bez gornjeg doma parlamenta – Senata – kao njegovo nadomješćivanje, dok su zemlje koje su imale dvodijelni zastupnički mehanizam dozvolile formiranje većeg broja akademija, pa čak i onih koje tretiraju posebne naučne discipline ili umjetnosti.

Također, dokazali smo hipotezu o nespornom utjecaju muslimanske naučne misli na razvoj evropske nauke, posebno njenu ukorijenjenost u tekovine i dostignuća muslimanske renesanse, čime smo dodatno potkrijepili tezu o univerzalnosti znanja i spoznaje u islamskom konceptu i, u velikom broju slučajeva, neprincipijelnom odnosu evropskih naučnika prema svojim izvorima koji su izdašna dostignuća islamskih učenjaka crpili i predstavljali kao vlastita.

Hipotezu o doprinosu vjerskih autoriteta u kšćanstvu, judaizmu i islamu utemeljenju i razvoju naučne misli u potpunosti smo dokazali i time onemogućili dalje pokušaje pravljenja distinkcije između religije i njenih promotora i jasne i precizne naučne misli. Ustvrdili smo da je savremena nauka kakvu danas poznajemo izrasla iz misli teologa i teoloških pregalaca na polju uzdizanja znanja i spoznanje, poput Aurelija Augustina, Tome Akvinskog, Martina Lutera i Makarija III, El-Gazalija, Ibn Tejmije, Jamaluddin al-Afganiija, Muhammeda Abduhua, Muhammeda Rashida Ridaa i drugih. Također smo dokazali da su teološki mislioci i pregaoci imali istovjetnu ulogu i u razvoju nauke, naučnih institucija i mislilaca na Balkanu.

Bavili smo se i fenomenom krize akademske elite u odnosu na izazove savremene civilizacije i dokazali da slabosti savremene akademske elite leže u njenoj kohabitaciji sa državnim sistemima i političkim moćnicima, odnosno naslijeđenom povlaštenom statusu u društvu i nuspojavama koji proizvodi tako privilegovan položaj bez potrebe za konstantnim dokazivanjem i radom, što za posledicu ima dominaciju političke elite nad akademskom. Također smo predložili i način prevazilaženja ovog problema.

U narednom poglavlju smo tretirali akademije nauka i umjetnosti u okruženju životnog prostora Bošnjaka i ustvrdili njihovu ulogu u društvenim procesima koji su ozbiljno i dugoročno određivali položaj Bošnjaka kao naroda od XIX vijeka do danas. Na sličan način smo tretirali i Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine kao državnu i nadnacionalnu akademiju, njenu ulogu i značaj.

Zatim smo napravili prohod kroz obrazovne institucije Bošnjaka, njihov nastanak, razvitak i ulogu u očuvanju, unapređenju i promovisanju univerzalnih i nacionalnih vrijednosti ovog naroda i cjelokupne kulture Balkana i svijeta. Ustvrdili smo da je osnovna obrazovna institucija Bošnjaka u osmanskome periodu bila sibjan-mekteb, zatim medresa – kojih je bio nemali broj, ruždije i druge specijalizovane škole koje postoje u kontinuitetu od nekoliko vijekova čime se dokazuje konstantnost organizovanog obrazovanja kod Bošnjaka i njihova stalna svijest o važnosti znanja i nauke. Također smo tretirali tradiciju univerziteta kod Bošnjaka od perioda srednjovjekovlja i Univerziteta dobrih Bošnjana do svih danas postojećih univerziteta sa primarno bošnjačkom ulogom u njihovom nastanku, razvitku i egzistenciji, odnosno uticaju na opće obrazovanje i spoznaju Bošnjaka i institucija u kojima se formira današnja intelektualna elita ovog naroda.

Smatrali smo bitnim ukazati na kontinuitet akademske misli i vrhunskog umjetničkog pregalaštva Bošnjaka u minulim vjekovima. Nastojali smo imati izuzetno strogu selekciju odabira autora koje ćemo predstaviti, i to prema kriterijima ukopnog doprinosa nauci i umjetnosti i utjecaja na sljedeće generacije, odnosno percepciju i rasprostranjenost njihovog djela i umjetnosti kako među samim Bošnjacima tako i drugim narodima. Kao što smo već kazali, možda ovaj pristup ne osigurava cjelovitost teme, ali to nam i nije krajnja namjera, već smo ovim poglavljem htjeli pokazati kontinuitet pojedinaca iz bošnjačkog naroda koji su samopregalaštvom, uglavnom bez

institucionalne podrške, dostizali vrhunske domente u nauci i umjetnosti. Istražujući materijal za ovo poglavlje studije, uvjerali smo se da sličnih biografija Bošnjaka ima na stotine, te da je ovih četrdeset i nekoliko koliko smo mi odabrali samo mali isječak iz ukupnog kulturnog i duhovnog naslijeđa našeg naroda.

U nastavku studije pisali smo o *Razlozima za osnivanje Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti*, potrebama Bošnjaka za postojanjem ovakve institucije, načinu na koji je društvo dočekalo njenu pojavu, tretirajući dvije vrste negativnih pojava - jednu koja dolazi spolja, od strane nebošnjaka i drugu unutarbošnjačku negativnost koja je posljedica inferiornosti samih Bošnjaka i njihove još uvijek male spremnosti da vrjednuju sebe i svoje vrijednosti. Tako u prilog govore i izazovi i prepreke s kojim su se osnivači i rukovodstvo BANU susretali u periodu rješavanja njenog pravno-formalnog statusa. Da bismo pokazali svu vrijednost BANU, u jednom odjeljku ovog poglavlja dali smo osnovne biografske reference dvadeset i dva osnivača i dvanaest izabranih članova BANU u prvom izbornom krugu. Pored ljudskih resursa, postojanje BANU opravdavaju i konkretni projekti kakav je Glasnik BANU, čiji smo prvi broj temeljno predstavili u posebnom odjeljku.

U poglavlju *Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti i bošnjački narod* dali smo vlastito mišljenje o poimanju uloge i značaja ove institucije za Bošnjake u cjelini, koje se temelji na stavu da BANU i njeni akademici trebaju biti stjecište kvalitativne misli čiji je zadatak da razvija strategije očuvanja i unapređenja ključnih vrijednosti bošnjačkog naroda, u prvom redu države Bosne i Hercegovine, vjerskog, nacionalnog i kulturnog identiteta. Da bismo to postigli potrebno je osloboditi bošnjačke mislioce i intelektualce mentalnog obruča inferiornosti, što je preduslov rađanja slobodne i autentične naučne i umjetničke misli. U tom pogledu, BANU doživljavamo kao emancipatora bošnjačke intelektualne elite i njenog oslobađanja, što je ujedno i put razvoja autentične intelektualne elite Bošnjaka koja neće zapasti u zamku uskogrudog konformizma, servilnosti i indolentnosti, što za posljedicu ima akademsku i intelektualnu korupciju i degradaciju.

Sadržaj dvanaestog poglavlja nadovezuje se na prethodnu tematiku, jer smo smatrali važnim posvetiti pažnju sagledavanju odlika akademske misli kao izazova za bošnjačke akademike, naročito u periodu opće globalizacije koja nameće posebna pravila u sferi nauke i umjetnosti, gdje

se sve manje vrjednuje, pa čak i opstruira slobodna i autentična misao, a naučnici i umjetnici pretvaraju u sitne dijelove globalnog mehanizma. Ovaj proces sagledat ćemo kroz posebne odjeljke koji će tretirati nacionalnu, etičku, kritičku i slobodnu misao.

Da bi ova radnja imala zaokruženu cjelinu, razmatrali smo i unutrašnje ustrojstvo BANU i utvrdili da prema postojećim kvalitativnim resursima i potrebama bošnjačkog naroda koncepcija od pet zasebnih odjeljenja zadovoljava potrebe šire društvene zajednice.

Na koncu, u završnom poglavlju, dali smo preporuke i zaključke koje bi sama BANU trebala razmotriti, a tiču se našeg poimanja prioriteta rada Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti. Prema našem mišljenju, ova institucija bi se u narednom periodu trebala baviti strateškim projektima, kao što su: strategija prevencije ponovnog genocida, strategija očuvanja kulturne baštine i tradicije, strategija očuvanja i unapređenja kulturnog identiteta, strategija dijaloga i saradnje sa susjednim narodima, strategija nacionalne i državne politike u svjetlu nastupajućih integrativnih procesa i aktualne globalizacije, strategija nacionalne politike mira i stabilnosti u regionu, strategija demografskog razvoja, strategija socijalno-ekonomskog razvoja, nacionalna strategija odgoja i obrazovanja, strategija afirmacije mladih, strategija zaštite majke i djeteta... Pored toga, naveli smo i nekoliko važnih projekata za koje smatramo da BANU mora imati kapaciteta da, ukoliko se radi o već započetim, podrži njihovu realizaciju i sama ih iznese, ukoliko je riječ o projektima koji još uvijek nisu započeti. U prvom redu mislimo na projekte *Rječnika bosanskoga jezika*, *Enciklopedije sandžacko-bošnjačke književnosti*, *Historije Bosne i Bošnjaka*, *Historije Sandžaka*, *Enciklopedije Bosnica* i *Mape bošnjačke kulture*.

LITERATURA

1. Ademović, Fadil: *Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini*, Nezavisna unija profesionalnih novinara BiH, Sarajevo 1997., str. 23-27.
2. Adilović, Zuhdija: *Hasan Kafija Pruščak i njegovo djelo (951-1024 / 1544-1615) Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere: komentar Tahavijeve poslanice iz akaida*, Islamska pedagoška akademija, Zenica 2004.
3. Adriányi, Gabriel: *The Church in the Modern Age*, vol 10, Crossroad, ST. Louis 1981., str. 489.
4. Akšamija, Mehmed: *Preduvjeti za vizualnu analizu novog logotipa i znaka Univerziteta u Sarajevu*, (neobjavljen rad), Sarajevo, 2015.
5. Akvinski, Toma: *Izabrano djelo*, Globis, Zagreb 2005.
6. Akyol, Mustafa: *Islam's Tragic Fatalism*, New York Times, 23. september 2015.
7. Antić, Ljubomir: *Velikosrpski nacionalni programi: ishodišta i posljedice*, Golden Marketing d.o.o., Zagreb 2007.
8. Bajramović, Muhamed; Kozlić, Spahija; Lemeš, Samir; Borić, Aras; Ekinović, Jasminka; Arnaut, Mediha: *Petnaest godina Univerziteta u Zenici: 2000-2015*, Zenica 2015.
9. Aristotel: *Organon*, Kultura, Beograd 1970.
10. Aristotel: *Topika, Sofistička opovrgavanja*, Paidea, Beograd 2008.
11. Arnautović, Suad: *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo 1996.
12. Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Bošnjačka književnost u sto knjiga, BZK "Preporod", Sarajevo 2007.,
13. Bašagić, Safvet-beg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine: od g. 1463-1850*, autorsko izdanje, Sarajevo 1900.
14. Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1971.
15. Blažević, Robert: *Uvod u povijest filozofije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2010.

16. Bečković Matija: *In Memory Skender Kulenović his birth (1910-2010)*, SANU, Beograd 2011.
17. Begić, Mithad: *Umjetnost pripovijedanja*, Veselin Masleša, Sarajevo 1984.
18. Begić, Mithad: *Eseji i kritike*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK "Preporod", Sarajevo 2004.
19. Bašeskija, Mula Mustafa Ševki: *Ljetopis*, Sarajevo publishing, Sarajevo 1997.
20. Berber, Mirsad; Šarčević, Abdulah: *Mersad Berber*, E&A, Zagreb 2000.
21. Berber, Mirsad: *Srebrenica - likovna monografija*, E&A, Zagreb 2011.
22. Berber, Mersad; Karamehmedović, Muhamed; Selimović, Meša; Andrić, Ivo: *Mersad Berber*, Control Data Arts, USA 1980.
23. Berkeley, George: *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, Hackett Publishing, 1982.
24. Bern, Žan: *Platon i akademija*, Plato, Beograd 1998.
25. Birch, Thomas: *The History of the Royal Society of London for Improving of Natural Knowledge, from Its First Rise As a Supplement to the Philosophical Transacti*, reprinted, Biblio Bazaar, Charleston 2010.
26. Brezina, Corona: *Al-Khwarizmi: The Inventor of Algebra*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.
27. Bristrić, Senahid: *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, Gazi Husrevbegova medresa u Sarajevu, Sarajevo 1998.
28. Brosius, Christiane; Wenzlhuemer, Roland: *Transcultural Turbulences: Towards a Multi-Sited Reading of Image Flows*, Springer Science & Business Media, Heidelberg 2011.
29. Burns, Willam E: *The Scientific Revolution: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, London 2001.
30. Bužančić, Vlado: *Mersad Berber [opus 1960-1996]*, SOL Intercontinental/Kerschhoffset, Zagreb/Ljubljana 1997.
31. Carmichael, Ruth Margaret: *Robert de Sorbon and the Early History of the Sorbonne*, University of California. USA 1920.
32. Chapra, M. Umer: *Muslim Civilization: The Causes of Decline and the Need for Reform*, Kube Publishing Ltd, Leicestershire 2015.

33. Cerić, Mustafa: *Islam u Bosni*, El-Kalem, Sarajevo 1994.
34. Cerić, Mustafa: *Roots of synthetic theology in Islam: a study of the theology of Abū Mansūr al-Māturīdī*, International Institute of Islamic Thought and Civilization, Kuala Lumpur 1995.
35. Cigar, Norman: *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad Muslimanima Balkana*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 2001.
36. Classen, Albrecht: *Handbook of Medieval Studies: Terms – Methods – Trends*, vol 1., Walter de Gruyter, Berlin/New York 2011.
37. Closs, August: *Introductions to German Literature: Twentieth century German literature*, vol 4, Cresset Press, London 1969.
38. Craig, Edward: *Routledge Encyclopedia of Philosophy: Index*, Taylor & Francis, London 1998.
39. Crosland, Maurice: *Science Under Control: The French Academy of Sciences 1795-1914.*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
40. Ćatić, Musa Ćazim: *Sabrana djela*, I i II, Narodni Univerzitet, Tešanj 1968.
41. Ćurić, Hajrudin: *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983.
42. Čaušević, Džemaludin; Pandžo, Muhamed: *Kur'an Časni*, Sarajevo 1937.
43. Čuvalo, Ante: *The A to Z of Bosnia and Herzegovina*, Scarecrow Press, 2010.
44. Dignas, Beate; Winter, Engelbert: *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
45. Dizdar, Mak: *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo 1969.
46. Dizdarević, Faruk: *Ćamil gora razgovora: savremenici o Ćamilu Sijariću*, Unireks, Podgorica 2006
47. Del Guidice, Piero: *La bara di Sarajevo/Abdulah Sidran*, Edizione, Trieste 1996.
48. DeLong-Bas, Natana J: *Notable Muslims: Muslim Builders of World Civilization and Culture*, Oneworld, 2006.

49. Dunhua, Zhao: *Dialogues of Philosophies, Religions and Civilizations in the Era of Globalization*, Concil of Research in Values and Philosophy, 2007.
50. Duraković, Enes: *Pjesništvo Skendera Kulenovića*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983.
51. Duraković, Enes: *Riječ i svijet: studije i eseji o bosanskohercegovačkim pjesnicima dvadesetog vijeka*, Svjetlost, Sarajevo 1988.
52. Duraković, Enes: *Pjesme, prepjevi, eseji / Musa Ćazim Ćatić*, Sarajevo, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK Preporod, Sarajevo 2002.
53. Duraković, Enes: *Alija Isaković: djelo univerzalnog duha*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2005.
54. Džanko, Muhidin: *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, Dobra knjiga, Sarajevo 2008.
55. Džanko, Muhidin: *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet: Vitez pera i mejdana): intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo publishing, Sarajevo 2006.
56. Đaković, Luka: *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Tom 1, Globus, Zagreb 1985.
57. Đurić, Miloš: *Istorija helenske književnosti u vremenu političke samostalnosti*, Naučna knjiga, Beograd 1951.
58. Đurić, Miloš: *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd 1976.
59. Ediger, M.: *Improving School Administration*, Discovery Publishing House, 2010.
60. Edwards, Mark: *Neoplatonic Saints: The Lives of Plotinus and Proclus by Their Students*, Liverpool University Press, Liverpool 2000.
61. El-Hibri, Tayeb: *Reinterpreting Islamic Historiography: Harun Al-Rashid and the Narrative of the Abbasid Caliphate*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
62. Esposito, John L.; Kalin, Ibrahim: *500 Most Influential Muslims in the World*, Gallup Press, New York 2009.
63. Feldman, Burton: *The Nobel Prize: A History of Genius, Controversy, and Prestige*, Arcade Publishing, New York 2001.

64. Filan, Kerima: *Geminirani konsonanti u Ljetopisu Mula Mustafe Bašeskije (47-48)*, POF 50, Sarajevo 2002., str. 437-447.
65. Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika XX vijeka*, Sejtarija, Sarajevo 1988.
66. Filipović, Muhamed: *U traganju za ljudima i zavičajem: portreti značajnih Bosanaca XX vijeka*, ANUBiH, Sarajevo 2007.
67. Filipović, Muhamed; Duraković, Nijaz: *Tragedija Bosne*, Valter., Sarajevo 2002.
68. Frängsmyr, Tore: *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences, 1739-1989*, Science History Publications, USA 1989.
69. Ferry, Georgina: *Dorothy Hodgkin: A Life*, Bloomsbury Academic, London 2014.
70. Filipović, Muhamed: *U traganju za ljudima i zavičajem: portreti značajnih Bosanaca XX vijeka*, ANUBiH, Sarajevo 2007.
71. Filipović, Muhamed: *Bosanski duh u književnosti — što je to*, Život, broj 4, Sarajevo 1967.
72. Filipović, Vladimir: *Filozofski rječnik*, Matica Hrvatska, Zagreb 1965.
73. Finkel'shtein, Andrei Mikhaïlovich: *Rossijskaia Akademiia nauk mezdu Marsom i Jupiterom*, Nauka, Moskva 2001.
74. Fleming, Alice Mulcahey: *Martin Luther King, Jr: A Dream of Hope*, Sterling Publishing Company, Inc., USA 2008.
75. France, Antole: *Epikurov vrt*, prevela Jelena Skerlić-Ćorović, I. Đ. Đurđević, Beograd 1920.
76. Gazić, Lejla, *Ali-Fehmija Džabić kao kritičar klasične arapske poezije*, POF 35/1985, Sarajevo 1986.
77. Giuffré, Guido: *Safet Zec: dela 1959-1998*, SOL Intercontinental, Ljubljana 1998.
78. Glasnik BANU, br. I, Sarajevo/Novi Pazar 2015.
79. Glick, Tomas; Livesay, Steven; Wallis, Faith: *Medieval Science, Technology, and Medicine*, An Encyclopedia, Routledge, New York 2014.
80. Gavrankapetanović, Munir: *Bez klonuća i bez straha: sjećanja mladog Muslimana*, Sarajevo publishing, Sarajevo 1999.
81. Gnjatović, Milan: *Srpska akademija nauka i umetnosti 1886-1986*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1987

82. Graham, Jon E: *Books on Fire: The Destruction of Libraries Throughout History*, Lucien X. POLASTRON, 2007.
83. Graves, Robert: *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd 1995.
84. Ghutrie, W.K.C: *Povijest grčke filozofije*, Knjiga V, Kasni Platon i Akademija, Naklada Jurčić, Zagreb 2007.
85. Hadžijahić, Muhamed: *In memoriam*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, broj 1, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 1972.
86. Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, El-Kalem, Sarajevo 1990.;
87. Haven, Kendel: *100 Greatest Science Inventions of All Time*, Libraries Unlimited, London 2006., str. 21-23.
88. Handžić, Mehmed: *Izabrana djela, I-VI*, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
89. Heidegger, M: *Kant i problem metafizike*. Mladost, Beograd 1979.
90. Hodžić, Sead: *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualca, Sarajevo 1998.
91. Horvat, Martin; Bastaić, Konstantin; Sirotković, Hodimir: *Rječnik historije države i prava*, Informator, Zagreb 1968.
92. Hotaling, Edward: *Islam Without Illusions: Its Past, Its Present, and Its Challenge for the Future*, Syracuse University Press, Syracuse 2003.
93. Huković, Muhamed; Kasumović, Ahmet; Smailović, Ismet: *Muhamed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla 1990.
94. Huković, Muhamed: *Zbornik alhamijado književnosti*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", Sarajevo 1997.
95. Hume, David: *An Enquiry Concerning Human Understanding: Revision of Great Book*, VM eBooks, 2016.
96. Hunt, Courtney: *The History of Iraq*, Greenwood Publishing Group, New York 2005.

97. Husaini, S. Waqar Ahmed: *Islamic Thought in the Rise and Supremacy of Islamic Technological Culture: Water Resources and Energy*, Goodword Books, India 2001
98. Husserl, Edmund: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente, Phänomenologie*, Hrsg. W. Biemel, Husserliana Bd. VI, M. Nijhoff, Den Haag 1962.
99. Ibrahimagić, Omer: *Bosna i Bošnjaci: Država i narod koji su trebali nestati: Zbirka pravnih i političkih eseja*, Svjetlost Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 1996.
100. Ibrišimović, Nedžad: *Knjiga Adema Kahrimana napisana Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem*, Ljiljan, Sarajevo 1994.
101. Idrizović, Muris: *Mehmed Šakir Kurtćehajić uz stogodišnjicu „Sarajevskog Cvjetnika“*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, Sarajevo 1969., str. 353-358.
102. Imaduddin, M.S: *Muslim Spain 711-1492 a sociological study*, Brill, Leiden 1981.
103. Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo 1997.
104. Mustafa Imamović 45 godina naučnog i publicističkog rada, zbornik radova, Insititut za historiju Sarajevo, Sarajevo 2010.
105. Imamović, Enver: *Korijeni Bosne i bošnjaštva*, Oko, Sarajevo 1995.
106. Isaković, Alija: *Biserje*, izbor iz muslimanske književnosti, Stvarnost, Zagreb 1972.
107. Isaković, Alija: *Hodoljublje: izbor bosanskohercegovačkog putopisa i građa za bibliografiju 1842-1970*, Svjetlost, Sarajevo 1973.
108. Isaković, Alija: *Rječnik bosanskoga jezika: (karakteristična leksika)*, Bosanska knjiga, Ljubljana/Sarajevo 1995.
109. Isaković, Zehrudin: *Biografija Alije Izetbegovića*, Muzej "Alija Izetbegović", Sarajevo 2012.
110. Isle, Mick: *Aristotel: Pioneering Philosopher and Founder of the Lyceum*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.
111. Jahić, Dževad: *Platforma za osnivanje Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti*, str. 2., Sarajevo 2011.

112. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail: *Gramatike bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica 2000.
113. Jahić, Dževad: *Ustraga*, El-Kelimeh, Novi Pazar 2010.
114. Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika*, I-VII, Akademija/Vrijeme, Sarajevo 2010-2014.
115. Jahić, Adnan: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije: (1918-1941)*, BNZH, Zagreb 2010.
116. James, Wiliams: *Essays in Radical Empiricism*, Longsman, Gree and CO, London 1912.
117. Jašović, Predrag: *Iz Fenikosova gnijezda*, Biblioteka Muhmed Abdagić, Sjenica 2015.
118. Jeger, Verner: *Teologija ranih grčkih filozofa, Gifordova predavanja 1936.*, Službeni glasnik, Beograd 2007.
119. John Locke: *An Essay Concerning Humane Understanding*, 谷月社, 2015.
120. Kahrman, Ferid: *Hrvatsko-bošnjačke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1996.
121. Kadribegović, Aziz; Alibašić, Ahmet; Tucaković, Ekrem: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini: dvije decenije reisu-l-uleme dr. Mustafe Cerića*, Centar za napredne studije, Sarajevo 2012.
122. Kajan, Ibrahim: *Dr. Smail Balić i „Bosanski pogledi“*, Izlaganje na simpoziju „Hercegovački naučnici / znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini“, održan u siječnju 2016. – www.bosnjaci.net
123. Kamberović, Isma: *Sudionici prošlosti*, Godišnjak BZK Preporod, godina XII, Sarajevo 2012
124. Kasumović, Ahmet; Mønnesland, Svein: *Bosansko-turski rječnik / Muhamed Hevai Uskufi, 1631.*, Općina Tuzla/Ministarstvo obrazovanja Federacije Bosne i Hercegovine, Tuzla/ Sarajevo 2011.
125. Kasumović, Ismet: *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar 1999.

126. Kazancıgil, Aykut: *Osmanlılarda bilim ve teknoloji*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
127. Khan, Mohammed Sharif; Saleem, Mohammed Anwar: *Muslim Philosophy and Philosophers*, APH Publishing, New Delhi 1994.
128. Khan, Aiša: *Avicenna (Ibn Sina): Muslim Physician and Philosopher of the Eleventh Century*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.
129. Kennard, Fredrick: *Thought Experiments: Popular Thought Experiments in Philosophy, Physics, Ethics, Computer Science & Mathematics*, Lulu.com, online edicion.
130. Kamberović, Isma: *Sudionici naše povijesti*, Godišnjak, godina XI, BZK Preporod, Sarajevo 2011.
131. Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Narodno blago*, Sejtarija, Sarajevo 1997.
132. Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg: *Istočno blago*, Svjetlost, Sarajevo 1986.
133. Karahasan, Dževad: *Knjiga vrtova*, Antibarbarus, Zagreb 2002., str. 393-394.
134. Karahasan, Dževad: *Istočni diwan*, Muslimanska književnost XX vijeka, Svjetlost, Sarajevo 1991.
135. Karahasan, Dževad: *Sjeme smrti*, Conectum, Sarajevo 2012.
136. Karahasan, Dževad: *Dnevnik selidbe*, Durieux, Zagreb 1995.
137. Karahasan, Dževad: *Izyještaj iz tamnog vilajeta*, Dobra knjiga, Sarajevo 2007.
138. Karčić, Fikret; Furat, Ayşe Zisan: *Historijske osnove visokog obrazovanja u Sarajevu - osmanski period*, Univerzitet u Istanbulu,
139. Karić, Enes: *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, Ljiljan, Sarajevo 2002.
140. Karić, Enes: *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, Tom 1, El-Kalem, Sarajevo 2004.
141. Kenneth R. Samples, *Top Ten Things Augustine Contributed to Philosophy*, Part I, 2012.
142. Kerović, Atvija: *Prilog za bibliografiju Huseina Bašića i literature o njemu*, Almanah, br. 39-40., Podgorica 2008., str. 367-383.

143. Kovač, Nikola: *Ćamil Sijarić kao pripovjedač*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Priština 1983.
144. Ključanin, Zilhad; Levy, Bernard Henry: *Alija Izetbegović - dostojanstvo ljudskog izbora*, Oko, Sarajevo 2005.
145. Kreševljaković, Hamdija: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo 1980.
146. Kreševljaković, Hamdija: *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1969.
147. Kokowski, Michal: *Copernicus's Originality: Towards Integration of Contemporary Copernican Studies*, Wydawnictwa Iln Pan, Pan 2004.
148. Kopetz, Hedwig: *Die Österreichische Akademie der Wissenschaften: Aufgaben, Rechtsstellung, Organisation*, Böhlau Verlag, Wien 2006.
149. Koplston, Frederik: *Istorija filozofije*, Tom 1, Grčka i Rim, BIGZ 1988.
150. Kostovicova, Denisa: *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Psychology Press, London 2005.
151. Koščak, Vladimir: *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, Osijek 1990.
152. *Kreševljaković, Hamdija: Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1969.
153. Kulenović, Skender: *Ponornica*, Nolit, Beograd 1977.
154. Kurjak, Asim: *Donald School Textbook of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology*, Jaypee Brothers Publishers, 2008.
155. Lagumdžija, Razija: *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici*, Oslobođenje, Sarajevo 1986.
156. Lagumdžija, Razija: *Djelo Meše Selimovića u književnoj kritici*, Oslobođenje, Sarajevo 1986.
157. Lajbnic, *Izabrani filozofski spisi*, Naprijed, Zagreb, 1980.
158. Lange, Erhard: *Die promotion von Karl Marx - Jena 1841*, DDR 1983.

159. Lavić, Osman: *Ulemanska i šejhovska porodica Muslihudina Užičanina iz XVII vijeka*, Anali GHB, BR. 25-26, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 2007., str. 111-127.
160. Lee, Kam-Lun Edwin: *Augustine, Manichaeism, and the Good*, Peter Lang, 1999.
161. Ličina, Đorđe; Rajić, Vlado: *Dnevnik o Jugoslaviji*, CiP, 1990.
162. Lindsey, David Michael: *The Beast in Sheep's Clothing: Exposing the Lies of Godless Human Science*, Pelican Publishing, USA 2005.,
163. Lesky, Albin: *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb 2001.
164. Lord, Albert B: *The singer of tales*, second edicion, Harvard University press, Harvard 2003.
165. Lynch, Jonh Patrick: *Aristotle's School; a Study of a Greek Educational Institution*, University of California Press, 1972.
166. Lyons, Henry: *The Royal Society 1660-1940.*, Cambridge University Press, Cambridge 1944.
167. Lyons, Jonathan: *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization*, Bloomsbury Publishing, USA 2010.
168. Lulat, Y. G-M: *A History of African Higher Education from Antiquity to the Present: A Critical Synthesis: A Critical Synthesis*, ABC-CLIO, 2005.
169. Ljubović, Amir; Nametak, Fehim: *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo 1999.
170. Ljubović, Amir; Grozdanić, Sulejman: *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut, Sarajevo 1995.
171. Makdisi, George *The Rise of colleges: Institutions of learning in Islam and the West*, Edinburgh University Press, 1981.
172. Malcolm, Noel: *Povijest Bosne*, Erasmus, Zagreb, 1995.
173. Masood, Ehsan: *Scinece and islam a history*, Icon books, London 2009.

174. Matvejević, Predrag: *Jugoslavensko pjesništvo NOB i revolucije*, Spektar, Zagreb 1983.
175. Mahmutćehajić, Rusmir: *Across the River: On the Poetry of Mak Dizdar*, Fordham Univ Press, New York 2011.
176. McClennan III, James E; Dorn, Harold: *Science and Technology in World History: An Introduction*, JHU Press, Baltimore 2015.
177. Međedović, Avdo: *Ženidba Smailagić Meha*, Edicija DOST, El-Kelimeh, Novi Pazar 2010.
178. Međedović, Avdo: *The wedding of Smailagic Meho*, Harvard University Press, Harvard 1974.
179. Mekić, Sejad: *A Muslim Reformist in Communist Yugoslavia: The Life and Thought of Husein Dozo*, Routledge, 2016.
180. Meisami; Julie Scott; Starkey, Paul: *Encyclopedia of Arabic Literature*, Том 1, Taylor & Francis, UK 1998.
181. Meri, W. Josef: *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Routledge, New York 2005.
182. Mertus, Julie: *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press, USA 1999.
183. Moguš, Miloš: *140 godina Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1861-2001.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2001.
184. Monoson, Sara: *Plato's Democratic Entanglements: Athenian Politics and the Practice of Philosophy*, Princeton University Press, 2000.
185. Morel, Pierre-Marie: *Epicure: la nature et la raison*, Vrin, Paris 2009.
186. Mitrović, Anđelka: *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1996.
187. Muhić, Ferid: *Avdin Meho*, Zbornik radova sa simpozijuma Epika Bošnjaka u Crnoj Gori, Murat Kurtagić – Avdo Međedović, Almanah, br. 31-32., Podgorica 2005., str. 247-255.
188. Мухиќ, Ферид: *Јазикот на филозофијата*, Култура, Скопје 1995.

189. Mulabdić, Edhem: *Zeleno busenje/Pripovijetke*, Edicija DOST, EL-Kelimeh, Novi Pazar 2010.
190. Mujezinović, Mehmed; Karčić, Ismet: *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo 1974.
191. Muratagić-Tuna, Hasnija: *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Damad, Novi Pazar 1993.
192. Mušić, Omer: *Poslanica šejha Muhameda Užičanina beogradskom valiji Muhamed-paši*, POF II, 1951., str. 185-195.
193. Nakičević, Omer: *Život i djelo Husein ef. Doze*, Zbornik radova sa naučnog simpozija, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 1998.
194. Nakičević, Omer: *Profesor Muhamed Taib Okić u ogledalu naučnih i znanstvenih krugova u BiH*, Gračanički glasnik, 33/17., str. 225-237.
195. Nametak, Alija: *Sarajevske uspomene*, knjiga 2, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1997.
196. Nametak, Abdurahman: *Musa Ćazim Ćatić*, Narodni univerzitet, Tešanj 1968.
197. Nametak, Alija: *Travka zaborava*, Svjetlost, Sarajevo 1991., str. 365.
198. Nametak, Alija: *Travka zaborava*, Preporod, Sarajevo 2002., str. 385-386.
199. Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Kalem, Sarajevo 1989.
200. Nametak, Fehim: *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1997.
201. N.N: *In memoriam: Mustafa Memić*, Almanah, broj 37-38., Podgorica 2007. godine, str. 165-168
202. Орел, В. М; Илизаров, Симон Семенович: *Российская академия наук, 275 лет служения России*, Янус-К, Москва 1999.
203. Parry, Milman; Lord, Albert Bates: *Serbo-Croatian Heroic Songs: Bihacka Krajina: Epics from Bihac, Cazin, and Kulen Vakuf*, Harvard University Press, Harvard 1980.
204. Pejanović, Đorđe: *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine*, Svjetlost, Sarajevo 1953.

205. Pejanović, Đorđe: *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529-1951*, Svjetlost, Sarajevo 1952.
206. Platon: *Država*, BIGZ, Beograd 2002.
207. Platon: *Protagora – Gorgija*, Kultura, Beograd 1968.
208. Platon: *Fedar ili o lepoti*, Narodne knjiga, Alfa, Beograd 1996.
209. Platon, *Timaj*, Mladost, Beograd 1981.
210. Platon: *Sofist*, Plato, Beograd 2000.
211. Philippides, Marios; Hanak, Walter K: *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies*, Ashgate Publishing, Ltd., UK 2011.
212. Purivatra, Atif: *Who is who among Bosniacs*, Council of the Congress of Bosniac Intellectuals, Sarajevo 2001.
213. Rastoder, Šerbo: *Husein Bašić – velikan pisane riječi (1938- 2007)*, Almanah, br. 39-40., Podgorica 2008.
214. Rastoder, Šerbo; Šabotić, Sait: *Leksikon Bošnjaka muslimana u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2016.
215. Redžepagić, Jašar: *Na raskršću vremena – od Kapetanovića do Mušovića*, Prishtine 2007.
216. Rizvić, Muhsin: *Kroz Gorski vijenac*, Svjetlost, Sarajevo 1989.
217. Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, El-Kalem, Sarajevo 1990.
218. Rizvić, Muhsin: *Književne studije, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK "Preporod"*, Sarajevo 2005.
219. Rooney, Anne: *The History of Medicine*, The Rosen Publishing Group, New York 2012.
220. Rushdi, Rased; Regis, Morelon: *Encyclopedia of the History of Arabic Science: Technology, alchemy and life sciences*, vol 3. CRC Press, 1996,

221. Sacks, David; Muray, Oswyn, Brody, Lisa R: *Encyclopedia of the Ancient Greek World*, Infobase Publishing, New York 2014.
222. Sentinella, Frane: *Sveti Augustin*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1975.
223. Sardar, Ziauddin: *O islamu, nauci i budućnosti*, Izbor tekstova, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2015.
224. Sarić, Safet: *Mulabdić: monografija*, Pedagoška akademija, Mostar 2002.
225. Smailović, Nerkez: *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990.
226. Selimović, Meša: *Sjećanja*, BIGZ, Beograd 1983.
227. Selimović, Meša: *Sjećanja*, BIGZ, Beograd 1983.
228. Smith, William: *Clasical dictionary of Greek and Roman biography and mitology*, Harper and brothers, New York 1884.
229. Scheppler, Bill: *Al-Biruni: Master Astronomer and Muslim Scholar of the Eleventh Century*, The Rosen Publishing Group, New York 2006.
230. Sholl, Jacob: *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, University of Michigan Press, Michigan 2009.
231. Shulak, Eugen Maria; Unterkofler, Herbert: *The Austrian School of Economics: A History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*, Ludwig von Mises Institute, Wien 2011.
232. Sidran, Abdulah: *Sarajevska zbirka*, BZK Preporod, Sarajevo 1999.,
233. Sidran, Abdulah: *Suze majki Srebrenice*, Bemust, Sarajevo 2009.
234. Sidran, Abdulah: *Otkup sirove kože*, Službeni glasnik, Beograd 2011.
235. Steffens, Bradley: *Ibn Al-Haytham: First Scientist*, Morgan Reynolds Pub., Greensboro 2007.
236. Stone, Peter G; Bajjal, Joanne Farchakh: *Destruction of Cultural Heritage in Iraq*, Boydell and Brewer ltd, New York 2008.
237. Sturdy, David J.: *Science and Social Status: The Members of the Academie Des Sciences 1666-1750.*, The Boydell Press, Rochester 1995.

238. Syed, Muzaffar Husein; Syed, Saud Akhtar; Usmani, B. D: *Concise History of Islam*, Vij Books India Pvt Ltd, New Dalhi 2011.
239. Šarčević, Abdulah: *Sfinga Zapada na kraju 20. stoljeća: iskustvo krize civilizacije: dramaturgija duha i samoiskustvo*, Bosanska knjiga, Tuzla 2000.
240. Šarif, M.M: *Historija islamske filozofije*, August Cesarić, Zagreb 1988.
241. Šehić, Nusret: *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo 1980.
242. Šidak, Jaroslav: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, Tom 1, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1969.
243. Šipovac, Neđo: *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975, Oslobođenje*, Sarajevo 1976.
244. Topčić, Zlatko: *The Best of the Members of the BH Writers' Association: Lexicon*, Udruženje književnika BiH, Sarajevo 2001.
245. Trencsényi, Balázs; Janowski, Maciej; Kopecek, Michal; Baár, Monika; Falina Maria: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*, Oxford University Press, Oxford 2016.
246. Ullah, Najib: *Islamic Literature: An Introductory History with Selections*, Washington Square Press, Washington 1963.
247. Volk, Lucia: *The Middle East in the World: An Introduction*, Routledge, New York 2015.
248. Zeller, Eduard: *Plato and older academy*, Longmans, Green and Co, London 1888.
249. Zvrko, Husein: *Ćamil Sijarić: pripovjedna proza*, Dobra knjiga, Sarajevo 2013.
250. Zulić, Arif: *Čovjek uspravnog hoda: prof. dr. Muhsin Rizvić 1930-1994*, Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo 1994.
251. Yıldız, Doğan: *Türk spor tarihi*, Eko Matbaası, Istanbul 1979.
252. Yurdaydın, Hüseyin G: *Matrakçı Nasûh*, Üniversite Basimevi, Ankara 1963.
253. Vukadinović, Srđan: *Djela Nedžada Ibrišimovića na bosanskohercegovačkim profesionalnim teatarskim scenama*, Brčko 2010.

254. Walsek, Helen: *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage*, Routledge, New York 2016.
255. *Seid Hasanefendić Trabzon: Monografija (1950-2004)*, Nepoznat izdavač, Sarajevo 2004.
256. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983.
257. *Интеллектуальная собственность*, Издања 1-6, Интеллектуальная собственность, Москва 2008.
258. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 21-22, Službeni list BiH, Sarajevo 2010.
259. Zbornik radova: *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zavičajni Klub Posušje, Zagreb 1995.
260. Zbornik radova sa znanstvenih skupova o hadži Mehmedu Handžiću održanih u Sarajevu i Zenici, El-Hidaje, Sarajevo 1996.
261. Zbornik radova sa simpozijuma „Epika Bošnjaka u Crnoj Gori, Murat Kurtagić – Avdo Međedović“, Almanah, br. 31-32., Podgorica 2005.
262. Zbornik radova sa znanstvenih skupova o hadži Mehmed Handžiću održanih u Sarajevu i Zenici, El-Hidaje, Sarajevo 1996.
263. Naučni skup „Vječnik književni likovi besmrtnika“, Odjek, Sarajevo 2007.
264. Europa Publications: *The International Who's Who 2004*, Psychology Press, 2003.
265. *Journal of perinatal medicine*, Vol 6.
266. <http://ssst.edu.ba/>
267. [http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=14533:lamiya-hadziosmanovic-dobitnica-nagrade-hasan-kaimija&catid=201&Itemid=458,](http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=14533:lamiya-hadziosmanovic-dobitnica-nagrade-hasan-kaimija&catid=201&Itemid=458)
268. http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=1171&Itemid=3
48
269. <http://fpn.unsa.ba/bs/nastavno-osoblje/prof-dr-smail-cekic/>
270. <http://www.pmf.unsa.ba/hemija/index.php/zaposleni-kohb/81-katedra-za-organsku-hemiju-i-biohemiju/205-emin-sofic>

271. <http://fehimhuskovic.com/index.html>
272. <http://24sata-blog.blogspot.rs/2015/07/predstavljamo-prof-dr-enver-halilovic.html>
273. <http://sandzackaknjizevnost.com/suada-dzogovic-biografija-akdemika-alije-dzogovica/>
274. <http://www.theguardian.com/world/2013/jan/28/timbuktu-library-centuries-african-history>.
275. <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/U-Mostaru-osnovana-Hrvatska-akademija-znanosti-i-umjetnosti/155356>
276. <http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/mostar-hercegovina/utemeljena-hrvatska-akademija-znanosti-i-umjetnosti-u-bih>
277. <http://www.politika.rs/scc/clanak/70947/Kako-je-osnovana-prva-Vojvodanska-akademija-nauka>
278. <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/60600-Srpska-akademija-nauka-umetnosti.html>
279. <http://novovrijeme.ba/ceric-negacijom-jezika-negira-se-covjek-njegov-zivot-vjera-sloboda-i-cast/>
280. <http://www.preporod.com/index.php/drustvo/kultura-i-nauka/1322-gazi-isa-begova-medresa-u-novom-pazaru>
281. http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=27&Itemid=78
282. <https://www.ius.edu.ba/bs/ius/info-o-univerzitetu>,
283. <http://ssst.edu.ba//static-page/upoznajte-ssst>
284. <http://www.uninp.edu.rs/page/o-univerzitetu/>
285. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/anniversaries-celebrated-by-member-states/2014/>
286. <http://bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/viewnewnews.php?id=45995>
287. <http://www.smh.com.au/national/education/sinister-role-seen-in-uni-studies-centre-20100921-15le1.html>
288. <http://www.sbs.com.au/news/article/2014/01/02/australian-delegation-condemned-syria-visit>
289. http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=2974
290. <http://hdf.mef.hr/clanovi/cv/salihagic-cv.pdf>

291. <http://www.savez-dnd.hr/naslovnica/aida-salihagic-kadic/>
292. <http://www.vstim-konjic.ba/utemeljitelj.shtml>
293. http://galibsljivo.com/index.php?option=com_content&view=article&id=95&Itemid=53
294. <http://vijecemuftija.islamskazajednica.ba/index.php/clanovi-vijeca/muftija/hasanovic-ef-aziz-muftija-mesihata-iz-u-hrvatskoj>
295. <http://islamska-zajednica.hr/vijesti/muftija-dr-aziz-ef-hasanovic-izabran-u-europsku-akademiju-znanosti-i-umjetnosti>
296. <http://www.biyografi.info/kisi/ilber-ortayli>
297. <http://www.udg.edu.me/predavaci/bio/fmefb/57>
298. <http://csusap.csu.edu.au/~hskoko/>
299. <http://www.zamp.hr/clanak/pregled/1195/delo-jusic-senior-gost-tjedna-autora>
300. http://nedirajtebosnu.net/?view=naucna_istrazivanje&id=184